

ДИКО МИХАЙЛОВ ДИКОВ е роден през март 1934 година. Образованието си получава в София. Следва във Висшия лесотехнически институт и в 1958 година завършва като инженер паркостроител. Творческата дейност на инж. Диков е свързана основно с развитие на озеленяването в София.

Работи в различни институции с проектантска и управленска насоченост като: БДЖ - секция "Озеленяване", Управление на парк "Витоша" - група за приложение на Генералния план, Министерство по строителство и архитектура - Озеленяване на населените места, Благоустройствено проектиране към Министерство на строителство и архитектурата, База развитие и внедряване към дирекция "Озеленяване" в Столична Община и др.

Като ръководител и в съавторство има приети и реализирани десетки проекти в София и страната. Диков е занимава с широк спектър проекти за лесопаркове и части от тях - зони за отдых, за градски паркове и градини, озеленяване на части от жилищни комплекси, хидронаркове, детски площадки и др. Интересни и много успешни с теоретични постижения са разработките му за реконструкция на парковете: Скобелев парк в Плевен, Парк "ЗаймовПарк "Оборище" / - София, Градската градина и Дворцовата градина в София и др.

Освен като изявен проектант инж. Диков е свързан с професионална дейност с изследователски и научен характер по съставяне на нормативни документи, доклади за симпозиуми и конференции, методически указания, рецензии, експертиси. Много от тях са публикувани в сборници, наред със статии в професионални списания.

Творческата дейност на инж. Диков е еталон за етичност, висок професионализъм с актуалност, категоричност и знания, които го извисяват като общественики личност в професията.

ДИКО ДИКОВ почина през юли 2007 година в София.

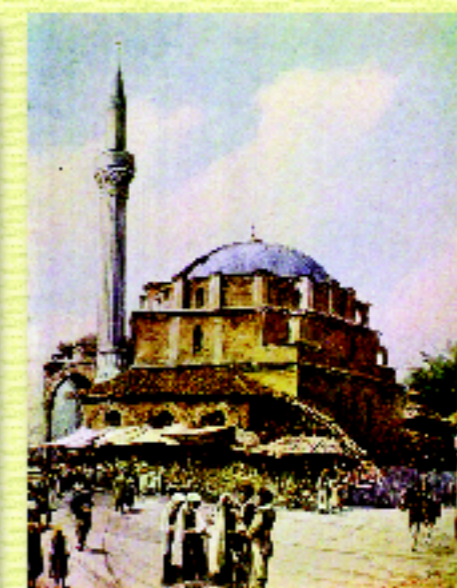
ДИКО ДИКОВ

ГРАДОУСТРОЙСТВО, БИТ, РАСТИТЕЛНОСТ И ГРАДИНИ В СОФИЯ

Дико Диков

ГРАДОУСТРОЙСТВО, БИТ, РАСТИТЕЛНОСТ И ГРАДИНИ В СОФИЯ

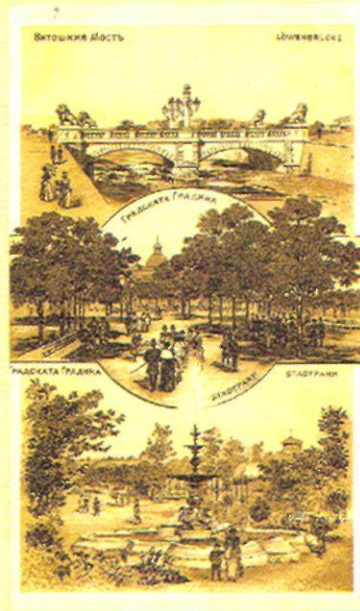
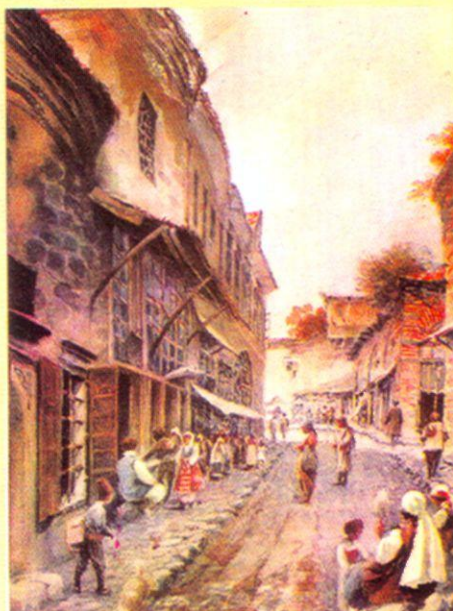
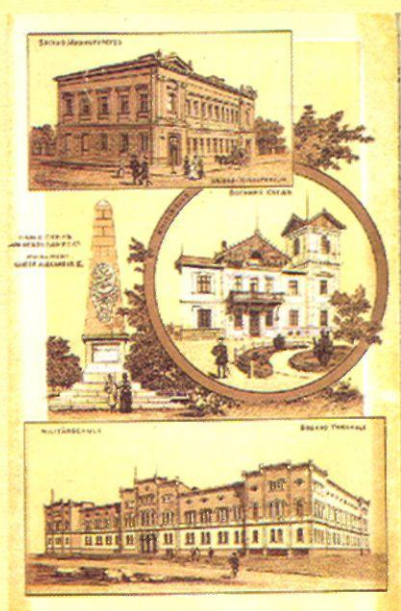
**Факти, бележки и коментари
по източници от 17-20 век**

Дико Диков

ГРАДОУСТРОЙСТВО, БИТ, РАСТИТЕЛНОСТ И ГРАДИНИ В СОФИЯ

*Факти, бележки и коментари
по източници от 17-20 век*

Дико Диков

**ГРАДОУСТРОЙСТВО, БИТ,
РАСТИТЕЛНОСТ И ГРАДИНИ В
СОФИЯ**

**Факти, бележки и коментарии по източници
от 17 – 20 век**

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

		Стр.
	IN MEMORIA	i
	Предговор от проф. Кръстан Какарашев и ст.н.с. Мария Шерилова	ii
1	“Град София през XVII в.” - проф. д-р А.Иширков 1912 г.	1
2	“Арменски пътеписи за Балканите” XVII-XIX в.”, 1984г.	5
3	“София през вековете”, т.І, БАН,1989 г.	6
4	“История на България от Блазиус Клайнер,съставена в 1761 г.”	8
5	“Сердика, Средец, София”, т.ІІІ, 1997 г.“	8
6	“Годишник на Съюза на българските инженери и архитекти”, год.VІІІ,1941 г.	10
7	“Румелийски делници и празници”–В.Мугафчиева и колектив.	16
8	Списание “Сердика”, бр. 9,10, м. XI, XII, 1941 г.	17
9	Списание “Сердика”, бр.9-10, IX, X м. 1946 г.	17
10	Списание “Сердика”, бр.3-4, III-IV, 1946 г.	18
11	“Моят роден град София” – Райна Костенцева, 1979 г. (за около 1889 г.)	19
12	“Тристахилядна София и аз между двете войни”, Драган Тенев, 1992 г.	20
13	“Сто испанци за българското минало”, Венцислав Николов, 1984 г.	21
14	“София разказва” – Хр.Бръзицов, 1979 г.	21
15	“Искри от бурни години” Д.Казасов, 1987 г. (за 1907 г.)	21
16	“Спомени” – П.Нейков, 1990 г.	29
17	“Фердинанд Лисицата” – Стивън Констандт, 1992 г.	30
18	“Български дневници” - граф Робер дьо Бурбулон, 1995 г.	31
19	“България и нейните хора” – Уил С. Мънро, 1997 г.	32
20	“Спомени на Екатерина Каравелова”, 1984 г.	33
21	“От Средец до София” – Г. Тахов, 1988 г.	34
22	“Книга за София” – Петър Мирчев, 1979 г.	35
23	“Дворцови и дипломатически спомени” -Анна Станчова, 1991 г.	38
24	“Моите спомени” –Султана Рачо Петрова - 1991 г.	39
25	“Княгиня Мария Луиза” – Ф.П.Мутафова, 1994 г.	39
26	“Фердинанд, цар на българите. Мечтата за Византия” - Ханс Рогер Мадол, 1992 г.	39
27	“Борис III цар на България” – Пашанко Димитров, 1990 г.	40
28	“Спомени” - Царица Йоанна, 1991 г.	40
29	“Тайните на дворцовия живот”. Дневник на Любомир Лулчев, 1992 г.	41
30	“Стамболов. Биография”. – А.Х.Биман, 1990 г.	41
31	“Стефан Стамболов и неговото време” Непубликувани спомени, 1993 г.	41
32	“Щрихи към портрета на Цар Борис III”, книга 1. Алберт Леверсон, 1992 г.	42
33	“Щрихи към портрета на Цар Борис III , книга 2.Алберт Леверсон, 1992 г.	48
34	“Минали дни”. Александър Божинов, 1958 г.	49
35	“Младостта на Багряна”– Бл.Димитрова, Й.Василев, 1993 г.	52
36	“Корона от тръни” – Стефан Груев, 1991 г.	53
37	“Книга за мене си” – Ал.Теодоров-Балан, 1988 г.	55
38	Г.П.Стаматов – Съчинения, т.І, 1961 г.	56
39	“Завчера и вчера” – Петър Нейков, 1959 г.	56
40	“Път през годините” – Константин Константинов, т.І, 1959 г.	57
41	“Път през годините” – К.Константинов, т.ІІ, 1962 г.	59

42	“Пенчо Славейков, П.К.Яворов, П.Ю.Тодоров в спомените на съвременниците си” Под редакцията на Борис Делчев, 1963 г.	61
43	“Строители на съвременна България” – Симеон Радев. т.І, 1973 г.(първо издание 1911 г).	65
44	“Строители на съвременна България” - Симеон Радев, т. II	67
45	“При големи хора по халат и чехли” – Хр.Бръздицов, 1976 г.	67
46	Сборник “Ловеч и ловчанско” , т.IV, 1932 г.	67
47	“Келтите на Балканския полуостров” – Мечислав Домарадски, 1985 г.	68
48	“Цар Борис III - живот и дело в дати и документи” - Хр. Дерменджиив, 1990 г.	68
49	“Добри Немиров. Спомени от един свидетел на неговия живот” - Емил Немиров, 1986 г.	68
50	“Затрупана София” – Кирил Христов,1996 г.	70
51	“Последните години от живота на Константин Стоилов” - Михаил Маджаров, 1993 г.	82
52	“София през Възраждането” – Кирила Възвъзова, Лидия Драголова, 1988 г.	83
53	“Последните дни на Васил Левски” - Димитър Панчовски, 1990 г.	94
54	“Последните мигове и гробът на Васил Левски” - Николай Хайтов, 1985 г.	94
55	“Ив.Вазов. Спомени и документи”. Проф. д-р Ив.Д.Шишманов, 1930 г.	96
56	“София преди 50 години” – Георги Каназирски-Верин, 1947 г.	97
57	Вестник “Зора”, бр. 7321 от 19.XI.1943 г., стр.5 Обявление – Разни.	102
58	“Леандър Льо Ге – Дипломатически доклади от София 1875-1877”, 1997 г.	103
59	“София прз вековете” – А.Монеджикова. 1946 г.	122
60	“Дневник на едно пътуване” – Руджер Бошкович, 1975 г. (Lausanne, Grasset,1772) Пътуването е през 1762 г.)	175
61	Екзарх Йосиф I в спомени на съвременници, 1995 г.“Екзарх Български Йосиф I” - Хр.Темелски	181
62	“Историческите събития и деятели от навечерието на Освобождението до днес”. Петър Пешев, 1993 г. (писана 1929 г.)	183
63	“Между Дунав и Нева” – Петър Стоянович, 1999 г.	192
64	“Като антична трагедия” – Фани Дренкова, 1984 г.	193
65	“Пловдивска хроника” – Никола Алваджиив, 1984 г. (за около 1900 г.)	195
66	“Българските земи през погледа на чужди пътешественици.1828-1853 г.” – Ив.Снегаров, 1997 г.	200
67	“Затрупана София” – Кирил Христов, 1966 г.	204
68	”60 години живяна история”К.Кацаров, 1996 г.	205
69	“Семейна сага” - В.Мутафчиева, 2000	207
70	“Лъвът и лисицата” – Д.Дафчева, Св.Овчаров т.І, 1994 г.	207
71	“Дипломат и градинар” Мемоари на Иван.Д.Станчов, 2000	207
72	Вестник “Про & Анти”, бр.8 (584),20-26 февруари 2003 г. “Цветко Радков не е псевдоним” – Цанко Живков	209
73	Иван Вазов, Избрани съчинения. т.І.,1942 г.	209
	Библиография	210
	Препратки към Итернет сайтове	213
	План на София от 1879 г.	214
	Илюстрации София	215

IN MEMORIA

Този труд е резултат от дългогодишната работа на моя брат Дико Диков – инженер паркостроител, посветил професионалния си живот на проблемите на зеленото строителство на София и естествено интересите му бяха насочени към историята на София като източник за идеи за бъдещото ѝ развитие.

Независимо от това, че известна част от информацията е публикувана в специализирани списания, книгата в настоящия си вид представлява подробен обзор на наши и чужди източници за градосустройството, бита, растителността и градините на София.

Книгата е подредена по източници, информацията от всеки източник е подредена по цитирани от автора страници на източника, последвана от нетовите бележки и коментари, дадени с курсив. (Ако в текста на източника има забележки, те са отбелязани с Бел. без курсив). Подборът и подредбата на източниците е негова. Моята работа беше да подготвя материала за печат. Бих желал да насоча вниманието на читателя към бележките и коментарите на брат ми, направени с изключителна добросъвестност след грижлива проверка и съпоставка на факти.

Бях свидетел на усилията, които брат ми положи през последните десетина години от живота си, независимо от текжите си заболявания, за довършването на този труд. Това издание е моят скромн принос за почитане на неговата памет.

ст.н.с. д-р инж. Иван Диков

ПРЕДГОВОР

ЗА АВТОРА

В съвременното паркоустройство инженер паркостроител Дико Михайлов Диков е ярко изявена творческа личност. Той е един от стожерите на създадената през 1951 г. във ВЛТИ /сега ЛТУ/ специалност за озеленяване на населените места. Диков е в третия випуск и започва своята активна проектантска, строителна и обществена дейност през 1958 година. В продължение на повече от четири десетилетия той създава много проекти и реализации на паркови обекти, които със своята неповторимост се сочат като образци. И до днес се помнят делата от безкористната му общественно-професионална дейност, участието му в симпозиуми и конференции с изяви на високо ерудиран и интелигентен професионалист.

По-голяма част от творческата дейност на инж. Диков е свързана с развитието на озеленяването в София. Работи в различни проектантски институции, като значителни приноси има в Управление "Лесопаркове" към СГНС и особено в База за развитие и внедряване към дирекция "Озеленяване" в София.

Период от трудовата му дейност е в Министерството по строителство и архитектурата и там оставя значима следа е нормативни актове и документи за озеленяването.

Със своята широка култура, с големите си творчески и организаторски способности, изключително трудолюбие и предприемчивост, Диков навсякъде успява да утвърждава авторитета на новата за страната ни специалност и да бъде "водещ" сред колегите си.

Дико Диков успя да достигне много върхове в творческите си търсения, но неоспорван връх е неговото поведение и обноски към окръжаващите го. Той имаше собствено самочувствие с философско отношение към живота и в познанствата си и в общуването се изявяваше като многостранна сложна личност. Може би това се обясняваше с голямата му артистичност със силни музикални и театрални наклонности и дисциплинираност към житейски наложената професия. Диков обичаше колегите и приятелите си и бе обичан от тях.

Инж. Диков в проектите си винаги е бил авангарден. Това произтичаше от неизменно обстойно направени предварителни проучвания - особено там,

където има история, и от богатия му интелект и информираност. Това налагаше творческите му решения и много от тях не са загубили актуалност и сега.

В изписаните многобройни доклади и статии Диков умееше да запознава и излага свое мнение, да дава предложения. Бе ценен като експерт, рецензент или консултант в многообхватната дейност в паркоустройствената наука и практика. Всичко това той вършеше проникнат от стремежа и желанието да допринесе за повишаване на качествата на жизнената среда и естетическия ѝ облик.

Започнаха да се нижат годините от кончината на инж. Дико Диков. В реализираните негови обекти алеите са със силно патинирани плочи, храстите са прерасли, а дърветата са с високо извисени върхове. И ако те са "вечни", спомените за Диков избледняват и хората, имали контакт с изключителната му личност бързо оредяват. За поколенията остават да напомнят само снимките на обектите и страниците написани от него.

проф. Кръстан Каракашев

ЗА КНИГАТА

„Зелена София в спомени и документи” - това беше предидцата от статии на Дико Диков, която беше публикувана в осем последователни броя на специализираното за ландшафтна архитектура списание през 2005 - 2006 г. Тези статии бяха изведени от текста на настоящата книга и предизвикаха голям интерес сред колегията. Може би в този момент се затвърди идеята, че съставеният материал от Диков трябва да бъде изцяло отпечатан.

"Това не е история на "зелената система" на София. За да се напише такъв труд, са необходими дълги години упорита работа с архивите. В последните години в много ежедневници се появяват журналистичеки статии на тази тема с претенции за достоверност, в които, поради некомпетентност и непознаване историята на града, се съдържат много неточности за историческите факти и наименования. Те създават погрешни представи в съвременното поколение. Постарах се да отбера от достъпната ми архивна, мемоарна и художествена литература това, което според мен е достоверно и се потвърждава от поне трима автори." - така Дико Диков определя своите проучвания. Очевидно е, че представеният труд е плод на дългогодишна и изключитено коректна по отношение на използваните източници работа. Кога и как е започнал Дико Диков да събира информация за отминали години, за историята на София, за живота на жителите ѝ, за техния бит и пристрастия не е толкова важно. Важното е, че със сигурност е имал вътрешна потребност да се отдаде на това занимание и не само поради интереса му към историята. В прочита на литературата, била тя документална, художествена или мемоарна, той, като малцина автори, обръща внимание на всеки детайл, който би подсказал на читателите как са се формирали градските пространства, с тяхното

благоустрояване, озеленяване и нарастваща социална значимост. Материалът е наситен с любопитни данни за „чешмите и водоскоците“ на София, за „чудотворните ѝ басейни“, за „сянката на столетни дървета“. Не са пропуснати и имената на работилите в нашата страна специалисти чужденци - пейзажисти, градинари и цветари.

Последователността на изнесените от Дико Диков факти - исторически и документални - се разчупва от вмъкнатите авторски разсъждения и коментари, които показват не само отношението на професионалиста към историята на градинското ни строителство и наследство, но и позициите му на гражданин към събития и политики.

Особен „цвят“ на изложението внасят цитатите от автори на художествена литература. Това съчетание между сухата информация на документите и художествения език на писатели и поети, живяли в миналото, свидетели на различни събития, участници в промените на страната, прави книгата уникална. Като следи от старите ленти следват описанията на градската градина, на „живописната пъстрилка“ на столичното общество, концертите на гвардейския оркестър, на градското казино, на тревогите и вълненията около вътрешните и световни новини в началото на века.

Прецизността на Дико Диков, отношението му към езика, коректостта му към документите вероятно щяха го ангажират още време за усъвършенстване на тази първа редакция та историческия разказ. За жалост не можа да свърши това, но интригуващият начин, по който е подреден изворовия материал на тази книга може да се оцени като великолепна работа.

Тези, които работиха и общуваха Дико Диков, често е опираха на неговата професионална компетентност. Внушаваха респект ерудицията и интелегентността му, които безспорно проличават в тази книга и със сигурност ще достигнат не само до младите колеги ландшафтни архитекти, но и до всички, които се интересуват и вълнуват от облика на България в онези далечни години на съзидание и стремеж за равнение с Европа.

ст.н.с. Мария Кънчева - Шерилова

ГРАДОУСТРОЙСТВО, БИТ, РАСТИТЕЛНОСТ И ГРАДИНИ В СОФИЯ

1. “Град София през XVII в.” - проф. д-р А.Иширков 1912 г.

Стр.6,7,8,9. Много се отличавала Софийската околност в 17 век от сегашната досежно растителността. Последната била тогаз много по богата и разнообразна отколкото сега. Около София и далеко в полето и в планините имало гъсти високи гори. *Кору-баглар* не означава сухи лозя, както често се мисли, а лозя в дъбрава, в кория. “Софийската местност Кору-баглар е едно бранище за разходка, в което има разни видове дървета, между които няма ни едно сухо; всичките дървета тук са зелени и красиви”. [Евлия Челеби - средата на 17 в.] Хубава гора имало и над Княжево. “Тя е една гъста гора, през която стрела не прониква, куршум не работи. Тази гора е красива със своите високи до небесата чинари, дъбове и тополи”. [Евлия Челеби].

Бележка. *Евлия Челеби е живял в София през 1652 и 1653 г. Даже специалистите приемат тези “чинари” за вярно твърдение, щом е имало лозя, може да е имало и чинари! Вероятно, обаче, Евлия Челеби бърка явора (*Acer platanoides*), който има сходни по форма листа с известния му от много разпространения из топлия турски изток платан (*Platanus orientalis*), или пък е неточно определяне на дървесния вид при превода от турски. Знае се, че сега в България единственото естествено находище на чинар е по долината на река Чая (Чепеларска), където климата е повлиян от топлото течение откъм Бяло море.*

Разкошни гори в полите на Витоша заварил и *Ами Буе* [1838 г].

И в полето между София и Сливница имало в 17 век пространна едра гора. *Евлия Челеби* описва възторжено сенчестия път през приятната гора от София за Цариброд. И от един султански ферман с дата 1716 година узнаваме, че тогава още е съществувала голямата гора на запад от София.

...Богатата растителност на софийската околност се дължала до голяма степен на многото лозя в *Кору-баглар*, в софийската равнина, в *Банишора*, по склоновете на *Коньовица*, *Горна баня* и около многочислените села в полето. Пътешественици от 16 век хвалят покритите с лозя склонове на софийската околност [Ramberti, 1539 г.; Иречек; Lewenklaw, 1595 г.]. Синджилатите на софийската съдебна архива от 17 в. са пълни с актове за продажба на лозя около София и селата *Горубляне*, *Комарица* (Кумарица - Нови Искър), *Слатина* и други. А лозята на *Коньовица* и на *Банишора* са съществували до втората половина на миналото столетие (19 в.). Господин В. Хаджиянков...отдава пропадането на лозята около София на заселените черкези между Княжево и Владая и в Сухи дол (Суходол). Те направили околността на София несигурна...Понеже сега в близката околност на София не се сеят лозя и ориз, мнозина изказват мнение, че климатът в София е сега много по-суров отколкото в минало време; те отдават тази промяна на обстоятелството, дето гъстите гори в полето, които спирали ветровете, са унищожени. Въпросът за промяната на климата в свързка с изчезването на лозята и други културни растения е подлаган много пъти, особено в Германия, и винаги се е дохождало до убеждение, че не климатът е причина за това, а новите стопански отношения, новите средства за съобщения, новата стойност на труда.

Стр. 13. Отвън град София изглеждал много красив и привлекателен. Многочислени тънки минарета се издигали високо над къщите и зашумените градини...*Кору-баглар* с своите лозя и градини всред хубава дъбова гора и *Витоша*, която тогаз

била добре залесена, образували хубав тъмен фон на белия град.

Стр.22. *Челеби джамиси* била малка, построена на 1503 година [909 според Хиджра) служила за молебен дом на бейлербеговете. Тя била съборена в 1880 година, за да се отвори място за новото западно крило на сегашния дворец... *Ф.Каниц*, който е бил доверено лице на княз *Александра*, пише, че князът имал намерение да преобърне Челеби джамия за частна черква.

Бележки: 1. *Хиджра е османското летоброение. Година първа от него е 622 година по християнския календар. Следователно, годината на построяването не е 1503, а 1531.*

2. *Александър Батемберг е бил лютеранец. След като, се отказват от тази идея, тъй като двореца няма накъде да се разшири, лютеранска църква се построява на бул. "Дондуков". Парцелът беше от "Дондуков" до ул." Вrabча", самата сграда бе по средата му - доста високо по отношение на булеварда, пред нея имаше стъпала. Тази църква бе разрушена по време на бомбардировките през 1944 г. Сега там се намира Софийската опера, по-точно част от сградата - паркинга до нея и магазинът "Братя Василеви".*

Стр.28, 29. Медресето (турско духовно училище) на *Коджа Мехмед паша* се намирало до джамията с същото име или *Черната джамия* (черквата "Св. Седмочисленици"), сега се помещава в него затворът...(градината пред черквата , до ул."6 септември"). Близко до Черната джамия бил кервансараят (голям хан, където спират за нощувка кервани) на *Коджа Мехмед паша*..Този кервансарай се намирал в северната страна на празното място пред затвора на Черната джамия. Сега, като полагаха основите на прогимназията "Граф Игнатиев", се показаха дебелите дувари на кервансарая. В София в 17 в. най-голям бил кервансарая на *Сияуш паша*. Той лежал на юг от *Св. София*. Сега като изравняваха терена около черквата *Александър Невски* се показаха пространните основи на кервансарая между улиците *Париж* и черквата *Александър Невски*..Този кервансарай бил обърнат отпосле на казарми [къшла], които българите наследиха подир освобождението, но в 1879 година бяха унищожени от експлозия на артилерийския склад...Преданието, че кервансараят *Сияуш паша* бил построен върху основите на стар манастир [Св. Илия] се дължи на обстоятелството, че на изток от Св. София имало развалини от черкви. Когато в 1888 год. изравняваха терена между Св. София и Народното събрание, показаха се основите на две черкви. Ако се съди по размера на основите, едната черква е била по-голяма от Св. София.*

**Братя Шкорпил*, "Средновековните черкви и гробища в София", Мсб II, 46.

Бележка. *Изглежда, че кервансараят е бил не до ул. Париж, а чак до "Раковски", тъй като при оформянето на градинката зад Военния клуб, на западната страна на ул. Париж се откриха части от подземие на казармата и сложиха надпис, че там е бил затворен В. Левски по време на процеса. Поради спорове на археолозите, този надпис скоро изчезна. Сега някакъв частик направи там кръчма и преди дни кмета Софийски отново откри плочата с надписа. По въпроса за мястото на задържането на Левски и мястото на процеса виж бележките към описанието на конака и ул. В. Левски ("Дякон Игнатий).*

Стр. 31. Слепен с бейлербегския дворец се намирал *Кючук - хан*.

Бележки: 1. *Монеджикова пише (стр. 218): "Зад конака се намирал Кючук хан [Малък хан], един от единадесетте кервансарайи и ханища, за които говори Евлия Челеби". На друго място казва, че много от тези ханища били от двете страни на "Истамбул джадеси", от конака на изток, до днешната Руска черква, на чието място е била "Сарай джамия", разрушена през 1882 г. На стр. 219 пък казва: "Мазхар паша се заловил през 1873 г. с постройката на нов конак..Издигнати били две сгради: едната - софийски тип, за канцелария на вилаетството..На изток имало градина, обиколена с високи стени. Една уличка свързвала Цариграското с Орханейското шосе (днешния Цар Освободител и ул. Московска). На изток от тази*

уличка била втората сграда - европейски тип, отредена за дом на пашата и харемлък. Северно от тази сграда имало обширен двор, послан с калдаръм. В една двуетажна сграда се помещавали кухни, складове, обори и навеси. Явно този двор се е простирал до ръба на речната тераса (ул. "Московска" в частта ѝ на запад от уличката, за която става дума по горе, не е съществувала) и Кючук хан се е намирал в задънката на Орханийското шосе.

2. Г. Кожухаров пък, в статията си "Архитектура и строителство през Възраждането" в "София през вековете", т.1, цитирайки Конст. Иречек, пише точно обратното на Монеджикова - че административната сграда е била европейски тип, а жилището на пашата - турски (български, софийски) тип, сходен с пловдивската къща. Друго несъответствие е, че не може за две години, 1873, 75 - да се постоят толкова много сгради, даже и с ангария.

Стр.32. Дворецът [конакът]. Западноевропейските пътешественици от

17 век не пишат за двореца на бейлербега, види се той не обръщал с своята външност тяното внимание. Вратислав от Митровица, който посетил София в 1595 год. и ходил в двореца, казва само, че той бил голям, и когато посолството отишло в него, салонът бил постлан със скъпи персийски килим. А Евлия Челеби, който обича всичко да хвали и преувеличава, описва конака (1652-53 г.) със следните думи: "Дворецът на пашата е красив, широк и гледа към Витоша. Широкият му площад е хиподром, в който стават военни упражнения с джирити. Освен заседателния апартамент, има други седемдесет горни и долни стаи за служаци, килер, кухня и хамам. Определената за пашата стая е величествена, и нейните прозорци гледат към царския път (Цариградския път) и Челеби джамия". Французинът Gays, който бил в София през май 1744 год. казва, че дворецът е грозен [le Palais est affreux, et je ne voudrais pas y rester].(Дворецът е ужасен, отвратителен, и аз не поисках да остана в него). Според житието на Св.Никола Нови Софийски, писано във втората половина на 17 в., в пашовия конак се помещавало и съдилището, полицейското, градското и други управления. С. Люзинян, който минал през София в 1786 г., разказва, че Абди паша се занимавал с постройката на конака, който изгорял недавно. Но и построения от Абди паша конак не траял дълго, той изгорял на 20 февруари 1816 год.* Цели двацет години мястото на изгорелия конак било купище (сметище, бунище), дето сушили вълна.Новият конак бил построен на част от мястото на изгорелия, и когато София стана столица на България, валийският конак се преправи за дворец на българския княз. Част от парка Алескандър I лежи върху мястото на изгорелия конак.

*Хр. П.Константинов, "Паметни бележки за Средец", Псп. VIII (1984).

Бележки: 1. Иширков или Константинов бъркат: конакът, който се преправя за дворец на княз Александър е построен през 1873 - 75 год. от Мазхар паша. Тъй като от 1816 до 1875 год. минават 59 години, а не 20, не е възможно София да е останала толкова време без административна сграда на вилаета. Сигурно е имало и друг конак, който също е изгорял. Виж обяснението по-нататък.

2. Паркът (градската градина) е кръстен "Александър II", в чест на руския император, а не на княз Александър I Български.

3. Това, че на западните чужденци конакът не прави впечатление или го намират "affreux" (ужасен, отвратителен) не трябва да ни учудва. Те идват от големите градове в Европа, които по онова време са застроени с Ренесансовите архитектурни шедьоври. По скоро може да се вярва на турските източници, които казват, че Софийския конакът на румелийския бейлербег е една от най-големите и хубави сгради в турската империя.

Стр. 35. София изобилствала винаги с вода. Северните склонове на Витоша, при която лежи града, изпраща три главни потока: Владайска река, Крива река и Перловска. Владайската река пращала ръкави из северната част на града, а от Крива река се отделял един ръкав и под име Градска река минавал през южната

част на София. Пътеописателят на *де Хе* - овето посолство казва, че града се пои от река, която минава през улиците (*qui passe par dedans les rues* - която минава навътре по улиците. Става въпрос за Градската река, наричана още *Градската вада, Речката*). В 17 в. имало в София много чешми и водоскоци... Няколко махали в София и до Освобождението носили имената на чешмите, напр. *Куру* (празна, суха) *чешме* махала, *Баш* (първа, главна) *чешме* махала, *Нова чешме* махала, *Мала чешме* махала и др. Навярно и в 17 в. са съществували прочутите до Освобождението на София *Азаджийската* чешма [на ъгъла на улиците Александър I и Граф Игнатиев], *Бояджийската чешма* [около ул. Арда] (ул. "Арда" е свързвала ул. "Търговска" с пасаж "Св. Никола", сега източната страна на ЦУМ)... До освобождението е имало водоскоци в *Кавафския* (обушарския) пазар (къде е бил?), *Куру-чешме* и *Кафене баш*. И *Бианки* споменува многото чешми и фонтани, около които се трупали много хора под сянката на столетни дървета. (1841 г.).

Бележка. По данни на инж. Ивана Стоянова, един запазен от това време мраморен фонтан е бил монтиран през 1923 г. в Градската градина. Откриването му е станало със слово на проф. Богдан Филов. (Съобщението е в края на материалите за Градската градина).

Стр. 53. Софиянциите от 17 век, главно турците, които били в това време още богати, благодарение на многочислените чифлици, които владеели, и плячката, що носили от походите в Унгария, живеели много весело и безгрижно. Главно място за разходки и развлечения бил *Кору-Баглар* ("лозя в дъбрава", а не "сухи"- куру - лозя!), който и в днешно време би станал най-хубавия градски парк. От никъде не се вижда така хубаво град София, цялото поле и планините, които го заграждат, както от Кору-Баглар. Там има още стари дървета, дълбоки сенчести пътища, оградени с чудно хубави синори, а многочислените вишни, чийто цвят описва и Евлия Челеби, правят от Кору-Баглар пролет весела и благоуханна градина. Който познава живота на турците, тяхната любов към природата и музиката, може лесно да схване, какво нещо е представлявал *Кору-Баглар* в 17 век! Имало в града и по крайщата му много кафенета и сенчести градини, дето турците, главно богатите бегове и тяхните синове, в приказки [масали] убивали времето... Често пъти големи дружини от турци излазяли навън от града, отивали в планината, разпъвали чадъри и прекарвали там много дни и нощи в гуляи [Евлия Челеби].

Бележка. Изглежда по-старото поколение учени, са били добри познавачи на живота по турско време от тази гледна точка! Сравни с описанията на подобни разходки и гуляи от връстници и приятели на Иширков - проф. Ст. Петков, проф. д-р Т. Петров и др. в "Повеч и ловчанско" кн. IV, стр. 23, стр. 160).

Стр. 68. *Voyage de Levant fait par le commandement du roy [посланик де Хе] en l'annee 1621.*

Градът София, столица на България, е разположен в тази голяма равнина... Някои смятат, че това е Птоломеевата Тибиска [Tibisque], но ние узнаваме от гражданите, че на един куршум място [qu'a une portee de mousquet], към юго-запад или [le Beche], се вижда мястото, дето бил някога града *Сердика*. (Посолството е отседнало в кервансарая на *Сияуш паша*, южно от "Св. София").

Бележка. *Le Beche* (м.р.) не се намира в речник. *La Beche* (ж.р.) е лопата, лизгар, бел. Или авторът иска да каже "на една лопата разстояние", т.е. да посочи, че е много близо, или е печатна грешка - думата да е "*Le bec*", което значи човка; нос; връх; нос който се образува от съединението на две реки. Може би се има предвид края (носа) на речната тераса или сливането на някой клонове на Крива река и мястото на старата *Сердика* да са още съществували по това време развалини на сгради в старата *Калоянова махала*, около "Св. Георги" и около "Св. Неделя", които са под терасата.

Стр. 78. Из рапорта на *Петър Богдана Бакшич* до римската конгрегация върху България. 1640 год. Где е станал *сардакийския събор*. (347 год. при папа *Юлий I*).

Близу до града се вижда една черква на едно високо и красиво място; там казват е станал *сардакийският събор*. Това място се нарича на български език *Триадица*.

Стр.78. *Хаджи Калфа, 1629-1658 г. Rumeli und Bosna geographich beschrieben von Mustafa Ben Hadschi Chalfa.*

София [Триадица], столица на Румелия, седалище на бейлербега, голям град... Планините я заграждат отдалеко...Дървета, вода, джамии, бани има в изобилие...

Стр.86. *Nouvelles relations du Levant par P.A.Poullet. 1665 г.*

София е по-малък град от Орлеан. Макар и да е столица на румелийския паша, по своята външност е кален, но доста добре построен отвътре, с много къщи, които имат симетрия, много близка до тая на нашите градове; това ме кара да мисля, че тоя град е бил някога много по-значителен. Днешният начин на градеж у турците се толкова различава от първия [стария], колкото готическият [който е в сила още на много места в Италия после варварското нашествие] се отличава от староримския.

Бележка. *Това ни навежда на мисълта, че в тези години (1665) все още е имало много запазени римски градежи, за да направи автора сравнение на стиловете!*

2. “Арменски пътеписи за балканите XVII - XIX в.”, 1084 г.

Стр. 48. История на *Ованес Товмаджан, 1750 г.*

“В този стар град Софеа...той и неговите приятели обикаляха града, потънал в овощни градини, сред които къщите едва личаха, защото повечето бяха едноетажни и дървени”.

Стр. 71-72. *География, I, Еялет Софеа, Хугас Инджеджиян, Степанос Агону, 1789-1800 г.* “Къщите на града (София) са пръснати и всяка една от тях има гъсто залесен двор. Затова погледната отдалече, изглежда да е построена в гъста гора”. “Само на няколко мили от града се намира планината *Вейтуш [Вейтуш даг]*, на гръцки - *Витоса*, в чиито поли откъм града се намират четири много известни, топли минерални извори”. ...”По склоновете на същата планина се намират селца, ливади и пасища, а в полите ѝ - разорани ниви и раззеленели се лозя”. “В ръкописната космография е записано, пък и ние станахме очевидци на един чудотворен басейн - нещо много изумително, което се среща само тук. Четиригълният водоем е иззидан от кехлибарен камък (вероятно бигор?) и е пълен с вода, която непрекъснато изтича, но басейнът незнайно откъде се пълни и водата му никога не спада. С очите си видяхме, че няма тръба или отвор, откъдето басейнът да се пълни. Водата му, както ни казаха, премахва камъни и пясък в пикочните пътища. Тук се намира и един много стар кладенец, в който, като хвърлиш камък, плясъкът от падането му във водата звучи продължително”.

Бележка. *У А. Монеджикова (“София през вековете”, стр.179) има сведения, без да е описано подробно, за голям водоем югозападно от Буюк (“Коджа Махмуд паша”) джамия, говори се също и за дълбок кладенец в близост. Сега на запад от Археологическия музей има отвор на кладенец във възстановените разкопките в двора на Президентството, зад “Св.- Георги”, при термите, както и “аязмо”, вградено в черквата “Св. Петка, до входа откъм ул. “Съборна”.*

“Както е било обичай за мохамеданското строителство, около джамията имало и други богоугодни сгради: хан, медресе, водохранилище и чешма. *Евлия Челеби* хвали много водохранилището на *Махмуд паша*, което се намирало до сарачханата (сарашкия хан) и било заградено с железни решетки. През лятото изстудената в лед вода се раздавала даром на населението...Западно бил и чудотворният кладенец - аязмо.” (“Аязмо” - извор, чиято вода се смята за лековита).

Бележка. *За подобен басейн, който се пълни незнайно откъде, в Лофче (Ловеч) пише и Еялет Озу на стр.148 от същата книга (“Арменски летописи”). Но Ловеч е в*

карстов терен и няма нищо чудно, докато София (поне старата част), е изцяло на пясъчни тераси. Това ни навежда на мисълта, че под пясъчните тераси на София е имало подземни води, които са се използвали, или че този водоем е бил завършека на някой забравен отдавна римски водопровод - какъвто е например "Fontana di Trevi" в Рим.

3. "София през вековете", т.1, БАН,1989 г.

Стр. 27. Статия "Формиране на градоустройствените традиции на Сердика."- Магдалена Станчева.

"През неолита се обитава вече терасата, където сега е сградата на Националната галерия и Етнографския музей (Двореца) и мястото западно от нея.

Стр.125. Статия "Архитектура и строителство през Възраждането" - Георги Кожухаров.

"Най-старата и най-голямата джамия в София, т. нар. Бююк (Голямата) джамия (Археологическия музей), е построена едва в 1474 г. или почти едно столетие след настаняването на турците. Малката Челеби (Господарската) джамия до конака на бейлербея е построена 29 г. след първата (в 1503 г.) т.е. цели 121 год. след завоюването на София. По това време вероятно е бил изграден и първият голям бейлербейски конак".

Бележка. Евлия Челеби казва: "В София няма по-стар храм от нея (Буюк джамия или Коджа Махмуд паша). Има две главни врати и една от дясната страна до самото минаре. Тази джамия изцяло е покрита с олово".(Монеджикова, стр.181).

Стр.127. (Същата статия). "...софийските турци...са имали обширни дворове около къщите...Но големи дворове са имали и богатите българи. Например дворът на хаджи Мано (Стоянов), намиращ се на ул."Стефан Караджа", се е простирал от ул."Г. С. Раковски" почти до ул. "Левски"(дн. "Дякон Игнатий).

Стр. 129. (Същата статия)

"В началото на Възраждането, както и в края на XIX в. София, гледана отдалеч, е правила същото хубаво впечатление на приближаващите се пътници, както и през първите векове на османското владичество - град без крепостни стени и кули, разпрострял се нашироко, с много зеленина, между която се подават покривите на къщите".

"През Възраждането сред зеленината на града ярко се отделят полегатите покриви на къщите, покрити с керемиди".

"Но появили се нови акценти...и извисеното тяло на часовниковата кула, построена върху най-високата част на града - един от архитектурните символи на Възраждането. Такъв акцент е и новата черква "Св. Неделя"[1863 г.]

Стр. 130. (Същата статия).

"В източния край на града внушително впечатление с размерите си е правил конакът на пашата".

Стр. 131. (Същата статия). В 1874 год. е бил построен и конакът на Софийския паша, преустроен след Освобождението за княжески палат. Този конак, изглежда, е най-голямата турска обществена сграда, построена в епохата на Възраждането.

Стр. 138. (Същата статия).

Притежаваме обаче описание на жилището (харема) на софийския паша, което напълно отговаря на Пловдивската къща. Тази жилищна сграда била разрушена при преустройването на административната сграда (конака) в дворец. Заслужава внимание определението което авторът съвременник дава на тези две сгради: "Докато канцеларията (административната сграда) по устройство и назначение

беше европейски тип, жилището беше чисто турски, или български, или ако щете софийски тип”. [К. Иречек]. “Обогатяването в плановата композиция (на конака) в посока на напречната ос се е използвало при строежа на по-големите училища и при административните сгради. ...В София подобни планови решения са имали конакът на днешната улица “Граф Игнатиев”(на пл. “Кафене баши” - полицейското управление), служещ временно за княжеска резиденция (!?) и конакът [1874 г.], построен от *Мозхар паша* и преустроен след Освобождението в княжески дворец, сега Художествена галерия”. “В София резултат на този стремеж към съвременната архитектура извън българските земи, е оформяването на фасадата на конака на Мазхар паша”.

Стр. 223. “*Освобождението на София от Османско господство*” - Цанко Генов

“Градския земен вал, наричан от софиянци “хендеко”, е бил най-старият от укрепленията. Той се наводнявал от градската река, Боянския ручей и Перловската река. На вала имало следните порти [капии] с железни врати: Ломска, Пиротска, Боянска [Кюстендилска], Цариградска и Подуянска [Орханийска]. Този вал през 1877 г.е нанесен на руската триверстова карта”.

1881 г. - в общинския бюджет са предвидени 16 350 фр. за технически персонал и 14 069 фр. за направата на кадастралния план.

1881 г. ,10 май - общинският съвет разглежда попълненият с кадастър снимка, план на града .

1881 г. , 2 юни - общинският съвет утвърждава първия кадастрален план на София (явно само частичен).

1882 г. - в общинския бюджет са предвидени 47 788 лв. за технически персонал. Заплатата на гл.инженер, предвид важността на работата му, се определя на 18 000 лв. (на кмета - по това време Ив. Хаджиенев - е 9 600). Тези големи суми в бюджета показват, че попълването на приетия предишната година кадастър продължава.

1882 г. , 26 януари - съвета взема решение за съставяне план на мерата около София. (Същата година се слага началото на Борисовата градина - създава се “Пепиниера” (разсадник) върху част от мерата зад “Орлов мост” и започва нейното планомерно залесяване в източна посока, покрай Цариградското шосе. Сигурно кадастърът е бил необходим за да изработи проект за тази градина!).

1882 г. , м. Февруари - приема се първото изменение на регулационния план, като при преустройството на конака в Дворец е било възприето, щото вместо оставените два малки площада северно от Двореца и западно от Александровската градина, да се образува сегашния площад Александър I. (Този до 1946 г., когато са разрушени оградата на Двореца, караулното помещение пред него, кухненските помещения по ул. ”Московска” и площадът е преименуван “9 септември”). Измества се също проектираната Цариградска улица, минаваща край самия дворец, по на запад (грешка: по на юг!), както е в сегашното положение (до 1946 г. т.е. между Двореца и Градската градина).

1883 г. - в общинския бюджет са предвидени 45 560 лв.разход за технически персонал.

1883 г. или в началото на 1884 г. А. Амедей престава да бъде градски инженер и за такъв е назначен К.Трънка.

1884 г., 23 май - главният инженер на общината К. Трънка предлага на общинския съвет, и той взема решение, да се изработи точен кадастрален план на София.

1886-87 г. - довършва се кадастралния план (явно пак само частично!).

1887 г., 1/12 януари - арх. А. Колар е назначен за пръв директор на новоосновената техническа дирекция към Софийската община.

1887 г., м. ноември - съвета възприема продължение на Александровската градина

до новата Асеновска улица (сегашната ул. "Гурко") и затваряне на ул. "Рилска" (сегашна ул. "Ив. Вазов") между ул. "Александровска" (сегашна с неправилно върнато име "Александър Батемберг") и ул. "Войнишка" (доскоро ул. "В. Левски", сега кой знае защо "Дякон Игнатий"). С това разширение, извършено чак през 1892 г., градината се увеличава с една трета на юг, като се премахва площада пред кметството. Това разширение е отразено в хадриса от 1893 г.

Няма данни кога е приет окончателния кадастрален план на София.

4. "История на България от Блазиус Клайнер, съставена в 1761 г."

Стр. 30. XII. ...Град *Сардика*, чиито развалини още могат да се видят край София; даже се говори, че София е построена от останките на този град. Град Сардика, някога епископско седалище, после митрополитско седалище, където в 347 г. при папа *Юлий* (I) е бил свикан събор на 300 отци, в който *св. Атанасий*, противник на арианите, е бил обявен за невинен.

Стр. 59. Разярен от тази гръцка подлост, *Крум* опожарил всички сгради извън столицата (Константинопол), а това са били големи и разкошни потройки. Между тях била и сградата при *Св. Мамант*, откъдето натоварил на коли и отнесъл със себе си бронзовите лъвове от хиходрума с мечката и змея от същия метал, както и тухлите, и мрамора. (813 год.)

5. "Сердика, Средец, София", т.III, 1997 г."

Докладите на френското консулство в София [август 1877 - декември 1878 г.] - извори за историята на София, *Николина Нейкова*.

Стр.91-92. Доклад на *А. Девелт до У. Вадингтон в Париж, 3.IX.1878*

Стр. 131. (Същата статия).

В 1874 (1873-75) год. е бил построен и конакът на Софийския паша, преустроен след Освобождението в княжески палат. (Става въпрос за последния, построен от Мазхар паша). Този конак, изглежда, е най-голямата турска обществена сграда, построена (в София) в епохата на Възраждането.

Стр.138. (Същата статия).

Притежаваме обаче описанието на жилището [харема] на софийския паша, което напълно отговаря на Пловдивската къща. Тази жилищна сграда била разрушена при преустрояването на административната сграда [конака] в дворец (1880 год.). Заслужава внимание определението, което авторът съвременник (К. Иречек, следователно, за последния конак) дава на тези две сгради: "Докато канцеларията [административната сграда] по устройство и назначение беше европейски тип, жилището беше чисто турски, или български, или ако щете софийски тип".

Обогатяването на плановата композиция в посока на напречната ос се е използвало при строежа на по-големите училища и при административните сгради... В София подобни планови решения са имали конакът на днешната улица "Граф Игнатиев", служил временно за княжеска резиденция и конакът [1874 г.], построен от Мозар паша и преустроен след Освобождението в княжески дворец, сега Художествена галерия.

В София резултатът на този стремеж към съвременната архитектура извън българските земи е оформяването на фасадата на конака на Мазар паша.

Бележка. Авторът нещо бърка конаците. На днешната улица "Гр.Игнатиев", по точно на площад "Кафене баши" е имало два конака - единият е бил полицейско управление ("Синият конак", някъде където днес е "Алианс Франсез", който в навечерието на Освобождението бил изгорен от върлуващите черкезки шайки - 23.II.1877 г.), а вторият, на мястото на Учителската каса (ново кино "Славейков") -

частна къща (конакът на Сабри бей, след Освобождението купен от д-р Христов, от 20 май 1879 г. мъжки пансион, който по късно изгаря). Сабри бей е имал аптека срещу Буюк джамия, до френското консулство, след Освобождението купена също от д-р Христов. Не е ясно за кой от двата конака става дума. Може би за “Синият конак”, защото авторът говори за архитектурата на административните сгради. Що се отнася до временната княжеска резиденция - княз Александър е живял веднага след пристигането си за много кратко време в Конака (Двореца), а по-късно, когато е започнал ремонта му - в откупената от него къща, построена от ген. Паренсов когато е бил министър на войната по времето на руската окупация, на лица ” 6 септември”, където сега е МВР, така наречения “Малкия дворец”, по-късно там е заседавал Министерския съвет. Никъде другаде не се споменава, че е живял на площад “Кафене баши”.

Стр.223. Статия “Освобождението на София от османско господство” - Цонко Генов.

Градският земен вал, наричан от софиянци “хендеко”, е бил най-старият от укрепленията (правени по турско време). Той се наводнявал от градската река, (Градската вада, Речката), Боянския ручей и Перловската река. На вала имало следните порти [капии] с железни врати: Ломска, Пиротска, Боянска [Кюстендилска], Цариградска и Подуянска [Орханийска] (Сияуш капусу). Този вал през 1877 г. е нанесен и на руската триверстова карта.

Бележка. На плана на стара София от 1879 г., който е допълнен и поправен от геометър Т. Пищачев, валът също е нанесен - с името “отбранителен ров (хендек)” - откъм пресечката на бул. ”Сливница” и ул. ”Буда-пеща” на запад по “Сливница”, след това по бул. “Ботев” на юг докъм ул. “Солунска”, на югоизток до към пресечката на ул. “Раковски” с ул. “Гургулят”, от там по бул. ”В. Левски” до пресечката с ул. “Аксаков”. От там на север и северозапад не е нанесен, има само един “отбранителен насип”, от пресечката бул. “В. Левски” и ул. “Искър” до пресечката ул. “Поп Богомил” и ул. “Буда пеща”.

Бележка. Турски управители в София - непълнен списък.

1580 г. Сияуш паша

1652-53 г. Мелек паша - вуйчо на Евлия Челеби

1786 г. Абди паша - строи изгорелия наскоро конак, посетен от Ами Буе

1796 г. Мустафа паша - сменен от Пазвантооглу, когато превзема София, тъй като е воювал срещу него (около1800 г).

1801 г. Осман бей

1829 г. Саид бег - строи “хендеко” за защита от руснаците

1841 г. Осман бей

1857 г. Етем паша

1859 г. Хасан Та(х)сен паша

1867 г. Фехми (Фехим) паша

1872 г. Ахмед Мазхар (Мозхар, Махзар) паша - до 1876 г. валия, до февруари 1877 г.- мютисариф

1877 г. Ибрахим паша - последен мютисариф - до 23 декември 1877 г.

Годините са посочени както са намерени в текстовете, не означават “от - до”.

6. “Годишник на Съюза на българските инженери и архитекти”, год.VIII,1941 г.

Стр.64-76. “Първият регулационен план на София от 1879 год.”,

инж. Радослав Михайлов, бивш п. Столичен кмет.

След освобождението на София на *23.XII.1877* г. първата грижа на губернатора *П. Алабин* е била да се учреди общинското управление. На *10.II.1878* г. са станали изборите за градски управителен съвет, избран бил за кмет *М.(анолаки) Ташев* и първото заседание на съвета- постоянно присъствие - се е състояло на *13.II.1878* г.

В заседанието си от *10.III.1878* г. (протокол № 7) бил повдигнат въпроса за съставяне план на града. На *3.V.1878* г. се назначава първия техник - архитект *А. Колар*, главната работа на когото е била почистването на града, събарянето на множество турски къщи през *м. август и септември 1878* г., грозящи на опасност от самосъбаряне и поправка на калните и почти непроходим улици.

Но скоро, на *25.I.1879* г., арх. Колар става губернаторски архитект и вместо него се назначава инж. *В.(ацлав) Роубал*, главната работа на когото е била да състави тъй необходимия на града план.

Извършената през *1878 - 1879* г. снимка на града представлява една крайулична (?) снимка с лицата на всички разположени край улиците домове. Тая снимка не е била точна, тъй като е била направена без необходимата триангулация. Така съставения план на града бил утвърден от *Н. В. Княза* на *29.VII.1879* г. и съветът, като го разгледал, избрал на *26.IX.1879* год. една тричленна комисия за провеждането на плана, в който като специалист влизал инж. *Г. Прошек*.

Изглежда, че планът на София не е обхващал целия град, затова съветът на *14.VII.1879* г. назначава помощник на градския архитект за да снее неснетите още градски части на плана. След като бил привършен окончателно плана и са били нанесени регулационните линии, планът е бил поднесен за утвърждение от *Н. В. Княза* и министрите от началника на Строителното отделение при М-вото на вътрешните работи инж. *Н. Копиткин* и бил утвърден с акт от *22.XII.1879* г. В заседанието си на от *16.I.1880* г. общинският съвет намерил плана за добър и постановил: “да се утвърди и да се приеме за немедлено изпълнение”. По тоя пръв регулационен план на София (така наречения “*Батембергов план*”) е трябвало да се поставят всички нови сгради, които започнали да се строят из София.

Бележки: *1.Имената и длъжностите на работилите по този план в статията явно са записани така, както са в протоколите на общината. В каталога на изложбата “Австрийски архитектурни влияния в София - края на XIX-началото на XX век” от 1997 г. обаче, са дадени по друг начин.*

I. Арх. Антон Колар (1841 - 1900) е даден като инженер и архитект Адолф Вацлав Колар. Назначен на 3/15 май 1878 г. за Градски архитект на София, а от 1/12 януари 1887 г. за пръв директор на новооснованата техническа дирекция към Софийската община. Не се споменава, че от 25.I.1879 г. е станал губернаторски архитект.

II Инж. Г. Прошек (1847 - 1905 г) е даден като инженер и архитект Иржи (Георг) Прошек. През 1879 - 82 г. е асистент-архитект на Софийската община, работи над регулационния план на града. В годините 1880 - 81 е член на Софийския общински съвет. През 1881 - 85 г. е Главен инженер на Дирекцията за обществено строителство (към М-во на вътр. работи). От 1889 г. е инженер I категория при софийското градско управление. На 24 април 1891 г. е назначен за архитект при софийската община..

Не бива да се бърка с брат му - Богдан (Теодор Франтишек) Прошек, също работил в България по това време, женен за сестрата на В. Роубал.

III. Инж. Вацлав Роубал е даден като техник.

2. Не бива да ни смуцава смесването на титлите “инженер”, “инженер-архитект”, “архитект” и “техник”, тъй като в немските и австрийски политехники не е имало разграничение на архитектурни и инженерни науки и на завършилите са давали титла “Dipl. инженер (архитект)” (както и нашата Политехника до 9.IX.44 г.). Завършилите средно спец. техн. училище са носили титла “инженер”.

3. Дадените от съставителите или редакторите на други цитирани документи обяснения за това кой и как е прилагал градоустройствения план на София по това време (напр. че преустройството в града “вероятно“ се е извършвало под ръководството на арх. Колар), могат да не се вземат под внимание, тъй като протоколите на общината са автентични документи.

Според записките на д-р Иречек целият стар град щял да се урегулира по “американски” с нови улици и булеварди, широки до 28 м. Някой били за основаването на съвсем нов град, един вид “Пера” (квартал на Истамбул).

В заседанието си от 30.XII.1879 г. общинският съвет е разгледал въпроса за благоустрояването на града и за необходимостта да се състави кадастрален план, в който да се означават с възможната точност всички частни места.

В общинския бюджет за 1880 г. били предвидени 7 990 фр. (анка) разходи за технически персонал: Гл. инженер, помощник чертожник и слуга, както и други 12 000 фр. за направа на кадастрален план.

През м. юний 1880 г. е бил назначен за главен инженер в общината инж. Л. Амедей, като се разрешава бившият инженер В. Роубал да се задържи като помощник градски архитект.

Първият регулационен план на София в мярка 1:1000 е известен под името “Батембергов план”. От дългото употребление той беше значително повреден, парчета от него липсваха и части от чертежа бяха изтъркани и неясни. Ние го възстановихме, пантографирахме го в мярка 1:2000, допълнихме го с сведения от старите квартални кадастрални планове и от други снимки и така приготвихме приложения тук (към статията) първи регулационен план на София от 1878 г. (Това е станало през 1940 или 1941 год.).

След едно проучване регулациите на Батемберговия план и след проследяване начина за прилагането му, може да се направят следните констатации:

- че проектантът се е стремил да запази колкото се може повече съществуващите стари градски улици....
- че съществуващият околградски хендек (окоп) и Владайската река са послужили за ограничаване на строителната площ на града..
- че не са оставени необходимите за новия град площи и места, предназначени за пазарища, гробища и обществени сгради. Запазено е място за единствената публична градина в центъра на града срещу Двореца.
- че проектираните нови улици са изобщо много тесни, с изключение на улиците “Витошка”, “Дондуковска”, “Съборна” и “Скобелев”...(или “Окръжен” - така е бил наречен целия околвърстен булевард, включващ днешните булеварди “В. Левски” , от Сточна гара, “Патриарх Евнимий”, “Ботев”- до гарата).
- че оставените от проектанта големи квартали, които биха създали по-големи парцели (дворища) за едно правилно застрояване, в скоро време са били раздробени чрез прокарване на нови улици, каквито няма в Батембергова план...
- че прилагането на регулационния план на града е станало в един дълъг период от време.
- че е било на времето си нечуван подвиг от страна на властта да се

разрязват цели квартали за прокарване на нови улици.

- Голяма смелост е било събарянето на множество черкви, хаври (синагоги) и джамии, които са пречили за прокарването на новите улици. Трябвало е да дойде на чело на управлението кмет с твърда воля и желязна ръка. Най-големите работи по регулирането на София и по нейното застрояване са били извършени при дългогодишното кметуване на кмета *Димитър Петков*, който е кметувал от *11.IX.1888 г. до 25.XI.1893 г.* т.е. повече от 5 години и след това е станал министър на обществените сгради, път.(ищата) и съобщенията в България.

Бележка. Систематизирани дати и имена на техническия персонал на Общината по изработването и прилагането на Батемберговия план, според цитираните общински протоколи:

1878 г., 10 март - в общинския съвет се поставя въпросът за съставяне план на града.

1878 г., 3/15 март назначава се първия техник към Общината (градски архитект) - арх. Антон Колар - със задача да се изработи план на града.

1879 г., 25 януари - арх. Колар става губернаторски архитект (т.е. престава да бъде архитект на Общината). Не е ясно обаче към кого е бил причислен. По това време има двама губернатора - руския генерал- губернатор на цяла България по време на окупацията - княз Дондуков-Корсаков, който пристига в София на 12.X.1878 г. (очаквало се е той да бъде избран за княз на Задунайската губерния България). Освен него обаче, София е имала и граждански губернатор - Пьотр Владимирович Алабин.

1879 г., 25 януари - на неговото място за градски архитект (инженер) се назначава инж. Вацлав Рубал.

1878-1879 г.- изработва се крайулична снимка (план) на града, с лицата на всички разположени край улиците домове (сгради).

1879 г., 29 юли - изработеният план (макар че е бил непълнен!) се утвърждава от Н. В. Княз Александър I. На същата дата общинският съвет назначава помощник на градския архитект, за да заснеме незаснетите части на града.

1879 г., 26 септември, общинският съвет избира тричленна комисия, която да провежда (да изпълнява предвижданията на) плана, в която влиза и инж.Г. Прошек, който по това време е асистент-архитект към общината.

1879 г., 22 декември - изработения и попълнен план е поднесен за разглеждане на Княза и министрите от началника на Строителното отделение при М-вото на вътрешните работи инж. Н. Копиткин и е утвърден от княза с акт от същата дата. Това е така наречения Батембергов план на София. (Виж по този въпрос по нататък и Петър Мирчев - "Книга за София". стр.91).

1879 г., 30 декември - общинския съвет разглежда въпроса за благоустрояването на града и за необходимостта да се състави кадастрален план, в който да се означават с възможната точност всички частни имоти. За изработването на плана било решено да се обложат гражданите с по 5 фр.о/оо от оценката на имотите им и да се поискат заемообразно от правителството 20 000 франка. Всеки гражданин е трябвало да вземе по един екземпляр от кадастралния план на имотите си, като заплати 3 фр. о/оо от оценката им.

1880 г, 16 януари - общинският съвет разглежда утвърдения от Княза план и постановява "да се утвърди и да се приеме за немедлено изпълнение".

В общинския бюджет за 1880 г. са предвидени 7 990 фр. разходи за технически персонал и 12 000 фр. за направа на кадастралния план. Също било предвидено да постъпят 50 000 фр. помощ от правителството за благоустрояване на града, и разход от 40 000 фр. за отчуждения по прилагане на плана.

1880 г., юни - назначен е персоналът за съставяне на кадастралния план:

Гл. инженер - инж. А. Амедей

Помощник - инж. В. Роубал (до тогава градски инженер).

Чертожник - името не е упоменато.

Слуга.

Изглежда, че работата по съставяне на кадастралния план е продължила повече от 10 години, защото повечето от хандрисите (кадастрални листове) на централната градска част са с дата 1892 и 1893 г. Като съставители на хандрисите стоят подписите на Й. С. Обербауер, Освалд, Кнежаров, Л. Бартел, Ив. Иванич и др.

Бележка. А. Девелт е преводач и помощник управител на вицеконсулството. Управител е Луи дьо Морикур, който сменя Льо Ге на 12.VIII.1877 г. У. Вадингтон е мин. на външните работи на Франция.

“Освен няколко нови постройки, градът, в който всички турски къщи са изцяло разрушени, с изключение на тези, които бяха заети от висшите офицери, не се възстановява от руините, които непрекъснато се увеличават. Въпреки закъснялата забрана разрушенията продължават, било от руските войници, било от самите българи, за да си доставят дърва за горене, и накрая, защото голяма част от тези къщи, повече или по-малко повредени, се рушат така да се каже от само себе си”.

Бележка. Изглежда, че не “всички турски къщи” са били разрушени, а само победните. Само за свитата на княз Дондуков са били необходими и намерени къщи за 135 семейства, отделно за окупационните войски!

“Управлението (общинското), изглежда, се е отказало да завърши двете градини които започна срещу стария конак* и за които е похарчило около петдесет хиляди пиастри.”

*Бел. 35. Още през 1869 г. пазарището и бостанът, които се намирали пред конака, били превърнати в градина, където останалите от бостана големи дървета хвърляли сянка над цветни лехи и водоскоци. След Освобождението мястото става център на градските тържества на открито, поради което започва преустройството му.

На 4.IV.1878 г., при едно тържество в чест на руския император Александър II там бил отслужен молебен за осветяване на градината и се решило тя да бъде наречена Александровска. В нея имало къшк за оркестъра и малко кафене. [Днес на малка част от мястото, заемано от Александровската градина, се намира градската градина].

Бележка. Голяма част от казаното в тези бележки на съставителката е неточно - за големите дървета, хвърлящи сянка, за водоскоците, за молебена - той е не за осветяване на градината, а за годишнина от избавлението на императора при неуспешния атентат срещу него, за това, че “днес на малка част от мястото, заемано от Александровската градина, се намира градската градина“ - точно обратно - Александровската градина е заемала малка част от днешната градска градина! За подробности виж в материалите за Градската градина.

“Днес като че ли всички грижи са насочени към градоустройствения план*, който се осъществява по начин, оставящ съмнения за точното му изпълнение.

Един млад архитект, пристигнал наскоро по покана на правителството, е натоварен с тази работа и въпреки липсата на опит в такива грандиозни проекти, неотговарящи на големината на града, дори ако стане столица, кметството се присъединява към всички негови предложения**.

Говори се за великолепни планове: така, става дума за 20 метрови булеварди, улици по 18, 14 и 10 метра минимум. Боя се този добър проект да не бъде също спрял като останалите, още повече че мнозина собственици не гледат с добро око

на тази работа и правят всичко възможно да повлияят на този млад човек, за да запазят земята, която впрочем няма да им бъде заплатена”.

**Бел. 38 [виж бел.36]. На заседание на Софийския градски общински съвет на 26 май 1878 г., се обсъжда въпросът за благоустройството на града, разделянето му на квартали, наименование на улиците. Решава се да се възложи на градския архитект да направи нов план на града.*

***Бел. 39. Вероятно става дума за архитект Антони Вацлав Колар, чех. На заседание на Софийския градски общински съвет, състояло се на 3 май 1878 г. се решава за градски архитект със заплата 40 сребърни рубли да бъде назначен архитект Колар. В дописка от София до в. "Courrier d'Orient" от 2.II.1879 г. четем: "Кроежът на града се прави по наредбите на г.инженерина Колар. Калните и криви улици наскоро щът бъдат чисти и прави булеварди, щът се направят най-малко 18 метра; улиците, които опират на кръстовищата, щът бъдат 12 метра".*

Бележка. За точността на тези две бележки на съставителката да се направи сравнение с по-горе дадените извадки от протоколите на общинския съвет по изработването и приложението на Батемберговия план.

“Трябва да кажем, че една от двете градини при конака се превръща, особено в четвъртък и неделя, в често посещавано място за срещи и че къоскът, където може да се чуе военната музика през тези дни, е обграден от елита на руското и местното общество”.

Бележка. В този доклад, а и на други места се говори за две градини при конака през 1878-79 г. На снимка от това време (в приложенията на книгата на Монеджикова), сходна с акварела на Обербауер (1882 г.), действително се виждат две, разделени от улица, градини - едната точно пред конака, а другата западно от него, пред Челеби джамия и Мездлишът (турското общинско управление), т.е. на мястото на бъдещите западно крило на Двореца и площад “Александър I”. “Къоск” не се вижда. У Монеджикова се говори и за градина, заградена с ограда, източно от конака, около жилищните сгради. В плана на стара София, за “положението на града през 1878 г.”, допълнен с “регулационния му проект” и “поправен” от геометър Пищачев през 1881 г., е нанесено петното на преустроената по-късно част от градската градина (до ул. “Славянска”) и липсва истинското положение на градините около конака.. Да се потърси оригинала на тази карта. Този въпрос да се изясни и в материалите за Градската градина.

Стр. 95. Гражданска администрация.

“Князът, генерал губернатор на България (Дондуков-Корсаков) се очаква да пристигне тези дни. Той ще дойде с цялата си свита, състояща се от 135 семейства, като един офицерин* от императорската охрана е натоварен да им търси квартири. Това като че ли доказва, че София ще бъде столица на Княжеството”.

**Бел. 44. Поручик Александър Мосолов е бил натоварен с разквартируването на княз Дондуков. Съдействували са му арх. Колар и софийския първенец хаджи Маню Стоянов.*

Бележка. Интересно съобщение! Сроктът на временното окупационно руско управление, съгласно Санстефанския мирен договор (19 февруари 1878 г., 3 март н.с.), е две години. Това управление веднага започва да урежда новия държавно-административен, съдебен и финансов ред в България по руски образец. Явно разбирайки това, западните сили свикват Берлинският конгрес и с договора от 13 юлий 1878 г, с цел да предотвратят замисленото от руснаците превръщане на една голяма територия от Балканите в руска губерния, разделят България на независимо княжество и васална на султана Източна Румелия, като срокът на руската окупация се намалява на 9 месеца (т.е. до 13 април 1879 г.). Затова руснаците, предварително определили София за главен град на замислената от тях “Задунайска губерния”, прехвърлят набързо назначения неин генерал-

губернатор и администрацията му от Пловдив в София. Руският генерал-губернатор княз Дондуков-Корсаков пристига с големи тържества в София на 12.X.1878 г. (виж "София през Възраждането" - К. Възвзова и др., стр. 174 - писмо от К. М. Нешков, определен за "церимони(ал) майстер" по посрещането. От тук са и мераците на Дондуков да стане княз поне на Княжеството, умело поддържано сред народа чрез инструктираните от руснаците русофили. (Започналия веднага след пристигането му в София ремонт на конака се прави от сина му, а обзавеждането - по вкуса и препоръките на жена му!). Междувременно, руското правителство, притеснено от натиска на европейските сили, които са наясно със замислите му, набързо свиква Учредителното събрание (10.II, 16.IV.1879 г.) в края на срока, определен от Берлинския договор, със задача да приеме изготвения от С. И. Лукиянов, обсъден и коригиран от специална комисия към Министерството на външните работи на Русия, проект за Органичен устав (Конституция) на Княжеството. Така че, предложението на Марин Дринов (руски поданик и активен участник в изработването на Органическия устав) София да стане столица на България, е било само проформа. За това говори и липсата на дебати по този въпрос в събранието. Берлинския договор обаче, поставя категорично условието княза на България да не е руски поданик. Затова по такъв прибързан начин става и избора на българския княз - още на следващия ден след приемане на Органическия устав и закриване на Учредителното събрание - 17.IV.1879 г., преименуваното на "Велико" народно събрание избира за княз на България принц Александър Батемберг, племенник на руската императрица!. В "Спомени за Учредителното събрание от 1879 г.", (изд.1978 г.), на стр. 228 Георги Я. Кирков, участник в събранието по право като председател на новооткрития окръжен съд в София, казва: "След гласуването и подписването на първата българска конституция стана и изборът на първия български княз Александър Батемберг, който бе предложен направо от руския двор като близък роднина на руската царица, съпруга на Цар Освободител. По този избор не се позволи в събранието никакво обсъждане, всичко се свърши с проста акламация". Така че, тиражираната повече от сто години, от руснаците и русофилско настроените български историци теза, че вината за разкъсването на санстефанска България, донесло й толкова беди в последствие, се дължи се дължи на "Европейските сили" е лъжа, а истината е, че за това са виновни главно прибързаните действия на Русия да сложи веднага ръка на България. (Впрочем, тя и затова започва войната с Турция!). Затова никак не е странна и "антибългарска" политиката на Стамболов, Батемберг и Фердинанд за рязко скъсване с Русия и търсене на възможности (Обединението, сръбско-българската война, обявяването на независимостта на България, Балканската война), с помощта на западните държави, бързо да се възстанови целостта на България. Друг е въпросът, че тези държави за изминалите години са преосмислили политиката си спрямо Русия и жертвуват интересите на България.

"Губернаторът на града (Пьотр Владимирович Алабин) действа деспотично и смята, че трябва сам да ръководи всичко, без да понася и най-малката забележка. Това се потвърждава от факта, че председателя на градския съвет (Димитър х. Коцев, първият кмет на София, 09.06.1878-01.08.1878), който беше самостоятелен в решенията си, вече два пъти подава оставка, която накрая беше приета с голямо недоволство от значителна част от населението. Той беше заменен с довереник на българския владика (Милетий), а довереника е Димитър Димов Македонски - кмет пет месеца - 02.08.1878-29.12.1878 г.). Що се отнася до полицията под командата на руски офицер (щабс капитан Александър Карлович Паули), тя действа съвсем произволно и без никакво уважение към никого. Продължава да малтретира турци и евреи, като ги принуждава да работят ангария, дори когато предлагат да се откупят. Понякога се заканва и на чужденците, като казва, че полицията командва и не се занимава с консулски въпроси. Така полицейски служители постоянно нарушават неприкосновеността на жилищата на европейците: не минава ден без някои сънародници да подадат жалба в съответното консулство".

7. “Румелийски делници и празници” - В.Мугафчиева и колектив.

Документи от османски архиви, пътеписи, дипл. доклади и др.

Стр. 73.

1719-1720 г. “...София. Това е столицата на България, която както казват историците била построена от *Юстиниан*. Градът е голям и има много жители, но малко чужденци. Къщите са по-хубави, отколкото в другите турски градове, особено дворците или сараите на пашата, но всички те са построени по турски обичай”. [*фон Дриш*].

1782 г. “...София е главен град на България, управлявана от паша, който пребивава в този град. Тя има само лоши стени (явно развалините от крепостните стени)... Къщите ѝ биха били доста удобни, ако турците бяха годни да ги поправят. Навсякъде се виждат само развалини (явно става въпрос за къщите и развалините на Сердика, още запазени по това време). Престоят на великия везир, който лагерува предната година (1781 г.) три месеца пред вратите ѝ, “допринесе много за опустошаването ѝ....” [*Совбьоф*]. (Да се потърси кой е везирът и дали не е във връзка с походите към Унгария).

Стр. 74.

1791 г. “...София, голям град, главен град на цяла България...Близо е до развалините на град Сердика...Градът е пораснал след разрушаването на Сердика”. [*Костандес, Филипидес*].

Бележка. Почти всички пътешественици до *XVIII* в. говорят за турска София, че е “близо до развалините на Сердика”, че от града “се вижда мястото, дето бил някога град Сердика”. Забележителните турски сгради са били “дворците на пашата”, “Света София”, кервансарайите около тях и пр. Явно този турски град не е бил върху развалините на Сердика, както я заварва освобождението, а край тях. Странно защо този много съществен факт се премълчава от археолозите и историците! Във всички публикации, изследващи турския град София се смята, че той е построен изцяло *ВЪРХУ* развалините на римска Сердика и българския Средец, чиито център е бил югозападно от топлия минерален извор, около който е възникнал тракийския град. А излиза, че в първите няколко века на робството турския град е бил някъде край тях, а се е разраснал чак през *XVIII- XIX* в. Никой не споменава къде точно се е зародил, че част от сградите на Сердика (явно и на средновековна България), макар и разрушени са се използвали от турците (освен за някои преустроени на джамии църкви)! Впрочем и въпросът за средновековното българско строителство не е изяснен от археолози и историци, за него не се говори много, изглежда че българите са използвали заварените обществени и на аристокрацията сгради на римска Сердика!

Стр. 101.

1721 г. Продадох...на споменатия неюсюлманин Митре ...къщата...Тя се намира в софийската махала “*Гюл джамия*” (черквата “Св. Георги”)...Състои се от 1 стая с чардак и 1 стая без отопление на горния етаж и долен етаж с 1 стая с печка, 1 стая без отопление, 1 помещение за въглища, 1 мазе за други вещи, 1 кладенец, 1 килер, 1 малък хамбар, 1 градина и двор.

1765 г. ”...Продадох на моята дъщеря Хатидже хайтун...къщата...Къщата се намира в софийската махала “*Мансур ходжа*” (такава махала няма на картите, има “Сунгур махала”, северозападно от “Св. Неделя”, около ул. ”Вашингтон” и “Пиротска”)... Вътрешната ѝ част се състои от 2 стаи на долния и 2 стаи на горния етаж, мазе, кухня, килер, течаща вода, градина и двор. Външната част от 3 стаи на горния етаж, 1 стая за кафе, междинна женска стая, 1 къошк, 1 стая за гости и на долния етаж, 1 стая, 1 малка стая до уличната врата, 1 обор, 1 помещение за слама, течаща вода, хамбар, двор около хамбара.

8. Списание “Сердика”, бр. 9,10, м. XI,XII,1941 г.

Стр. 56. Из летопис на гр.София.

1814 г. Пътешественикът *А. Бианки* пише, че къщите в София са дървени и почти всички са покрити с лози за предпазване летос от силното слънце.

1816 г. Изгорял конакът, който дълго време стоял неоправен. От тази година софийският бейлер-бей почнал да се нарича валия.

Стр. 60. Октомврийска сесия на Столичния общински съвет, 26.XI.41 , протокол (обощение).

“Общинският съветник архитект *Ст. Белковски* намира, че планът *Мусман* е създаден в много подходящ момент. Планът представлява отлична база за работа. Онези елементи от него, които са безспорни творчески и добри, трябва да се използват за планомерно строителство”.

9. Списание “Сердика”, бр.9-10, IX,X м. 1946 г.

Летописи

1879 г.

. На *1.V* била открита първата софийска болница с дарението на Царя Освободител и наречена на негово име “*Александровска*”. Тя се помещавала в зданието на “Новите хамбари”, турски склад за съестни продукти. Той се намирал въвн от града, днес мавзолея на княз Батемберг. Зданието изгоряло през *1889* г. (Всъщност на това място през *1878* г. е била открита руска военна болница, чиито инвентар се подарява след края на руската окупация).

1879 г.

. На *20.V* бил осветен мъжкия (ученически) пансион наречен на името на Цар Освободител. Той се помещавал в конака на *Сабри бей* (на д-р *Христов*) на площад *Славейков*.

. На *14.VIII* бил поставен основният камък на параклиса при руските гробища, които се намирали зад моста на перловската река (на ул. ”Гр. Игнатиев), днес игрище Юнак (от стадион “Дружба” до бул. ”Др. Цанков”).

. На *21.VIII* след молебен в съборната черква Св. Крал за падналите герои при Шипка, имало голямо тържество и увеселение в градината при двореца. (Градската градина?!).

. На *23.VIII* изгоряла артилерийската казарма, която се намирала зад конака, днес Синодалната палата. (Преди това е горяла на *23.XII.1877* г. - вж П.Нейков, стр. 41).

. На *15.IX* била открита първата женска гимназия. Тя се помещавала в конака на *Мури-бей* на ул. Алабин и Цар Калоян.

Бележка. *Името в последното сведение е неточно. Конакът е на Осман Нури бей, последният турски комендант на София. “Когато руските окупационни войски се преместили от Пловдив в София (12.X.1878 г.), в този конак, след значителни поправки, се настанил генерал М. Домотович, който завеждал външните дела при окупационното руско управление. Дворът на тази къща, засенчен със стари дървета, се простирал до квартала Куру чешме, дн. улица Цар Калоян (заемал е мястото на хотел “Рила” и градината пред него). Това била една от трите градини, уреждани от общинския градинар. [Останалите две са били: градската градина и градината около конака на валията, дн. дворец]. В тази градина е расла и малката дъщеря на ген. Домонтович - Александра, днес г-жа Колонтай, политически представител на СССР в Швеция. След като руските власти напуснали княжеството, в тази сграда временно се настанили всички министерства. След това тука била открита Първа софийска девическа гимназия, а от 1882 г.сградата се*

използува за държавен девически пансион, дето остана повече от две десетилетия”. (Монеджикова, стр. 326).

На 16.X била преместена мъжката гимназия от училището при черквата Св. Крал в конака на *(Халил) Мурад-бей*, който се намирал на ъгъла на Витошка и Алабинска. (В махалата Куру (празната, сухата) чешме). То било наречено *училище Денкоглу*, защото било откупено с парите на благодетеля Денкоглу, днес Съдебната палата. (“По-късно в тая стара паянтена сграда се помещаваше столичното първоначално училище “Ив. Н. Денкоглу”- Монеджикова, стр.319).

На *11.I.1880* г. изгоряло училището при черквата Св. Крал, където се помещавала и библиотеката на благодетеля Денкоглу. От този пожар били спасени само 1176 книги и били занесени в къщата на софийския богаташ *кир Ташо* (Манолаки Ташев или баща му?!), която се намирала в съседство с черквата. На *3.III (1880* г.) били пренесени в *Бююк джамия*, гдето била открита Народната библиотека.

Събрал и наредил А. Миланов.

Стр. 67. Из столичната община.(1946 г.)

. Столичната община обяви на *22.VIII* явен конкурс за идейни скици за столичен градски дом и за архитектурно и благоустройствено оформяване на градския площад “9 септември” включително и градската градина.

. Също и втори конкурс за разширяване площадите “Св. Неделя”, “Св. Георги”, кръстовището на улиците Търговска и Дондуков, а също и северната страна на площад Александър I.

. В заседанието си на *19.IX* Столичният общински съвет реши единодушно да се вземе инициатива за изграждане в Столицата един голям паметник в чест на Червената армия, освободителка на народите.

. Градоустройственият съвет при Столичната народна община, в заседанието си на *20.IX*, е приел едно изменение на регулацията на парцелите 147 и 150 в квартал “*Долни Лозенец*”. Тези парцели ще бъдат веднага отчуждени, за да може Столичната община да пристъпи към подготвителните работи във връзка със строежа на къщи-дворци за заслужили видни държавници и общественици. (Резиденция “Лозенец”?!)

Стр. 84. Хроника

На *16.IX* всички членове на бившето царско семейство напуснаха България на път през Турция за Египет.

10. Списание “Сердика”, бр.3 - 4, III - IV, 1946 г.

Стр.72.. Из столичната община.

Столичната народна община и областния и градски ОФ комитети организираха на *14 април (1946 г.)* втори доброволен трудов ден за прочистване разрушенията от бомбардировките над София.

Предвиждат се да бъдат извършени над 5 000 куб. м. изкопи и направени към 3 000 м. паваж. С тези предварителни землени работи ще се открие новия площад “9 септември”, който заедно с Градската градина ще обхваща една площ от 25 д. с размери 220 на 120 м.

Стр. 78. Хроника.

Разрушаването на оградата и караулното помещение на Софийския дворец започна на *14 март (1946 г.)*.

Бележка. *Да се обърне внимание на датите! Разрушаването оградата на Двореца и караулното помещение - не се споменава, че се разрушават и кухненските помещения по ул. Московска, ъгъла с площад Александър I - започва на 14 март*

1946 г. Вторият трудов ден (явно е имало и първи през март или началото на април), обявени “за разчистване остатъците от бомбардировките”, а не от събарянето!) е на 14 април 1946 г.; референдума за република е на 9 септември 1946 г.; царското семейство напуска България на 16 септември 1946 г. Руският болшевишки “опит” е налице - царското семейство е изгонено от дома му (от 9 септември 1944 г. то е заточено във “Врана”, събарят се символи на царската власт преди тя да е премахната с фалшифицирания референдум, населението разчиства остатъците от вандалщината безплатно, под благовидния предлог, че това са останки от “фашистките” бомбардировки. Така се започват “ленинските” съботници, траяли петдесет години, в които народа работи безплатно, за обръканите налудничави “идеи” на комунистическата власт.

11. “Моят роден град София” - Райна Костенцева, 1979 г. (за около 1889 г.)

Стр. 16. В средата на този почти четвъртит площад (Куру чешме, на ъгъла на “Витошка” и “Солунска”) имаше огромна чешма с три чучура. Това, струва ми се, беше и единствената чешма в истинския смисъл на думата с денонощно течаща вода. Бистра и студена, тя привличаше софиянци от всички крайща на града. Придирчивите граждани и от най-отдалечените махали си наливаха вода само от тази чешма, защото се говореше, че освен че била най-приятна за пиене, имала и чудодейната способност да подмладява и ободрява. Тук, както съм чувала от стари хора, имало и водоскок. Такъв водоскок е имало и на площад “Кафене баши” (първото, главното кафене) [“Славейков”, на площад “Народно събрание”, сред малка китна градинка, и в днешната градинка пред Минералната баня. Водоскокоът [шадраванът] тук е изпускар гореща вода и старософиянци са го наричали “Жешкио шадраван”.

Турците много обичали шадраваните. Агите обикновено сядали пред големите кафенета върху рогозки. ...наслаждавайки се и освежавайки се от прохладната вода на шадравана.

Бележки: 1. Фонтан на площад Народно събрание по турско време не е имало, там е било голо поле. Поставен е след построяването на Народното събрание, а е махнат след издигането на паметника на Цар Освобдител.

2. “Жешкио шадраван” пред банята е направен от Селим паша, когато след голямото земетресение през 1818 год. там избликва топла вода. След една година обаче водата изчезнала. Няма данни дали е продължил да действа със студена вода или е премахнат.

Стр. 17. ...излязохме на главния сокак. Така се казваше улицата, която после се преименува “Ломска”, защото водеше за шосето към “Лом паланка”. По-късно тази улица получи името “Витошка”, след това “Димитър Петков”, “Мария Луиза” и в наше време - булевард “Георги Димитров” (сега отново “Мария Луиза”!)

Стр. 19. Крива река, наричана от населението още “Градската вада”, се надигаше обикновено напролет и буйно политаше по нанадолнището. В града тя навлизаше откъм улица “Солунска”, наводняваше площад “Кафене баши”, сега площад “Славейков”, минаваше по улица “Левски” и се насочваше по улица “Славянска”, като образуваше просторни блата пред днешния Народен театър. След като запълваше ямите и дупките, реката продължаваше своя път към Зоологическата градина...и преди да се влее в Перловската река, покрай Градския ров (минавал по бул. ”В. Левски”), образуваше езеро при днешния “Парк на съветската армия”. Тук зимно време блатото се използваше за пързалка.

Стр. 21. А какво представляваше някога мястото, върху което се извиси корпусът на тази забележителна постройка? (Народната банка). Истински пуцинак. Скоро след Освобождението се планираше тук да се построи Окръжна палата (неточно-общинска палата!) и бил изкопан дълбок изкоп за основите на бъдещата сграда. Но както се случваше често, този план бе изоставен, така че грамадният изкоп

дълго време не промени неугледния си вид. Единствената отлика от предишната пустош се състоеше в дъсчената ограда, която бе направена по-късно и която служеше до преди 40 години за лепене на афиши и некролози. Това беше най-дълбокият пущинак в София.

Бележка. *Монеджикова (стр. 223) пише: “При Освобождението на североизточния ъгъл на днешната банка имало турски сарай, известен с художествено изработени потони (тавани). В този сарай се настанило първото руско консулство в София. Мястото ѝ, заедно със съседните места било предназначено за Градски дом (Община), като дори основите му били изкопани през 1884 г. от предприемача Н. (икола) Пашич, който се намирал в София като сръбски емигрант. [По късно той, като сръбски министър - председател, участвуваше в образуването на Балканския съюз (1912 г., преди Балканската война)]”.*

Стр. 29. Цялата площ от бул. “Георги Кирков” и улица “Кирил и Методий” до ул. ”Средна гора” и непосредствено до бул. ”Сливница”, някога представляваше едно леко възвишение, прорязано от реката (Владайската). На върха му се издигаше воденица и къщата на воденичаря (*Никола Христов-Костуреца*). Двата бряга на тази река бяха покрити с растителност. Край тях се издигаха, почти плътно съединени, огромни вековни дървета, струва ми се канадски тополи (сигурно са били каваци). Те бяха широко разклонени и засенчваха голяма част от бреговете на реката, пък и самата река. Отдалече този хубав кът приличаше на някакъв загадъчен остров, на оазис сред пустинята. Това живописно и удобно за отмора място, отдалечено от прахоляците на града, привличаше софиянци и особено любителите на природата както със зеленината, така и с винаги свежия си въздух... В съседство с воденицата...се издигаше “*Хаджимановият мост*”. Мостът, който и сега съществува, се намирал на ул. ”Опълченска”, близо до Занаятчийското училище, и се свързваше главно с неговите имоти (на хаджи Мано, който го е построил) в квартал “Банишора”.

12. “Тристахиладна София и аз между двете войни”, Драган Тенев, 1992 г.

Стр. 48. Описвайки ул. ”Луи Леже” пише: ”...че именно на същия този *Луи Леже* принадлежи преводът на френски език на “*Житие и страдания грешного Софрония*” и че пак негова заслуга е откриването на онова старинно евангелие, написано на глаголица, над което в *Реймската катедрала* някогашните френски крале са се клели във верност към Франция”.

Стр. 53. “По мое време (*1926-30 год.*) в (училището) “Априлов” работеше един чудесен градинар, бай Петър. Той поддържаше училищната градина в образцов ред, но което си е право, и ние самите я пазехме. Защото в края на крайщата тя си беше “нашата градина”. На нашето училище. И макар никъде да нямаше в двора надписи, предупреждаващи “Не газете тревата” или “Късането на цветя е забранено”, никой не се докосваше до посаденото в градината.”

Бележка. *Откъде училището е имало пари да плаща и на градинар? Сега няма пари даже за учителите! Да не говорим за отношението към зеленината , вече подобни надписи отдавна няма и в обществените градини. Пък и да има , все тая - всеки вилнее в тях както му изнася. Ето ти един от плодовете на социалистическата революция, няма “мое” и “наше” , всичко е ничие и няма нужда да се пазят. И това само за 50 год.! Колко ли ще са необходими за да се възвърне погубеното съзнание?*

Стр. 78. И така, *гранд хотел “България”* (става дума за стария) е бил построен почти веднага след Освобождението. Още през *1881* година по проект на талантливия чешки архитект *Антон Колар*, човекът, който е проектант и на паметника на Васил Левски. А също и на великолепното здание на бившия Военен клуб (ЦДНА). (Хотелът е бил затворен към лятото на *1938* год., след откриването на новия хотел).

Стр. 13 (130?). "...през двадесетте и по-късно, почти в края на тридесетте години, трамвай № 9 започваше своите пътувания от площад "Св. Неделя". След площада трамвайната линия на девятката продължаваше своя път по "Дондуков", завиваше меко по изчезналата улица "Търговска", обикаляше "Двореца", или сегашната Национална художествена галерия, като минаваше покрай караулното помещение в южната част на дворецовия парк и по булевард "Цар Освободител", на който софиянци викаха "Царя", продължаваше почти до "Орлов мост". После с рязък завой девятката навлизаше в ул. "Сан Стефано" и излизаше на "Шипка". Последната ѝ спирка бе почти до пресечката на същата улица с ул."Чепино", преименувана по-късно на "Асен Златаров".

13. "Сто испанци за българското минало", Венцислав Николов, 1984 г.

Стр. 38. Из книгата "Турция, театър на сегашната война" от Фермин Кабалеро, Мадрид, 1828 год.

"София, която местните жители са наричали *Триядица*, е разположена в красива равнина, недалеч от мястото, където Боянската река се влива в Искър...Смята се, че градът е основан от *Юстиниан* върху развалините на древната Сердика, която остава малко на югозапад. (Сравни с бележките по-горе за местоположението на турска София). Градът е голям по площ, защото почти всички къщи имат градини. Сградите са хубави, но улиците му са тесни, неравни и мръсни.

Стр. 189-190-191., Из "България и Румъния, пътни бележки", полковник от инженерните войски Хоакин де ла Ляве и Гарсия, 1909 г.

В центъра на града има обществена градина, много посещавана по всяко време. Отскоро в нея е уредена концертна зала, построена с общински средства. Общината е поверила на предприемач експлоатацията на залата и на ресторанта към нея". (Градското казино, сега Соф. худ. галерия, построено в 1908 год.)

"Продължете ли по улица "Цар Освободител", стигате до "Орлов мост" над потока Перловец. Отвъд моста започва шосето за Самоков, от дясната му страна е паркът на княз Борис, просторен и гъсто залесен. Той много напомня мадридския "Ретиро" [прочут в цяла Европа централен парк на Мадрид.]

14. "София разказва" , Хр. Бръзицов, 1979 г.

Стр. 33. И още: как на мястото на Вътрешното министерство бил първият дворец на Александър Батемберг.

15. "Искри от бурни години" Д. Казасов, 1987 г. (за 1907 г.)

Стр. 244. През 1920 г. в бюфета на Народното събрание разговарях със запасния полковник Морфов. ...От дума на дума стигнахме и до сградата на Народното събрание, за историята на която старият полковник ми разказа следното:

През първите години след нашето Освобождение министър на финансите в Белград бил един българин из Врачанско, *Йованович*. Той имал син, завършил Виенската политехника. След Освобождението на България Йованович увещавал сина си да отиде в София и да подпомогне със знанията си братята българи. Синът изпълнил волята на баща си и се установил в младата столица, имаща тогава едва 20 000 жители.

Бил произведен конкурс за сграда на Народното събрание. Одобрен се оказал проектът на *архитект Йованович*. Изпълнението било възложено на архитект *Грюнангер*, а контролът на Йованович. След приключване на работата младият архитект се явил при министър-председателя, който по установения тогава ред бил единствен властен да разпореда да се изплати разход, направен за нуждите на

Върховното правителство. Бюджетът на Върховното правителство включвал разходите на княза и канцеларията му, 830 677 лв., за Народното събрание, 620 139 лв. И за Министерския съвет, 10 118 лв., или всичко по проверени официални данни, 1 460 934 лв.

Министър-председател бил *Драган Цанков* (1883-1884 г.) Той прегледал книгата на младия човек, които съдържали договор за 6 000 лв. хонорар, изгледал го от глава до пети, навел се над масата, избъбрил нещо под носа си, вдигнал пак очи и казал:

“Слушай, чоджум (тур. - момче мое, дете мое), абе ти знаеш ли какво са това 6000 лева? Голяма, страшно голяма пара е туй, хей! Кой на днешно време може да припечели такава нещо? Та такъв и звездите от небето да свалят, пак не ще може да се докундиса [да постигне] (неточен превод на редактора! Означава засягам, обиждам) до такава богатство! Я слушай, момчето ми, вземи ти 3000 лева, та си иди, със здраве и благословия. То и тия пари са много, но нейсе, от мен да мине, трудил си се. Хем като излезеш оттук, да не вземеш да разправяш какво си получил! Народът ще ми счупи главата, ако разбере как стопанисвам парата му.” Младият свенлив момък взема трите хиляди лева, изброени му от самия министър-председател, и напуща България.

От същия архитект Йованович е била построена и старата Първа мъжка гимназия (сега журналистически факултет при паметника Левски , 1881-83 г.).

Бележки: 1. В “Австрийски архитектурни влияния в София” за арх. Константин Йованович пише: “Роден на 1/13 януари 1849 г. във Виена или в Белград в семейството на родения в България сръбски художник, график и фотограф Анастас Йованович. Следва в Цюрих при проф. Готфрид Земпер (автор на прочутата Земперова опера в Дрезден, разрушена през войната и възстановена през осемдесетте години), през 1870 г. се дипломира като архитект. Пътува в Италия за изучаване архитектурата на Милано, Генуа, Сиена, Флоренция и Рим. В 1880 г. отваря ателие във Виена. В 1881 г. е поканен да дойде в София от тогавашния български министър на образованието , австрийския историк Йосиф Константин Иречек. (Не е указано кога напуска София, но от 1880 г. и до смъртта на съпругата си (за която се жени там в 1883 г.) в 1908 г. е с постоянен адрес във Виена). След Първата световна война е в Белград, след това отива в Скопие, а от там в Цюрих. Умира на 25 ноември 1923 г. в Цюрих. Под влияние на Земпер работи в стил Нео-ренесанс и е един от най типичните представители на този стил.”

2. Нещо годините в този инак много колоритен спомен не се връзват! Драган Цанков е бил министър-председател 1883-84 г., а през 1883 г. и управляващ Министерството на обществените сгради и като такъв сигурно е обявил конкурса за сградата. Народното събрание е строено в годините 1884-86. По това време Драган Цанков вече не е министър. Явно този хонорар е бил само за проектирането на сградата и обиден след този случай Йованович веднага (1883 г.) е напуснал България. Вероятно затова строежът е бил поет от арх. Грюнангер.

Стр. 246-248. Теренът, върху който днес се издига Българската народна банка, представляваше едно обширно, простиращо се до музея празно място, потънало в буренак, сред което надничаха сивите тела на разхвърляни в безпорядък дялани камъни. Това запустяло място, обградено с дървена ограда, която тук-там бе изгнила и повалена, се бе превърнало в един необезпокояван от никого змиярник. Когато почнаха да копаят основите на днешната Народна банка (1934 г.), свикналите само на уличния, но не и на новия шум змии се раздвижиха тревожно и предизвикаха истинска паника сред работниците. За почистване на мястото от змии бе извикан един известен в Северна България змиеловец и змиеукротител, който изпълни възложената му задача с удивителна ловкост. Една от змиите бе успяла да се промъкне и скрие в Народния театър, където предизвиканата от нея паника бе отстранена пак чрез ловкостта на въпросния, разполагащ с доверието на змиите укротител.

От източната граница на въпросното празно място се простираше площад “Александър I”, за големината на който може да се добие известна представа, ако северната (грешка!, западната) линия на градината се продължи до ул. “Московска”. Мястото на север (на запад!) от тази линия между Народната банка и бившия дворец и Партийния дом представляваше площад “Александър I”, в средата на който имаше един метален водоскок. Тъй като постоянната липса на вода държеше в бездействие водоскока, той бе демонтиран. На негово място през така наречените царски празници, се издигаше един дървен павилион, в който се отслужваха обичайните религиозни молебени.

Бележки: 1. Подобен павилион се издигаше и пред черквата “Св. Александър Невски,, на Богоявление и Гергьовден. Месинговите гнезда за колоните още стоят в паважа.

2. Фонтанът, за който става дума е същият, както този пред Народното събрание (преди да се построи паметника на Цар Освободител), и този в Градската градина. Този от градината сега се намира в градинката “Буката” на бул. ”Прага”. Подобни барокови чугунени фонтани има от това време в пловдивската градска градина (първият Пловдивски панаир) и на “Аязмото” в Ст. Загора.

От площада излизаха седем улици, от които улица “Цар Освободител” минаваше там, където сега е мавзолеят на Георги Димитров, стигаше пред вратата на бившия хотел “България”, където правеше чупка на север и изток, за да се слее с днешната посока на бул. ”Руски”. Оградата на двореца отстоеше на около 20 метра от източната линия на градината и бе обложена с храсти, между които се намираше дворцовото караулно помещение, в което се подслоняваха войниците, предназначени да охраняват княза....

Към двореца водеха две огромни железни врати, пред които денонощно стояха на пост двама войници. Вратата откъм площада се считаше за парадна и се отваряше само за приемане на официални гости. Източната врата стоеше всякога отворена...

Бележка. Не помня по какъв случай сме били за няколко дни в София, сигурно случайно, при раждането на престолонаследника княз Симеон (1937 г.). Вечерта, беше тъмно, хората бяха застанали на направени за случая дървени стъпала по трите страни на площада (по Московска, пред сегашния Партиен дом, където бяхме застанали и ние, и пред Нар. банка). Вратата на двореца се отвори, от нея излезе ландо, заобиколено от конен ескорт с факли. Някой в ландото, прав, в протегнати напред ръце, държеше новородения княз. Ландото бавно мина по площада и зави по ул. ”Московска”, при непрекъснатите овации на присъстващите. Макар че съм бил само тригодишен, този спомен за ландото, осветено от факли и до днес е пред очите ми. Явно преживяването е било много впечатляващо.

Булевард “Цар Освободител” [бул. ”Руски”] от двореца до Народното събрание имаше следния вид: на мястото на днешния хотел “България” се издигаше двуетажното здание на Министерството на финансите; мястото на застрахователния институт [ъгъла “Бенковски” и “Руски”] беше незастроено и в него бяха разхвърляни мраморни паметници и плочи на фирмата *Славов*: В дъното на това празно място се мъдреше дървената барака на *фотографа О. Меероб*; в югоизточния ъгъл на ул. ”Бенковски” и бул. ”Руски” (бившия унгарски център) имаше едноетажна сграда, в която живееше бившият министър-председател *Тодор Тодоров*; на разстояние от нея се издигаше двуетажно здание, в партера на което беше магазинът за виенски мебели на *Леон Фрай*; срещу магазина бе зданието, в което днес се помещава консулският отдел на съветското посолство в днешния му вид. (Съборено, сега градинката до Руската черква). В това здание се намираше клиниката на прочутия по опитност, знание, безкористие и човечност *д-р Стефан Сарафов*.. Зданието, в което се помещаваше неговата клиника, бе притежание на известния милионер *Тодор Балабанов*, който по-късно преустрои партерния му етаж в магазини. В ъгловия магазин се помещаваше прочутата сладкарница “*Цар*

Освободител'. Срещу сладкарницата се издигаше в днешния му вид Военния клуб, завършен през 1907 г. по проект на архитекта А. Колар.

Срещу клуба имаше празно, занемарено и пълно с боклуци и нечистотии място, което след Първата световна война се преустрои в днешната градина. По градоустройствения план това място бе предназначено за сграда на Народната библиотека и Народния музей.

Бележка. Трапът, който се намира в северозападната част на градината, е останалият изкоп за основите на тази сграда, а не от паднала през войната бомба, както неправилно се говори.

Стр. 249. От ул. "6 септември" до площад "Народно събрание" бяха разположени в южната страна на булевард "Цар Освободител" двуетажните домове на известния гинеколог д-р Славчев, на шефа на консервативната партия, наричана народна, *Ив. Евстатиев Гешев* (бившия "Музей на рев. движение", без втория етаж на този дом, разрушен от бомби и с променена фасада) и на лекаря д-р *Димитър Моллов*, бивш министър на просветата в кабинета на *Драган Цанков* от 1883-1884 г. Между Славчевото и Гешевото здание (сладкарница "Варшава") се намираше малкият салон на прочутия *фотограф Карастоянов*. Срещу тях бяха в градеж Австро-унгарската легация, която понастоящем е Италианска, и Италианската легация, която сега е австрийска. Западно от тях (ъгъла с ул. "6 септември") се намираше двуетажното запазено и до днес звание на Картографския институт, а източно (ъгъла към Нар. събрание), Министерството на външните работи, но без салона и крилото северно от него (срещу Нар. събрание, към "Св. Ал. Невски"). Зданието на Външното министерство бе притежание на Българската академия на науките, която понастоящем го заема.

Стр. 249. На изток от Народното събрание, върху площта на сегашната, покрита с рози градинка (при преустройството ѝ заради паметника на "Св.Климент Охридски" розите изчезнаха!) имаше една горичка от акации. През време на *Първата световна* тоя терен, от който при ясно време се виждаше *Рила*, бе с решение на Народното събрание подарен на Германската държава за построяване на легация. ...на мястото на Машинно-електрическият институт (сега Галерия за чуждестранно изкуство), се издигаше разрушената от бомбардировките през 1944 г. Държавна печатница. ...Основният камък на голямата Държавна печатница...е положен на 14 юни 1885 г., а сградата е била завършена през 1887 г. ...а на север от печатницата, *Първа мъжка гимназия*, открита през 1879 г., в едно от крилата на която се помещаваше и Физико-математическият факултет. (Сега в тази сграда, покрай ул. "Дунав", е факултета по журналистика).

Стр. 251. Ако...слезем на бул. "Цар Освободител" и хвърлим поглед на юг по протежението на ул."Раковски", ние ще видим освен едноетажни жилищни сгради, чиято едноетажност бе нарушена само от следните двуетажни сгради: *хотел "Империал"* на мястото на Министерството на финансите между ул. "Славянска" и ул. "Аксаков"; *Земеделската банка* на югозападния ъгъл на ул. "Вълкович" [сега "Ив. Вазов"] (доскоро Българска инвестиционна банка); *Иван Вазовия* дом, построен през 1895 г. на 100 кв. м. площ, жилището на неговия брат, *генерал Георги Вазов*, построено в мавритански стил на ъгъла на ул. "Гурко" ("Ашингер"); дома на *Серафимов* на югозападния ъгъл на улиците "Раковски" и "Граф Игнатиев" (салонът на Комитета по цените); срещу него имаше едноетажно жилище (аптеката), до което се издигаше двуетажното здание на *генерал Рачо Петров*, в което десетки години подред се помещаваше...Министерството на народното просвещение.

В западната страна на ул."Раковски" двуетажен бе домът на *Стефан Стамболов* на ъгъла на ул. "Цар Крум", а от едноетажните сгради известни бяха дипломатическият "*Юнион клуб*" на североизточния ъгъл (неточно, югозападния, градинката) на ул. "Вазов" и "Раковски" и *Инженерното дружество* на мястото на сегашния Дом на културата (БИАД).

Между днешните улици “Гурко” и “Ив. Вазов” пред къщата на *Гюзелев*, която се намираще в дъното на един двор срещу празното днес място на ул. ”Раковски” (градинката пред т.нар. “Дом на покойника”, на ъгъла на “Раковски” и “Ив. Вазов”, бе нападат и убит Стефан Стамболов. (Защо е поставена паметна плоча за това на сградата на ВИТИЗ ?)

Стр. 252-55. Най-старият (архитектурен) паметник е *черквата “Св. Георги”*, построена като обществена сграда през време на римското владичество (*IV в.*). При нашествието на *вестготите* от *376-382 г.* тя била разрушена. След нашествието и оттеглянето на *хуните (447 г.)* и *остготите (473-488 г.)* развалините на сградата били преустроени в черква.

Поправяна и разширявана, тя след 1000 години (*около 1300 г.*) става митрополитски храм, в който били пазени останките на сръбския *крал Стефан Милутин*, който под името *Стефан Урош II* е управлявал (*1282-1321*) обширна област, в която освен Сърбия са били включени значителни покрайнини на Македония и Видинско. През *1469 г.* тук били оставени за поклонение останките на *Свети Иван Рилски*, откъдето след 6 дни са били отнесени в Рилския манастир.

Към *1538 г.* черквата е била превърната в джамия, известна под наименованието “*Гюл джамия*”. ...От *1893-1899 г.* в нея се пазило тялото на *княз Александър Батемберг*...Вторият значителен паметник от времето на византийското владичество е черквата “*Св. София*”, построена през *VI в.* от император император *Юстиниан*. ... той е бил построен върху две по-стари, разрушени черкви, от *IV и VI в.*

Черквата е била превърната в джамия (*Сияуш джамия*) към края на *XVI* век. През време на земетресенията от *23 март 1818 г.* и *18 септември 1858 г.* сградата е била полуразрушена и изоставена от турците. След Освобождението тя е служила за склад. През 90-те години върху черквата като находяща се на най-високата градска точка е била издигната дървена наблюдателна пожарникарска кула. От епохата на Първото и Второто българско царство няма запазен паметник, ако не смятаме, разбира се, Боянската черква за софийско притежание. (Сравни с казаното по-горе в бележките за мястото на турския град).

Турските паметници са:

Буюк (Голямата) *джамия*”, с 9 покрити с олово кубета, построена през *1474 г.*;

Баня баши (първата,главната баня) джамия, построена в *XVI в.*;

“***Черната джамия***”, наричана “***Коджа-Дервиш-Мехмедпашовата джамия***”, построена при султан *Сюлейман през 1528 година*. Неин майстор е бил великият турски архитект *Ходжа Мимар Синан (1489-1578 г.)*. Негово дело са...джамииите “*Шахзаде*” и “*Сюлеймание*” в Цариград, джамията “*Селимие*” в Одрин. (Всичките са построени 20-40 години след “Черната джамия”).

“Черната джамия” (наричана така поради минарето си отчер камък), наричана още “*Имарет* (благотворителен дом за пътници) *джамия*” е един много красив със своя купол паметник. Нейната външност е значително пострадала от преустройството ѝ в черквата “*Св. Седмочисленици*”, извършено от архитектите *Момчилов* и *Миланов* при съдействието на знаменития руски архитект *Померанцев*..

Синан през своя дълголетен живот, според някои източници той е умрял не на 79, а на 99 годишна възраст, е изпълнил повече от триста постройки... Гордост за нашата столица е, че притежава една от творбите на този велик архитект.

Стр. 256. Първият паметник, издигнат след Освобождението, е тоя на *Александър II* и построен от русите през *1880-1882 г.* Тоя паметник се намира в края на сегашния булевард “*Димитър Благоев*” (сега “*Македония*”) и е известен под името “*Руски паметник*”. “*Докторският паметник*” в градината под същото наименование е посветен на 528 лекари и санитари, загинали в Руско-турската война. Той е бил завършен през *1883 г.* и негов автор е чешкият *архитект Томашек*.

Бележка. Градината сега се нарича “Докторски паметник”. При създаването си е била изградена като ботаническа градина за нуждите на Софийския университет, по проект на Даниел Неф. По късно, следпреместването на физико-математическия факултет на Университета в сградата на Първа мъжка гимназия (на улиците “Московска” и “Дунав”, сега факултета по журналистика) университетската ботаническа градина се премества където е сега, около тази сграда, до площад “Паметника В. Левски”, а старата се преустройва в сегашния ѝ вид).

Третият според времето на изграждането му е паметникът “Васил Левски” (проект на арх. А. Колар)...Процесът на неговото изграждане е дълъг. Започнат през 1878 г. той бива завършен едва през 1891 г., а е бил открит на 22 октомври 1895 г.

Бележка. Една от причините за забавянето му е, че са търсили гроба на В. Левски, чиито кости е трябвало да бъдат поставени в основите му.

Мавзолеят на Александър Батемберг, дело на австрийският архитект Майербер (1899 г.).

Пред Народното събрание, окован в дъски, стоеше през 1905 г. паметникът “Цар Освободител”, който беше на привършване. Силна нощна буря през зимата бе срутила оградата му и бе счутила меча на богинята на победата. (На друго място съм срещал, че излетия във Виена паметник е превозван по Дунава до Лом, и от там с волска кола до София, при което е бил счупен меча). Моделът на паметника бе одобрен след произведен през 1900 г. международен конкурс, в който се състезаваха чужди и наши скулптори. Спечели проектът на италианския професор Арнолдо Цоки (правилното е Дзоки), който е автор на паметника на Гарибалди в Болоня, на паметника на Колумб в Буенос Айрес и на Паметника на свободата в Русе. (Също и на паметника на свободата в Севлиево).

Интересна е преценката, която Пенчо Славейков е дал на спечелилия състезанието модел. Тя между другото гласи:

“...Пред тези войни [витязи] лети разперила крила някаква си богиня, на която, както на всяка богиня, трябва да се подпише името, за да можем ние, простите смъртни, да знаем определено коя е тя!...Един съвременен български паметник нямаше нужда от старогръцки алегии, изтъркани като калпав мангър (вид турска монета) с подбит през течение на времето курс!...”

Бележка. И това го казва един от най-големите български поети, директор на Народната библиотека и Народния театър, кандидат за Нобелова награда, обиколил половин Европа! Такава жалка е и днес интелигенцията ни, запътила се към Европа!

Основният камък на паметника бил положен на 23 април 1901 г., а самият паметник бе открит тържествено на 30 август 1907 г.

Стр. 258. Най-крупният, с изключително висока художествена стойност е паметникът-храм “Александър Невски”.

Инициативата за изграждането на този паметник принадлежи на Учредителното събрание (1879 г.) По предложение на Петко Каравелов, прието с акламации, било решено той да се построи в Търново. През 1880 г. Народното събрание решава паметникът да се издигне в София. В деня на Освобождението, 19 февруари 1882 г., се поставя основният камък на храма. Настъпилите в страната събития...осъждат инициативата на застой. Тя се подема чак през 1895 г., когато обаче проектът, изработен от руския архитект Богомилов, се отхвърля като незадоволителен по размери (види се на бесните русофили се е видял много малък!) Професорът от Императорската художествена академия А. Н. Померанцев е натоварен да изработи нов проект, планове на който се одобряват през 1898 г. Договорът с проектанта за ръководството и контролирането на строежа се сключва едва през 1904 год., при уговорката храмът да не струва повече от 3,5 милиона лева...а бил

привършен за 5.5 милиона лева...

***Бележка.** Оригиналният гипсов макет на храма се пазеше до преди тридесет години в хранилището на Музея за София на “Екзарх Йосиф” 12, където съм го виждал.*

Започнат през 1904 г., строежът приключил през 1912 година.

През време на Първата световна война Народното събрание по предложение на германофилския министерски съвет реши храмът да носи името “Св. Кирил и Методий” (4.III.1916 г). Четири години по-късно, на 4.III.1920 г., новото народно събрание (на земеделците, подкрепяни все още от комунистите) заличи тая гавра с чувствата на българския народ и възстанови старото наименование...

***Бележка.** Нали Димо Казасов си е комунист - бивш широк социалист, след това “звенар”, след това “отечественофронтовец”, защитава си русофилските пристрастия! Княз Александър Ярославич Невски, покровител на император Александър II, е чист руски, а не православен светец и няма нищо общо с българската църква и никакви заслуги към българите. Така че, няма гавра с чувствата на българския народ!*

Стр. 260. И ето един вестник от 30 ноември 1900 год. описва това чудо (трамвая):

“Вчера столичните жители бяха зрители на едно ново за тях явление от всесветския прогрес. Първият трамвай проряза почти цялата Витошка улица (Витошка се е казвал и сегашния бул.”Мария Луиза” - от “Лъвов мост” до “Св.Неделя”). Грамадното мнозинство народ се любуваше на приятната гледка от бързината на трамвая и от светлите искри под колелата му и на жицата отгоре. Трамвая върви бързо, без друсане, осветлява се електрически и има изящна мебелировка”.

Бързината беше 15 км. в час, а изящната мебелировка се застъпваше от две дълги, червени плюшени възглавници, протегнати върху грубите дървени скамейки на първокласното отделение на тесните и къси трамвайни коли.

Пет дни по-късно “Вечерна поща” в броя си от 5 декември отбелязва: “Вчера, часът 11, трамвайният вагон № 2, с един кондуктор-ученик правеше упражнение, изкогна от релсите по направление към кухнята на хотел “България”. (Стария, трамваят се е движел от Гарата до “Св. Неделя” от там по “Дондуков” и “Търговска” до Двореца и по “Цар Освободител” до пл. ”Нар. събрание”, където е заобикалял малка градинка с фонтан по средата и си е връщал обратно).

На 6 януари 1901 г. нова изненада: “Трамваите пак почнаха да циркулират за опит и щели идната седмица да бъдат предадени за експлоатация. Аслъ (тур.-прав.“асъл”, наистина) му дойде времето!”

Едва след 10 дни времето най-после идва. На 15 януари 1901 г. се извършва освещаването на предприятието и тържественото откриване на движението. Готови са 6 трамвайни линии, но от тях, по настоявателите на кметството, се пуцат в експлоатация само 2, за да можело населението и служащите да имат време да свикнат с новото силно движение, от което най-много били изплашени майките. (Сега, сто години по-късно, трамваите отново се движат със същата скорост, че даже и по-малка, поради лошата организация на движението!)

Трамваите имаха освен постоянни и произволни спирки. Пътникът имаше право чрез дръпване на звънеца да поиска от ватмана спиране на всеки кръстопът. Същото преимущество имаха и гражданите, които чакаха трамвая на уличните кръстопътища.

Иван Вазов* описва по следния начин своето първо пътуване с трамвай: “Какво ахкане и негодувание у всички софийнци, когато гледаха запречкването със стълбове софийските мегдани и улици за нуждите на електрическото осветление и софийските трамваи и замрежването на въздуха с тая паяджина от медни жици! А помните ли какви възхитени сборища се трупаша около първите пуснати трамваи,

няколко дена натъпкани, като сардели, или като Ноевия ковчег, изберете което искате от тия две сравнения - с пътувачи от двата пола и всички възрасти.”

*Из “Видено и чуто” , “В електрическия трамвай”. Т.8 от Събрани съчинения, стр. 155-163.

Стр. 269. Ако не смятаме твърде редкия шум на файтоните, софийската улица беше тиха и почти безлюдна - в големия център на града тя се оживяваше след 18 часа, когато чиновниците напущаха канцелариите си. Работниците, занаятчиите и търговците работеха дълго след канцеларските часове и късно вечер се прибираха безмълвно в своите домове.

Бележка. В тези години на “първоначално натрупване на капитала” българите яко са работили, за да осигурят личното си и от там и държавното благополучие. И ето най-голямото зло, което причини само за 50 години социализмът на поколения българи: отучи ги да работят, привикна ги да чакат наготово от “социалната” държава или да я крадат, “няма мое и твое, всичко е общо”. И сега, когато също е време за натрупване на капитал, никой не се захваща истински да работи, шляе се по цял ден из улиците, кисне с мобифон в ръце по кафенета и ресторанти с надежда да направи някаква “далавера”, плаче, че държавата не му “осигурява” работа и чака отново тя да се грижи за него, или Запада да му отпусне “помощи”, които да окраде за собственото си благополучие. Колко ли поколения ще трябва да се сменят, за да се научи отново да работи?!

Стр. 272, 273. Преди 63 години (в началото на XX в.) те (сладкарниците) бяха само три: “Охрид”, “Роза” и “Панах”. (Авторът явно говори само за луксозните, в центъра). И трите бяха разположени на северната страна на бул. ”Дондуков” от площад “Ленин” (“Св. Неделя) до ул.”Сердика” т.е. бяха почти една до друга. В тях се поднасяше кафе, чай, мляко и пасти.

Поискате ли пасти, вам веднага ще поднесат вода и чиния с 10 разнообразни сладкиша. Всякога десет! По остатъка от тъй установения брой прислугата изчисляваше стойността на вашата консумация. (Така беше до 9.Х. във всички сладкарници!) Чаят, пастите и кафето се заплащаха по 10 ст. (колкото стойността на трамвая!) в сладкарниците “Охрид” и “Роза ” и по 15 ст. в “Панах”. По-късно срещу тях се откри клон на сладкарница “Извор”, в която пастите се продаваха по 5 стотинки... Сладкарница “Панах” се посещаваше от буржоазията и висшата бюрокрация. “Роза” , преимуществено от младежка и дамска клиентела, а “Охрид”, от левичари и македонстувачи.

Столичният център, където се намираха петте прочути кафенета, “България”, “Панах”, “Македония”, “Цар Освободител” и “Арменското”, е вече неузнаваемо променен. Следите само на “България” и “Цар Освободител” са запазени. (Вече и те не, от сградата на “България” е останала, и то преустроена, само част от партерния етаж, сега репетиционна зала на хор “Кавал”, а на мястото на “Цар Освободител “ е градинката до Руската черква).

В някогашните кафенета хората се срещаха, разговаряха, спореха, т.е. както се казваше, политиканствуваха. Не всички хора, а само мъжете, тъй като в онова време жената нямаше достъп в кафенето. (Сравни случката със Султана Р. Петрова в Градската градина). Изключение правеше само “Цар Освободител”, което беше по-ново кафене и то със сладкарница.

Стр. 274 - 275. Кафене “България” се намираше на ъгъла на улиците “Аксаков” и “Левски”, срещу Министерството на народната отбрана. Над него се издигаше една част от двата етажа на най-скъпия столичен хотел, носещ същото име. Кафенето имаше три отделения. В най-обширното централно отделение имаше бiliarд, срещу който около стените и прозорците бяха наредени масите и столовете. В двете странични отделения, едното на ул. ”Аксаков”, другото на ул. ”Левски”, играеха на карти, покер, бридж и други варианти на прикрития хазарт. Кафенето се посещаваше от изтъкнати политици, писатели, художници, професори,

лекари, адвокати и висши чиновници.

Кафене “Македония” заемаше партерния етаж на едноименния хотел, който се издигаше на мястото, заето от северозападния ъгъл на ЦУМ (ъгъла на бул. ”Мария Луиза” и площад “Бански”). Това кафене беше любимото място на македонската емиграция, която, обкръжена от четници и войводи, обсъждаше горещо парливия Македонски въпрос...

Кафене “Панах” заемаше партерния етаж на блока, в който се помещава Държавния комитет за планиране, ъгъла на ул. ”Сердика” и бул. ”Дондуков”. След Първата световна война то бе откупено заедно с хотела над него от италианското д-во “Асигурационни дженерали” и преустроено в административна палата. (*Екатерина Каравелова* в спомените си от 1885 г. пише, че кафене и ресторант “Панах” са се намирали в стария хотел ”Бъргария”, сигурно това е било преди Панах да построи собствено здание на бул. ”Дондуков”).

Това заведение, считано от висока категория, се посещаваше от индустриалци, търговци и висши чиновници. Тук почти ежедневно бяха тогавашните журналистически лъвове...

“Цар Освободител”. Това кафене се помещаваше в партера на и досега запазеното здание (вече не!) на ъгъла на ул. ”Раковски” и бул. ”Руски” (“Цар Освободител”). То беше свърталище на писатели, художници, артисти, журналисти и др. от по-новата генерация, а и самото то бе сравнително ново, откри се *след Първата световна война*....Сутрин кафенето беше изключително мъжко. Само надвечер се посещаваше и от жени, тъй като имаше и сладкарница. Стопанин на кафене “Цар Освободител” бе цариградския *сладкар и кулинар Илия Югрев*, а неговата знаменитост бе *келнера Коста*..В това кафе-сладкарница любителите на женската красота дежуряха от 12 до 13 часа зад витрината на бул. ”Цар Освободител”, за да наблюдават разхождащия се по това време столичен хайлайф.

Най-забележително от малките кафенета бе това на *Хогас Манасиан*, наречено *“арменското кафене”*. То се намираше близо до хотел “Македония”, редом с тясното магазинче, наречено *“Океан на чорапите”*. Неговите маси бяха разположени на широката тротоар срещу джамията и бяха удобен наблюдателен пункт за света, който се движеше към търговската улица и халите.

Стр. 281. Преди да почне постройката на “Ал. Невски” (1904 г.), селяните (идващи на пазар) разпрягаха колите си около черквата “Св.София”, на мястото на Народния театър и на градината пред банята.

16. “Спомени” , П. Нейков, 1990 г.

Стр. 69. Градът беше планиран, но неканализиран. Къщите се строяха наслуки сред големи дворни места...Единствената сравнително благоустроена част беше около двореца и градската градина...Движението по прашните улици и по тротоарите, които имаха само бордюри, беше изцяло пешеходно (1893 г.)

Стр. 70. Едва по-късно узнах, че съществуват тъй наречените “кореняци” , родове, общуващи и сватуващи се помежду си, повечето настанени в стари къщи с прустове, в дъното на обградени с високи стени дворове сред лабиринта на тесни улички около Денкоглу и Алабин.

Стр. 73. Прашното “Цариградско шосе”, което започваше тогава от завоя при двореца...

....притиснат до ниската желязна ограда пред караулния дом на двореца. (1894 г.).

Стр. 75. В тоя ден към обед седях в читалнята на Народната библиотека, на ъгъла на улиците “Шести септември” и “Вълкович” (сега “Ив. Вазов”)...Някой рече: “Стамболов е заклан, ей там, пред Юнион клуб!” (1895 г.)

Бележки: 1. Народната библиотека е била не на ъгъла на тези улици, а по на север по “Раковски”. Разрушена е от бомбардировките. На нейно място сега е М-вото на икономиката (входа на “Театър 199”).

2. Всички други съвременници твърдят, че убийството е станало към 8 часа вечерта на 3 юли 1895 г., виж напр. Д. Казасов, стр. 251 - следователно автора не е можел да “седи” в библиотеката, която сигурно е била затворена по това време!

Стр. 94. Намерих на връщане една променена София...Градът се строеше надлъж и нашир, къщурките се катереха вече по околните хълмове...Бавно, но сигурно улиците почваха да се павират, в центъра се строяха учреждения, банки, търговски кантори, частни домове на народняшките богаташи...София се движеше самоуверено към по-стройни бъднини по широките, но пустеещи още булеварди, начертани от предвидлив кмет (*Димитър Петков*), който беше сега министър на вътрешните работи на България. Едва четвърт век беше минал от Освобождението ни и първите стъпки в благоустройството не бяха обезсърчителни. (1903 г.)

Стр. 99. Но тогава в сивия живот на София стана едно събитие. Едно ново, изящно за времето кафене се откри в самия център на града: кафене “България”. (1903 г.)

Стр. 117. По онова време София си беше избрала един път, който можеше да я изведе до нещо съвсем различно от това, което е днес. Град на малки скромни вили в дъното на сенчести градини...И българинът обработваше градината си...

Трябва да съжаляваме, че София в много отношения не успя да се развие в първоначалните си индивидуалистични посоки. Много градове в Западна Европа, освободени от стените на средновековните си крепости, избраха пътя на миролюбивото завоевание на околното поле...(1903-1908 г.)

Стр. 118. Из буренясалата “Пепиниера” (Борисовата градина) се разхождаха само самотни стари ергени. Срещите на “хайлайфа” ставаха в градската градина, дето в празнични дни младите софиянци и софиянки дефилираха неуморно пред множеството маси на казиното. (1903-1908 г.)

17. “Фердинанд Лисицата”, Стивън Констандт, 1992 г.

Стр. 20. Добродушният княз (Александър I) възприе “двореца” си като на шега. Това беше конакът, бившата резиденция на представителя на султана в България, голямо едноетажно здание с просторна градина. (1879 г.)

Бележка. Зданието не е едноетажно, даже стария конак е бил двуетажен, а за “просторна” градина никой друг не споменава, тя е от спомените на автора за по-късните години, след преустройството на двореца.

Стр. 104. Княз Фердинанд го прие в кабинета си (става дума за *Добри Ганчев*, учителя му по български) и веднага се оплака, че дворецът е неудобен, зле планиран, безвкусен, че е къща, подобаваща на обикновен виенски рентииер, но не и дворец. (1887 г.)

Стр. 104-105. За кратко време Фердинанд по преценката не на кой да е авторитет, а на самата принцеса *Паулина Метерних**, щеше да преобрази двореца в “най - изтънчения и изискано поддържан дворец в Европа”.

*Паулина фон Метерних, принцеса (1836-1921), съпруга на австрийския дипломат принц Рихард фон Метерних, посланик в Париж от 1859 до 1870 г., приятелка на Фердинанд от Виена.

Стр. 134. Ентузиазмът на Фердинанд към богатството на природата беше голям и неподправен...Изравяше корени от редки цветя и ги изпращаше в София за ботаническите си градини, които щяха да станат истински “справочник” за флората и фауната на Балкана и Родопите.

Стр. 137. ...почти всички белези на стария провинциален турски град бяха

изчезнали. Простираха се обширни обществени градини (!?), дълги булеварди бяха заменили калта и развалините на стария град, издигаха се големи обществени сгради. (1890 г.)

Стр. 217. Въпреки зашеметяващите красоти на “Евксиноград”, любимата резиденция на Фердинанд беше двореца “Враня”, на десетина километра югоизточно от София, в полето, заобиколено от планини... Фердинанд започна строежът на “Враня” в самото начало на века върху необработена земя, сурово място, на което растеше много и висока коприва. След няколко години той я превърна в мечтата на ботаника. Имаше късмет с новите си сънародници, които с любовта си към земята и растенията даваха едни от най-добрите градинари в Европа: много от изисканите градини на френската Ривиера са дело на златните ръце на българите (!?). Във “Враня” имаше няколко *tour de force* [шедьовра], включително един ред цветни лехи с всички сортове френски рози, зад тях, всички разновидности на френския люляк и леха, в която бяха засадени всички растения от областта Турен. В парниците (неправилен превод, в оранжерии) се отглеждаха редки цветя от цял свят. В единия парник имаше от всички китайски цветя, в друг бяха представени всички цветя в Северна Африка. Фердинанд се гордеше особено с езерото с водните лилии, където плуваше гигантската *Victoria regia* с нейните сърцевидни листа, които достигат два метра в диаметър. Зеленчуците от огромните градини и парници бяха не само за трапезата. Фердинанд... поощряваше градинарите си да подобряват външния вид на зеленчуците, както и вкуса им.

В парка свободно (!?) се разхождаха бизони и антилопи. Фердинанд държеше и три слона, които ходеше да види няколко пъти седмично. (Сравни с дневниците на Р. дьо Бурбулон, стр.436.)

Бележки: 1. “*Tour de force*” буквално означава “голям подвиг, голямо усилие”, тук в смисъл на трудно постижими неща, истински постижения.

2. Лилията *Victoria regia* съществува и досега в голямата оранжерия.

3. Споменатите животни по-късно дават началото на създадената от Фердинанд Софийска зоологическа градина.

Стр. 219. За ботаническите си експедиции Фердинанд построи няколко ловни дома в Рила. Най-големият беше в Ситняково. Цветното богатство на Рила е все още ненадминато в Европа. В тези планини той откри дивия рилски ревен, ендемитно растение, известно на римляните като билка, рилската матрикария, българското омайниче, златожълтия ангалис, карамфил и стотици други цветя, някой от които ги няма другаде по света.

Фердинанд построи “Враня” и другите вили след смъртта на жена си на **31 януари 1899 г.**

18. “Български дневници” - граф Робер дьо Бурбулон, 1995 г.

Стр. 61, 6.X.1887 г. Ще се настаним в дъното на парка (дворцовия), в наскоро купената от княза къща на *Греков*, бивше германско посолство. (На улица “Бенковски”, срещу Руската черква. Съборена за строителството на Природонаучния музей).

Стр. 158. 8.XII.1889 г. Това, което е нечувано, учудващо, изумително, е напредъкът на страната. София се превръща в хубав град, без дървета за съжаление, но ставаше дума да се използват обширните незастроени терени в края на града, за да се направи нещо като парк.

Бележка. Началото на Борисовата градина е поставено в 1882 г. със създаване на “Пепиниерата” при езерото до “Орлов мост”. Явно авторът говори за усиленото залесяване през тези години на градска мера покрай Цариградското шосе до

днешния бул. "Яворов" и по реката до днешния бул. "Драган Цанков".

Стр. 436. 19.VII.1912 г. Врана е преобразена в неопикуем тропически земен рай! Успяхме да видим само градините и двата слона. Нямахме време да влезем в двореца.

Стр. 501, 6.X.1928 г. На нас, които познаваме мъртвия чифлик с хилавите дрвчета, сегашната Врана ни се видя умопомрачителна! Елхи, високостъбли гори, цветни леи, габъри, езерца с лилии и лотоси, които бяха накарали *Клод Моне* да побледнее от завист!* Ами дворецът! Пренесли са тук всичко хубаво от София... Врана е невероятна и Жан (доведеният му син) беше направо изумен.

**Намек за прочутата градина с езерца с лилии, която художникът създаде по собствени планове в имението си в Живерни, Франция, и която увековечил в много свои картини.*

Навсякъде, в Евксиноград, Врана и София, стаите и кабинетите на Монарха (Фердинанд) са запазени, подредени и поддържани сякаш още ги обитава, заедно с неопикуемото изобилие от портрети, дребни украшения, сухи растения т.н. Борис навсякъде живее в някогашните си детски стаи, за да остави миналото непокътнато!

Бележка. Това писмо ясно показва, че цар Борис е продължил традициите на баща си в развитието и поддържането на парковете! И той оставя при своята смърт един от най-красивите паркове в източна Европа, съперничейщ на западно-европейските! Друг е въпросът как паркът бе докаран от народната власт до днешното плачевно състояние. А къде е това "неопикуемо изобилие" от вещи? Известно е, че на царското семейство при изгонването му от България е разрешено да вземе само ограничено количество лични вещи. "Демокрацията" върна на Симеон само една празна, порутена къща и част от един разсипан, запуснат парк! Не е ли редно, вместо да флиртува с комунистите, той да потърси от тях сметка за разпилените богатства, които са и част от културното наследство на България?!

19. "България и нейните хора", Уил С. Мънро, 1997 г.

Стр. 279. Английски пътешественик, посетил София през 1860 г. описва града като "тънещ в мизерия". Същият пътешественик пише през 1890 г. "От всички градове на Изтока, София се е подобрил най-много".

Когато авторът посети София за първи път преди четиридесет години (през 1900 г.), градът все още пазеше характерните си турски особености. През последните десетина години (1904-1914 г.) обаче са настъпили големи промени. Върху останките на някогашното мизерно турско селище е построен хубав град. Хубави обществени и частни сгради, широки, добре павирани улици, трамвай и електрическо осветление, в съвременната столица се виждат всички белези на модерния град.

Промените започват по времето на княз Александър Батемберг. Той построява царския дворец и няколко обществени сгради. Дворецът е масивна квадратна сграда, оградена с висока стена. Влиза се през внушителен железен портал. Това едва ли може да се нарече красива постройка.

Стр. 280. Катедралата "Св. Крал" е една от най-непривлекателните обществени постройки в града.

Завършената наскоро катедрала "Св. Александър Невски", чиито строеж е струвал около милион и двеста и петдесет хиляди долара...

Въпреки всичко, когато човек влезе вътре, долавя липса на близка връзка между факторите, изградили тази мащабна и скъпа катедрала, архитект, художници, декоратори и строители. Вероятно на това се дължат някои несъответствия в

съотношенията. Може би, ако отговорността за вътрешната украса беше поверена на един художник, вместо на няколко руснаци и българи, той би успял да хармонизира детайлите по-добре.

Стенописите на българските художници в катедралата са най-добри. (Авторът посочва творбите на Мърквичка, Митов, Стефан Иванов, Малинов, Петров, Берберов и Михайлов).

Българският национален театър, дом на операта и драмата, е красива модерна сграда, построена за около 400 000 долара.

Стр. 282. Новата обществена баня в София е най-хубавата в целия свят. Тя е построена за 600 000 долара...

В центъра на града има малка, атрактивна обществена градина, а в покрайнините по-голяма с хубави акации, фонтан и малко езерце.

20. “Спомени на Екатерина Каравелова”, 1984 г.

Стр. 96. Те живееха (сем. Роге, руснаци) тоже в малка къща, скромно мобилирана, но със сенчести дървета и храсталаци наоколо. Тя принадлежеше на *Константин Стоилов* и на нейно място днес е Градския съвет. (1880 г.)

Бележка. *Каравелова бърка. Къщата на К. Стоилов и била срещу Общината, на ул. “Гурко” между “В. Левски” и “Поп Андрей”, сега там е ниската част на М-вото на транспорта.*

Стр. 110. По него време...те живееха (семейството на Никола Сукнаров)...в малка разградена къщица с просторен чердак, всред широк нисък площад, гдето днес са големите здания на стария хотел България и Военното министерство. (1880 г.)

Бележка. *Авторката бърка годините. Явно тя говори за по-ранно време, когато ул. “Аксаков” още не е била прокарана. Хотел “България” е строен през 1880 г. За същата къща Монеджикова, стр. 255 г. (виж материала за градската градина) казва, че в нея са живяли Петко Славейков и Петко Каравелов, сигурно преди да се ожени.*

Стр. 111. ...седнах на сянка в нашата първобитна тогавашна градина, пълна с турски гюлове, с ябълки, сливи, вишни...отпосле акации, брест, великолепният брест ги измести.

Стр. 120. ... дървената сграда на тогавашното Народно събрание бе на мястото на днешното ученическо кино.

Бележка. *Ученическото кино е било на мястото на Телеф. палата, ъгъла на “Александър I” и “Ст. Караджа”, с вход от тази улица).*

Стр. 121. ...в нашата малка стара къщица, на чието място днес е издигнато хубавото здание на *Балканската банка*. (В други източници, *франко-българска банка*, сега старата стилна сграда към М-вото на транспорта на ул. “Левски”).

Стр. 158. ...преместили цялата ни покъщнина в едно отделение на едноетажната тогава къща на *Фархи*, до къщата на *Христо Павлов* с лице към празното място срещу Военния клуб...и ние изоставихме нашата ремонтирана измазана чиста къщица с големия сенчест двор за тоя мръсен хамбар. (1885 г.)

Бележка. *Къщата на Хр. Павлов е била на ъгъла на “Раковски” и “Аксаков”, а тази на Фархи, до нея по “Аксаков” (сега комплекса “Кристал”). Празното място сега е градината при Военния клуб.*

Стр. 162. ...юнкерското училище, състоящо се тогава от няколко павилиони, на чието място отпосле е построен Военният клуб.

Бележка. *Това са три дълги, тесни сгради, успоредни на “Цар Освободител”, по наклона на ул. “Раковски”, свързани помежду си и с казармата срещу “Св. София”.*

Те са строени за турска военна болница по време на войната. (Виж докладите на Льо Ге).

В министерството на финансите, днес IV участък в къщата на *Моллова*..(на мястото на кооперацията на югозападния ъгъл на пл. "Народно събрание" с "Цар Освободител").

Стр. 168. Стигнах до *хотел България*, до сладкарницата и ресторанта *Панах*, които тогава там се помещаваха.

Стр. 175. ...влезе *г. Бенц*, *градинарят на княз Александра* с грамаден венец от лаврови листа от едната страна и от другата пак от други вечнозелени листа. (За да го поднесе на княза на тържеството по случай завършването на Сръбско-българската война , 1886 г.)

Стр. 176. От църквата ("Св. Крал") множеството потегли към площад Александър, срещу дворецовата порта от тази страна. Князът застана на кон, за да поздрави войниците, които дефилираха край него, те се задаваха от долу край градината, минаваха с ентузиазъм край княза...(същото тържество за което става дума по-горе).

Стр. 178. Във военния клуб, в бившето здание на Хаджиенова. (1886 г.)

Бележка. Тази къща на ул. "Московска", е строена за клуб на руските офицери по време на окупацията, след като временният дъсчен клуб на ул. "Гурко" е бил взет за заседания на Народното събрание. Изглежда е откупена от Хаджиенов когато руснаците се оттеглят от България. По-късно там се настанява Военния музей, после дир. "Генплан" на "Софпроект", сега е превърната в ресторант "Къщата с часовника". Само Каравелова споменава, че тази къща е била на Хаджиенов. На друго място се среща, че когато е бил кмет (1881-1883 г.) на София и получил неограничени пълномощия от княз Александър, с когото е бил близък, той е извършил много спекулации с имоти и в разкошно обзаведената си къща е давал грандиозни приеми на тогавашния елит.

Стр. 182. Цуцуманови (съдържатели на деликатесния магазин "Свищов") бяха гдето е аптеката на *Пардов* (в съседната сграда на на Театъра на армията, където доскоро беше аптеката, сега антикварен магазин), а ние живеехме в споменатата вече къща на *Фархи*, та бяхме съседи...и не стигнали до ъгъла на *Фанован* (ъгловата сграда по диагонал на Военния клуб, руската книжарница, сега банка)... тримата спряхме под сянката на върбите, що се издигаха тогава на това място до една малка къщица, която отдавна вече е срутена.

21. "От Средец до София" , Г. Тахов, 1988 г.

Стр. 38. *Дик де Лонлей*, доброволец в Руско-турската война, 1878 г.

"На дъното, срещу Челеби джамия се издига кулата с часовника с четвъртита форма, чиито покрив от цинк прилича на гигантска фуния, гасител на свещи, с тенекиен ветропоказател на върха, боядисан в червено".

Този най-значителен акцент в махалата (Сахат куле махала) е бил рисуван и от *Йосиф Обербауер* в 1880 година, само две години преди нелепото й събаряне.

Тя е спомената и от *Феликс Каниц*: "Не далече от двореца стои часовникът, кула, с висока снага, сега пожарна кула". (1879 г.)

Стр. 241. Пътешественикът *Бертрандон дьо ла Брокиер* пише (1433 г.): "Някога София ще да е бил много голям град, което личи по крепостната му стена, разрушена до основи, но сега градът е разсипан. При него, южно, има една крепост, всред много хубава местност, близо до планината". (Сигурно става дума за Боянската крепост!)

22. “Книга за София” , Петър Мирчев, 1979 г.

Стр. 41. ...изпроводили генерала (*Гурко*) до близката къща, отредена за негова квартира [на югозападния ъгъл на кръстовището бул. Витоша и ул. Алабин]. От този ден (*23.XII.1877 г.*) мегданът пред нея в махала “Куру чешме” наричали площад “Гурко”. (Същият ден) горял “*Синият конак*”, на днешния площад “Славейков”, обхванат бил в пламъци “*Хаджибекировият хан*”, на мястото на днешната Народна банка, горяла турската казарма...(окончателно изгоряла на *23.XII.1879 г.* , виж стр. 53 на сп.”Сердика, бр.9-10).

Стр. 61. *Летописна анонимна записка из книгите на Гигенския манастир, югозападно от с.Гигенци, Брезнишко.*

“Да се знае како биде страшно земетресение, изпопадаха джамии у София и се тресе она 7 месеци непрестанно. Немой никой да рече не е било толко. Откак е София, не знае никой толко тресене. *1858 месеца юли 18 ден*”.

Стр. 67. ...достигаме там, дето днес се пресичат булевард “Витоша” и ул. ”Тина Киркова” (сега “Гургулят”). Тук бил градският вал на града, така нареченият “Хендек”.

Бележка. *Не е точно. Хендеко е пресичал бул. ”Витоша” някъде между “Патриарх Евтимий” и “Аспарух”, от там е вървял на югоизток до пресечката на “Гургулят” с “Раковски”, откъдето е завивал на североизток.*

Стр. 69. През града преминавала друга малка река, сега зарита под градските строежи. Това била *Крива река, Градската речка* или просто *Речката*. Тя влизала в града по бул. ”Витоша” (по точно: отделяла се е от хендеко между “Цар Асен” и “Борис I ” и “Парчевич”, достигала до “Витоша” при пресечката му с “Парчевич”), правела завой по ул. “В. Коларов” (“Солунска”), минавала по ул. ”Левски”, пресичала мястото, дето днес се издига Народния театър “Ив. Вазов”, и по ул. ”Аксаков” (не по нея, а между нея и “Цар освободител”!) влизал в празното място, днес градината пред Паметника на Съветската армия. Тук “Речката” правела блато, което се отливало в река Перловец, на петдесетина метра западно от днешния Орлов мост.

Бележка. *Авторът много неточно описва мястото на “хендеко” и реката по отношение на днешните улици. Поправките, които правя, са въз основа на плана на гр. София от 1879 г., където са нанесени. Никъде не съм се натъквал на сведения коя година при благоустройството на града са били засипани. За това са били необходими огромни количества пръст, откъде са взети, трябвало е да се трамбова, за да не се слегнат прокараните улици и пр. Какво е станало с водите, текли по тези корита? При последния ремонт на Народния театър през седемдесетте години, при изкопа за камерната зала под салона, водата на Речката изби и много време и средства костваше нейното изолиране. Самият П. Мирчев (стр. 70) пише: “При възстановяването на Народния театър, след пожара през 1923 година, наложи се да се изкопаят дълбоки основи за част от новия строеж (сцената), защото реката се откри. Строителите спряха строежа за месеци, докато изградят грамадни железобетонни кубове, на които постройката стъпи”. Типична българска работа, при започване на новия строеж (1973 г.), само след 50 години, никой не е направил справка за излязлата вода при първия ремонт. Подобен е случая и със бизнес сградата на мястото на Общината , предвиждаха се четири подземни етажа за гаражи и, въпреки че беше обърнато внимание на проектантите и Управление “Архитектура”, строежът бе започнат. Разбира се, четирите етажа не се изградиха, а строежът само се оскъпи и забави заради изолациите. Подобно нещо се случва и при проведения наскоро конкурс за нова сграда на Соф. градска галерия, в заданието за който бе залегнало изискването за направа на подземни хранилища и ателиета за реставрация! Никой не е изследвал дали реката все още тече под земята, какво влияние оказва върху здравината на сградите, построени върху нея? Същото се отнася и с заринатите части от Боянската и ръкавите на Владайската и Перловската реки. Подобна урбулишка работа започва и сега, с*

постройката на метростанция пред Ректората, точно на мястото на бившето блато - пързалка! Хидролозите следва да се занимаят по-сериозно с такова изследване.

Стр. 70. На мястото на ЦДНА (Военния клуб) имало турска военна болница, превърната след Освобождението във военно училище.

Стр. 72. А тук, в ляво (градината при паметника на Съв. армия), като замръзне зимно време този гьол, се пързаят на кънки. Идва и князът (Александър) с хората си.

Малко по-нататък, в десна страна...още едно здание, “Молловото ханче” [ъгъла бул. ”Руски” и “Климент Охридси”].

Бележка. *Никой друг автор не поставя “Молловото” здание на това място (югоизточното крило на Университета). Всички други го определят на ъгъла на пл. Народно събрание и бул. ”Цар Освободител”, срещу БАН. Възможно е там да е била само къщата на д-р Моллов, строена след Освобождението, а по турско време да е имало и друг имот на Моллови, където е било ханчето. Вероятно е така, тъй като това място е било извън градското укрепление, “хендеко”, а от други източници е известно, че на пътищата пресичащи го, е имало дървени порти, които се затваряли вечер и пътниците, пристигащи след затварянето, оставали да пренощуват в ханове извън рова. Наоколо, до дн. бул “Дондуков”, са били турски гробища.*

Стр. 73. Дворецът на бейлербея, изгорял в кърджалийско време, се намирал там, дето днес е Градската градина. След пожара мястото запустяло и турската власт го давала под наем за бостани. Срещу него бил старият дървен конак. На негово място през 1873 година, с ангария от целия Софийски окръг, *Мазхар паша* построил нов конак. Улица “Московска” не съществувала и от двора на палата, като от балкон, се виждала в ниското махалата “Капана”. Когато оформяли двора (при преустройството на конака в 1880 г.), чули се критики: “Защо не взеха цялото парче, чак до края на терасата над “Капана”? Язък! Отнеха изгледа!”.

Стр. 81. Когато пристига в София (*княз Дондуков, на 12.X.1878 г.*), настанен е в една сграда на мястото на бившата столична община, ъгъла “Гурко” и “Левски”. Прозорците гледали на изток (?!), към Градската градина, тогава запустяло място с магарешки бодили и келяви храсти. От тези прозорци конакът насреща изглеждал като построен на възвишение. Напомнял скучна казарма с прашно шосе пред нея.

Стр. 92. *Решение на общинския съвет от 26.IX.1879 г.*

“Понеже върбите, които се намират по улицата на чаршията, възпират летната жега, прочиствуват въздуха, препятсuvat по време на пожар разпространението му, още и придават украшение на чаршията, а в нищо друго не вредят, освен дето криви някой върби пречат на свободното минуване, постановихме: Да се отсечат само ония върби, които пречат на свободното минуване, и всички други да си останат”.

Върби разпервали клони не само по чаршийските улици. Полицмейстерът искал от общината “...да се нареди, че гдето има върби и из улиците на града и да пречат на циркулацията на дрошки или кола, за да се исчат, както и ония, които се намират пред Руското консулство и в Алабинска улица”.

Бележка. *Дърветата по сокаците на софийските чаршии са садени по препоръка на Мидхад паша, когато в 1865 г. е посетил града по времето през което е бил управител на Туна вилает (1864-67). Той е бил малко по-прозорлив и напредничав от руския “полицмейстер”. Това искание на руското окупационно управление, без да се съобразява със софийския климат, свързано с намерението София да се превърне в нещо като руски губернский град, както и масовото изсичане от руските войски на градините в частните дворове за огрев, за което пише във докладите на френското консулство, са превърнали града в пусто и прашно място, както мнозина го обрисуват в първите години след Освобождението. Но явно*

общинарите са проявили самостоятелност и не са се съобразили напълно с искането на “полицмейстера”. По този повод виж и в докладите на Льо Ге за своеволията на губернатора Алабин и неколкократно подаваната оставка от софийския кмет, поради несъгласия с него.

Стр. 91. Първият регулационен план за уличната мрежа на града бил разискван и приет през 1880 година...На руския архитект *Копиткин* възложили да изработи план за уличната мрежа...Планът предвижда, което било прието, целият стар град да бъде регулиран наново “по американски”, с нови улици и широки булеварди. Предвиден бил, но останал неосъществен един обширен парк към днешния Руски паметник. (Осъщественият след 70 години “Западен парк” на София!). Отрицателите на проекта на *Копиткин* били малцинството от участниците в съвещанието, станало в двореца под председателството на княз Батемберг. По предложение на съветника *Михаил Буботинов* през 1884 година общинският съвет приел да се прокара една права улица, която да води от Бююк джамия [днешния Археологически музей] до съборната черква “Св. Неделя”. Това е днешната улица “Ал. Стамболийски” (сега отново с първоначалното си име “Съборна”) от “Лега” до “Ленин” (“Св. Неделя”)...Когато новата улица излязла на площада, наложило се той да бъде регулиран. При нивелирането му черквата останала на хълмче.

Бележка. *Цитираният Копиткин е бил инженер, а не архитект. Той е началник отделение към министерството на вътрешните работи и като такъв само е докладвал проекта пред Княза. Другаде няма данни, че плана е негово дело.*

Стр. 97. Мястото на днешния площад “Девети септември” (“Александър Батемберг”) било изпълнено с къщици, бейски домове и дюкянчета. (Там е бил и *Хаджибекировия хан*, подпален от черкези и изгорял на 23.XII.1877 г.). През 1882 година общинският съвет обмисля въпроса за “...променението на улицата и площада пред палатата (Двореца). Този площад ще украсава градът, и от друга страна, ще разшири градинката”.

За да се отпуси пряко площадът, срутили къщите на фурната на турския бей *Хюсеин Хюсин*. С това оформили началото на “Булевардна” улица (по-късно “Търговска”, “Княз Борис Търновски”, свързваща площада с джамията при банята). За разширение на площада откупили просторните имоти на *Давичон Леви*, на *Хаджи Никола хаджи Стоянов* и много други.

Цялото преустройство и разширение на площада станало “хозяйственом образом” (по стопански начин, общината сама го извършила, без да се дава на предприемач). За един месец работата била привършена. Площадът със своя жълтеникав пясък заприличал на плаж. За устройството на площада общината отпуснала 199 999 лева. Останалите 300 000 получила в заем от Държавния съвет.

Стр. 98-99. *Заседание на министерския съвет (?) на 5.II.1882 г.*

Дето днес се издига храмът “Ал. Невски”, била голяма площ с разкопани римски гробници...По първия градски план тази площ била определена за дворец. “Кабинетът” (министър председател е русофила *П. Каравелов*, който предложил храма да се построи в София, а не в Търново) обаче го изменил. Решил тук да бъде черквата, а дворецът да се издигне някога между Цариградското и Орханийското шосе.

Стр. 182. Народното събрание заседавало в голяма дъсчена барака, изкована на ъгъла на днешните “Алабин” и “Софийска комуна” (“Александър Батемберг”-Телефонната палата). Построена била за театър и руски офицерски клуб.

Стр. 202. ...пак в Народното събрание била дадена пиесата “*Невенка и Светослав*” от *Константин Величков*. При повторното представяне на “Невенка и Светослав”, на 20.I.1882 година, към два часа след полунощ, в дрешника на салона избухнал огън. Дървената постройка се превърнала бързо в пепелище.

Стр. 258. Най-високата сграда преди Първата световна война и дълго време след

нея бе седеметажното здание срещу Народния театър (ъгъла “Ив.Вазов”, “Бамбука”), собственост на “барон Гендович”. Преди строежа той бил ядосан на акционерите от Балканската банка (съседната сграда по ул. ”Левски”), които искали да му вземат ъгъла и за да ги засенчи построил по-висока сграда.

Бележка. За “барон” Гендович, който не е бил никакъв “барон”, виж по-подробно “София преди 50 години” на Г. Каназирски, Верин, стр.131.

Стр. 263. В София имаше тогава (след Първата световна война) само три посещавани градини: Борисовата, Градската градина и градината пред банята, ако не се смятат градините край някой църкви.

Стр. 271. За някогашния софийски махленски двор, с малки изключения, за съжаление не може да се каже нищо добро. София се превърна днес в град-градина. Тази промяна обаче съвсем не е поради някаква обич на софиянци към китния и свеж цветен двор, така характерен за много наши провинциални градове по същото време (след Първата световна война). Само някаква лозница за сянка, някоя крива круша или вишна, това имаше обикновено по софийските дворове. Докато обществените паркове на провинциалния град идваха по време след китните му дворове, в София бе обратно. За да видим лехи, за да се насладим на цветя и зеленина, ние трябваше да отидем от безцветните си дворове в градските градини...Софийските махленски дворове...приличаха на малки утъпкани сухи мегдани, заградени с изпотрошени и прогнили дъски.

23. “Дворцови и дипломатически спомени” - Анна Станчова, 1991 г.

Стр. 24. Дворецът на княза, един стар турски конак [резиденция на един паша], съвсем незабележителен по вид...(1887 г.)

Стр. 26. В 1887 г. тази историческа българска столица (София) не беше в същност нищо друго, освен един турски град без всякаква прилика но европейски...

Стр. 27. По онова време (1887 г.) английската легация се помещаваше в едно здание, много близо до Двореца, принадлежащо на бившия *министър Бурмов*, присъединено днес към царската резиденция.

Бележки: 1. Къщата е на ъгъла на “Бенковски” и “Московска”, срещу двора на руската легация, откупена от Фердинанд през 1885 г. при строежа на югоизточното крило и оформянето на дворецовия парк, след сватбата на цар Борис, през 1933 г. (заедно с откупената от Фердинанд съседна къща на Фархи), чрез преустройство от арх. Ив. Васильов, става жилище на княз Кирил. Днес там е Биологическия институт на БАН. Намиращата се до тях, към бул. ”Цар Освободител”, къщата на Греков, преди това германско консулство, купена от Фердинанд в края на 1887 г. (виж дневниците на Бурболон, стр. 61), е съборена при строежа на Природонаучния музей. Всички тези имоти са били турски, закупени на безценица от от видни български политици при изселването на собствениците им.

2. През следващата 1934 г. от двореца излиза и княгиня Евдокия, за която арх. Йордан Севов построява къща в околностите на София - квартала на дъновистите, на днешната ул. ”Атанас Далчев”. Мястото заема цял квартал на западната страна на улицата, между “Чехов” и “Дарвин”(?) и от 1946 до миналата година беше детска градина. Сега е продадено от наследниците ѝ, и в момента на него се строят 5 жилищни сгради.

Стр. 30. Извън града на цариградското шосе бе уредена пързалка и тя скоро стана любимо място за срещи на дипломатическите агенти и за някой от дворецовите чиновници. (Виж по-нагоре за тази пързалка).

Стр. 32. (1888 г)

Колежът (френският колеж в Пловдив, основан от братята асомпционисти) тогава бе разположен край Марица, недалече от хубавите сгради на конака, един турски

дворец, в който живееха управителите на Румелия, преди присъединяването на тази провинция към България. Ние прекарвахме много часове в тези градини (на конака), които бяха под надзора и грижата на един цветарски директор, който бе и артист и типичен естественик (Шевалис); той бе постигнал чудесни резултати върху тази богата почва, оплодявана от Марица и градините представляваха чудесно разнообразие от дървета, цветя и плодове. (Виж стр. 86 и 97 от “Пловдивски хроники” на Ив. Алваджиев).

24. “Моите спомени” ,Султана Рачо Петрова - 1991 г.

Стр. 158. А какво представляваше София тогава? (През 1885 г., при преселването на семейството от Тулча в София). Едно голямо село в което тук-там се издигаха някоя и друга едноетажна къща, без да говоря за улиците, улици изобщо нямаше: блата, урви, трапове, прах до колене, който при дъждовно време се обръщаше на лепкава кал и правеше движението невъзможно... Един тесен път, какъвто дори в тулченските гори не бях срещала, заобиколен с полусрутени кални стени, през които файтонът с мъка се провря...Една синя къща се изпречи пред нас, баща ни отвори портата, влязохме в някакъв си двор, бурен до колене, насреща кладенец.

25. “Княгиня Мария Луиза” , Ф. П. Мутафова, 1994 г.

Стр. 66. До 1878 г. на мястото, където днес се намира Дворецът на българските царе, имаше стара, неудобно сграда, в която живееха турските бейлербегове. Зданието, наричано Сарай, било построено в *началото на 1600 година*. Когато през 1873 година сараят изгоря на негово място се построи конак за управителя на софийския вилает...Това бе дълга, двукатна сграда, с балкон над главния вход.

Бележка. *Описанието е доста произволно! В тази сграда не са “живеели” беговете, а е била администрацията на вилаета. Сградата не се е наричала “Сарай”, а “Конак”. “Сарая” са били жилищните сгради източно от него. Изгоряла е през 1816 г., а през 1873 г., е започнало изграждането на новия конак и то не “на негово място”, а северно от него! Другаде не е документирано кога е бил построен първия конак, затова 1600 г. трябва да се приеме с уговорка. Условно се приема, че това е станало в 1503 г., когато е построена “Челеби джамия”, което е точно документирано. Едва ли “Господарската” джамия е била построена 100 години преди да има конак и “господар” в него!*

Стр. 67. От 1880 до 1882 година конакът бил коренно променен: покривът бил вдигнат, лявата част откъм площад “Александър Батемберг”-продължена, вътрешната част-основно променена...докато фасадата била цялата променена в стил Ренесанс, смесен с Барок...Ала по случай сватбата на княз Фердинанд, в началото на 1893 г. започнал строеж на ново североизточно крило с апартаменти за младото семейство.

26. “Фердинанд, цар на българите. Мечтата за Византия”-Ханс Рогер Мадол, 1992 г.

Стр. 28. Германският генерален консул в София *Вангенхайм* съобщава за модернизирването на града (1888 г.): “Процесът на превръщането на София в модерен град прави тая година особено голям напредък. През старата част на града, състояща се главно от мизерни бараки и тесни, криви улички, се пробиват в разни посоки широки улици, край които веднага започват да се издигат многобройни нови сгради”.

Стр. 137. Египет толкова привличаше Фердинанд, че той, който създаде в България най-хубавите паркове и градини, насади във Врана до София лотоси. Трябваше да се измести течението на една река, за да им се създадат условия за развитие,

каквито има в тяхното отечество.

27. “Борис III цар на България” , Пашанко Димитров, 1990 г.

Стр. 49. *Описание на Мериел Бюканан в книгата си “Роднините на кралица Виктория”.*

“...В същност, София беше малък турски град с ниски къщи, тясни разкривени улички и старомодни дюкяни”. (1887 г.)

Стр. 170. ...*Рендел* (бивш британски дипл. представител в София) описва царската градина в двореца Враня: “Борис се интересуваше от естествена история и ботаника. Алпинеумът във Враня, на около десет километра от София, беше един от най-красивите в Европа и разходката в него беше истинско удоволствие”. Друг английски автор и журналист, *Р. Х. Брус Локхард* също говори за посещението си във Враня: “Градината е вълшебна. През лятото тя е пълна с разнообразни и разноцветни пеперуди, които радват Царя, тъй като той е най-щастлив когато е всецяло отдаден на етимологическите си изследвания. Дворецът Враня е от само себе си един микрокосмос. В голямата гора от редки дървета, свободно бродят различни породи сърни и елени. Там има също и образцов чифлик, в който Царя проучва най-новите земеделски постижения. Целият имот е под прякия надзор на Царя и на един германец, *Шахт*. Той е от Мюнхен...

28. “Спомени” - Царица Йоанна, 1991 г.

Стр.65. В центъра на града, още от турското робство, съществуваше конак, където живял Княз Александър Батемберг, а после отказа му от българския престол, Цар Фердинанд построил още едно крило, за да прибере свежърва ми и децата. Сградата приличаше много на Кралския дворец в Брюксел с малките кули и наклонени покриви. Настаних се в апартамента на свежърва ми Княгиня Мария Луиза Бурбон Пармска.

Стр. 80. Врана беше негово (на Цар Фердинанд) творение, построен с гения на голям градинар. Колко беше хубаво да пристигнем там в един приятен есенен ден и да се окажем в сянката на големи дървета, сред аромата на хиляди видове редки цветя, да видим по водите на каналите, произтичащи от река Искър и в езерцата на оранжерии да плуват огромни и величествени *Victoria regia*...

Стр. 132. ...на *24 март 1944 г.*, когато през нощта и с две продължителни възобновявания, паркът на Врана бе ожесточено бомбардиран с повече от петстотин запалителни заряда, от които тридесет и шест подпалиха двата горни етажа на двореца, паднаха и единадесет тежки бомби също в парка. Една от тях направи кратер с диаметър седем метра и три дълбочина, който се напълни с вода. Пуснахме в него червени рибки и го нарекохме *езерото Чърчил*...Един малък бункер, построен към двореца, ни спаси по чудо...но голяма част от вещите, с които бяха свързани толкова паметни неща и спомени, включително и моите книги, бяха загубени. Загубен бе и годежният пръстен, който бях дала на Борис в Сан Росоре (вилата в Италия, в която е живяла с италианското кралско семейство преди сватбата си) и аз не можах да се утеша за това. По странен и щастлив начин бе намерен от един градинар, който ми го донесе в една торбичка. Моят девер Кирил в този случай даде доказателство за изключителна смелост. Спаси от пламъците старото крило на замъка, построено почти изцяло от дърво, обезвреждайки една запалителна бомба преди да избухне.

Стр. 135. За да поддържат постоянна атмосфера на ужас, руснаците бяха разположили батареи от оръдия в парковете на столицата, които на различни интервали даваха халостни изстрели.

29. “Тайните на дворцовия живот”. Дневник на Любомир Лулчев, 1992 г.

Стр. 292. С плана Мусман се правят огромни търговии, на които трябва да се сложи край. Изнудват много хора, като им сочат разни скици и пр. [1942 г. Няколко въпроса, които заслужават внимание].

Стр. 297. С плана Мусман стават престъпни игри и изнудвания от страна на много чиновници. Страдат много хора и няма на кого да се оплачат, защото на всички устата са свързани със закони и наказания, само за престъпниците няма нищо, защото са синджир марка и се поддържат. [справка, процеса на Загоров*, речта на прокурора!].

* Загоров е министър на търговията, промишлеността и труда (1939-40 г., 1940-42 г.), депутат, съден за злоупотреби.

Кметът Иванов трябва да си върви. Планът да се направи публично достояние. Какви са тия тайни само за скубане на хората...[Работи, на които следва да се обърне внимание, 27.I.1943 г.].

30. “Стамболов. Биография”. , А. Х. Биман, 1990 г.

Стр. 4. Той (Стамболов) живееше в една скромна малка къща къде края на градът, при свършека на улица Раковски, под сянката на планина Витоша. (В дясно, преди завоя на улицата, на югозападния ъгъл с ул. ”Цар Крум”, сега жилищна кооперация).

Стр. 214. Едина от тях (убийците на Стамболов) бягал из улиците “Муткуров” и “Кракра”...и той бил следван дори до английското агентство...Веднаж задминал агентството, той бил на голото поле и скоро се докопчил до полите на Витоша. (Да се потърси в някоя стара карта кои са били тези улици).

31. “Стефан Стамболов и неговото време”, Непубликувани спомени, 1993 г.

Стр. 86. Писмо до Ст. Стамболов от Шателен, във връзка с побоя над него при излизането му от Двореца след подаване на оставката си, на 20.V.1894 г.

“Всичкото време след обяд аз и моя другар стояхме в градината срещу двореца. Бях свидетел на всичките произведения, които станаха пред двореца и в градината...

P.S. В градината ние бяхме до французкия дипломатически агент, придружен от секретаря си и от друг един господин”.

Бележка. Побоят е извършен от пияни лумпени, организирани от русофилите, противници на Стамболов, дошли уж да благодарят на Княза, че ги е отървал от “тиранина”. Полицията е била там, но не се е намесила. Сигурно вратите на градината са били заключени, щом даже френския консул се е скрил в нея! След тази случка, отношенията на Стамболов с Княза окончателно прекъсват.

Стр. 92. Спомени на Екатерина Каравелова.

Тогава живеехме в къщата на Фархи, срещу сегашната градина пред военния клуб...(Скрихме се) в стаята на Мария, защото имаше прозорец само към двора на Рангабе. (Клеан Рангабе, дипломатически агент на Гърция в София).

Стр. 95. ...и (да) се преместим в къщата на Мандушева [днес на инженер Загорски срещу Стамболови]...(След смъртта на Каравелов, когато е продала къщата на ул. ”Левски”).

Бележка. Къщата на Стамболови е била на “Раковски” , при чупката след пл. Славейков. Дядо Дочо Банков и жена му леля Костадинка (по баща Мандушева) живееха в много красива едноетажна къща много наблизо-на дн. улица “Вълкович”, уличката южно от “Солунска”, между “Белчев” и “Ан. Кънчев”. Дали

тази на “Раковски” не е била фамилната къща на Мандушеви?

32. “Щрихи към портрета на Цар Борис III”, книга 1, Алберт Леверсон, 1992 г.

Стр. 5. Всъщност сградата на двореца заема мястото на някогашния конак, който е завършен през 1873 г., издигнат на два етажа с 23 прозореца, построен със средства, събрани от цялата софийска кааза.

През 1879 г. княз Александър Батемберг поръчва на австрийския архитект Румпелмайер да изработи проект за дворец..Именитият творец се справя успешно с възложената му задача, като изработва план, напомнящ на среден по мащаби владетелски дом.

Стр.6. ...възникват трудности, тъй като голямата джамия, която е на запад от конака трябвало да се разруши, а за оформянето на парка отчуждават имот на *Дим. Греков*, като му плащат 5000 златни лева.

При реконструкцията основите на конака остават, тъй като са зазидани с дялани каменни блокове, а горната част в двата просторни етажа е наново застроена. В западното крило е издигнат висок сводест купол над голяма приемна зала. Вътрешните преградни стени са разрушени, тъй като са от гредоред и кирпич и преразпределението на помещенията е пригодно към нуждите на Двореца.

Бележки. Авторът допуска много неточности:

1. *Конакът не е завършен през 1873 г., а тогава е започнало изграждането му. Завършен е през 1875 г.*

2. *От запазена снимка си вижда, че прозорците само на южната фасада са 40!*

3. *За строителството му не са събирани средства от “цялата софийска кааза”, а населението на каазата е било задължено да работи ангария на строежа.*

4. *“Челеби джамия” не е била голяма, строена е за молитвен дом само на бейлербеговете. Трудностите възникват не при събарянето ѝ, а защото княз Александър е искал да я запази и превърне в дворец лютерански параклис, което довело до усложнения с турското правителство.*

5. *Къщата на Греков не е откупена по това време “за оформяването на парка”, а по-късно (1887 г.), от Фердинанд и в нея е била настанена част от свитата му. (Виж. “Дневниците” на Бурбулон, стр. 61).*

6. *Западното крило с купола е новопостроено, присъединено към старата сграда.*

Стр. 7. След идването на цар Фердинанд той пожелал към двореца да се построи нова сграда, която да служи за жилище на княжеската фамилия. Тази задача е възложена през 1887 г. на виенския архитект Франц Грюнангер, който изработил проект за триетажна пристройка към североизточната страна..Тук, на втория етаж, с просторен балкон и големи прозорци, са изградени спалните апартаменти на царското семейство. Общата застроена площ (на целия дворец) обхваща 2500 кв.м. и има 80 помещения. Стената (оградата) огражда двор с площ 20 дка., превърнати в разкошен парк от редки дървета, храсти и декоративни растения, които обгръщат дворецовата сграда и осигуряват тишина, въздух и естетична гледка. В пределите на двореца влиза сградата на природонаучния музей и тъй наречената Бурмова къща, която се намира на ъгъла на ул. “Московска” и ул. ”Бенковски”, собственост на бившия министър-председател Теодор Бурмов, откупена от цар Фердинанд и основно ремонтирана от арх. *Ив. Васильов* през 1933 г.

Бележки: Неточности!

1. *Княз Фердинанд още с идването си в София не е харесал двореца. Но тъй като пристига в края на август 1887 г., едва ли първата му работа е била преустройството му. Освен това, още не е имал семейство. Той се жени през април 1893 г. и едва тогава се налага преустройството на двореца. То се извършва*

през 1894-95 год.

2. Сградата на природонаучния музей е строена по-късно. Бурмовата и Грековата къща, за която става дума по-горе, са откупени от Фердинанд за жилищни нужди на дворецовите служители както и намиращата се между къща на Фархи. В Бурмовата къща по времето на княз Александър е била английското дипл. представителство, а в Грековата-германското. В нея са живяли дьо Грюно, маршал на двореца и Р. Бурбулон, личен секретар на княза (Р. Бурбулон, "Български дневници", стр.61). В тази "двуетажна къща с балконче" е бил и тайният кабинет на Фердинанд, чиито шеф е бил С. Добрович (Г. Каназирски, "София преди 50 години", стр. 55). През 1933 г. от къщите на Бурмов и Фархи арх. Васильов изгражда самостоятелно жилище за княз Кирил. Сега в тази сграда е настанен Биологическия институт на БАН. Грековата къща е съборена много по-рано за строежа на Природонаучния музей.

3. Изобщо, към сведенията на Леверсон изложени дотук, а по надолу, трябва да се подхожда много внимателно и да се приемат за достоверни, след като се потвърдят и от други автори.

Подземният етаж (на двореца), който е половин метър по-дълбоко от повърхността достига височина до 3-3,5 м. Той има много помещения и хале, хранилище. От него излизат няколко тунела с височина 3 м. и ширина 2-2,5 м., които водят в различни посоки...Поразява големината и мащабността им. Описанията, които са оставени за джамията, намиращи се на запад от двореца, показват, че още навремето под нея е имало подземни ходове и зандани...

Първият тунел свързва кухнята, която се намирала в северозападната част на парка (ъгъла "Московска" и пл. "Александър I"). Той е толкова голям, че по него може да се мине с лек автомобил. Вторият тунел е в съседство с хранилището, което е разположено под източната част и отвежда на юг към караулното помещение (някъде към бившия мавзолей). По някои сведения, той свързва двореца с военното министерство. Третият тунел изхожда от средата на подземие и се насочва на север към ул. "Московска". Съвременници предполагат, че той води към криптата на Св. Александър Невски. Четвъртият тунел, който е най-голям, се насочва на запад. Придворните твърдят, че той свързва двореца с Народната банка. Двата големи тунела, които водят на север и запад са залостени с дебели врати и никой досега не се е занимавал с тях и не е проучил тяхното предназначение.

Бележка. Авторът не е посочил от къде черпи тези сведения. Този въпрос е много интересен. Не може тунелите да не са проучени, още повече като се имат предвид големите промени, които са правени наоколо, събарянето на джамията и изкопа за западното крило на Двореца (1880 г), подравняването на терена на Градската градина (1882 г.), изкопите за новото североизточно крило (1885 г.), разрушаването на караулното помещение и кухните и подравняването на терените им (1946 г.), строителството на мавзолея и свързаните с него подземни работи (1949 г.), свалянето нивото на бившия площад "9 септември" (1959 г.) с около 2 метра, при което тунелите (ако подземие е само на половин метър под повърхността) положително са били разкрити, проучванията на Института за паметниците на културата във връзка с реставрацията на сградата и др. Твърде много хора знаят доста неща по този въпрос. Но се пази пълна тайна, като че ли той въобще не съществува. Най-малкото, сигурно е бил проучен начина им на строеж, което е много съществено за датиране на тяхното изграждане. Разкритите части от крепостна стена и обществени сгради извън градската крепостна стена, както и кръгла кула, подобна на източната (в подлеза пред партийния дом), намерени при строежа на кино-театър "Балкан" (Младежкият театър)-1938 г., сградите по северната страна на ул. "Московска" - за тях говори Иречек още в 1879 г.- (виж А. Монеджикова, стр. 261) и сигурно откритото при строежа на Партийния дом, са дали основания на някой учени (арх. Бобчев, Магдалена Станчева) да изкажат предположение, че речната тераса на която е разположен Двореца е била

обитавана още при енеолита и че там вероятно е била цитаделата на тракийският Сердополис и римска Сердика, заградена с отделна крепостна стена, прилепена до градската. Има легенди, че северния тунел е водел до “Св. София”, а южния-до Боянската крепост “Батил”. И до днес около тази крепост, под връх “Момина скала” над Бояна, има строго охраняван военен обект. При строителни работи там през 70-те години се говореше, че се правят противоатомни скривалища за партийния елит. По-късно там беше настанен щабът на Варшавския договор. При дискусиите за съдбата на мавзолея излезе наяве, че има тунел, който го свързва с трезора на Народната банка, където са изнасяли мумията за реставрации. Явно за това са ползували южния или западния тунел. Ето какво пише например по този повод в. ”Поглед”, бр. 2401 от 21.VI.99 г. в статията “Тунели свързват Мавзолея с БНБ и Партийния дом”: “Подземната част на Мавзолея е далеч по-интересна от външната фасада, заяви вчера бившият шеф на Националния исторически музей Божидар Димитров. Малцина знаят например, че траурната зала е свързана чрез тунели с бомбоубежищата на БНБ и бившия Партиен дом на площад “Батемберг”, разказва той. Историкът разгледал постройката през 1992 г., когато тогавашният столичен кмет Александър Каракачанов предложил подземията да станат депа и складове на антики от колекциите на НИМ..Двата подземни тунела до банката и Партийния дом са широки 2,50-3 м. (същата ширина се споменава по-горе и за тунелите, излизащи от подземията на Двореца). В случай на опасност по тях трябвало да бъде изнесен саркофагът с мумията на Вождя и портативна хладилна камера за съхраняването, казва още Божидар Димитров. Не се знае в какво състояние са тунелите в момента. Преди седем години те бяха пълни с вода и кал, припомни си Димитров (високите подземни води на заринатата Крива река!)... Имало и машинни помещения за охлаждане, които поддържали постоянна температура в гробницата...Това разказва арх. Теодор Хаджилулчев. Той е един от малкото живи специалисти, работили по сградата.” (Мавзолея).

Виж по-долу и сведенията на Ал. Божинов за тунели около черквата “Св. Георги” и под Съдебната палата. Известни са тунелите и около черквата “Св. Неделя” (пред “Кристал”). Дали пък и днес не съществуват, вече усъвършенствувани, някакви подземни комуникации, свързващи правителствени учреждения, партиен дом, Мин. на отбраната, БНБ, Мин. съвет, Държавен съвет, Съдебна палата и др. със скривалища във Витошки пещери? При прокопаването на тунела под бул.”Др. Цанков”(осемдесетте години) се говореше, че освен за трасето на трамвая той има и друго, секретно предназначение, с много отклонения в южна посока.

Като се има предвид малкото време за строителството на конака, две години, а също и за по-късните преустройства на двореца и околното му пространство, едва ли е било възможно тези тунели да са прокопани и изградени за толкова кратко време. Това дава основание да се заключи, че може би те са още от римско време или даже от тракийско, и всички след това (византийци, българи, турци и пак българи) са ги ползували за различни цели. Но и до днес изглежда те са обект на някаква стратегическа тайна.

Стр. 40. Рапорт № 12 от 3.I.1919 г. от д-р Иван Буреш, уредник на Природонаучния музей.

“За да мога... да се предам всецяло на услуга на своята служба, позволявам си с учтивост и почитание да моля Ваше Величество да ми разрешите да живея в самото учреждение, на което желая да посветя всичките си физически и умствени сили”.

Рапорт № 22 от 6.VI.1919 г., също от него.

“...да докладвам на Ваше Височество, че няколко високопоставени господа желаят да посетят парка “Врана”, за да се запознаят по-отблизо с културното творчество, създадено там”.

Тия господа са: 1. професорът по политическа икономия Александър Цанков; 2. професорът по зоология [също и бактериология] д-р Методи Попов; новият

професор по земеделска политика, агрономът *Янаки Моллов* и директорът на Съединените тютюневи фабрики, по-рано член на върховния административен съд г-н Ангел Николов”.

Стр. 118. Дворецът Врана се охранява от конници, взети от лейбгвардейския конен полк. На *18.V.1923* г. началник на охраната на двореца Врана е вахмистър

Д. Славов. На *30.I.1939* г. броят на конниците, които охраняват този дворец е 30 души.

Стр. 127. Със заповед № 54 от *3.III.1922* г. за интендант на цивилната листа е назначен о.з. полковник от Ловеч *Иван Ватев*, който се задържа на тази длъжност 12 години. През *1935* г. се пенсионира поради навършване на възраст.

Маршал на Двора, № 159, *28.II.1935* г. (писмо от)

До господин *Иван В. Ватев*, интендант на цивилната листа.

Съобщава му се, че има нареждане на Министерството на финансите и на министър-председателя, че всички чиновници навършили 60 години, “следва да бъдат освободени от служба”.

Бележка. *Интендантът е човека, който управлява и следи изразходването на средствата от “цивилната листа”, т.е. сумата, отпускана ежегодно от държавния бюджета за издръжка на Двора. Тя се гласува от Народното събрание, заедно с бюджета. Нещо като финансов министър на Двора. Както личи, тогава законът за пенсионирането е важал и за такива високопоставени чиновници като дворцовия интендант! След Ватев за интендант е назначен Антон Разсуканов.*

Стр. 138. Царската конюшна се намира в пространството, разположено между ул. ”Врабча” и ул. ”Карл Шведси” №2 (дн. ”Донуков”). Застроената площ възлиза на 2215 кв.м.

Бележка. *Това е така наречения “Щал” (немски “Stall”-конюшна, обор). Заема квартала между булевардите “В. Левски” и “Дондуков” и улиците “П. Волов” и “Врабча”. Там, освен конете, са се помещавали и каляските, ландата и файтоните на Двореца. По-късно част от него се преустройва в дворецов гараж (ъгъла бул. “В. Левски” и бул. “Дондуков” с площ 511 м.кв.). В комплекса има и жилища за семействата на служителите, по ул. “Волов”. След 9 септември 1944 г. автопарка и каляските се разнасят (някой се предават на кинематографията, други изчезват) и в помещенията се настаняват милиционерски семейства. Съществуващите и до днес сгради, макар и много разсипани и видоизменени, сега се разпродават на различни фирми, които ги префасонират по свой вкус. Запазени са две много красиви ковани железни врати (портали), към бул. “Дондуков” и ул. “Волов” които, макар и леко повредени, дават представа за подобни “Grille”, създадени в София в началото на века. Дано на някой съвременен бизнесмен не дойде на ум да ги продаде за претопяване и замени с “модерни” безлични портали! Много е жалко, че такъв уникален архитектурен комплекс в центъра на София не бе използван за превръщане, чрез реставрация, в културен институт, музей, галерия, търговски комплекс за антиквариат и др. подобни, както това става по целия цивилизован свят! Във Виена, например, такава конюшна (манеж) е превърната в една от най-големите и хубави концертни зали, *Konzert Verein*.*

Стр. 139. На *26.XI.1937* г. (писмо № 34165-4) Министърът на просветата “моли интендантството на цивилната листа на Н. В. Царя да даде съгласието си да се отстъпи мястото на Царския манеж за постройка на сграда на Народната библиотека в София”. По този повод Д. Генчев [инспектор на царските дворци] отбелязва: “Съобщено, че ще им се отговори, когато настъпи крайният срок за използването на манежа.” След известно протакане дворецът отстъпва и министерството пристъпва към изграждане на сградата на днешната библиотека “Св. св. Кирил и Методий”.

Бележка. Манежът е заемал квартала между бул. “В. Левски”, ул. “Кракра” и улиците “Оборище” и “Шипка”. Строен е по времето на княз Александър и е представлявал покрита зала и около нея открито място за езда. Да се потърси коя година е започнал строежът на библиотеката, който завърши едва през петдесетте години. Манежът и терна около него са били лична собственост на княз Александър I, който държавата откупува при напускането му на българския престол. (Виж по-долу за откупените имоти).

Стр. 143. Държавата отпуска средства за заплатите на работниците, които обработват дворцовите имения и чифлици, а продукцията се прибра от царя. Презумпцията е, това са стопанства, които изхранват основната институция, владетеля и членовете на династическата фамилия. (Не е съвсем точно. По-нататък ще се види, че част от продукцията се продава, за да са се самофинансират стопанствата).

Стр. 144,145. Това (Врана) е най-близкото извънградско имение. То е разположено на 11 километра от столицата. В миналото е било бейски чифлик, но е откупен от Фердинанд. То заема площ от 3000 декара, от които 900 декара са гъсто засадени с гора и парк, а останалите са обработваеми земи. В началото на века немски архитекти проектират и през 1903 г. завършват на 910 кв.м. площ дворец, наречен Врана. Името е дадено от Фердинанд, който е заинтригуван от многобройните ята врани, които постоянно кръжели на това място. Със своя тъмно черен цвят и грачещ концерт те забавлявали заплеления познавач на птичия свят.

Бележки. 1. Бейският чифлик, с много по-малка площ, е бил изкупен на безценица или заграбен, както е ставало с много имоти на избягали турци веднага след Освобождението, от софийския първенец хаджи Боне Петров. Фердинанд го купува чрез подставено лице от наследниците му и изкупува и прибавя към него земи от мерата на с. Казичене, за което е имало доста разправии със селяните, които не са си давали земите.

2. Турският чифлик се е наричал “Чардакли”. За името “Врана” на двореца, освен цитираната версия, по тоталитарно време, по понятни причини, излезе и друга: фамилията на хаджи Боне произхождала от сръбския град Враня и затова дал това име на чифлика си, да му напомня за родното място. Първата версия обаче е по-правдоподобна, защото във всички запазени документи и спомени на царското семейство и техни гости, имението се нарича “Врана”, не “Враня”, както беше прекръстено (за по-лесно види се, или за да не напомня за кръстника му!) по комунистическо време, та и досега. Виж по-долу и сведенията на Ал. Божинов за многото “гарги” в двора им в центъра на София. А освен това и самият х. Боне е чист българин от с. Хрельово (виж Монеджикова, стр. 109).

По-късно Фердинанд замислил и под ръководството на български архитекти построил нов дворец на 1020 кв.м. площ, окончателно завършен през 1914 г. Това е монументална сграда, богато мебелирана, разполагаща с апартаменти за царското семейство, приземни салони, кабинети за работа, трапезарии, сервизни помещения. През 1923 г. този дворец е оценен на 4 100 000 лева, а мебелите, гоблените и картините на 1 500 000 лева. Отделно са изградени помещения за прислугата и охраната, има модерно обзаведени стопански предприятия-краварница, свинеферма, обори за добитък. Имението е свързано чрез теснолинейка с гара Казичене, разположена на 3 км., където е царската спирка, то има и собствена електростанция.

Дворецът се слави с редкия си декоративен парк, създаден под ръководството на цар Фердинанд. При своите пътувания, а също и чрез други издирвания той пренася и засажда тук специално подбрани екземпляри от широколистни и иглолистни дървета, тропически насаждения (!?), редки растения, различни видове цветя. Паркът е осеян с няколко красиво изградени алпинеума, залесени (!?) с балкански, средноазиатски, африкански, южноамерикански растения, имало даже и китайски цветя. Създадени са няколко цветарника (оранжерии!), от които най-

импозантния е тропическият цветарник, с непознати за нашите условия цветя и растения, сред които призово място заемала гигантската водна лилия, която растяла само по течението на река Амазонка.

“Макар че имението “Врана” “, пише един съвременник, “е преди всичко красив ботанически парк и образцово земеделско стопанство, зайците тук се търпят и подхранват зимно време, като се следи тяхното размножаване да не стане пакостно за овощните дървета и парковата растителност”.

Дворецът разполага с модерно обзаведена фазанария, в която се отглеждат всички видове от тази рядка и най-вкусна птица. За тях се грижат немски и австрийски специалисти, познавачи на ориктологичната наука и нравите на фазаните.

През 1935 г. стопанството разполага с 20 крави, 4 юници и един бик и задоволява нуждите на двореца от мляко и масло. Подобна е картината и с отраслите на земеделието и растениевъдството, освен това то има 20 кошера пчели и щатно лице, което се грижи за тях.

През 1941 г. в имението има 75 служители, лакеи, готвачи, коняри, градинари, локомотивен машинист, птицевъди, трактористи, млекари. Заедно с постоянните и временните надничари броят на персонала възлиза на 90 души.

Стр. 160. За доброто стопанисване на земеделските имоти, за отглеждането на редките декоративни растения, цветя, храсти, особено за зоологическата и ботаническата градина са необходими специалисти, хора, запознати до тънкости със своята професия. Прави впечатление, че дворецът е много придирчив при подбора на необходимите му служители и работници в неговите стопанства. В царските имения и институти работят голям брой чужди специалисти, агрономи, препаратори, техници. За тях всяка година се изисква разрешение да им се продължи престоят в България.

Коменданта на двореца изпраща писмо № 95 от 4.VII.1929 г. до Министерството на търговията, промишлеността и труда:

“При имението “Врана” на Негово Величество Царя е на служба германският поданик *Валтер Карл Сибинхюлер*, 25 годишен, като градинар. Тази служба изисква известна подготовка, каквато той притежава, вследствие на което той е твърде необходим за имението. Ето защо, моля почитаемото министерство да му разреши да остане на въпросната служба”.

(На 13.X.1926 г.) постъпки се правят и за *Алберт Грьобер*, завеждащ градините при Врана.

На 25.III.1927 г. искат разрешение за назначаването на *Франц Готшлихт* със заплата 2500 лв. и при безплатна храна, квартира, отопление, осветление и облекло, всичко 4000 лв.

С писмо № 83 от 4.VI.1930 г. се иска разрешение за *Гюнтер Гензел*, роден на 12.V.1905 г. в Бремен, тъй като е градинар, специалист в имението “Врана” и е пристигнал в България на 9.V.1930 г.

С писмо № 110 от 25.VI.1930 г. комендантът на Двореца пише до Дирекцията на полицията, че германския поданик *Карл Харифингер*, роден на 7.I.1904 г. в Мюнхен “е ангажиран от Царското интендантство като агроном при имението “Врана” и е пристигнал в България на 21.VI.1930 г. На 28.VI.1933 г. пак искат да се продължи престоят му в България.

С писмо № 113 от 30.VI.1930 г. се поставя въпросът за градинаря, специалист *Йосиф И. Цоликофер*, като началната му карта е издадена през 1928 г., повтарят се молбите за него в писма за 1933, 1935 и 1943 г.

Главен градинар на Врана е *Вилхелм В. Шахт*. За него се искат продължение на срока за пребиванието му и на съпругата му *Кете Густав Шахт от 1931 г. до 1934 г.*

Градинарят *Франк Бласа* при двореца Врана е награден на *2.VII.1934 г.* с орден за трудова заслуга V степен.

Стр. 162. Важна особеност от режима на работа в дворцовите стопанства е продажбата на продукти, изделия, напитки и други на служителите.

Писмо № 2148, *2 август, 1921 г.*

“Господа, Интендантството на царската цивилна листа Ви уведомява, че зеленчуците, с които царската ботаническа градина в София разполага за продан, ще се отпуснат на служителите при царския двор на цени 25% по-долу от цените, по която същите зеленчуци се продават на пазара”.

През декември *1921 г.* отпускат срещу заплащане картофи, лук, зеле, праз, доставят брашно, “по цена каквато интендантството го закупи”.

Доставените продукти на служителите се изплащат на части. “Напоследък”, писмо № 406 от *10.IX.1928 г.*, „твърде много се е увеличила и разширила продажбата на продукти от магазина на двореца, които са сравнително по-евтини като доставени направо от страната или закупувани в по-големи количества, така че това разрешение за купуване на по-евтини продукти започва да се схваща вече като едно право, а не като благоволение от страна на Н.В.” Следва разпореждане за в бъдеще да продават само срещу големи празници и когато Царят благоволи.

С писмо от *27.II.1935 г.* интендантството съобщава, че продава масло от Врана по 60 лв. кг., шкатул по 40 лв., вермут от избата на Евксиноград по 50 лв., коняк по 67 лв., бяло вино 25 лв. бутилката.

На *4.X.1938 г.* продават на служителите лук и картофи, като уточняват, че картофите са произведени в стопанството Врана, а лукът е закупен от пазара.

През есента на *1941 г.* продават на служителите, собствено производство картофи и тиква, също зеле по 2 лв. килограм произведено в стопанство Врана.

Дворцовите служители получават безплатно така наречения царски хляб. Това се вижда от писмо № 164 от *13. VI.1921 г.*, в което четем: “Н.В. Царят, желаейки да облекчи поне отчасти положението на своите служители, благоволи да заповяда да се отпуска безплатно от Интендантството, начинаейки от 16-й този месец по един хляб на всеки щатен служител”.

33. “Щрихи към портрета на Цар Борис III, книга 2, Алберт Леверсон, 1992 г.

Стр. 27. Първата среща (между Царя и Любомир Лулчев) се състояла през пролетта на *1925 г.* в Зоологическата градина, в дървената къщичка, ползувана от *Бернард Курциус*.

Бележка. В плана на Зоологическата градина от *1929 г.* няма дървена къщичка. Жилището на директора и др. обслужващи сгради при входа са масивни тухлени сгради. Дървената къщичка, с оригинална “блокхаус” архитектура беше в ботаническата, а не в зоологическата градина. Тя беше пощадена до наши дни и при строителството на парка на съветската армия, и при преустройството му с присъединяването терените на бившите ботаническа и зоологическа градини - към ул. “Гурко”, до днешното езерце. Дълги години беше ползувана в непроменен вид от поддържащата парка служба по озеленяване. За съжаление, преди няколко години общинската фирма “Озеленяване”, със съгласието на Общината, я даде под наем (или продаде!) за търговско заведение и новия собствени промени съвсем вида ѝ. (Впрочем, това не е единствен случай. Бакиите на фирмата и общината с общинската собственост през годините *1992,-94 г.*, по времето на кмета *Янчулев*, а и по-късно, при *Каракачанов* и особено при *Софиянски*-са многобройни и сигурно скоро няма да излязат наяве). Сигурно авторът *Бърка-Курциус* по това време е директор на Зоологическата градина и не може да е ползувал тази къща, а е живял в собственото си жилище до входа на градината. Тя е била, **откъм 1887**

год. или малко по-рано, жилище и канцелрия на Йохан Келерер, който е създал пред нея един от двата най-хубави алпинеуми в София и е починал на работното си място през 1938 г.

Стр. 134. Шифрована телеграма от *25.III.1944 г.* до пълномощния министър *Белинов* в Братислава.

“Моля, предайте веднага на Царя-отец (Фердинанд) следното: “Тази нощ въздушно нападение беше насочено главно върху двореца Врана. Вследствие на попадения на множество запалителни бомби, въпреки всички усилия на пожарните команди и на персонала, двата горни етажа на новия дворец изгоряха. Картините и мебелировката успяха да се спасят. През време на нападението младият цар (Симеон), сестра му и царицата бяха в скривалището в двореца Врана. Слава Богу, няма никакви жертви.

Покорен Кирил”.

Бележка. За това въздушно нападение виж по-горе спомените на царица Йоанна.

34. “Минали дни”. Александър Божинов, 1958 г.

Стр. 7. Настанихме се да живеем в една турска къща на ул. “Ломска” (сега “Г. Вашингтон”), близо до черквата “Св. Спас” (новата Българска търговска банка на пл. ”Св. Неделя”)... Къщата беше зад един хан, наречен “*Карадимитри хан*”(ханът на Черния Димитър), а по-нататък имаше джамия, неголяма, без особени архитектурни качества...В средата на двора на нашето жилище се издигаше високо широкоразклонен орех, околоръст на дънера му имаше пейка за седене, пред ореха голям пресъхнал водоскок, много плодни дръвчета в двора и хиляди гарги... (1882 г.)

Стр. 8. На *1884 г.* се преместихме в по-удобна квартира, на ул. сега “11 август” в едноетажна, скоропостроена, уютна къща.

...и ме заведе в *Денкоглуското училище* на ул. ”Алабинска”, сега “Алабин”. На същото място сега е съдебната палата...Те тичаха (учениците) из двора и се завираха в една дупка от някакво градско подземие, някакъв тунел, който беше задръстен с камънаци и разна смет. Предполагам, че това е същото подземие, което се откри при копането по реставрацията на черквата “Св. Георги”(?!), която е претърпявала много изменения и служби.

Бележка. За пръв път намирам някой да споменава, че при реставрацията на черквата “Св. Георги” (кои години, да се провери!) е открит тунел. Тъй като тунели има открити около “Св. Неделя” (пред сегашния “Рубин”), дали тези трите нямат връзка със западния тунел, излизащ от подземиято на Двореца?

Стр. 15. *Кюлюците* тогава бяха открито обширно пространство по което течаха рекички, които идеха от покрайнините на София и бягаха към Подуене, а от там в Искъра. По тия рекички, макар и не многобройни, имаше и воденици на подуенчани. (1886 г.)

Бележка. “Кюлюците”, където е имало зеленчукови градини, е била местността северо-източно от “Хенкеко”, т.е. ниската част северно от бул. ”Дондуков, откъм ул. “Раковски” и “Козлудуй”, през *Сточна гара* до болницата “Царица Йоанна” и на изток.

Стр. 17-18. Нашето семейство се премести от квартала при “Св. София” в къщурката...Тая малка къщичка, с доста голям двор, съществува и до днес , срещу Народния театър, вътре в двора. Сега там е градина-дансинг (ресторант-градина “Чайка”, а сега т.нар. “Дома на покойника”)...тая улица сега е “Ив. Вазов”.

Мястото, където сега е Народния театър “Кръстю Сарафов” (1958 г., сега “Иван Вазов”) беше мочурище, занемарено, изпълнено с треволяк, жабурняк и разни боклуци...

Един ден на същото това място..дойдоха граждани, дойдоха и работници, започнаха да метат, да копаят, да оправят терена. След някой и друг ден коли докараха чамов строителен материал , греди, дъски, бичмета и пр. и не след много време тук се издигна театър без всякакви архитектурни претенции (и много добре!) и на фасадата му поставиха название , *Театър “Основа”*. (1888 г.)

Бележки: 1. *Къщата е била на Гюзелев, зад “Юнион клуб”, а дворът е излизал и на “Раковски”. Пред нея е бил съсечен Ст .Стамболов. (Виж по-горе Димо Казасов).*

2. *След като Крива река е текла от “Кафене баши” по “Левски”, разливала се е на това място и е правила мочурище, как само с почистване и заравняване са подсушили терена за няколко дена? Къде се е дянала реката? Изобщо въпросът за пресушаването на многобройните реки, текли през обилно през града и времето и начина за тяхното пресушаване не е проучен и няма данни. Явно те са останали под съвременното строителство. Пример за това е явилите се обилно подземни води при последния ремонт на Народния театър, при строежа на търговския център на мястото на старата община, а тези дни излезе наяве, че при ремонта, основите на Младежкия театър са наводнени от подземни води.*

Стр. 32. Рисувалното училище (открито на 1896 г. , виж стр. 41) се намираше на ул. ”Аксаков”. После, след като се построи специално здание за него, това помещение стана така наречената “Тръпкова галерия”.

Бележка. Някой източници сочат мястото на Тръпковата галерия на ъгъла на “Аксаков” и “Раковски”, където доскоро имаше градинка, а сега се построи някаква банка. В други, обаче, мястото ѝ се сочи на ъгъла на “Аксаков” и “Цар Иван Шишман”- Унгарският културен център. Изглежда, че това е верното място.

Стр. 48. Дядо Буреш (бащата на проф.Ив. Буреш-директор на природонаучния музей) беше известен софийски фотограф, възнисичък човек, с руса брада и дълги коси , симпатичен, кротък човек. Неговото фотографско ателие носеше табела “Славянска светлописница”. Той направи снимките от първия излет на Черни връх. (Организиран от *Алеко Константинов* на 27 срещу 28 август 1895 г.).

Стр. 52. В заседанието на Учредителното събрание в Търново на *април 1878 год.* *Петко Каравелов* предложил Събранието да реши да бъде построен с народна помощ паметник за нашето освобождение и признателност към братския руски народ на Царевец, Търново. Това решение било прието единодушно.

В заседанието обаче на II обикновено Народно събрание на *декември 1880 год.* търновското решение се изменя , решава се храмът да бъде построен в София.

На *19 февруари 1882 год.* при големи церемонии станало полагаането на основния камък на храма.. Историята само не ни казва по кой план са турени основите на храма, защото първият план е бил получен в София едва на *1883 год.*, изработен от руския *архитект Боголюбов*. Историята не казва още и на кое място е бил поставен основния камък. (Невярно, има го фиксиран на снимка от онова време , на празното място на гърба на Нар. събрание). Едва на *30 юли 1895 год.*, след падането на *Стамболов* (явно в своята русофобска политика той не е желал да се строи такъв паметник!), министерството на (Константин) *Стоилов* повдига наново въпроса за постройка на храм.

Но архитекта на храма Боголюбов починал...Тогава намират *архитект Померанцев*, който преработил проекта на Боголюбов и изработил окончателния проект, в тоя му вид, в който е построен. (Оригиналният гипсов макет на храма се пазеше до седемдесетте години в хранилището на Музея на София на ул. ”Екзарх Йосиф”,12)

Стр. 56. Носи се една легенда, че *Димитър Петков*, в качеството му на столичен кмет, е благоустроил София. Има една истина, която не може да се отрече: Димитър Петков имаше смелостта да оправи центъра на града, който беше около улиците “Леге”, “Търговска”, до банята и джамията, до пл. ”Св.Неделя” и ул. ”Алабин”. Там беше състената част на града, изпълнена с магазини, бараки,

сергии, разкривени улици, еврейски жилища и много нечистотии. И по други места на града, около черквата “Св. Спас” и ул. ”Ломска”, имаше събаряния на стари здания, ханове и други клюмнали, опасни за живота къщи и тесни улици. Може да се каже, че тази част на София беше най-сбутаната и най-мръсната, макар че тук се намираха много черкви , “Св. Неделя” [тогава “Св. Крал”], “Св. Параскева”, “Св. Петка Самарджийска”, “Св. Николай” и още една до “Св. Николай” [отпосле съборена] и друга една до “Св. Петка Самарджийска” [и тя тогава съборена], арменската черква и черквата “Св. Спас”. Всичко това бе наблъскано, улица до улица, криво, мръсно, кално. Бих казал: София беше най-мръсният град в България, особено в своя център. Защото беше столица, дълг наложителен на всякой неин кмет е бил да я оправи , поне донякъде. И този дълг се пое от Дим. Петков. Но да събориш сгради и благоустроиш град, не е едно и също нещо.. Нуждите са били големи, защото от един съвършено турски и бакалски град София трябваше да стане чиста, удобна и привлекателна столица, дори и кокетна, каквато е била в далечни времена. Говоря за работи преди 70 години, когато на *1890 год.* Дим. Петков или Соф. общински съвет започна да събаря центъра на замърсения град и да оправя кривите му улици. Но това безразборно събаряне на сгради и оправяне на улици помете и затрупа много ценни от историческо, архитектурно и художествено значение постройки и останки, които са загубени вече за нас.

...Но в София имаше каменни чешми, ако и с пресъхнала вода, с красив строеж, в твърде големи размери, които днес биха били украшение на всяка улица и площад. Такава красива по своята архитектура чешма имаше на ул. ”Алабин” и бул. ”Сталин” (“Витоша”), затова и този квартал се наричаше “Куру-чешма” , суха чешма. Красива чешма имаше и на ъгъла на “Граф Игнатиев” и ул.”Молотов” (“Ал. Батемберг”). Друга , “Баш чешма” в квартала със същото име. (Около бул. ”Витоша”, над ул. ”Солунска”).

Съществуваха, макар и напуснати и занемарени, но още напълно здрави, няколко хамама (бани) , един на ул. ”Граф Игнатиев”, гдето е гимназията “Граф Игнатиев” (на ул. “6-ти септември”), друг , гдето е сега Народната банка, на ул. ”Молотов” (“Ал.Батемберг”) и на други места из София.

Лъвовият мост, тогава наричан Шарен мост, каменен, с релефи от двете си запазени стени...в друга държава биха запазили, а за съвременните нужди ще се направи друг.

В града освен черквите, чешмите, мостовете, джамиите, хамамите и други обществени и религиозни постройки съществуваха и частни къщи, с широки дворове, с водоскоци, железни огради, железни прозоречни решетки, ковани врати, каменна пластика, фронтонна орнаментика и стенопис и още много архитектурни и художествени обекти, които благоустройственото неведение срива и унищожи.

А не мислете, че от всичките тия неща, които се събориха и унищожиха, нямаше да има и днес полза. Щеше да има и от чешмите, и от черквите, и от фонтаните, и от дворищата, а ако щете и от хамамите.

Бележка. То и сега е същото: събарят се сгради с забележителна архитектура, даже обявени за паметници на културата, правят се смешни “модерни” надстройки, безразборно се преустройват с “модерна” алуминиева дограма партерни етажи на стилни сгради-цялата “Пиротска”, женския пазар, “Дондуков”, “Цар Иван Шишман” и къде ли не.

Стр. 102. Тая малка къщичка, гдето живееше поетът [мисля, че в двора имаше още една] и обширния двор, със съседна още една къща, отпосле братът на поета, *генерал Георги Вазов*, откупи, построи на мястото една в объркан източен стил къща и там живееше със семейството си. Сега тая къща вече не съществува. На нейно място е една голяма кооперативна сграда (“Ашингер”-ъгъла “Раковски” и “Гурко”). (*1893 или 94 г.*).

...се отправихме за Лозенец, тогава наричан Корубаглар. Навлязохме в клисурката -

един дълбок коларски път, който водеше към възвишенията на Лозенец (къде е бил?!). Отдясно и отляво на тая клисурка имаше дръвчета-диви сливки, обсипани с плод, още зелени. (*около 1893 ,95 год.*).

Стр. 143. Живееше (художника *Петър Морозов*) на ул. ”Любен Каравелов” в къщата на г. *Визиер*, известен софийски музикален деятел. В тази къща той и *Елин Пелин* бяха квартиранти, заемаха всякой по една стая.

Стр. 173. През *1917 год.* София се разтърси от доста силно земетресение...Аз спях една нощ на открито на една пейка в Градската градина...Нашият партер не беше пострадал много, но втория, особено третият етаж...беше станал опасен за живота.

...Но към часа един и половина през нощта (на третата нощ след първия трус) слаби трусове събудиха всички...

Стр.207. Когато напущяхме “Златната уличка” (в Прага), аз си припомних нашата златарска уличка, която ние тъй варварски сринахме преди няколко години. Тая уличка беше един от най-интересните кътове на нашата София. (Става дума за златарската чаршия, срината при благоустрояването на централната градска част *1890 год.*). Та само това ли ценно нещо сринахме ние в София? Ние искахме да съборим джамията. Позволиха чрез Народното събрание на една тайфа гешефтари да съборят Народния музей (“Буюк джамия”-Археологическия музей), единствения ценен спомен от източната архитектура в София, за да съградят на негово място сто магазина за спекула и един шантан, който щял да носи името “Опера”. На времето още тоя план се осуети.

Стр. 254. То не беше много отдавна, но все пак в ония години, когато София не беше така гъсто населена и в градините човек можеше да отиде да се разходи, да седне след това на някоя пейка, да си почине от разходката или просто така-да седне на пейката и да се любува на градинската красота.

Аз обичах да ходя в градината, която сега е Парк на свободата (Борисовата градина), особено есенно време, когато листата на дърветата започнат да капят и да постилат земята...

...Дърветата вече бяха изпъстрени от есента. Слабият ветрец от време на време отронва някой жълто-червеникав лист и го пилее по земята. Въздухът е свеж, наоколо тихо...Сам съм. Хора твърде малко и още непознати правят сутринната си разходка. (Спомен за *около 1920-25 г.*)

35. “Младостта на Багряна”, Бл. Димитрова, Й. Василев, 1993 г.

Стр. 48. Нашата къща бе на “Раковска” улица след “Гургулят”, а градината стигаше до едно празно място на “Фритьоф Нансен”. Райска градина бе...(Баща ми) изписа рози и на всеки храст висеше алуминиева плочка с името на розата. Например , Ла Франс, Маршал... Баща ми вземаше разни сортове от един царски доставчик на пипиниерата, *Сава Дацов*. Имахме над 15 вида рози. (Спомен за *1903 г.*)

Стр. 51. Край цялата ограда (към “Фритьоф Нансен”) зад пчелните кошери бяха засадени вишни, ябълки, дюли, сини и бели сливи. Наоколо по “Фритьоф Нансен , акации. Край реката имаше също много акации саморяслеци...

Стр.58. По булевард “Фердинанд”, сегашният “Васил Левски”, имаше вада, там пляскаха патици.

Срещу нашата къща-от “Раковски” до “6 септември” , бяха бостани и голо поле. Една пътека през полето съединяваше двете улици. Успоредно с “Патриарх Евтимий”, край бостаните имаше “Хендек” с висок бряг от лявата страна. По билото му можеше също да се мине напреки до “6 септември”.

Стр. 81. Другата къща, в която живяхме под наем, се намираще на ъгъла на улиците “Гладстон” и “Самуил”...И тази къща бе с просторен двор, с овощки и цветя. Там пренесохме и пчелите. В голямо каменно корито шуртеше вода. Дворът

бе затворен. (1906 г.).

Стр. 122. А по домовете особена разлика нямаше (в сравнение със Сливен)-все същите къщи с дворчета, цветя, игри. Изобщо и столичния живот си бе провинциален...Светският, външен живот в София бе “Червен рак”, “Батемберг”, Казиното и Градската градина. (1910 г.)

Стр. 168-169. “След това отидохме отидохме под любимия дъб на Пенчо (Славейков) в Лозенец...” На следния ден д-р Кръстев...също отива при дъба в някогашната бащина градина на поета.

Тези поклонения отначало имат нотка на протест срещу културната политика на правителството и на министъра на просветата *Бобчев*, но после се превръщат в хубава традиция-една от малкото сред софийската интелигенция. (След кавичките двата цитата са на авторите). “Аз съм ходила последователно много години наред”. (Първото отиване е на *3.06.1912 г.* след паметно утро по случай смъртта на П. Славейков в Народния театър).

Стр. 171. Тяхната (сръбската) легация беше хубава стара стилна къща с голяма градина към улицата-ъгъла “Раковски” и “Патриарх Евтимий”. Сега там е построена висока жилищна сграда. (“Сталинския” тип архитектура, по диагонала на I градска болница, легацията е разрушена при бомбардировките). (1912 г.)

36. “Корона от тръни” , Стефан Груев, 1991 г.

Стр. 39. ...обратно в стаите си на долния етаж, гледащи към булевард “Цар Освободител” (в югоизточното крило на двореца). Апартаментът, в който царските деца прекараха цялото си детство и ранна младост-една спалня с две легла за князете, друга за княгините, столова, веранда и един малък салон-беше приятен и уютен. Те обичаха особено верандата (остъклената), където играеха и държаха играчките си-предимно малки автомобилчета и влакчета, както и куклите на момичетата. Когато времето беше хубаво, те играеха в градината пред верандата, скрити от погледите на минавачите, благодарение на големите дървета и високата ограда на парка.

Бележки: 1. *Покритата тераса, както и цялата източна фасада пред нея бяха облечени от разкошна огромна глициния (Vistaria hinensis), която преди тридесетина години по нечие милиционерско хрумване бе изсечена, за “подобряване на сигурността” (при преминаване колите на комунистическите величия !). Подобна огромна глициния обгръщаше и оградата на турската легация на бул. “Цар Освободител” (къщата на Сърмаджиев), изсечена по същите съображения по същото време. За тази част на двореца виж по-долу великолепното описание на К.Константинов, “Път през годините” т.II, стр.15.*

2. *След възкачването си на престола през 1918 г. цар Борис не се пренася в апартаментите на баща си на втория етаж на югоизточното крило, а остава да живее в детския апартамент до сватбата си , 25.X.1930 г.*

Стр. 41. Великолепните обширни паркове на “Врана” изцяло планирани и засадени лично (сигурно има предвид под личните му указания!) от Фердинанд, представляваха една осъществена мечта на царя ботаник. Дългите алеи от фин жълт чакъл между чудесни борове, брези и редки дървета и храсти напомняха романтични алеи за езда. Алпинеумите с еделвайс и други планински цветя, розовите градини с всевъзможни видове рози, черешите в прекрасните овощни градини, езерата с водни лилии и гигантските плаващи “Виктория региа”, стъклените разсадници (оранжерии!) с екзотични цветя и хилядите прилежно етикетирани растения и храсти можеха да съперничат на най-хубавите европейски ботанически градини. “Врана” беше любимото място на царските деца, особено поради миниатюрното влакче на релси, построено от цар Фердинанд (теснолинейката до Казичане ?), което той лично, а по-късно и синовете му можеха

да карат из парка.

Стр. 53. По време на 30-годишното му царуване (на Фердинанд)...София, заспалото ориенталско градче, започна да прилича на приятна малка столица с чисти павирани улици, паркове и градини, и нови дву и триетажни къщи. Постепенно градът се сдоба със свой университет, театър и опера от високо качество, както и с богата зоологическа и ботаническа градина, личен принос на царя.

Стр. 190. На *1 юни 1925 г.* царската кола взе младоженците (*Иван Станчов*, син на Димитър Станчов - и жена му Марион)...и ги заведе до “Врана”, където царят и княгиня Евдокия ги посрещнаха на входа на двореца. Те ги разведаха из градините, наредени по английски образец, където цветята бяха в пълен разцвет и стотици перуники от най-различни видове блестяха на залязващото слънце. Цар Борис, проявявайки познанията си на международно признат ботаник и ентомолог им показа гордо парниците си (оранжерии!), посочвайки огромното плаваща “Виктория регия” и други редки растения. След това гостите бяха заведени на вечеря в малката старомодна столова, мебелирана *около 1910 г.* със светло брезово финландско дърво. (Не само мебелирана, но и облицована със същото дърво. Съществува запазена и днес в партера на новия дворец). Стените на “стария дворец” бяха покрити с препарирани птици и ловни трофеи от много страни-рогове и черепи на редки животни, събрани от цар Фердинанд.

Стр.205. Много от алпийските растения във “Врана” и другите български царски градини бяха събирани лично от цар Борис при екскурзиите му в Швейцария.

Стр. 270 ,271. Тя (царица Йоанна) беше намерила Софийския дворец по-малко привлекателен от дворците на “чаровните принцове” от детските приказки, малко мрачен и строг за нейния вкус. Официалните салони в стил Луи XVI, с позлатени столове и канапета, стени, облицовани с дамаска, и врати, украсени с резба, изглеждаха импозантни и носеха отпечатъка на цар Фердинанд. Останалата част на двореца, макар и декорирана с добър вкус, можеше мъчно да се нарече луксозна за един царски дворец. Повечето стаи бяха оставени непокътнати от времето на стария цар, с неговите мебели, портрети на височайши прадеди, епически битки и безбройните му часовници във всяка стая. (Къде са сега?). Даже дрехите на Фердинанд още висяха в някои гардероби. В двореца в Ситняково например Йоанна откри всичките македонски костюми, в които той беше позирал за снимки.

Цар Борис беше дал нареждане да оставят стаите на баща му, както бяха, даже и тези, в които той никога не искаше да влезе. Йоанна не можеше да повярва на очите си, когато получи най-сетне ключа на една затворена стая във “Врана”, която никой не беше имал позволение да види след напускането на стария монарх. Тежки черни пердета спираха светлината, а въздухът миришеше на мухъл. Гипсови и восъчни маски на умрели роднини бяха изложени в тази стая, която Фердинанд наричаше “погребална стая”, едно зловещо място, където мистично склонният, суеверен цар можеше да се отдаде на размишления за задгробния живот.

Борис нямаше тези нездравни вкусове на баща си, но поради прекален консерватизъм и от синовно уважение отлагаше пренареждането на бащините си стаи. Йоанна обаче не чака нито ден, за да се отърве от зловещите реликви.

За щастие младата царица харесваше своя апартамент в Софийския дворец-старите стаи на ъгъла, които бяха принадлежали на майката на Борис, княгиня Мария Луиза: една спалня, кабинет, малка приемна стая и един голям салон с изглед към бул.”Цар Освободител”, хотел “България” и ул. ”Левски”. (На първия етаж на югоизточното крило, построено от Фердинанд, над детските стаи). В банята тя откри една заключена каса, неотваряна от тридесет години. След няколко неуспешни опита да я отвори, от затвора беше доведен един затворник касоразбивач. Той опита двадесет и три пъти, преди ключалката да се поддаде. Вътре бяха намерени няколко кутии за бижута и подаръци. Всичките бяха празни.

Помещенията на царя се състояха от една спалня [старата спалня на Фердинанд, гледаща към “Цар Освободител”] и един работен кабинет, свързан с нея.

Бележки: 1. Цар Борис едва ли от “консерватизъм и синовно уважение” не променя нищо в бащините си стаи. Напротив, много автори твърдят, че деспотичния характер на Фердинанд е отчуждил децата му от него и те по-скоро са го ненавиждали. Изглежда Борис не е искал да живее в помещенията, напомнящи за баща му.

2. По въпроса за празната каса , говореше се, че Фердинанд при заминаването си от България е взел със себе си всички свои и на жена си ордени и бижута, включително и короната, подарена ѝ от софийските граждани при сватбата. Част от тях обаче, както стана известно наскоро, са се пазели в трезора на Нар. банка.

3. Излизането на княз Кирил и княгиня Евдокия от двореца (от детския апартамент) след сватбата на царя се дължи на не особено добрите отношения с царицата. Особено Евдокия е била много язвителна към нея, чувствайки се засегната, че не е вече първата дама в Двора. По този въпрос виж стр. 271 и 272 от книгата.

37. “Книга за мене си” , Ал. Теодоров-Балан, 1988 г.

Стр. 94. В юбилейната програма [за отпразнуване на *6.04.1885 г.* 1000 годишнина от смъртта на *Методия, архиепископ Моравски*], препоръчана от Министерството на просвещението за цяла България, личеше една точка оригинална по своето дълбоко символично значение. На *6 април 1885 г.* всяко българско училище трябваше да посади на отборно място едно “*Методиевско дръвче*”, училищната младеж ще го отглежда, за да пребъде до века, и да напомня с ръст и сянка животното начало и благодат, които се съдържат в наследението, оставено нам от Кирила и Методия. Посади се Методиево дръвче и в Софийската мъжка гимназия (старата, на ул.”Московска”); - посади се и се забрави. Подирете днес, де е било то, и попитайте що е станало с него? Съмнявам се, да добиете отговор за похвала и за утеха.

...И да бяхме ние “новите” българи поне толкова поетични по душа, колкото несъмнено били старите наши бащи и още са днес незаразените от нас “непросветени” селяни, щяхме да носим в себе си един култ към такива предмети, които в пригодни минути да ни внушава красни форми на обществени слави или “тържества”.

Бележка: 1. Според М. Ганев-“Залесяването на София”, стр. 41 - засадените по повод 1000 годишната от смъртта на Св. Методий дървета в Ботаническата градина са били 12. По описание на съвременник: “На 3 ч. се извърши водосвет от иконом п. Тодора. Поръсиха се учениците. След това директора на Класическата гимназия г. Агура прочете акта за посаждането на 12 дръвчета в градината. Актът се подписа от от Н. Височество Княз Ал. Батемберг, министрите, екзархийския наместник, директора на гимназията, неколцина представители и една ученичка от трети клас, и се закопа”. Дванадесет ученика, облечени в национални костюми от всички крайща на България “засадиха по едно дръвче в присъствието на Негово Височество”. В 5 часа се засадили по 12 дръвчета и в другите училища.

2. Българинът е загубил отдавна всяко отношение към растителността, както и към животните. Щом не му върши работа-да се унищожи, няма нужда да го гледа бам бадява! По какъвто ли не повод се засаждат стотици дървета-в чест на годишнини, важни събития, при посещения на чужди президенти, делегации, организации, и нито едно не е оцеляло! Какво стана например с “Дървото на демокрацията”, засадено с толкова шум в градината пред Синода през 1990 г. (до ъгъла с ул. “Париж”)? И помен няма от него!

38. Г.П.Стаматов , Съчинения, т.І, 1961 г.

Стр. 55. “До “Свети Крал”. В двореца шум, движение, файтоните безпрестанно пълнят градината му...Пред балкона до фонтана свири музика. В Градската градина се разхождат тези, които само още могат да мечтаят за палата. (1889 г.)

39. “Завчера и вчера” , Петър Нейков, 1959 г.

Стр. 48. *Димитър Петков* бе начертал много улици, някой от които бяха безкрайно широки за времето. Но той не можеше нито да ги изпълни с къщи, нито да ги съживи с движение. Бъдещите булеварди бяха пусти и поради това прекалено просторни. Тук там по някоя къщурка, а между тях-празни места превръщани в бостани, в пасбища, в най-различни складове.

Бележка. *Не Д. Петков е “начертал” улиците. Той, като кмет, е само изпълнител на приетия “Батембергов” план.*

Стр. 52. Само привечер те (широките улици) се съживяваха от чиновнически шестивия. Тълпа архивари, регистратори и писари образуваха посмъртен кръст по бившия Александровски площад и през градската градина и успоредните улици се отправяха до невидимите ниски къщурки в дъното на големи дворове.

Стр. 54. Общо взето, в 1883 година София беше още дребна, прашна или кална и бедна ориенталска столица.

Стр. 59. Множеството зави. Влезе в късата улица между градската градина и караулния дом на двореца (началото на бул. ”Цар Освободител, започващ от пл. Александър І). Там имаше тясна градина (предната, южната част на дворцовата градина), пазена от ниска желязна ограда.

Стр. 64. Народната библиотека се помещаваше тогава в двуетажната сграда на ъгъла на “6 септември” и “Ив. Вазов”.

Бележка. *Не е вярно, библиотеката е на ул. ”Раковски” близо до ъгъла с “Ив. Вазов” -разрушена при бомбардировките, сега входа на Театър 199.*

Стр. 65. Стамболов излезал от “Юнион клуб”, пред който го чакал файтонът с Гунчо (негов личен телохранител, бодигард, както казваме сега) на капрата. Едва колата завила от “Иван Вазов” (от там е бил входа на клуба) към “Раковски” и трима души се спуснали към нея... от “Юнион клуб до Стамболовия дом (на същата страна на “Раковски”, преди чупката, малко след пл. ”Славеиков”) имаше 300-400 метра.

Стр. 88. ...София в тази своя фаза (1901 г.) заслужаваше да се нарече “центробежната столица”. Слънце и въздух не ѝ липсваха, но просторът, големият простор застрашаваше да изсмуче и погълне града на юг към Витоша, на север към Стара планина. Бягството към центъра (в смисъл-столицата) вземаше обезпокоителен размер и специалистите градостроители се чудеха как да обезпечават елементарната хигиена на града, тръгнал да покрие цялото софийско поле.

Стр. 89. Къщурки в дъното на сенчеста градинка се строяха в самия център на града, парковете бавно никнеха и зеленината и свежестта бяха монопол на собствениците.

Но това, което не знаех тогаз и узнах малко по-късно, беше семейното, нещо повече, родовото съзаклятие, което се вгнездваше в тогавашната София... Родоначалникът имаше за задача да държи на постоянна бойна нога...армия от роднини и сватове. Дошъл на власт, той докарваше от провинцията най-верните, най-преданите си хора, настаняваше ги на топли места и си служеше с тях в скритата си война срещу параграфите на бюджета.

Такава хладна война се нуждаеше от благоприятно уединение, от прикритие, от

ниска къща, невидима сред дворния храсталак. Добрият *професор Бридел* (градостроител?)...не можеше да отгатне користните мотиви на софийската центробежност, на силната наклонност на българина към вилнообразни жилища. (Интересна градоустройствена теория. Днес наблюдаваме същото явление с къщите в подножието на Витоша!)

Стр. 99. Но когато най-сетне *към 1906* година се откри *кафене “България”*(старото!)

Стр. 212. Един ден (*1922 г.*) *Стамболийски* ме повика в председателския си кабинет в Министерския съвет [ъгъла “Раковски” и “Иван Вазов”].

40. “Път през годините” , Константин Константинов, т.І, 1959 г.

Стр. 85. ...известния *хотел “Македония”* на ъгъла на ул. ”Мария Луиза” и “Търговска”, срещу старата баня...(разрушен от бомбите, сега северозападния ъгъл на ЦУМ). (*1905 г.*)

Стр. 86. ..пред *сладкарница “Охрид”*...[на бул. “Дондуков” срещу книжарницата на *Т. Ф. Чипев* и руската пекарница на *Стайно Илиев*, там по-късно беше кино “Пачев”]. (Разрушени при бомбардировките, сега северозападния ъгъл на хотел “Шератон”).

Стр. 87. Мястото, дето сега са халите, беше в онова време (*1905 г.*) широк, не особено чист мегдан. Там се издигаше доста голяма дървена постройка “*Цирк , Театър България*”. Там даваше представления и турската група “*Ибиш ага*”.

Бележка. В “*София преди 50 години*”, стр. 75, *Г. Каназирски* пише: “...цирк *Хамершмид*, превърнат в театър “*България*” на мястото на днешните хали”. На стр. 29 пък пише: “най-чеснто, обаче, в дъсчения театър *Ангело* (другаде “*Анджело*”) *Пизи* (бил е на ъгъла на бул. ”*Мария Луиза*” и “*Цар Симеон*”) играеха двамата *Ибиш Ага* [арменецът *Бенлиян* и гъркът *Атанас Вая*]. Освен турските фарсове с вечния герой *Ибиш*, който се прави на абдал, а надлъгва всичките, и една единствена турска оперетка “*Леблебеджи Хорхор Ага*”, *Ибишовци* играеха от време на време *Шекспировата “Отело”* на турски език. От трагедия това *Шекспирово* произведение се превръщаше в най-смешния фарс...”

Стр. 91. Министерството на просвещението беше тогава в една двуетажна масивна къща в началото на ул.”*Шипка*” [срещу някогашния княжески манеж, която още съществува]. (Къщата е била на *Константин Величков*. Беше съборена преди четиридесетина години за строителството на североизточното крило на Университета , ъгъла с ул.”*Христо Георгиев*”).

Стр. 96. Университетът се помещаваше тогава (*1906 г.*) само в две големи сгради: едната-в началото на ул. ”*Московска*”, срещу двореца (ъгловата сграда до стълбичките към бул. “*Дондуков*”- ул. “*Буда-Пеща*”), другата-в края на същата улица, до паметника “*Левски*”, в едно от крилата на I мъжка гимназия (сега факултета по журналистика). По късно ректоратът бе отделен на ул. ”*Шипка*” в дотогавашното здание на Министерството на народното просвещение (виж по-горе). Две големи аудитории-44 и 45-към първото здание бяха в сегашното помещение на Музикалната академия, до бул. *Дондуков*” (допреди няколко години КАТ, на ул. ”*Буда пеща*”, след стълбите).

Стр. 122. Къщата (на *Павел Генадиев*) беше едноетажна, солидна, господарска, с приземие, на ул. ”*Московска*”, срещу църквата “*Св. София*” (Сега на нейно място е Столичната община. Дали не е сбъркано името, да е *Павел Груев*? *Стефан Груев* пише в спомените си, че когато е бил дете са живяли точно там. Или *Груеви* са живяли в къщата на *Генадиев*?).

Стр. 126. *Кафене “България”* беше голяма ъглова зала с прозорци на двете улици (“*Левски*” и “*Аксаков*”) дълбока и полутъмна, но имаше още няколко по-малки, за които се отиваше с две-три стъпала нагоре. Едната с билиард, друга-голяма вътрешна зала, която гледаше към двора (градината на днешния рест.

”България”)-бе ресторант.

Стр. 130. По-късно новопостроеното *Градско казино (1908 г.)* стана за известно време друго място за срещи на интелектуалци.

През 1909 г. ...*сладкарница “Цар Освободител”* на ъгъла на булеварда със същото име и ул. ”Раковски”...

Стр.136. Ах, какъв наивно-провинциален и своеобразен облик имаше София (до Балканската война), тая столица с най-скъп паваж по булеварда (“Цар Освободител”) и със стада овце по покрайнините, дето градинските увеселения с конфети, серпантини, “весела поща” и духова музика, която свиреше Щраусови валсове, ставаха в Градската градина, затваряна в ония дни от четири часа следобед.

Стр. 137. ...Корубагларските вишневи градини с малки къщурки всред тях...с хълма, дето Пенчо Славейков и Мара Белчева ходеха на разходки...

Бележки: 1. По въпроса за “Славейковия дъб” виж по-горе и спомените на Багряна. Няма обаче точни данни къде е било мястото на Славейкови. По времето на Людмила Живкова, след като отречения като декадент веднага след 9 септември писател П. Славейков бе реабилитиран, Съюзът на писателите поде инициатива да се създаде парк “Славейкови дъбове”. Такъв бе направен набързо на височината над хотел “Хемус”, но никой не гарантира, че това е точното място, просто то беше свободно от строителство. По-късно МВР построи огромен блок за служителите си и унищожил част от него. А стари дъбове имаше доскоро навсякъде в Лозенец, чак до бул. ”Баучер”, като най-компактните групи бяха заградени в двора на резиденция “Лозенец”. Този въпрос заслужава по-точно проучване.

2. Според инж. Ивана Стоянова, ИПК е проучвал въпроса и са намерени нотариални актове, които показват, че мястото на Славейкови е било точно там. Да се потърсят тези данни от нея.

Трамваят “Гарата - Игнатиев” свършваше до големия дом на инж. Момчилев [сега съветското търговско представителство]. (сега Нотариата. Инж. Момчилев е брат на архитекта).

Стр. 192. От 1910 година до есента на 1911 нашето семейство наемаше долния етаж от къщата на бул. ”Патриарх Евтимий” № 1, т.е. ъгъла на бул. ”Патриарх Евтимий” и бул. “Фердинанд” [сега “Маршал Толбухин”]. (Сега “В. Левски”). По късно жилището беше превърнато в кръчма. В крайната стая, която гледаше към бул. ”Фердинанд” живя известно време при нас Д. И. Полянов, до неговата стая бе моята, а във вътрешната, към градината на двора, живееше Димчо Дебелянов... Къщата бе собственост на полковник Петрунов, командир на 6-и софийски пехотен полк, вдовец, който имаше няколко малки дъщери, най-голямата от които Елена, бе свършила гимназия миналата година и сега студентствуваше. Това бе момичето от трагичната, сантиментална история на Д. Дебелянов.

Бележки: 1. Кръчмата се казваше “Хладна почивка” и съществуваше докъм петдесетте години, когато зданието беше съборено. На това място се построи сграда за ЦК на Комсомола. Сега там е детска стоматология. В партера се намира бившето филмотечно кино “Дружба”, сега “Одеон”.

2. 6-ти пехотен полк, чиито командир е бил полк. Петрунов, се намирал на мястото на парка пред НДК - карето “Витоша”, “Скобелев”, Фритьоф Хансен”, “Патриарх Евтимий.” Оградата, някои от сградите, както и две от стените с метални паметни плочи на загиналите през войните, стояха до петдесетте години, когато бяха разчистени и се направи градина с лятно кино.

3. На 9 или 10 юли 1911 г. полковник Петрунов застрелва дъщеря си и се самоубива (виж стр. 194). Тогава се е говорило, че трагедията е предизвикана от любовното увлечение на Елена и Димчо, което бащата не е одобрявал. Някои биографи на Дебелянов считат, че “тихият двор с белоцветната вишна” от

прочутото стихотворение, е точно двора на тази къща и че то е посветено на тази трагично завършила любов. В дясно от кръчмата, преди събарянето ѝ, имаше голямо, старо акациево дърво (също “белоцветно”), възможно е в двора да е имало и вишна. Вишневото дърво в копривщенската Дебелянова къща (по разкази на копривщенци - Ана Каменова) е засадено след превръщането ѝ в музей, за да се показва на туристите като вдъхновител на стихотворението.

Стр. 228. По това време (1912 г.) един от богатите почитатели на Пенчо Славейков, *Н. Коларов*, обвини, че открива подписка за събиране сума, с която да се построи паметник на поета в Лозенец, на неговото обично за разходка място. Какво стана по-късно с тия суми, не ми е известно, но паметник, както се знае няма и до днес.

Стр.333. ...за създаване на “Дом на Изкуствата”, която се осъществи по-късно с купуването на солидната двуетажна постройка на ъгъла “Гр. Игнатиев” и “Раковски” [тя изгоря от бомбардировките през 1944 г.]

Бележка. *На нейно място бе построена култовата кооперация, в партера на която беше сладкарница “П. Славейков”, по-късно закусувалня, сега магазин за телевизори и пр.*

41. “Път през годините” , К. Константинов, т.ІІ, 1962 г.

Стр. 14. В своето начало, при Градската градина, улицата (“Цар Освободител”) запътена към изток, бе обградена отляво с малко здание на караулния дом към двореца - интересна едноетажна постройка с двойна стълбичка за улицата, а от дясно - с желязната решетка на градската градина. Тая желязна ограда, както и двете решетъчни порти на тогавашния дворец бяха най-прелестните и ценни аксесоари на някогашната столица. Те бяха истински grilles* и биха могли да бъдат запазени, макар и на други места. Тия желязни огради, порти и решетки, с които нашите градове са били щедро украсявани, можеха допреди дваисетина години (т.е до 9 септември 44 год.) да се видят още тук-там и в столицата, например в квартала между ул. ”Алабин”, ул. ”Витоша”, ул. ”В. Коларов” (“Солунска”) - докъм Руски паметник.

Също такава хубава ограда имаше и на бившата детска градина [сегашния паметник на Съветската армия]. (Тя е запазена, пренесена за ограждане на резиденцията “Лозенец”).

* “Grille” - желязни огради и порти, изработвани с тънко изкуство в различни времена според стила на епохата, като филигранна украса на монументални постройки - дворци, църкви, паметници - които и до днес още дават облика на историческите градове и места в земите на старите народи.

Стр. 15. Трябва отделно да се спомене за чупката на булеварда срещу хотел “България” , там, дето беше западната (погрешно - източната!) порта на двореца. Дървесата от парка (на двореца), надвесени над двете караулни будки като зелен свод, които денем замрежваха с пъстри сенки паважа, а есенно време постилаха тротоара с жълти листа, високият електрически глобус до желязната порта, който съскаше нощем и режеше чудновати късове светлини и мрак, гроздовете морави, като че прозрачни глицинии, които се спускаха през юни и закриваха стените, сякаш ги отдалечаваха от тълпата и врявата на улицата, всичко това правеше от тоя ъгъл едно от най-живописните места на столицата.

Бележка. Бул. ”Цар Освободител”, който започваше от площад Александър І”, минаваше между градината на Двореца и Градската градина, като се вливаше в сегашната ул. ”Левски” под прав ъгъл. Оста му е беше насочена към средата на главния вход на стария хотел “България”. Стигайки до южната ограда на Двореца, отново под прав ъгъл, тръгваше на изток, по сегашното си трасе. Източната врата на Двореца беше в оста на идващия от изток булевард. Авторът има предвид тази чупка.

Няколко метра от завоя, като се тръгне на изток, по десния тротоар беше голямото заведение - аперитив, ресторант и кафене “Алказар”, с градина във вътрешния двор. То се откри веднага след завършека на Първата световна война (1918 г.) и просъществува до построяването на същото място на сегашния хотел “България”. (Той е завършен в 1937 год. по проекти на арх. Ст.Белковски и Ив. Дончев). По онова време “Алказар” бе може би най-голямото в столицата заведение и почти винаги беше пълно. Тук всеки ден си даваха среща новите български “интелектуалци” с претенции на обществени и политически водачи, както и група тежки индустриалци, търговци, банкери...Нощем, след затваряне на театрите, нахлуваха сред шумни компании от почитатели звездите на новото у нас оперетно изкуство - *Мара Чуклева, Мими Балканска, Иванка Сладкарова* (жена на режисьора от Народния театър *Ю. Яковлев* и майка на сегашния актьор *Юри Яковлев*, през тридесетте години примадона на оперния театър в Рига, до петдесетте години актриса в Нар. театър), *Генчо Марков, Иван Станев, Иван Цачев, Асен Русков* и др...Ала “Алказар” имаше своите постоянни “атракциони”: всяка вечер екипи от руски бежанци [които непрекъснато се променяха] свиреха на балалайки, акордеони, танцуваха и рецитираха стихове на малка естрада... От време на време като рядка сензация на естрадата се появяваше някоя облечена в плътна прилепнала черна рокля с дълги тесни ръкави, причесана на път и бяла като статуя от гипс кабаретна знаменитост...и изпяваше речитативно някой романс от Вертински за “Сиреневая девочка” или “Бал Господен”, донасяйки лъха от перверзната атмосфера на предвоенните петербургски и московски “вечера”.

Стр.18. Съсед на “Алказар” откъм източната страна беше големият магазин - склад за училищни пособия, издателство и книжарница на старата къща “*Христо Г. Данов*” от Пловдив. (Сградата, до хотел “България”, в която беше магазина на СБХ).

Стр.19. ...отвъд празното място срещу Военния клуб [което дълго време бе обградено с тараба и дето се изхвърляше смет, а по-късно бе преобразено на градина за деца, каквато е и сега]. (Виж по-горе и спомените на Ек. Каравелова).

На отсрещната страна (срещу легацията на Италия, бившата “Варшава”) беше реномираното фотографическо ателие на *Карастоянов*. Непосредствено до ателието се издигаха две масивни двуетажни постройки - домовете на две фамилии, едната от паричната, другата от родовата аристокрация на страната: къщите на *Иван Евст. Гешев* и на *д-р Моллов* [първата бе разрушена отчасти през бомбардировките в 1944 г.]; с тях улицата спираше до площада на Народното събрание.

Бележка. *От къщата на Гешев бе останал само първия етаж, в който беше настанен Музея на революционното движение. След закриване на музея в 1990 г. доскоро стоеше полупорутен, с избити прозорци и врати. Реституирана на двама наследника, сега половината е съборен напълно - ще се строи модерна бизнес сграда.*

На мястото на Молловата къща, дворът на която до оформяването на площада след построяването на паметника “Цар Освободител” (1907 г.) е заемал и част от площада, през четиридесетте години е издигната сегашната жилищна сграда. Виж по-горе и бележките за “Молловото ханче”.

Стр.20. Горещо зад буренясалата и обрасла с трънаци салкъмена горичка (сегашната градина с паметника на “Св. Климент Охридски”) беше малкото едноетажно здание, пристройка към Рисувалното училище, дето професор Антон Митов четеше привечер сказките си с примитивен прожекционен апарат. Там веднаж седмично ние получавахме през един час първите си уроци за “големите майстори” [както казваше професорът] на Ренесанса...

(То е запазено и до сега, прилепено до Академията по ул. “Шипка”).

От лявата страна (на “Цар Освободител”) освен хубавата господарска къща на

Сърмаджиеви, с двор от плочи, с една хубава *магнолия* и други чуждоземни растения, с желязна ограда [в нея от дълги години се помещава турската легация] нямаше по-значителна постройка.

..дето на ъгъла със “Сан Стефано” се намираще голямата градина - бирария “Дълбок зимник”...[пивоварната беше на ул. ”Сан Стефано”, до гърба на градината

Стр. 29. В началото на *януари 1907* година на северозападния ъгъл на булевард “Цар Освободител” и улица “Раковски”, току до самата врата на партерното помещение, се появи едно обявление: “*Художествена изложба на Тръпко Василев*”...и мястото - съвсем необичайно [там беше, струва ми се някакъв склад, а в горния етаж живееха богатите собственици, известното семейство *Балабанови*]...

Три години след изложбата...той стана първият собственик на зала за художествени изложби в София - “*Постоянна художествена галерия*” на улица “Аксаков” [до ъгъла с улица “6-и септември”].

Бележки. 1. *Балабановата къща, в партера на която се помещаваше сладкарница “Цар Освободител”, беше съборена през седемдесетте години, на мястото ѝ е днешната градинка до Руската черква. Сега е мястото е реституирано и е продадено на чужда фирма за строеж на бизнес център. По въпроса още се спори в архитектурните среди - дали да се допусне този строеж, или да се възстанови старото кафене.*

2. *Виж по-горе спомените на Ек. Каравнелова за жилището им в къщата на Фархи на ул. ”Аксаков”. Други автори поставят “Тръпковата галерия” на ул. ”Аксаков”, ъгъла с “Раковски”, където доскоро имаше градинка, а сега се издига нова банка.*

Стр. 30. През следната *1908* година един македонец - *Коста Стоянов*, дошъл от Америка откри в това помещение *сладкарница “Цар Освободител”*.

Стр. 31. Помещението [днес (*1962 г.*) то е зала за изложби на Комитета за връзки с чужбина], архитектурно, и сега е горе-долу същото.

Стр. 84. На ъгъла на улиците “Раковски” и “Граф Игнатиев”, точно срещу сегашната аптека и срещу гастронома, имаше солидна двуетажна къща, която носеше № 141 улица “Раковски”, и принадлежеше на известното софийско семейство *Серафимови*...Тя се наричаше “*Дом на изкуствата и печата*” (виж по-горе стр.333 от I т.на книгата).

Стр. 88. Сградата (на *Серафимови*) имаше двор с дървета, който бе превърнат в градина-пивница с малка тераса, водеща към вътрешните помещения, и с отделен вход на улица “Раковски”.

42.”*Пенчо Славейков, П. К. Яворов, П. Ю. Тодоров в спомените на съвременниците си*”

Под редакцията на Борис Делчев, 1963 г.

Стр. 63. *Никола Данчов*

Пенчо обичаше да се отбива понякога да вечеря в ресторант “България” (стария) , в началото на “Аксаков”, на ъгъла срещу Военното министерство. Този ресторант сега е напълно разрушен от въздушните нападения (*1947 г.*). (Сега във възстановения, макар и не в същия вид партер, се провеждат репетициите на хор “Кавал”). То беше тогава [*1898-1902 г.*] най-добрият ресторант в София. Държеше го един чужденец, *Смолници*, готвеше сама госпожа Смолница.

Стр. 64. Пенчо живееше в тяхната стара къща на днешния плочад “Славейков”, срещу сегашното здание на “Алианс Франсез”. Едноетажна къща в дълбочината на голям двор. Вероятно тя и днес (*1947 г.*) живее зад високите кооперации. (Да се провери, не е много вероятно, пък и Паскалев по-долу го опровергава).

Заварихме поета в градинката, под дърветата.

Стр. 65. Александър Божилов.

Всеки ден следобед Пенчо идваше в “България” (кафенето), заемаше своето място и кръгът се образуваше - поети, писатели, художници, професори, учители и различни други познати.

Стр. 118. Александър Паскалев

Изпращах го веднъж до къщичката му, оная оставена от дядо Петко Славейков на площада под същото име. Същата, която сега през лятото (*1932 или 1933 г.*, когато е строена кооперацията в предната част на двора) Софийското кметство, за да подчертае, види се, изтънчената си култура, допусна да се събори и с това унищожи един скромен, но ценен паметник на бащата и сина Славейковци.

Стр.127. Владимир Василев

Една вечер, в дома на *Мара Белчева* [ул. ”Гаврил Генов”, две-три къщи на юг от Ловния дом...] (сега улицата е отново “Белчев”, значи къщата е била срещу сегашната сграда на Писателския съюз).

Стр.129 и стр.591. Един ден той (д-р Кръстев) ме покани вечерта у тях..Двуетажна стара, скромна къща [тя стои и сега] с балконче и малка градинка, под едно дърво чешма...

Тая къща стои и досега (*1963 г.*), както си е била [ул. “Аспарух” 67] (между “Раковски” и “6-и септември”) и добре е да се запази...(виж за нея спомените на Кирил Христов “Затрупана София” по-долу).

...на двора, под циментената чешма, на приказки.

Стр. 131. Петър Нейков

Скромна, на един етаж и половина къща, сред широк двор, на площада, който носи неговото име, П. Р. Славейков...

Стр. 146. Светослава Славейкова

И сега виждам малката къщица на *дядо Славейков*, в дъното на градината на площад Славейков, в която мина моето детство. Джамлъка с цветя на баща ми; дългия калдаръм обсипан с разноцветни камъчета, който водеше от пътната врата до къщата.

Стр. 152. Павел Делирадев (за 1906-8 г.)

При запознаването ни *Пенчо и Николай* (Никола Харлаков - близък Пенчов приятел) играеха шахмат в кафене “България”...След упорита работа той идваше тук за отмора.

Стр. 236. Христо Миндов (писано 1959 г.)

Библиотеката се помещаваше на ул. ”Раковски”, срещу сегашното Министерство на финансите. През бомбардировките на столицата зданието бе улучено и сега на мястото му има лятно кино.

Бележка. Авторът бърка - срещу Министерството на финансите открай време е зданието на “Славянска беседа” - най напред старото, а през четиридесетте години новото (Театър “Сълза и смях”). Библиотеката е била на част от мястото на днешното Министерство на икономиката (входа на Театър 199 - от “Раковски” до ”6 септември”). Мястото наистина беше в развалини, които се почистиха и към петдесета година там направиха лятно кино.

Стр. 292. Н. Г. Данчов

Неговата къща (на *д-р Кръстев*) беше на “Аспарух”, отатък Черната джамия (“Св. Седмочисленици”). Ние излязохме (от двора ѝ) на “Патриарх Евтимий” и тръгнахме към “Любен Каравелов”, на която улица, до Зоологическата градина, беше къщата на художника (*Я. Вешин*).

Стр. 298. Ст. Дондолов

Бях ученик телеграфист...в IV пощенски клон, който се помещаваше на ул. "Шипка" до дома на бившия *генерал о.з. Рачо Петров*, с когото бяхме съседни.

Бележка. *Споменът е за около 1900 год. По това време началник на клона е бил П. К. Яворов. Къщата на Рачо Петров е била на мястото на Дома на съветската култура. След развода със жена му е продадена. Разрушена от бомбите. Дълго време там имаше също лятно кино.*

Стр. 308. Константин Мутафов (за около 1903 г.)

По ония времена в гостилница "Средна гора" срещу "Славянска беседа" се събираха всички тогавашни артисти, художници, писатели и всякакви други интелегенти. (Често там е ходел и Яворов).

Бележка. *Г. Каназирски в "София преди 50 години" пише (стр.52): "Срещу "Славянска беседа" беше хотел "Империал", а под него прочутата гостилница "Средна гора" на бай Георги Атанасов. На една малка масичка до централната колона на заведението стояха малките тевтерчета на клиентите, които се хранеха на вересия. Те бяха много, повече от 150 тевтерчета... В "Средна гора" се пазеше масата, на която се е хранел Алеко Константинов [Щасливецът], над масата стоеше закачен портрета му."*

Стр. 349. Стилиян Чилингиров

Да не говоря за гостилница "Балкан" на ул. "Алабинска", която беше събрала между своята клиентела почти целия духовен елит на тогавашна София. В тая гостилница се хранеше и Яворов.

Стр. 366. Иван Карановски

Сладкарница "Охрид" на булевард "Дондуков". Някога (1904 , 1907 г.). При галантния Климе и при бай Димо. Тук беше сборното място на млади литератори в продължение на няколко години. (Тя е била на северната страна на булеварда, малко преди пресечката с "Търговска" , сега там е Министерския съвет).

Стр. 389. Петър Нейков

Кафене "България" беше най-удобното и най-просторно столично заведение.

Стр. 393. Към края на 1906 и началото на 1907 виждах често Яворов в бирарията "Червен рак", в новата сграда на Градското казино [дето се помещава днес постоянната художествена галерия].

Ходехме там, когато струнните оркестри на тогавашните най-добри капелмайстори Хохола и Йермарж даваха своите концерти. Свят - гъмжило: "каймакът" на тогавашното софийско общество.

Бележка. *Бирарията "Червен рак" е било едно от най-реномираните заведения на София. Намирала се е в сграда на западната страна на пл. Александър I, към Народната банка, на ъгъла на ул. "15 ноември". По-късно се премества в собствен павилион до Археологическия музей, като затваря към площада ул. "Знеполе", минаваща порай музея до "Лега" (мястото на фонтана пред Президентството).*

Стр. 423. Христо Цанков - Дерижан

Слънцето току-що беше потънало зад тъмнозелената гора на Борисжвата градина.

Софиянци, които пълнеха главната алея на градината, рядко прехвърляха възвишението пред боровата гора. Те отиваха най-вече до рибното езеро, или пък до бюфета на градината, опушен с миризма на кебапчета. Тоя бюфет намиращ се на мястото, дето сега е детската градина с малкото езерце, беше облекчителна станция за мнозина, които рядко отиваха по-нагоре. Пък и по-нагоре от рибното езеро имаше само една празна алея с изпочупени дървени пейки и нищо повече. В боровата гора имаха смелост да навлизат редки мечтатели и още по-редки

влюбени двойки.

...считах с право, че съм последният, който излизаше от боровата гора, и навлязах през едно полусчупено тясно дървено мостче в алеята, която минаваше край Обсерваторията. Наоколо нямаше никого.. На десетина крачки от мостчето, на най-голямата височина на алеята отляво имаше дървена самотна пейка. Седнах да почина малко...Пълна самота. Не се чува нито глас, нито звук. Ветрецьт, който едва полъхва, донася лек аромат от близкия разсад на цветя (разсадника отвъд алея "Яворов", която тогава не съществува, при тенис кортовете) и от полските цветя.

...забелязах, че откъм боровата гора се зададе полуприведена фигура на среден ръст човек...

- Заповядайте , сторих му място аз от лявата си страна, като видях, че е *Яворов*.

Стр. 490. Михаил Кремен

Яворов е живял в София: на ул. "Цар Калоян" - до бирария "Батемберг" (била е в пасажа около черквата "Св. Георги", към "Дондуков"), на бул. Фердинанд" (бул. В. Левски") - срещу Ботаническата градина, на ул. "Цар Шишман" , срещу новата девическа гимназия, на ул. "Раковски", дето стана самоубийството (Музея "Яворов"). Другите му квартири не зная.

Стр. 546. Людмил Стоянов (1914 г.)

На мястото, дето сега е Министерството на финансите, се издигаше някога, преди войните, хотел "Империял"...

Точно срещу моята стая се настани (сигурно става въпрос за сградата на "Витоша" и "Солунска") *П. К. Яворов*, вече полусляп, изоставен...разхождахме се до Борисовата градина, обядвахме в "Средна гора"...

Стр. 573. Димо Сяров (1914 г.)

Отбих се да вечерям в гостилница "Средна гора". Тя се намираще на пресечката на улиците "Раковски" и "Славянска", точно там, където днес се издига Министерството на финансите.

Бележка. Горните два спомена и този на *К. Мутафов* (виж по-горе) сочат гостилницата на мястото на Министерството на финансите, или на това до него , ъгловото. Гостилницата се е намирала в сградата на хотела "Империял", който е бил на мястото на Мин. на финансите , а не на пресечката, както пише *Сяров*.

Стр. 589. Владимир Василев

Той (*Яворов*) живееше на разни места: в североизточното здание до някогашната бирария "Батемберг" [до старата черква "Св. Георги", сега обградена от хотел "Балкан"]; през две-три къщи източно (сигурно северно, на изток е булеварда) от мавзолея на Батемберг, на чупката на ул. "Парчевич" към ул. "Раковски"; напоследък на ъгъла (северозападния) на бул. "Витоша" и ул. "Коларов" ("Солунска"), на втория етаж към булеварда. (Там се застрелва втория път).

Стр. 592. Можеше да се намери (*Яворов*)...в гостилница "Средна гора" [южната страна на "Алабинска" срещу хотел "Рила", дето е сега магазин за платове].

Бележка. Авторът бърка името на описватата гостилница. На "Алабинска" е била гостилница "Балкан", под хотел "Виктория", където *Яворов* също често е ходел. Сега е някаква банка или застрахователно дружество.

Стр. 646. Райна П. Тодорова

В началото на октомври 1905 година ние се прселихме в София...когато баща му (на *П. Ю. Тодоров*) купи къща на улица "Витошка" № 63 (югоизточният ъгъл с "Аспарух")...Така заживяхме в една голяма къща с обширна градина и два кипариса пред входа. Петко обичаше да седи при кипариса...

43. “Строители на съвременна България” ,Симеон Радев. т.І, 1973 г. (първо издание 1911 г).

Стр. 173. Турският конак, преправен набързо за дворец, отначало по вкуса на княгиня Дондукова (докато е смятала, че мъжът ѝ ще стане княз на България), сетне по фантазията на майсторите, представляваше тъй големи неудобства, че след една година стана положително необитаем. От Виена бяха купили мобилите на една фалирала певачка и с тях бе нареден салонът на първия български владетел. Когато князът пристигна в столицата си (*юни 1879 г.*) той намери всичката тази странна обстановка завършена и трябваше да се задоволи с нея. В целия град само едно семейство имаше ренде в кухнята си и то минаваше от къща на къща в три махали. Само *Бурмови* (Теодор Бурмов - софийски губернатор) които бяха живели в Цариград бяха успели да се настанят горе-долу по европейски, това бе единственият дом, гдето князът можеше да посещава с удоволствие.

Бележка. По късно Фердинанд откупува къщата и я присъединява към територията на Двореца. Виж по-горе за съдбата на тази къща.

Стр. 225. Заб. 2.

Има в *Синята книга* (английската книга “Affair of Turkey”) една листа на (турски) къщи в София, заграбени от българи; в нея фигурират имената на министри, висши чиновници, се хора с голямо положение. Г. М. Балабанов завзел къщата на Хасан Кямил ефенди; Бурмов - на Фейзи ефенди; Д. Греков , - на някой си Челеби; Начович (Григор) - на хаджи Ибрахим и пр. Остава да се знае дали този списък на Нихад паша е верен.

Бележка. За местонахождението и съдбата на две от тези къщи (на Бурмов и Греков) виж по - горе бележките към “Дворцови и дипломатически спомени” на Анна Станчова - Грьоно. Балабановата къща е съборената сладкарница “Цар Освободител”.

Всички тези имоти, заграбени или купени на безценица от изселващите се турци, са около Двореца!

Стр. 271. Заб.1.

“*Малкият дворец*” - така беше наричана продълговатата едноетажна сграда, която се намиреше на ул. ”6 септември”, близо до Черната джамия (сега там се издига Мин. на вътрешните работи). Построена била от *генерал Паренсов*, когато през есента на *1879 г. (5 юли)* идва в България, назначен за военен министър. Когато през пролетта на *1880 г. (20 март)* е уволнен и заминава за Русия, сградата е купена от княз Ал. Батемберг. Той живее в нея близо две години, докато се извършва ремонт на двореца.

Бележка. Паренсов идва в София заедно с Дондуков-Корсаков през 1878 год., а през есента на 1879 год. е наначен за военен министър. До пролетта на следващата година вече е успял да си построи “къщичка”, и то такава, че после да може да служи за дворец на българския княз! Сигурно, както всички руснаци, е смятал да векува в “Задунайската губерния”!

Стр. 318. (*Княз Александър*) трябваше впрочем да се съобразява и с влиянието на *Хаджиенова*. Той бе станал един вид политическо лице и играеше голяма роля. Князът го обичаше. Като всички сантиментални натури, той претърпяваше влиянието на енергичните хора. А Хаджиенов бе наистина едно олицетворение на енергията - една енергия предприемчива и малко авантюристична, но всякога кипяща. На *30 септември (1881 г.)* по желанието на княза Хаджиенов биде назначен *кмет на София (до 26.IV.1883 г.)*. Дадоха му права, каквито никой друг не е имал - един вид пълномощия, но още по-неограничени от ония на самия княз. Хаджиенов зае своя пост с амбицията да бъде за столицата на България един втор *Хосман*; почна да преустройва София, да чертае улици, да отчуждава места - да купува за

себе си, - с една реч, намери обширно поле за своя инстинкт за големи работи, както впрочем и за своята жажда за спекулации. Същевременно финансистът кмет даваше вечери, балове, правеше от къщата си един светски център, гдето се стараеше да привлича политическите хора, за да ги изкушава. Инак главната му работа - концесията на линията София - Русчук - не успяваше.

Бележки. 1. Хосман, правилното Осман (Eugene-Georges Haussmann) - френски администратор, префект на областта Сена при Втората империя (1852-1870 г.), известен с дейността, която извършил за разхубавяването на Париж, прокарването на широките булеварди и превръщането на града в съвременен европейски град.

2. Въпросната къщата на Хаджиенов съществува и сега. Тя е на ул. "Московска", строена за военен клуб на руските офицери и купена от него след оттеглянето на руските войски от България. По-късно там се настанява Военния музей (докъм шестдесетте години, после "Софпроект", сега ресторант "Къщата с часовника".

3. С. Радев предава тогавашното не много ласкавото мнение за Хаджиенов като кмет. Но на далновидния Хаджиенов се дължат първите грижи за озеленяването на София. През 1882 г. той закупува от Румъния, на своя глава и със собствени средства, 10 000 дървесни фиданки за улично озеленяване на града, и убеждава общинарите да утвърдят тази покупка. Пак по негово настояване на изток от София бива отчуждена слатинската мера и, след създаване на "Пепиниера" (разсадник) при Орловия мост през същата година, веднага започва планомерно залесяване на бъдещата Борисова градина и създаване на зелен пояс около града, който е трябвало да го ограда от всички страни - Борисовата градина с погребите - Лозенец (гората пред Правителствената болница и надолу по "Др. Цанков" - тухларната фабрика (разсадник "Бяла тухла" - дн. вход на Южния парк по ул. "Бяла черква") - Павлово (Гърдова глава) - Овча купел (голяма и малка Коньовица) - сегашните Западен и Северен парк - и през Орландовци и Слатинския редут, кръгът да се затвори при Борисовата градина. Грандиозен проект, който за съжаление е изпълнен само отчасти, като даже много от създадените насаждения са унищожени през годините. (По данни на М. Ганев, "Залесяването на София"). Част от непопулярността на Хаджиенов се дължи и на сблъсъците със селяните от околните села при това залесяване - те не давали общинската мера, където пасяли добитъка си, да бъде залесявана.

Стр. 356. През ноември (1882 г.) **Соболев** в качеството си на министър-председател обнародва един вид рескрипт до **Хаджиенова**, за да възхвали плодотворната му дейност по устройството на столицата. Като се знае голямата непопулярност на Хаджиенова в това време, обвиненията, които опозицията хвърляше* против него по отчужденията в София и по участието му в разни сделки с хазната, тоя израз на публично благоволение бе от страна на генерала много знаменателна.

* На 15 ноември в една частна къща **М. Балабанов** и д-р **Помянов** свикаха митинг срещу **Хаджиенова** и отидоха да манифестират против него пред къщата на **Соболева**.

Стр. 478. ...през месец **януари 1882 г.**, д-р **Янкулов** и аз (**Ив. Ст. Гешев**, и двамата от **Пловдив** - **Източна Румелия**) получихме покана да отидем в **София**, да присъствуваме на бала, който **княз Александър** даваше по случай довършването на двореца.

44. “Строители на съвременна България” - Симеон Радев, т. II

Стр. 267. Ето според доклада на финансовия министър (1886 г.) подробна сметка за княжеските имоти (на Княз Александър I), които се отчуждават от държавата с решение на Нар. събрание:

Дворецът във Варна заедно с всичките земи	1 420 000 лв.
Манежът в София	259 000 лв.
Чифлик в Горна баня заедно с добитъка (сега дипломатическия клуб)	250 000 лв.
Градина в София, заедно с принадлежностите (сигурно дворецовата зеленчукова, сега на нейно място е част от градината около паметника на съв. армия)	222 000 лв.
Малкият дворец в София заедно с принадлежностите	155 000 лв.
Къща с капела в София (вероятно лютеранската църква на бул. ”Дондуков”, към която е имало и къща за персонала)	80 000 лв.
Градинарски, готварски и други принадлежности в софийския дворец	58 000 лв.
Покъщнина в русенския дворец	56 000 лв.

Всичко: 2 500 000 лв.

45. “При големи хора по халат и чехли” , Хр. Бръздицов, 1976 г.

Стр. 111. По нататък Кръстева (жената на д-р Кръстев) разказва как се преместили в къщата на Петко Каравелов срещу градската градина, на днешната улица “Левски”. Как къщата била свободна, защото Петко Каравелов лежал в Черната джамия (1887-94 г.).

46. Сборник “Ловеч и ловчанско” , т. IV, 1932 г.

Стр. 114. *Ив. К. Урумов - Спомени за д-р Димитър К. Вачов*

Д-р Димитър К. Вачов като Министър на Народната просвета, има една голяма заслуга, по откупуването на сегашното здание на *Народната библиотека* (на ул. ”Раковски”). Тук ще приведа накратко писаното от сегашния директор на Народната библиотека г-н *Велико Юрданов* в “*История на народната библиотека 1879- 1929 год.*”: “Във втората половина на месец **август 1900** година министър *Д-р Вачов* съобщава на директора на библиотеката, че е купено вече зданието на *Гражданския клуб* за помещение на библиотеката и приканва директора да пренесе библиотеката, колкото се може по-скоро”.

Сегашният директор на Народната библиотека г-н *Велико Юрданов* в “*Лист - ден на книгата*” брой 1, стр.3, 1932 год. “*Хранилище на българската книга*” пише: “Още през 1878 и 1879 година било подето да се построи библиотеката. През 1885 година *Каравелов* (като министър-председател) определил да се построи при *Военния клуб*, обаче войната (Сръбско-българската) попречила”.

Бележка. Става въпрос за строителство на библиотеката на мястото на градината пред *Военния клуб*, на който терен имало разсадник с няколко бараки (виж

хандрисите от 1882 г.). Строителството започнало. Сегашната вдлъбнатина в северозападния край на градината е от направения за сградата изкоп, а не от бомба, както се твърди сега. Строежът е спрял не само поради започването на войната, но и по градоустройствени съображения - надделяло мнението, че една голяма обществена сграда, каквата е библиотеката, ще конкурира красивата фасада на Военния клуб и ще пречи за цялостното му възприемане.

47. “Келтите на Балканския полуостров” - Мечислав Домарадски, 1985 г.

Стр. 167. *Сенека - римски ретор, живял около 55 г. пр.н.е. - до 40 г., от н.е., III, 11, 3.*

“Някога Хемус бил беден на води, но когато галското племе, обсадено от Касандър (298 г., пр.н.е.), се скрило в него и изсекло горите, се появило голямо изобилие на води”.

Стр. 168. *Плиний (Стари) - римски общественик, историк от I в. от н.е. Запазена е неговата “Естествена история” - енциклопедичен труд (в 37 тома), XXXI, 53.*

“... Обикновено след изсичането на горите избликуват извори, които изхранването на дърветата изчерпва така както, когато галите, обсадени от Касандър в Хемус, отсекли горите за направата на вал”. (В 298 г. пр.н.е., при нашествието им в Тракия, Касандър разбива келтите при планината Хемус).

Бележка. Много интересни съобщения! Схващането на съвременната лесовъдска наука е точно противното: когато горите се изсичат водата пресъхва, тъй като корените на дърветата не изсмукват подпочвените води, тяхното ниво се понижава и изворите пресъхват.

48. “Цар Борис III - живот и дело в дати и документи” - Хр. Дерменджиев, 1990 г.

Стр. 50. *2 юни 1926 г.*

Цар Борис III произнася реч при откриването на паметника - бюст на Хр. Ботев в градината “Княз Борис” по случай 50-годишнината от Априлската епопея и смъртта на великия поет.

Стр. 52. *27 май 1926 г.*

Цар Борис произнася слово при полагане основния камък на Българската академия на науките. (Частта ѝ към пл. “Ал. Невски”).

Стр. 128. *Разказ на Здравко Груев, камердинер при Цар Борис III и управител на дворците Врана, Чамкория, Евксиноград и Кричим от 1924 до 1947 г. Записала Валерия Калчева.*

“...Във Врана например в стопанството се раждаше жито и това жито царят го даваше на четирите бедни съседни села - Бели Искър, Маджаре, Мала църква и Говедарци. Пълен камион - закарат го днес в едно село, утре в друго. Всичкото жито, що се раждаше в Врана, отиваше в тези села даром...”

49. “Добри Немиров. Спомени от един свидетел на неговия живот” - Емил Немиров, 1986 г.

Стр. 34. *1905 - 1910 г.*

Друг пейзаж, който особено силно привличал, бил правото и губещо се на изток Цариградско шосе. “От 7 часа вечерта до късно ние слизахме до Пепиниерата [днес Парк на свободата] и се връщаме, без да почувстваме умора” - спомняше си Добри Немиров своите някогашни разходки по това великолепно софийско “авеню”, очертано с млади кестени и неограничавано от странични здания.

(Всъщност Немиров говори за бул. "Цар Освободител!") Правели и по-далечни разходки в местността на югоизток, наричана тогава Корубаглар. [Лозя в дъбрава. Днес квартал "Лозенец" в София]. Там отивали в празник, по хубаво време. Носели си кошници с провизии и постилали по буйната зелена трева черги..."В никой край на Русе не бях вдишвал такъв свеж въздух, така ароматен на зеленина и цветя, както тук, по това възвишено място край София, което като че ли ни откъсваше от шума и тревогите на града".

Стр.64. *Спомен на жената на Немиров - Вера Палева.*

"Беше краят на **април 1911 год.**, връщяхме се от разходка в Борисовата градина. Бяхме ходили чак до езерото с рибките. Струваше ни се това разстояние голямо и изпитвахме желание да седнем..."

Стр. 95. През неделните пролетни дни баща ми рано сутрин ни вземаше с брат ми, за да се разходим из градината (Борисовата)...От това място (бюста на Ив. Вазов) отивахме направо при езерото с рибките и оттам в гората. Тиха, спокойна и безлюдна беше тая гора (явно става въпрос за боровото насаждение). Само птичето чуруликане пронизваше тишината.

Стр. 96. По надолу от *Казакови* (оперния певец Драгомир Казаков), само че на отвъдния ъгъл на "Венелин" с булеварда (сегашния "В. Левски"), имаше солидна едноетажна къща, почти винаги със спуснати щори на прозорците към улицата. Зад тая къща се простираше двор, потънал в буйна зеленина. От градината се влизаше в къщата през двукрила стъклена врата. Когато минавахме покрай тая къща, спирахме се винаги да надникнеме през желязната ограда. (В тази къща живеел големият актьор *Сава Огнянов*. Немирови са живеели на "Венелин" 10, значи тази къща е била на тек номерата).

Стр. 99. На ул. "Цар Шишман" 27 до ъгъла с ул. "Венелин" беше *кръчмата "Куцото куче"*. Бе кръстена така заради дребното кафяво-бяло кученце на съдържателя, което след едно премеждие изгубило предното си краче и подскачаше само на три крака. В тая кръчма мнозина обитатели на махалата се отбиваха привечер, често ставаха и семейни посещения.

В стария квартал "*Алигина махала*" - между улиците "Венелин", "Гурко", "Цар Шишман" и бул. "Фердинанд" ("Левски") са живели по това време (1915 - 20 год.), най-често в триетажни къщи, построени от 1905, 1919 г., живеели видни писатели и хора на изкуството - *Иван Вульпе* (оперен певец и един от основателите на Софийската опера), *Константин Константинов* (писател) със сестра си - художничка, *Драгомир Казаков* (оперен певец), *Сава Огнянов* (артист), *Панайот Димитров-Отето* (оперен певец), *Никола Атанасов*, *Георги П. Стаматов* (писател), художника *Стефан Баджов* у когото е живял и *Елин Пелин*. *Стаматов* е живял почти точно срещу Немирови. Една къща след *Стаматов*, по посока към булеварда ["Фердинанд"](сега В. Левски), имало голям заден двор, обрасъл с бурени. През неговия комшулук се влизало в двора на *дядото Стоян* на Добри Немиров, чиято къща била единствената оцеляла от "Алигина махала".

Този *Стоян Палев* е дядо на *Вера Палева* (съпруга на Д. Немиров, баща ѝ *Христо*), имал къща на ул. Гурко. Бил е заможен земеделец, владеел е голям дял от *вишняците на Корубаглар*.

Стр. 102. През 1920 г. почина като столетник нашия пралядо *Стоян* или дядо на майка ми по баща. Той остави големи недвижими имоти в *Корубаглар [Лозенец]*. Отглеждал първоначално грозде, подходящо за пелин, на мястото на лозите пралядо ни бе засадил кичести вишняци.

50. “Затрупана София” - Кирил Христов, 1996 г.

Бележка. Кирил Христов е роден в Ст. Загора. На 3 години остава пълен сирак и четиринадесетгодишен идва да живее при вуйчовците си в София - полковник (?) Киров, командир на 18 Етърски полк и проф. д-р Стефан Киров (завършил философия и литература).

Стр. 13. (1889 г., при идването на автора в София).

От стария мост на Перловската река (Орлов мост) едва се виждат в дясно (по посока на града) няколко дребни къщи, между които коминът на една фабрика, а в ляво - трапища и трънаци.

Тия сгради (Народното събрание и Държавната печатница) са почти на самата градска граница. От тук на изток има много малко къщи и то дребни, пръснати тук-там.

“Тук се учат за офицери” - сочи той на две тесни, дълги, паралелни с улицата еднокатни здания, прилични на малки казарми, точно на мястото, гдето днес се издига Военния клуб.

Бележка. Това е била турската военна болница, строена по време на войната, зад нея - към пл. “Ал. Невски” е турска казарма. На плановете от това време, обаче, паралелните сгради са четири, свързани с покрити коридори помежду си и с казармата.

“Сега ще минем край Двореца на княза”... веднага след Двореца, край една голяма джамия, файтонът хлътва в лабиринта от тесни, криви улички. Мръсни паянтови къщурки и дюкянчета, повечето открити, с кепенци вместо прозорци, се притискат до задушаване.

Стр. 14. Кривите улички и мръсните паянтови къщурки се навират чак до самата черква (“Св. Крал”) околоръст (еврейската махала).

Но ето файтонът излиза на една малко по-широка улица, макар също тъй овъртяна ту насам, ту нататък.

- Сега отиваме към “Куру чешме”. Татък е твоята улица “Девическа”. Тая “Куру чешме” не е никоя друга улица, освен днешната “Алабин”. Тя може би и тогава е била вече кръстена така, но за всички остана, и то дълги години все “Куру-чешме”.

Още по-голям мравуняк от граждани, селяни, офицери, войници, слугини с котли, с тенекии за вода, дори с кобилици...В това време колата минава край множество дъсчени дюкянчета - гостилнички, кебапчийници, бозаджийници, бакалнички - точно гдето е сега широкият плочник пред парадния вход на величествената Съдебна палата - и завива по “Куру-чешме” на запад. Отминава две - три улички вдясно и пак кривва. След дванадесетина крачки отново завива, сега вляво и се озовава в улица “Девическа”.

Тесен турски сляп сокак, сто, сто и двадесет крачки в дълбочина. От дясно като се влиза, едно единствено ново зданище на един кат, което и досега е останало (1934 г.)...днес почти развалина. Там, струва ми се, по него време се е помещавало Стопанското училище; може би затова уличката е наречена “Девическа”.

Стр. 15. Другите къщички в уличката са дребнички, паянтови, една навън, с прозорчетата на две - три педи над земята, с хасени перденца, стените замазани със слабо посинена вар, другите в дворчета, пълни с овощни дръвчета и оградени с дъсчени стобори...

Стр.17. ... ние отивахме из пущинаците на Куру-баглар - днешния Лозенец - гдето тогава нямаше ни къщица, ни една барака; гдето софийските ловци ходеха от днешната улица “Патриарх Евтимий” нататък за зайци и друг дребен лов. Към 4 - 5 часа отивах да се окъпя в Боянската река, зад *Вайсовата воденица*. (Градината около бул. “Стамболийски” след пресечката с бул. ”Ботев”), недалече от обширните еврейски гробища, които бяха някъде юго-западно от християнските, а

тия - на мястото на днешната *Окръжна палата* (М-во на земеделието), около и зад нея. Между няколко стари върби тая невидима днес река си бе издълбала - или бяха изкуствено издълбали - един неправилен басейн до гърди, който винаги през летните дни бе пълен с деца-хлупаци.

...По онова време (1889 г.) - както на Куру-баглар - между Руския паметник, на юго-западния край на София и Княжево, нямаше ни една къщица.

Стр.19. Като вървите днес по улица “Алабин” от “Царица Йоанна” (“Витоша”) към Княжево и свиете във втората улица на дясно “Цар Борис”, първата вляво е “Три уши”. (По едно време “Адалберт Антонов - Малчика”, сега запушена от началната спирка на трамвай № 5). Точно тя е някогашната улица “Девическа”. ... червеникавата къщица в другия край, отляво не много навътре в двора, която сега носи № 7. Тя беше новата сграда някога в нашия двор. Мястото на къщицата, гдето най-напред съм живял в София, сега е улица - оня край на “Три уши”, който излиза на железничарския пазар Позитано. (Разрушения “Солни пазар”. На стария план на града личи, че улица “Девическа” е била задънена с тази къща на сегашната “Цар Самуил”. Личи и мегдана, за който става дума по-долу).

Стр. 21. Крив продълговат турски мегдан, настилка от котешки глави (калдаръм, макадам?), както казват немците, направена със сметка не да е по-висока в средата, а по-ниска, та да се образува легло за нечистотии, които само порой след дъжд изчиства. Това бе площад “Позитано” през 1889 г. Изокколо се редяха бакалнички, бръснарнички, еврейски дюкянчета за басми, копчета и макари, млекарници, един или два селски хана, кръчми, ковачници, гдето подковаваха говеда. Всичко старо, кривнало на една или друга страна, и еднообразно и крайно разноформено.

Бележка. В речниците няма “котешки глави”. Има “Katzenauge” - “котешко око, един вид камък”. Интересно какво е имал предвид автора.

Стр. 22. Наеха (семеството на вуйчо му) в току-що прокопаната улица “Оборище”, чак на отвъдния край на югозападния ъгъл на улица “Априлов”, къщата на *калугерките от Кремиковския манастир (1890 г.)*. ... Но какъв ужасен край бе по онова време тая сега тъй спретната и чиста част на София!

От Народното събрание и Държавната печатница (Худ. галерия за чуждестранно изкуство) на изток, към Слатинския редут, тогава българската столица може да се каже не съществуваше. Гдето днес е ректоратът на Университета (централната сграда на Университета), извиваха се към улица “Шипка” остатъците на някаква стара турска оградна стена от споени с кал камъняци. На едно възвишенище зад тая, останала до пояса на минувача стена, стърчеше с уста срещу Народното събрание един стар турски топ, който гръмваше всеки ден по обяд - обикновено пет минути по-рано или по-късно - за да си оправят софиянци часовниците. (Явно е пренесен там от мястото му веднага след Освобождението - в градската градина, пред къщата на княз Дондуков - старото кметство. Виж за това в материалите за Градската градина). От тоя топ нататък най-високият строеж бе докторският паметник, издигнат сред просторни турски гробища, камъните (надгробните) от които бяха извадени, но хлътналите гробове още неизравнени. Тук-там се мяркаха дребни къщици сред непроходимо кални, още нито шосирани улици. ...Далеко, далеко на върха, на който се очертаваха окопите на стара турска табия (Слатинския редут), се градеше нещо великанско. То изглеждаше като цяла крепост, а не бе нищо друго, освен днешното Военно училище.

Къщата на кремиковските калугерки бе пак на два ката, но нова. Тя, преправена и разширена, носи днес номер 14. Изокколо нямаше по висока от нея. Улица “Оборище” бе прокопана за насипване едвам до нас.

Стр. 25. Когато седях до тая маса, да готвя уроците си, през двата южни прозореца, пред мене се изпречваше ненагледната Витоша. Колко много тогава ми е пречила тая чудна планина на работата! Каквото и да имам да върша, опра ли

очи о Витоша, подпра глава на ръка, прехласна се с часове. И чудно ме бе, че тоя мой възторг от елмаза на София бе неизразим - дори в мъничко стихотворение не ми се удаваше да го що-годе изкажа. То очевидно не бе мотив за зелен хлапак и за дребна моментна работа. И днес, след повече от половин век, гледайки все така ненаситно Витоша [наредил съм си дома така, че да бъде дори като лежа, здрав или болен], аз дълбоко вярвам в това.

Стр. 26. Нея година (1890 г.) през лятото за пръв път ме привлече Витоша със своите скални и сипейни голоти. Тя тогава бе почти съвсем плешива. Никой, абсолютно никой не ходеше из пустинната планина, освен прочутия драгалевски говедар, и още някой като него от околните села...

“Природата” край София тогава почваше тутакси от улица “Патриарх Евтимий” към Витоша. На двадесетина крачки от кръстовището на “Патриарх Евтимий” и “Раковски” имаше някакъв ров и насип, навярно укрепителни работи за отбраната на София. (Хендеко, за него виж по-горе). По неговото било, гдето минаваше пътека, наравно с керемидите на последните къщици (значи е бил висок поне 3 метра!), често могат да се видят ловци, които дебнеха из тревясалия изкоп зайци или друг дребен лов. Оттам нататък бе такава пустош, като че ли си 20 - 30 километра вън от София. В Долни и Горни Лозенец - тогава Куру-Баглар - нямаше ни една колиба. По зашумени от двете страни криви пътеки излязохме на върха на Куру-Баглар в една гора от вишни, между които се мяркаха и някой едри дървета - орехи, дъбове.

...поехме без път не към Драгалевци, а към Бояна. Но скоро се озовахме в непроходими мочури...Трябваше да стигнем поне до Боянския водопад, който така ни примамваше от София със сребърното си светкане.

Стр. 29. На улица “Солун”, между “Цар Борис” и “Самуил” са останали от края на миналия век три сгради. Най-хубавите тогава по цялата улица: протестантската черква, прилепналата до нея къща, която днес носи № 47, и съседната ѝ вила, № 45, принадлежаща на някогашния столичен известен книжар и издател на *Вазовото списание “Деница”, Иван Касъров*. (Днес е останала само черквата). В горния кат на къщата до черквата през 1892 г. живееше с майка си Иван Вазов, а партерът на Касъровата вила се наемаше от моя вуйчо *д-р Стефан Киров*...

Стр. 33. Неговият балкон (на *Ив. Вазов*) виси над нашия двор. Поетът често прекарваше там по цели часове, замислен, клатейки от време на време глава. Бях чул, че той преди е живял право насреща в малката къщица на старозагореца *Атанас Илиев*, в дъното на двора, но като се оженил, пренесъл се тука. Разправяха още как се е оставил скоро с жена си. Една надвечер тя се връща от гости у своя приятелка. Намира пътната врата заключена. На същия този балкон се показва баба Събка, Вазовата майка, и казва:

- Булка, няма вече място в тая къща за тебе. Иди си при своите.

И си влиза. Така се свършило.

Сега поетът изглежда страшно самотен. Той прекарва вечер до 10 часа и по-късно на балкона.

Стр. 35. През нея година (1882 г.) аз имах случая да опозная и *дядо Богров (д-р Иван Богров)*. Ние се хранихме с вуйчо няколко месеца в гостилницата *Балкан, под хотел “Виктория”* на улица “Алабин”, на мястото, гдето сега се издига здание № 56, срещу дъсчените ръкавичарски дюкянчета. Зад тия дюкянчета тогава имаше една стара червеникава паянтова сграда, пансион на девическата гимназия. След освобождението на България в тази жалка сграда няколко месеца са се помещавали всички Министерства - всяко в по една стая... Но за дядо Богров, живееше в хотел “Виктория”, над самата гостилница.

Бележки. 1. За тази червеникава сграда, която е била конакът на Нури бей и съвсем не е била паянтова - виж по-горе - в нея е живял по време на руската

окупация ген. Домонтович и дъщеря му - известната болшевишка дипломатка Александра Колонтай.

2. Ръкавичарски дюкянчета по ул. "Алабин", в градинката пред хотел "Рила", имаше до строежа на хотела през 50-те години. За гостилница "Балкан" виж и по-горе спомените за Яворов.

Стр. 40. Когато вървите по улица "Царица Йоанна" ("Витоша") към Витоша, стигнете ли до казармите на 1-и и 6-и полк и закривите вляво по "Патриарх "Евтимий", на мястото на големия съпритежателски дом № 64, втори по ред от ъгъла, бе къщата на моя по-голям вуйчо, командир на 18-ти Етърски полк. Тя бе малка едноетажна сграда, с пет стаи, почти в дъното на двора. През тежката желязна ограда, нещо рядко за онова време на дъсчени стобори, които ветровете час по час събаряха ту към двора, ту към улицата, се виждаше добре отглеждана цветна градина и на средата на двора клонат орех с маса и столове под него през лятото.

Когато бях в последния клас на гимназията (1894 г.)...и двамата братя (вуйчовците му)...се събраха да живеят наедно в тая къща. Разбира се, и аз останах при тях.

В дъното на двора, в северо-източния ъгъл, оградната стена бе нарочно така развалена, че да може да се минава в съседния двор, към улица "Аспарух". Там живееше със семейството си генерал Стефан Тошев, тогава комендант на София..."Комшулукът" служеше всеки ден по много пъти. Често двете семейства биваха наедно било на обяд, било на вечеря.

Бележка. На мястото на споменатите казармите сега е градината с паметника пред НДК. За тях виж по-горе спомена за Д. Дебелянов и полковник Петрунов.

Стр. 42. Той (проф. Ив. Шишманов) живееше съвсем близо до нас, просто на гърба на нашата къща, на улица "Аспарух" № 33, в малка сграда в двора на зданието, гдето по-късно, та до 1941 година се помещаваше II мъжка гимназия. Тя и до днес - 1942 г. - още съществува, извехтяла, измърсена.

Стр. 43. В къщата на вуйчовците ми, или по-точно в малката къщица зад нея, която е останала и след като през 1941 година бе издигната голямата сграда към улицата, е написана моята първа балада "Обсадата на Солун". Когато се минава край входа на новата сграда, ако вратата е отворена, право в дъното на двора се вижда прозореца на моята стая. (Дали още съществува?).

Стр. 47. Улица "Неофит Рилски", съвсем близо до пресечката с улица "Раковски". Сега там се издигат два тежки съпритежателски дома един срещу друг, № 53 и № 82. В онова време на мястото на № 53 имаше пет - шест крачки зад пътната врата навътре, една двукатна къща с балкон над входа. Като се изкачат няколко стъпала в двора, първата врата вляво водеше в стаята на Алеко (Константинов). Един прозорец на юг, към "Неофит Рилски", и един на запад, към градинка, преградена с дъсчен стобор от улица "Парчевич". Право срещу уличната врата на тая къща се гущеше в дъното на двора една развалина, останала от турско време, без ни едно стъпало над земята. Тая къщурка се наемаше от Роза и Стоян Попови...които живееха в стаите отдясно. Другите две стаи...във втората аз с...

Бележка. Семейство Попови: голямата българска артистка Роза Попова, една от основателките на трупата "Сълза и смях", по-късно станала основата на Народния театър и съпругът ѝ - детският писател Чичо Стоян.

Стр. 52. С Алеко се виждах обикновено надвечер. Отивахме на разходка в Лепиниерата, както тогава се наричаше паркът зад Орловия мост, а после на връщане се отбивахме във фабриката на Прошек да пийнем бира. Тогава на южната ѝ страна, в края на улица "Сан Стефано", се ширише градината на фабриката, позната под името Дълбок зимник, през лятото тя биваше претъпкана. Зиме се събираха гости най-вече в две - три стаи, в които се влизаше една през друга надлъж, в дясно от входа.

Стр. 53. Друг път отивахме в една пивница на улица “Търговска”, тъкмо срещу малката уличка “15 ноември” към Народния музей - там гдето сега е железопътното бюро *Бакрачев*.

Бележки: 1. Улица “15 ноември” беше успоредна на “Лега” и пл. ”Александър I, от “Търговска” до минаващата покрай Археолог. музей “Знеполе”. Сега там е фантанът пред Преидентството.

2. Тома Бакрачев е бил известна софийска фигура. Неговото бюро се е занимавало главно с изпращането на български емигранти за Америка след Първата световна война. За него се говорило следното: когато идвал някой по-простицък човек от провинцията да иска билет за Америка, той обикновено казвал, че “парахода е препълнен” и няма места. Човекът го удрял на молба. Тогава Бакрачев вземал несвързания с мрежата телефон и започвал разговор: “Альо, альо, дай ми Нев Йорк. Альо! Чекай, океанот бучи, не се чува! Альо! А, Нев Йорк ли е? Абе, тука има едно наше момче, не може ли да се намери някой билет за парахода?” И след дълги кандърми казва тихо на човека: “Абе, че стане, ама искат повече пари”. Човекът се съгласява да плати двойно и благодари на Бакрачев, че е успял на го уреди.

Стр. 58. Откакто се бях прибрал от Италия (*май - юни 1897 г.*), живеех у д-р *Кръстев*, в една таванска стая над трапезарията и кухнята зад къщата, по-нова пристройка. *Кръстевата* къща на улица “Аспарух” 87 и до днес съществува, точно каквато бе тогава. Само че по онова време от нейния балкон се виждаше цяла Витоша и целия Куру-Баглар чак до *дядо Славейковия орех* на върха, гдето бе станало като психоза от време на време да увисва някой. Около *Кръстеви* и нататък към Перловската река се гушеха само дребни къщурки...

Бележка. Само *К. Христов* говори за “*Славейков орех*”, всички други говорят за “*дъб*”. Вероятно това е грешка на автора. Виж по-горе спомените на *Багряна* и др. Бележките направени там за мястото му се потвърждават и тук - дървото е било “на върха” на Куру-Баглар, т.е. в местността “*Кръста*” (*Японския хотел*), която е най-високата точка на *Лозенец*.

Стр. 59. ...*Кръстеви* рядко си служеха с входа откъм улица “Аспарух”, а и те самите, и посетителите минаваха зад къщата, която препречваше една някогашна уличка с едър калдаръм, слизаща под остър ъгъл от улица “*Неофит Рилски*” (има я на стария план от 1879 г.). Ние минахме по тоя остатък от турска *София*, между няколко потънали в земята къщици...изкачихме се по външна каменна стълба право на горния кат и почукахме, макар бутайки вратата, да я намерихме отворена...и ни въведе в кабинета си, югоизточната стая, от чиито прозорец бе светнала оснежената Витоша.

Стр. 60. Когато погледнех сега от отворения прозорец на своята таванска стаичка светналият на слънцето турски калдаръм на свършващата до *Кръстевата* къща, или пресечена от нея, стара уличка...

Стр. 61. Министерството на просвещението тогава (1897 г.) се помещаваше в оцелялото до днес здание на юго-западния ъгъл на улиците “*Раковски*” и “*Славянска*”, гдето сега е *Славянското дружество* (новата сграда, срещу М-во на финансите, доскоро *БИБ*).

Стр. 69. Срецах се с него (*д-р Кръстев*) обикновено в кабинета му горе, с разкошен изглед към *Лозенец* и *Витоша* [тогава пред *Кръстевата* тъй малка днес къща, вместо великански съпритежателски домове, бяха наклекали жалки хижи, останали от турско време, я “гевгирени” къщурки на по един кат], или, когато бяхме повече - в приемната, веднага до стълбите в двора. Лятно време седяхме на плочите пред външните стълби, гдето постоянно имаше маса и столове. ...случваше ли се да стане нужда *Кръстев* да запита за нещо *Влайков*, чиято къща бе зад дъсчения стобор, до нас, и викаше:

- Тошо, тук ли си?

Влайков обикновено веднага подаваше глава над стобора. Като че ли прекарваше лете през целия ден на двора.

Обичам и сега да минавам край тоя дом, улица “Аспарух” № 67, който се е запазил тъкмо такъв, какъвто беше преди половин век - само че не тъй гордо стърчащ над околните дребни къщици, а потънал в кладенеца на великански кооперации.

Стр. 78. Живеех недалеч - кръстопътя на ул. ”Аспарух” и “Ангел Кънчев”, североизточния ъгъл срещу “прочутия” тогава *хотел “Стара Загора”*.

Стр. 81. ...че *Яворов* току що се е застрелял втори път (1914 г.)...аз отидох тутакси у дома му на улица “Витоша” [сега улица “Царица Йоанна”] № 26, кръстопътя на ул. ”Солун”. Качвам се по една външна каменна стълба, на мястото на която сега е кафеджийски магазин “Арабия” (бившето кафе “Бразилия”) в първата стая наляво, до самата стълба, с прозорец към улицата - сега над магазин “2-ра Българска Швейцария” - лежи, вече стъкмен, самоубилия се поет.

Стр. 84. *Домът на Петко Каравелов*

Стара дъсчена ограда. Двойна гнила врата, която едвам се държи на резетата си, приблизително там, гдето сега е величествения вход на банката. Като се влезе вътре, надясно просторен двор, наляво край стобора също празно; чак в ъгъла грамада камъни, полузасипани от вятъра с пръст, гдето расте коприва и други буренаци, които гледат през оградата навън към градината и площада. Къщицата на Каравелов, седем - осем крачки вътре в двора, наляво, обърната не с лице към улицата, а надясно, към двора. Най-обикновена българска къща, може да се каже дори селска. Едно - две стъпала, малка площадка, после пак две - три стъпала под прав ъгъл с първите, доста широк одър, открит, без “джемлекен” (неостъклен, както казваме сега) и от него едно - две стъпала пред всяка врата на стаите. Първата стая в ляво бе приемната, с прозорци към юг и запад, с традиционните миндери, с ниско огнище, веднага в дясно щом се влезе...

Госпожа Каравелова...ни поведе към “кабинета” на държавния мъж. Слязохме в двора, минахме няколко крачки по-вдъното и влязохме надясно в един обор. [Казвали са ми по-после, че то наистина било някога обор]. Едно мъничко антренце и надясно, направо със земята, работната стая на неколкократния министър, а зад нея, към юг - библиотеката му. (Така нареченото по-горе в спомените на Каравелова “Текето”).

Забележка. Къщата ясно личи на панорамната снимка на Градската градина от 1885-1892 г.

Стр. 88. ...макар че моето жилище не беше много по-лошо от неговото и да бе най-много тридесетина крачки далеч. Точно гдето сега е широкият плочник на Централната поща пред по-близката до кръстопътя врата, към ул. ”Гурко”, тогава се свиваше една останала от турско време къщица в двора на *поп Бенчев*, който живееше в новата си къща, отляво, като се влезе от пътната врата. ...Прозорците на хлътналата в земята къщица бяха само на две - три педи над улицата, на която изскачаше единия ъгъл на моята стая. Когато бивах дома и отварях прозореца си, случваше се някой минувач да седне на него да си почине.

Бележка. *Георги Каназирски* в “София преди 50 години”, стр. 142 пише: “Енорийски свещеник на църквата Св. Никола на ул. Цар Калоян беше Иван Бенчев - Казакът. Наричаха го Казака, защото в турско време е бил офицер в полка на Чайковски (Садък паша) и на младини е бил луд кавалерист. Отсетне се опопил, но си остана светски човек. Поп Иван беше чревоугодник и почиташе много винцето. За тия си влечения той беше в постоянен конфликт с владикщината, но той не обръщаше никакво внимание на бележките, които му се правеха от владиката Партиний”...и т.н.

Стр. 93. 1898 г.

Днешната улица “Паренсов” край северната стена на “Свети Седмочисленици” -

някогашната “Черна джамия” - тогава се наричаше “*Владайска*” - не “Владая”. Къщата № 8, която през 1941 година стана притежание на Съюза на българските писатели - благодарение залаганята на неговия председател *Ст. Чилингиров* - преди близо половин век бе все така скромна, ала и не толкова принижена, както изглежда сега, останала в ямата на щръкналите околоръст великански съпритежателски домове. Тогава от двата ѝ южни прозореца се виждаше дори Витоша, което днес изглежда невероятно.

Тая къщица бе притежание на *талигаря бай Павел*, възрастен мъж, македонски бежанец...Той живееше в самостоятелната стаичка близо до улицата, вляво, като се влезе от пътните врата, и много рядко се мяркаше из двора. А “голямата” къща отзад, която се състоеше от три стаи горе - една към север, две към юг - и три долу, полуподземни - кухня, трапезария и чакалня, наемаше чехкинята *Марженка Х.* Напречно в дъното на двора, откъм изток, двете малки стаички се наемаха от бедни хора...(Сега този парцел е в двора на МВР).

Стр. 97. В тая къщица не ми липсваха някои удобства... В задното напечено от слънцето дворче, под южния ми прозорец, имаше постоянно пълна с вода вана. Никакво човешко око не можеше да надзърне там... Зад оградната стена на задното дворче имаше някакви конюшни и разни бараки, та там избухнал пожарът. Понеже аз не пуцах пердето на южния си прозорец, през гдето не се виждаше у мене отникъде...

Стр. 102. 1901 г.

Гдето се кръстосват улиците “Граф Игнатиев” и “6 септември”, на ъгъла на градината пред черквата “Св. Седмочисленици” има една будка за вестници и цигари. Право срещу нея, през улица “Граф Игнатиев” на другия ъгъл, ще видите една останала от миналия век къща, долу месарница, над нея балкон. Аз живеях в стаята с балкона от преди месец - два, през лятото на първата година на този век.

Тогава нямаше черквата “Св. Седмочисленици” в тоя ѝ вид. Там беше прочутият затвор, главно за политически престъпници, познат под името *Черната джамия*.

За тоя затвор се пееше от мрачната тогава за интелигенцията песен, която започваше така:

В София в Черната джамия

Владее мъртва тишина,

И на щика на часовия

Блести среднощната луна.

На четирите улици околоръст цялото това място, гдето сега е черквата и градината около ѝ, бе оградено с два човешки боя високи каменни зидове, немазани, черни. Входът, пазен постоянно от войници и стражари, бе насред стената откъм улица “6 септември”. Цялата насрещна страна, гдето сега е спретнатото училище “Граф Игнатиев”, бе заета от схлупени, мръсни дъсчени дюкянчета - бакалнички, гостилнички, зарзаватчийници, месарници - притиснати до болка едно до друго. Между тия търговски заведения и Черната джамия улицата тогаз разбира се не настлана с камъни, бе сякаш също черна: тя беше покрита или с дълбока кал, или с една - две педи тъмен прах. (И това на стотина крачки от “Малкия дворец”, където е заседавал Министерския съвет!). Но най-печалната подробност от тая гледка от моя балкон беше бесилката, която стърчеше на самия юго-западен ъгъл зад зидовете на Черната джамия - точно на мястото, гдето е сега веселата будка за вестници и цигари.

Бележки: 1. В тази къща, точно в стаята с балкона, около 1923 г. е живяло семейството на Мариана Маркова, според нейните спомени.

2. Ето какво пише Каназирски в “София преди 50 години” за това място: “Единствената висока къща [тя съществува и днес] е на ъгъла на “6 септември” - днес бакалски магазин “Измир” (сега култовата сграда). В тази къща живя известно време нашият поет Кирил Христов; на другия ъгъл (сладкарницата) беше кръчмата на “Спас заклания”.

Църквата “Св. Седмочисленици”, бивша Имарет джамиси, заедно с градинката пред нея, тогава беше централен затвор и я наричаха “Черната джамия”. Целият парцел беше заобиколен от високи зидове. Главният вход беше откъм ул. “6 септември” срещу днешната прогимназия. Там беше и военният пост. Около стените се разхождаше постоянен военен патрул. В Черната джамия се влизаше най-напред в първия двор, част от днешната градинка. Там беше караулното помещение военен вещеви склад. През втора врата се влизаше във втория двор, гдето имаше пристройка с килии за по-маловажни престъпници, една кафеджийница, един бръснар и една лавка. По-важните престъпници бяха в самата джамия (църквата), в която имаше една околоръстна дъсчена галерия, на която се изкачваха по дървени стълби. Окованите във вриги бяха долу в партера. Близо до днешния вход на черквата имаше малък зимник, който служеше за карцер. В Черната джамия са лежали много наши общественици, но най-именития пансионер беше Петко Каравелов. По тази причина след смъртта си той биде погребан до олтаря на днешната църква...”

Стр. 105. ...Министерството на вътрешните работи, което тогава се помещаваше в първия български “дворец” (“Паренсовата къща”, “Малкия дворец”), една еднокатна сграда на ул. “6 септември”, точно на онова място, гдето сега се издига надутото най-дивият от всички големи софийски строежи - особено като се гледа откъм “Св. Седмочисленици”. (Сегашното МВР). Отиваме в стария парк на двореца, сядаме на дебела сянка и говорим...(Значи около тази къща е имало парк и то с големи дървета!)

Стр. 117. На ъгъла на улица “Раковски” и на мъничката като апендикс уличка “Рачо Димчев № 124 откъм “Раковски” е останало от него време (1895 г.) едно здание с дворче, постлано с плочи и с желязна ограда.

Бележка. И сега от двете страни на улицата има по една стара сграда. Става дума за тази на северозападния ъгъл, по късно кръчмата “Алтън Калофер”, доскоро магазин за химическо чистене. а след нея, към пл. “Славейков”, е била къщата на Ст. Стамболов.

Тогава то бе една от най-хубавите сгради в тоя край на София. Там се помещаваше някакъв полицейски участък. На следващия ъгъл, като се отива към площад “Славейков”, гдето сега се издига великолепият съпритежателски дом № 122 (на ъгъла на “Хан Крум” към подземните гаражи на Градската библиотека) - бе къщата на неотдавна съсечения с ятагани на същата тази улица, при пресечката ѝ с “Гурко”, Стефан Стамболов. На два ката, долният, с яки жезела на прозорците, на горния - балкон, от който се държаха такива пламенни речи, под него смълчани акации. Глухо, с гъста желязна ограда дворче, чисто измазан дом, винаги затворени прозорци, пуснати завеси. На балкона никой никога не се мярка. Тишина на манастир. Между тия две сгради, на срещната страна на “Раковски”, там, гдето сега е съпритежателски дом № 159, беше къщата на (Стоян) Михайловски. Влизаше се в дома откъм двора, зад сградата. Горے три стаи, в полуподземния кат - кухня, трапезария, зимник. В двора, на изток - някой дребни пристройки.

Стр. 120. В дома на Михайловски аз имах едно зловещо преживяване. Тогава (1895 - 96 г.) живеех недалеко, в една къща на днешния площад “Такев”...на нейно място днес се издига кооперативният дом № 11, ъгъла на площада с улица “Ангел Кънчев”.

Стр. 122. 1895-96 г.

Понякога вечер излизаме наедно (със сем. Михайловски): ходехме “у Смолници”

- срещу военното министерство старото *кафене “България”*, гдето имаше оркестър.

Когато г-жа Райна (Михайловска) се върна (тя бяга от къщи поради семейни недоразумения), те продадоха къщата си на улица “Раковски” и се настаниха под наем на улица “Цар Шишман” № 51 в дома на дворцовия офицер *Бърнев*. И тази къща още не е съборена.

Стр. 125. От къщата на Бърнев Михайловски се пренесоха да живеят у своите стари познати *Горбанови* на улица Гурко - там гдето сега е североизточният ъгъл на централната поща. Горбановиете две къщи, едната към улицата, там живееха стопаните и другата в дъното на двора, се намираха на същото място, гдето сега е уличката зад пощата (“Поп Андрей”, сега “Кузман Шапкарев”) и ъгълът на голямата държавна сграда с половината от плочника. Каква идилична градинка имаше пред задната къща, гдето се настаниха Михайловски. Колко хубави следобеди сме прекарвали в малко тъмните северни стаи на този изчезнал двор.

Бележка. Дъщерята на Горбанови - *Ружа* е била съученичка и първа приятелка на *Лора Каравелова*. Къщите им са били почти една до друга.

Стр. 127. Отивам надвечер у тях (у Михайловски) - в последната им къща - ъгъла на улица “Витоша” и “Парчевич” № 38.

Стр. 133. (1907 г.)

Няколко думи за къщата на *Славейковци*. Там, гдето сега се издигат съпритежателските домове № 7 - 9, на дрипавия някога Славейков площад имаше една тежка еднокатна къща, към зданието на популярните банки (КООП - на ъгъла с “Раковски”?), на 7 - 8 каменни стъпала, която наричаха *Забавачницата*, макар рядко да се виждаха там деца. До нея вляво от зрителя бе, на същата височина, също няколко крачки назад от улицата, новата къща на *Иван Славейков*, който живееше там с жена си...Казваха, че Забавачницата и тая къща били построени на мястото, гдето преди се издигала джамия, а наоколо и нататък към голямата Черна джамия, та и още по-нататък, чак зад реката и нагоре към редута (в него е водната кула на бул. “Яворов”), гдето сега е Семинарията, било все неизгледни турски гробища. Впрочем и аз помня траповете и гробищните камъни още прави, зад реката, гдето е сега Търговската гимназия (Икономическия техникум на ул. “Розова долина”, зад площада на Свободата - наскоро пл. “Йоан Павел”), Студиото на Радиото, Агрономическия факултет и други сгради. Леглото на самата река бе с двадесетина крачки по към града и старият мост беше с една висока голяма дъга. Това легло по-късно, когато го оправиха и канализираха Перловската река, биде засипано. На неговото място се намират няколко вили, между които и тая на *проф. Фаденхехт*. (Виден юрист, дядо по майчина линия на *Йоско Сърчаджиев*).

Но да се върна към дома на Славейковци. Вляво от къщата на Иван Славейков на разкривена дъсчена ограда една почти постоянно отворена едва държаща се врата. Калдъръмена пътека води до дъното на двора към една стара турска къща, сложена направо на земята. Останалият двор, вляво - буреняци, пача трева, из която се търкаля едно 3 - 4 годишно момиченце, Славка, на неговата (на Пенчо Славейков) по-голяма сестра. (Виж по-горе спомените ѝ). В къщата има четири стаи и кухня, в която живеят неговата майка, Пенчо, брат му Рачо, тяхна сестра...и Славка...Тук е живял и старият Славейков, и цялата му голяма челяд.

Стр. 140. През 1907 година, току-що завърнал се от едно престояване повече от година в Берлин, аз живеех в една малка къщица с градина отпред на “Патриарх Евтимий”, сега на нейно място се издига съпритежателски дом № 44. Къщицата принадлежеше на първата жена на *Антон Страшимиров* - *Тодора Киселова*, бивша учителка, добродушна чудачка.

Стр. 142. (1922 г.) Докато заведе *Мара (Белчева)* у дома ѝ [живееше на улица “Цар Крум” № 3, III етаж; сега къщата е шведско генерално консулство; тогава с нея не знам защо разполагаше министерството на просвещението, което се помещаваше съвсем наблизо в сградата на *генерал Рачо Петров*, улица “Раковски 155, днес

Средни Италиански училища (сградата съборена при бомбардировките - днес кооперацията с аптеката на пл. "Славейков"); министър *Омарчевски*, (земеделец, в правителството на *Стамболийски*) бе настанил великодушно в тази сграда поетката, която бе пожертвувала своята собствена къща, за да спаси приятеля си поет (*Пенчо Славейков*), без да може да постигне това]...

Стр. 152. (1896 г.) (Министърът на просвещението *Константин Величков*) живееше на ул. "Кракра" № 17 "а", северния ъгъл на пресечката с улица "Шейново", горния кат. Сега там се издига съвсем нова сграда.

Стр. 154. (1903 г.) Настанил се бе (*Конст. Величков*) на улица "Цар Асен" - като се кривне от улица "Солун" към гарата, вляво нова жълта малка къща, до фурна "Марица", № 16.

Когато втори път го подирих, може би не много скоро, беше се преместил от другата страна на ул. "Солун", на ул. "Цар Борис...новичка еднокатна къща, пред нея градинка. Сега там е съпритежателски дом № 59.

Стр. 160. (преди 1912 г.)

Придворната дама госпожа *Мария Петрова - Чомакова*, която живееше със сина си и трите си дъщери на улица "Кракра" в къща, на чието място сега е съпритежателски дом № 22...

Стр. 162. (преди 1912 г.) Тя бе госпожа (*Султана*) *Рачо Петрова*.

От улица "Шипка" там, гдето сега е Румънската легация № 30, се влизаше през една тежка врата в просторна, грижливо отгледана цветна градина, в дъното на която се издигаха двата етажа на един малък дворец. Долу, вляво концертна зала със сцена, трапезария и други стаи; горе на югозападния ъгъл просторен салон и няколко широки стаи, които при нужда също можеха да се присъединят в службата си към него.

Бележка. *Султана Рачо Петрова, жена на генерал Рачо Петров, придворна дама, поддържала светски "салон" в тази къща. Напуска я след развода си с генерала. Една от нейните дъщери - Влада Карастоянова - стана след 9 септември известна с това, че като емигрантка говореше по Радио Лондон против комунистите. Къщата е разрушена от бомбардировките, после там имаше лятно кино, сега на нейно място е Съветския дом на Културата.*

Стр. 167. На мястото срещу зданието на богословите (на пл. "Св.Неделя"), ъгъла на улиците "Витоша" и "Позитано", на сградата (съборена при бомбардировките, докъм шестдесетте години имаше едноетажни магазинчета, сега градинката между "Позитано" и "Св. София"), в партера на която е магазинът за *бомбони Бераха*, в първия етаж застрахователното дружество "*България*", а по-горе се чете съблазнителния надпис "*Троянка*", се перчеше един обикновен селски хан с три стаи горе и една доста неправилна кръчма долу, с малко дворче отпред.

Тоя жалък хан след освобождението е бил най-реномираният локал в София. Наричаше се "*Хотел Искър*". В гостилницата му се хранели най-големите гастрономи на младата столица, та министри, та дипломати. Там са давани и великосветски балове.

Стр. 168. И понеже аз обитавах една стая само на няколко крачки от "Хотел Искър", в една от паянтовите къщици, които на няколко метра назад от сегашната линия на големите сгради отиваха към кръстопътя на улица "Алабин" (Съдебната палата)...за тишина аз прекарвах по-голямата част от деня и нощта прочутото заведение, наливайки се с хубавото му и евтино вино.

Стр. 169. Да прескочим няколко знаменити навремето кръчми около "*Хотел Искър*" и да спрем пред дървената барака срещу аптеката на *Белизар Яковов*, на кръстопътя "Витоша" и "Алабин", югоизточния ъгъл (доскоро пак аптека). Една същинска гнила барака от дъски на мястото на сегашната *парфюмерия "Регина"* (Руската книжарница, сега "Мақдоналдс")...на малко крачки от тая кръчма, по улица

“Алабин”, точно срещу входа на кино “Европа - палас” имаше една червеникава паянтова ветреница, пак механа и гостилница (сега сградата с кино “Москва”).[На мястото на “Европа- палас тогава бе прочутият хотел “Люксембург”, в който лятно време гостуваше оперната трупа на *сеньор Гуаско* и даваше в двора своите представления, а на източната страна на тая опера, до самата сцена, на ъгъла на улица “Цар Калоян” бе прилепен най-страшния тогава (по Стамболово време) полицейски участък, в който недоотробували българи налагаха по цели ноци свои събрата. Когато по едно време я събориха (механата) да градят, изпод вечно скърцащия разкъртен под се намери цяло гробище. (На убити в участъка хора, заровени там, както се е говорило тогава).

Бележка. *За този участък в разказа на Ив. Вазов “Травиата” (“Иван Вазов, събрани съчинения”. Пълно издание под редакцията на проф. М. Арнаудов, т. VII, “Драски и шарки”, 1943 - 52 г.), стр. 238: “Трети полицейски участък беше къщата до хотел “Люксембург” на Алабинска улица. В нея къща беше и помещението на Градския съвет тогава”...”През стените се чу музиката на “Травиата” - Свиреха в градината на “Люксембург”...(Действието се развива на 30 май 1891 г., разказващия е задържан по делото за убийството на министър Белчев).*

Стр. 171. Стигам до най-прочутата през десетилетия механа на улица “Витоша” - “Бай Киро”. Тя се намираще точно гдето сега е аптеката на *Дайков*, в съпритежателския дом № 32 (доскоро пак аптека, вдясно, като се отива към юг, веднага след “Солунска”). Отпред чисто подредено дворче със зеленина и боядисани зелено маси и столове; вътре самата кръчма; няколко крачки зад нея жилището на бай Киро и домочадието му. На Киро не му харесваха нито много буйните, нито прекалено тихите пиячи. Поради тая втора причина той гледаше малко накриво и *Яворов*, който живееше на няколко крачки от кръстовището със “Солун”, с когото, след като бе се стрелял, честичко през лятото седяхме в дворчето на бай Киро.

Стр. 172. Няколко крачки по-нататък, на южния ъгъл на малката уличка “Узунджовска”, друга прочута кръчма. Там се събираха македонски комити...буйни хора, които правеха на решето тавана със своите револвери.

Да прескочим в непосредствено съседство “Селиолу”...и да се спра по-дълго на *червената кръчма*, няколко крачки по-нататък, близо до ъгъла на улица “Гладстон”. Там се събираха главно артисти от драмата и операта...Наричат я червена, защото стените ѝ са сякаш засъхнала кръв.

Стр. 174. На кръстопътя на улица “Аспарух”, вместо да завия надясно към дома [№ 18], отивам наляво. Един локален патриотизъм ме тегли към “Абаноза”, хотел “Стара Загора”...

На мястото на “Абанозова хан”, под което име бе известно заведението, сега се издига един безличен съпритежателски дом с бръснарница на ъгъла. Той целият е отстъпил няколко метра назад, за да се разшири улица “Ангел Кънчев”. По такъв начин мястото на по-голямата част от кръчмата на “Абаноза” сега остава на широкия плочник.

Бележка. *Кирил Христов е старозагорец. Абанозови (помня фирма “Братя Абанозови”) е известна старозагорска фамилия, явно още от турско време, когато някой неин представител е държал този хан, по-късно хотел “Стара Загора”.*

Стр. 177. Когато в края на 1922 година напуснах София, в нея нямаше още ни един съпритежателски дом. Най-голямото здание в града бе хотел “Юнион палас”, срещу Народния музей. (Археологическия музей, ъгъла “Леге” и “Знеполе”, сега фонтана пред Президентството).

Стр. 178. Слизам по улица “Алабин” към градската градина. На кръстопътя на улица “Калоян” върху зданието на югоизточния ъгъл един величествен орел е разперил крила. (Сградата е на застрахователно дружество “Орел”, сега община “Сердика”). Оживява в най-големи подробности това, което е било по-рано там. На

ъгъла една обикновена бакалница, горе в единствения етаж, с балкон над нея...

Стр. 180. Вървя нататък по улица “Алабин”. На кръстопътя с улица “Александър I” ъгъла в дясно, беше книжарницата на *Христо Олчев*...

Стр. 181. По *Радославо* време , 1911 - 12 год. Писано в 1938 г.

Отивам по Цариградския път (“Цар Освободител”) към големия парк на София (Борисовата градина). Последната къща в ляво, току пред Орловия мост, бе нещо забележително. Един патрициански малък дворец, с градинка отпред, с желязна ограда в стила на постройката. То бе домът на най-малкия от *Хаджи Калчовите синове*, *Борис*..(Домакинът) най-напред ме запозна с великолепните афрески (стенна живопис) в хола: изгледи от Пловдив, дюкянчето, в които баща му *Хаджи Калчо* е натрупал своите богатства, семейни сцени - един съвсем своеобразен малък музей.

Сега на мястото на този прелестен дворец се е надул по американски един може би с много удобства съпритежателски дом, но без никаква художествена стойност.

Бележка. По-възрастните софиянци знаят тази сграда, заемаща мястото от ул. “Сан Стефано” до бул. “Евлоги Георгиев” под името “Хаджи Калчовата кооперация”. В нея живееше Апостол Карамитев със семейството си, сега там продължава да живее жена му *Маргарита Дупаринова*. *Хаджи Калчо* е бил известен пловдивски търговец в турско време, един от големите богаташи в България. По-известен е неговият син *Кочо Хаджи Калчов*, политически деец, един от тримата делегати, изпратени от *Стамболов* в Европа за избор на княз на България, водил преговорите с *Фердинанд*. Навремето из София са се разпространявали много вицове за неговото скъперничество.

Из “София преди 50 години” - Г. Каназирски, стр. 35:

“В малката градинка зад гостилницата (“Цариград” на бул. “Мария Луиза” - там сега е ЦУМ) на чисто покрити маси се хранихме с часове...

На една от тия масички, към ъгъла на дворчето, седнал скромно клиент.

- Моля ти се, *Тодоре*, дай ми половин порция супа.

- Няма как, отговаря *Тодор*, една порция представлява за готвача една голяма готварска лъжица.

- А бе дай ми половин лъжица, не ми е гладно.

- Как ще маркирам половин лъжица, когато порцията супа е 15 стотинки.

- Нищо, аз ще ти дам гологан [10 ст.].

Без да искам, долових веднаж тоя диалот между келнера *Тодор* и прочутия милионер *Кочо Х. Калчев*”.

Стр. 182. Изменям намерението си да се разходя в големия парк зад Орлов мост. Сега (1938 г.) публиката там е съвсем друга, не оная преди двадесет години; народ от крайните квартали, шумен, често дързък. Минавам по улица “Сан Стефано” към тихата градина на Докторския паметник. Между улиците “Шейново” и “Шипка”, гдето са се наредили високомерни съпритежателски домове, едно време се гушеха дребни къщици. В една от тях, две - три стаички, в дъното на издигащ се от улицата двор, живееше *Андрей Ляпчев* (Македонец, виден български политик, министър-председател). Един ден той ме покани на македонски гувеч...Сложено е на земята, без синия, по най-старинному. Сядаме на килимчета...

Разхождам се из градината на Докторския паметник, гдето също публиката е променена.

Стр.183. Тръгвам край къщата на (*Константин*) *Стоилов*. Там някога, през *Шишманово* време (*д-р Иван Шишманов*, министър на народното просвещение през 1906 г.), беше министерството на просвещението. Тогава цялото това място,

гдето сега е университетът, бе пусто и през него минаваха множество пътечки. Вървя по просторния площад “Александър Невски”. Каква пустош беше той някога, когато аз бях ученик в гимназията - хе там, срещу Държавната печатница, на улица “Московска” (сега факултета по журналистика)...Минавам покрай “Св. София”. Каква живописна руина бе тя някога, с една праскова, надвиснала над съборения северозападен ъгъл. Кметството бе решило да освободи столицата от такава “грозота”. За щастие предприемачът поисква, в ония евтини времена, двеста и петдесет хиляди лева да я събори, градските управници се възмутили от алчността му и я оставили.

***Бележка.** Двуетажната стилна къща на Константин Стоилов съществуваше до шестдесетте години. В нея се помещаваше средното рисуващо училище. Беше съборена, за да се изгради североизточното крило на Университета, като по този начин се завърши университетския комплекс.*

Стр. 185. Към края на улицата (“Аксаков”, към Зоологическата градина, в ляво)...по-късно живееше *Никола Генадиев* в една малка къща с градинка отпред. Колко пъти весело сме се отбивали със *Симеон Радев* у този държавник, както по-после и в друга - край Перловската река, наляво към Орлов мост.

Стр. 186. Свивам по улица “Патриарх Евтимий”. При изхода на улица “Цар Шишман” още се е запазила една мъничка къщурка дълбоко в двора. Там живееше *Роза Попова*, тогава още артистка в Народния Театър, и *Чичо Стоян*... Вратата на къщицата се отваря навътре и тутакси вляво три - четири стъпала водят на малка площадка, откъдето се влиза в двете стаи.

Стр. 190. *1903-1905 г.*

...почна из София да се разправя такава легенда. През *1856* година при голямото земетресение, което съборило минарето и част от “Св. София”, някъде около средата на пътя от Княжевското шосе за Горна баня, избликнал гейзер десет - петнадесет метра. Турците се подплашили - било лошо знамение. Навърволили се коля с камъни и дървета, дори с вълна, да запушат този дяволски извор...След някое време в ливадите по-надолу към града се появили топли мочури. (Минералната баня “Овча купел”).

Стр. 192. *1941 г.*

Настанили се бяхме по това време в едно таквоз жилище, южния край на улица “Цар Самуил” 2 (ъгъла с “Патриарх Евтимий” или с “Аспарух”?), от което не ми се изнасяше, макар да бе на петия етаж, без асансьор. От балкона и прозорците ми се виждаше цялата Витоша. Черквата “Св. Георги” и градината наоколо й изглеждаше като двор на нашата къща.

Стр. 222. На “Добруджа” 9, вътрешния вход, *Кирил Христов* живее с първата си съпруга *Невена Палашева*. Там се раждат и двете им деца - бъдещият *академик Владимир Христов*, световно известен геодез и астроном, и *Ана*, бъдеща филоложка. (Виж по-горе и стр. 124.)

51. “Последните години от живота на Константин Стоилов” - Михаил Маджаров, 1993 г.

Стр. 71,73. Един ден по негова инициатива (на К. Стоилов) първенците на Народната партия в София си дадоха угощение вѐн от града, в дефилето на р. Искър близо до електрическата инсталация. Местността беше чудно хубава: реката буйна, бистра, шумът се чуваше надалече. Поляната, на която се разположихме, бе окичена със стари дървета, които пуцаха сянката си нашироко околорѐст и даваха възможност на всички присъстващи да се събират на купчини или да се разговарят на уединено...Тук, под сянката на старите дървета и край буйните талази на Искър...

Бележка. Електрическата централа е старата юзина “Пасарел”. След построяването на язовир “Сталин” (яз. ”Искър”), старата ВЕЦ се използваше за склад на Българска кинематография и в чакълестото старо корито на реката са заравяли съвсем плитко стари целулоидни филмови ленти, считани за ненужни, “фашистки”. В края на шестдесетте години, туристи подпалиха подаващи се от земята ленти. Пламна огромен пожар, който унищожи напълно горската растителност в широката долина и околните скатове. На част от освободения терен горското стопанство направи разсадник, в който се правеха опити за интродуциране на *Metasequoia*, а скатоземите бяха залесени. В частта на долината към Кокаляне, Управление “Лесопаркове” при СГНС изгради място за отдих с водна площ за къпане, затревен плаж и необходимите край нея съоръжения - съблекалня, скари за слънчеви бани, шезлонги, пейки, чешма, заслон, павилион за закуски и пр. Наоколо се засади и декоративна паркова растителност. За пълнене на езерото бе отбит канал от коритото на реката. Проектът на този кът е на инж. Парк .Д. Диков.

52. “София през Възраждането”- Кирила Възвъзова, Лидия Драглова, 1988 г.

Стр. 14. № 11. Приписки на неизвестен автор към руско евангелие,

печатано в XVIII в.

-“1816 месец февруарий 20 ден. Знати се кога горе сарайо* на сирни поклади**, на 3 сахато зафана, та до 8 горе.”

* Старият сарай (конака) се намирал при (на мястото на) днешната Градска градина; на мястото на изгорялата сграда било направено пазарище за дърва и въглища.

** Т.е. на сирни заговезни, когато се заговява за Великден.

- “1818 месец априлиа 23 ден. Знати се кога се тръси земята у субота на 2[-ва] и пол[овина] сахата - голем страх беше. Много бани и джамии попадаха, жешки и студени води станаха от Лазарица до Свети Тодор Тирон, по[дир] това още кара до Свети Илия (20 юли), та се тръси после чак пред малата Богородица (8 септември) у субота на два сахато. Тогас се мина малко време, та насрет баня Башиа (Голямата, централната баня) извре жежка вода; та направи Селим паша шедирване при турската баня и на Баш-чешма (Голямата, централната чешма) насади върби и [на] чешмата направи 2[-ве] шопки (чучури); и после кара до Нови свети Георги (11 февруари, следващата 1819 година).

Бележка. Има някаква неточност в това съобщение! Лазарица, Лазаров ден е съботата преди Цветница, една седмица преди Великден и мени дата си съобразно него. Свети Тодор Тирон е на 17 февруари, значи Лазаров ден е бил преди тази дата. Трусът е бил на 23 април. Следователно водите - “жешки и студени води станаха от Лазарица до Свети Тодор Тирон” - са избликли два месеца преди труса, а не при него, което е обяснимо - те са били предвестник на силното земетресение.

Стр. 17, № 23. 1831 април 11 Приписка на Захари Круша към четириезичен речник.

“Зна(й)но да будет всякому живущему чиловеку, че кога дойде Али бег, кърджалията*, в София, да об(и)ра, разби чаршията, обра стоката, обра черквите и изтърсиха Свети Крал** низ ковчегото на сред черквата Св. рахангел - в лето 1831 - 11 априли, в субота, на Лазарица”.

* Водач на кърджалиите е бил Али бей, син на Кара Феиз, който имал седалище в Трън.

** Т.е. мощите на сръбския крал Стефан Урош II Милутин.

Бележка. Черквата Св. Арахангел Михаил е била западно от “Св. Неделя” - ъгъла на площада с бул. ”Стамболийски”, където е аптеката. Съборена е при

оформяването на площада. Преди кърджалийския погром мощите на крал Стефан са били в “Св. Неделя”, затова е била наречена “Св. Крал”).

Стр. 18, № 29. Из бележките на Тодор Икономов.

“25 априлиа 1856: у среда събра се народо българский и фана да растура вехтата църква на “Св. Крал”. (виж стр. 41, № 117 по-долу - новата черква е осветена през юни 1867 г. Значи строителството ѝ е траяло 11 години!).

Стр. 21, № 38. Из бележките на Тодор Попилиев.

“18 септемвриа 1858: Биде землетресение големо у София, та паднаха на джамиите чанаклъците (чанак, тур. - паница, тук вероятно кубе); и страх голем биде; и на Кури-чешма,(чешмата в махала Куру чешме) джамията падна, та притисна Исаиа Ахтар - Бог да го прости...”(Ахтар ,тур.- дребен търговец на бакалски стоки. Явно Исак бакалина).

“В лето от Христа 1862, март. Започнахме да правиме царскио път (“Цариградското шосе”, покрай конака).

“В лето от Христа 1863,19 април. Започнаха да правят чаршията”.

“В лето от Христа 1864: Стана Средечката област под Русчук: и за веселие на българите, а за плач на гърците, загуби натуреното им “румилети” (вилает) и се наименова “Дунавска област”, сиреч “Туна вилаети”.***

** Софиянци, както и всички останали българи [sic!] не могли да се примирят с това наименование, което означава християнска, но се отъждествява с гръцка народност - гърци [ромей]. (“Румилети”, тур. - ромейски, християнски народ, нация).*

*** Управляван от 1864 до 1867 г. от Митхад паша.*

Стр. 21, № 18. Из дописка от Одрин до “Цариградси вестник”

1858 септември, 25

“Град София много пострада от едно землетресение, което ся случи на 18 септември и което след няколко дни още се усещаше. Писмата които от тамо дойдоха, казват, че 35 до 40 каменни домове паднали, до двадесет минарета, една джамия и телеграфическото заведение, както и кашлата (казармата) ся събориха. Много чловеци ся убиха от разорението и много ранени ся извадиха”.

Стр. 21, № 40. Из писмо на Сава Филаретов до Найден Геров в Пловдив.

“София, 1858 окт.(томври) 6

Бае Найдене,

На 18 септ.(тември) било страшно землетресение в София, кое[то] са продължава и до днес, ако и да слабее постепенно. Витош-планина, казват, че са разтворил на 3 - 4 пръста близо до известното тебе село Бояна. Утре аз ще отида да видя лично. На полето бликнала жежка вода совсем отново, да кара 3 камъка воденици, но сега се е дръпнала, та има колко за 1 камък. От 24 джамии само в 5 може да са служи и от 7 църкви - в две, а другите са пропукаха опасно или са порутиха да паднат... Но сега, като поотслабна трусьт, светът са успокои и зеха да си вършат работата редовно.

Стр. 22, № 41. Из писмо на Сава Филаретов до Найден Геров в Пловдив.

“София, 1858 окт.(омври) 31

Бае Найдене,

Тая нощ пак се тръси земята 4 пъти и доста силно. Аз пиях чай и кога[то] се разлюля, чайникът ми са прекатури от разлюленийт стол (русизъм - маса), падна доле и са строши. В одаята ми децата зеха да се кръстят, щом се затръси; тука се прилучи и едно заптие, турчин - от оплашване и он зе да се кръсти... Това е

станало у нас толкова обковено нещо, що[то] не са чудиме, че са тръска, а са чудиме, кога[то] са не тръска!

Сички твой С. Филаретов”

Стр. 22, № 42. 1858 декември 27

Из писмо на Сава Филаритов от София до “Цариградски вестник”.

“Скоро три месеца ще стане, откак са е показало страшното землетресение в София и още не престава: мине ся ден - два, пак са затръси и залюлее. Старците приказват, че кога преди **40 години (1818 г.** - виж по-горе стр.11, № 14) в София било землетресение, то са продължавало близо до 3 години. Сичките къщи от безпрестанно тръсяне или са полегнали на една страна и са се разкривили, или са станали подвижни севастополски бараки. През **октомвр[и] и ноемвр[и]** мес[ец] имахме необикновени дъждове. Реката Иск[ъ]р беше се разляла по Софийското поле като море. Ни мост, ни път можеше да познае човек. Няколко човеци се издавиха, кога са мъчеха да го минат...”

Стр. 31, №76. 1860 август 22

Из писмо на Сава Филаретов до Найден Геров в Пловдив.

“...пашите ми казаха преди няколко дни, че 12 000 кримски татари ще бъдат разселени по селата от Русчук до Видин*. Българите са длъжни да им построят къщи и обзаведат стопанства”.

**В приписка от 1862 г. е упоменато, че тогава много от тези татари се заселват в Софийско. (Виж по-долу стр. 67, № 39.)*

Бележка. Сава Филаретов е виден просветен деец и национал-революционер от София. Учил е в Москва. Освен дописките, които е изпращал в Цариградските вестници, той редовно, почти всяка седмица, е изпращал доклади до **руския консул** в Пловдив Найден Геров, в които го е уведомявал за всички станали в София събития. С други думи, шпионирал е за Русия. През 1861 г. става **секретар на руското консулство** в Одрин. Умира през 1863 г. в Кайро (?). След неговата смърт рапортите до Найден Геров изпраща жена му - Йорданка Филаретова (по баща Хаджикоцева, наричана от софиянци “госпожата”), също руска възпитаничка. Лесно можем да си обясним дълго дискутирания въпрос и прикриването на истината, защо софийските членове на основания от Васил Левски комитет (Филаретови, Хаджикоцеви, Спас Вацов, Буботинов, Хаджи Мано и др.) не са направили нищо за спасяването на В. Левски, даже не са прибрали и погребали трупа му след обесването. Знае се, че Левски се е обявявал против помощта на Русия за нашето освобождение, явно догаждайки се много добре за нейните тайни намерения за зароби България. Не така са смятали, обаче, софийските членове на комитета, повечето руски възпитаници, които явно са били ловко използвани от руснаците за шпиони. По време на руската окупация след Освобождението, много от тях са назначени на отговорни места в руската и командваната от нея българска администрация.

Стр. 38, № 101. 1864 октомври 10

Известие във в. “Турция”.

“Тези дене ся състави една нова провинция под името **Туна** (Дунавски) **вилаети** - от вехтите еялети на Видин, Русе и Ниш. Тази нова провинция ся тури под управлението на н[егово] превъзходителство **Мит[х]ад паша**, който ще тръгне скоро за мястото си. Русе ще бъде главното място на Туна вилаети”

“**Фехми паша**, каймакамина на Ени пазар (Нови пазар) са наименова каймакамин на София.”

Стр. 40, № 110. 1866 август 24

Из дописка от София до в. “Дунав” в Русе.

В баните, които са намират в София и са от богоугодните паметници на великите султани и на някой великодушни завоеватели, има постоянни слуги като кахфеджии, теляци и хамамджии, за да дават хавлии и пешимали (кърпа за прикриване на тялото, обикновено в баня), които с зимането на една умерена плата за слугуванията си от ония, които са къпят, по тоя начин хем същите се поменуват, хем баните държат чисти, а сиромасите, преселниците и странните (чужденците) ся къпят безплатно (сигурно не са им искали по няколко удостоверения от социални грижи, че са социално слаби!) и въобще жителите са свободни да отиват там и да си перат дрехите. Следователно, колкото и да немаме нужда от чаршийски хамами (бани), както по другите места, обаче Горнята баня (Горна баня), която е на едно твърде хубаво и разхладително място, на един час разстояние от градът и служи като за лекарница на всякакви болести, от много време насам тя беше ся занемарила и беше ся съборила.

Преди няколко месеца захвана да ся прави от страна на правителството и сега ся свърши, в която ходих и видях, че станала твърде добра и здрава и вътре й направили хавузи (водоеми, басейни) и чешми и места за седение, съвременно (едновременно) ся украси с боя и на кубето й ся отвориха изново джамове (сгъкла) и стана твърде видело (светло). Водата в тая баня стана по-топла, отколкото беше преди, и ся направиха отвън две високи стаи джамлии (остъклени), и отзади една нарочно за жените. С една реч, преправянето й стана както трябва, щото всеки ся благодари, при всичко това направи ся и пътят, който води от София за банята.

Стр. 40, № 112. 1866 октомври 22, ноември 22

Съобщение във в. "Турция" и в. "Время" - Цариград.

"На **26 октомврия** едно землетресение станало в София, което причинило много повреди в този град".

Стр. 40, № 113. 1866 декември 21

Съобщение от София във в. "Дунав" в Русе.

"На **7-ий того**, в сряда, в София ся случи едно силничко землетресение, от което ся събориха някои здания и дувари, и от жителите никой ся не повреди".

Стр. 41, № 116. 1867 февруари 19

Съобщение от в. "Дунав" - Русе

Споряд новите наредби, като ся извърши изписването (преброяването) на жителите в Софийският санджак (окръг), от направения статистически разпис, който ся изпрати от мястото, разумява се (се разбира), че в речения град (София) има жители:

Турци мъже - 3009, жени - 3130; християни мъже - 2700, жени - 2880; евреи мъже - 1328, жени - 1262; цигани мюсюлмани мъже - 248, жени - 261; цигани немюсюлмани мъже , 35, жени - 27; арменци мъже - 8, жени - 6, които всичките стават 13 898. (В това число не са включени децата. По други източници, населението по това време се движи между 30 - 35 хил. До 50 - 60 хил. Известни спадове има по време на войни и бедствия. И тогава статистиката е била като днешната - зависи кой за какво брои!). Здания - 4877, къщи - 2874, ханове - 47, бани - 4, дюкени - 1261, магазини - 76, фурни - 30, кръчми - 76, грънчарници - 9, телеграфчийница - 1, одаи - 65, яхъри саманлъци (сами, самостоятелни?) - 39, джамии - 20, молебни домове - 13, медресета (духовни училища) - 7, училища - 4, текета -10, тюрбета - 8, ментеби руждие - 1, чешми - 45, водоскоци - 3, черкви - 7, хаври (синагоги) - 4, (х)амбари -12, училища - 6, празни места - 39, правителствено съдилище - 1, мехнеме (турско съдилище, в което съдят по шериата) - 1, къшла (казарма) - 1, часовник - 1, мостове - 3, воденици - 2, топхана (арсенал) - 1, градини - 26, караул - 1, чяири (ливади) - 2, готварница - 1, табакчийници - 38, свещарница - 4, постаджийница (поща) - 1, гюмрюкчийница (митница) - 1.

Стр. 41, № 117. *1867 юни 3*

Из съобщение от Дупница до в. "Македония" в Цариград.

"Някои приятели от Дупница съобщават ни пътуването си от този град до в София, за да се намерят при тържественото освящение на новосъздадената софийска черква". (Наново изградената "Св. Крал" - виж по-горе стр. 18, № 29).

"...младите пътници ни разказват впечатлението, което им направило сгледванието на събраното в София множество люде от разни градове и села: разнообразността на облеклата и кроежите и в пъстротата на шевовете, дребните отличия, съгледвани в нравите и физиономиите, някои разлици в местните наречия - всичко това ся виждало твърде занимателно на младата дупнишка дружина. Този сбор в София, казват те, приличаше по размерът си на едно местно етнографическо изложение, дето, според тяхното казване, отличавало ся по снажност, чистотичие и красиво носяние в мъжкий и женский пол селените, собствено софийски шопи наричани". (Дупница е спадала към вилаета Македония.)

Стр. 42, № 119. *1868 март 11*, София.

Господар Захария х. Христович у Филибе.

У петак, на *8 март*, приимах 7 колета сос цветета от Ниш у добро стану (състояние). Денес иста (тука) е пазар, че гледамо кирачия (кираджия - наемен работник) да намеримо сос коне да ви ги провода за Филибе 2 сандъка од цветита, че затържимо овде кот нас - за продаване.

Ваш приятел: *Георги Панчович.*

Бележка. Много интересно съобщение! Не е ясно дали става въпрос за свежи цветя, което е малко вероятно. С коне от Ниш са пътували поне 3 дни и още 2 до Пловдив - колкото и добре да са опаковани, не могат да издържат. Може би е някакъв разсад или да са изкуствени цветя, внесени от Виена през Ниш. Странното е, че е имало пазар за вносни цветя, били те естествени или изкуствени. В София явно е имало доста търговци на такава стока - тук споменатия Георги Панчович, в по-долното писмо - Никола Митов и М. Михайлов, а сигурно е имало и други.

Стр. 42, № 125. *1868 април 8*

Г-н Захарий х. Христович в Пловдив.

"Заради цветята, които ни оставихте да ги продаваме за ваша сметка, кажи, че повечето се продадоха; само от венците две кутии сме продали паралама [на дребно, на малко, не всичко изведнаж] по сто пари, ефтино, но с намерение да ги продадеме сичките.

Ваши покорни слуги. *Ник. Митов и М. Михайлов*

Стр. 43, № 125. *1869 януари 16*

Из писмо на Йорданка Филаретова до Христо Стоянов в Цариград.

"...*На 9 иану(ари)* г-н *Горанов** даде един доста добар от сека страна бал в чест, задето е сдобила (родила) сестра му; на този бал присъствоваха почти всичките по-първи граждани с фамилиите си (жените си), както и други чужденци и европейци, които се намираха засега в градът ни, и любопитно беше, че освен градската музика, която са съставляваше от 17 души и коя(то) има чест да проводи управителът (каймакаминът) по не знам какъв си случай имаше още обикновени тукашни свирачи, както и наша, народна музика, която се съставляваше от гайди и зурни И така, с малко думи ща ти кажа, че зрелището беше твърде любопитно. А по щастие гледахме още и европейско хоро да се играе. С една реч, този бал ще остане замечателен на нашите граждани, кои(то) сега за първ път се удовлетвоваха от едно такова зрелище".

**Горанов, Богдан Иванов (1847-1907). Роден в Карлово в семейството на търговец,*

преселил се по-късно в Галац. Учи в родния си град, Галац и Прага. От 1866 г. учител в Пловдив, по математика, история и френски език, в София (1869 - 70 г.) и в Търново (1870 - 72 г.). Завършва висше образование в Мюнхен (1872 - 75 г.) и Лайпциг (1875 - 76 г.) със стипендия на Евлогий Георгиев. След Освобождението е админ. служител. Дипломатически представител в Букурещ (1888) и в Белград (1892). На неговата сестра Мария Горанова Ботев посвещава стихотворението си "Пристанала".

Бележка. Да се обърне внимание! "Простият български даскал" е знаел: български, румънски, чешки, френски, немски - 5 езика! След като е учителствувал 6 години, за 4 години завършва висше образование в Мюнхен и Лайпциг! И всичко това в поробена България! Десет години преди Освобождението дава частен бал, на който се играе "европейско хоро" и "ще остане замечателен" за софийските граждани, Той е само на 22 години и то обикновен учител, назначен същата година в София! Каймакаминът му изпраща от уважение държавната музика, а освен това има наети още два оркестъра! Тежко турско робство!

Стр. 54, № 165. 1876 октомври 7

Из писмо на Кръстьо Нешов до Спас Вацов в Загреб.

Драги мой Спасчо,

Новини(те) от София донейде са доста жалостиви. Наприм(ер) **от 17-ий до 24-ий** станаха 5 пожари в София. На *Трайкович* 2 хана изгоряха - един срещу митроп(олията) (ханът е бил където е градинката между улиците "Позитано" и "Св. София" на пл."Св. Неделя"), другий срещу *Митко х. Коцев*; другите - кой на Баш чешме (махала), кой на Чир махала. Сега, слава Богу, на строгостта на валията *Масхар паша*, като дойде от Ниш, и веднага са прекъснаха пожарите, и сега дирят палителите.

Бележка. Тези пожари са дело на озверен турски башибозук, като отмъщение на българите за Априлското въстание.

Стр. 67, № 30. 1861 юли 2, 7

Из дописка на Михаил Буботинов от София до в. "Дунавски лебед" в Белград. София, юлия 7, 1861

Преминалата неделя надойдоха в София около три хиляди нови гости татари, от които половината разпрати определеният нарочно за тази работа от В(исоката) порта мирилай (полковник) у Брезник, Радомир и Ихтиман в окръжието на Соф(ийския) санджак; а останалите ся разположиха по кръчмарниците да стоят, доде им построят къщя за заселение...

Бележка. По въпроса виж и по-горе, стр. 31, № 76, както и цитираното от проф. Иширков (по-горе, стр. 6, 7, 8, 9 от "Град София през XVII в.") мнение на В. Хаджиянков, че пропадането на лозята около София (в Кору-Баглар, Слатина, Банишора и др.), съществували до втората половина на XIX в. се дължи на заселването на черкези между Княжево, Владая и Суходол, които направили околностите на София несигурни.

Тази руска политика за порусначване на земите в европейска Турция, с оглед бъдещото им завоюване, започва още по време на Екатерина Велика. По време на войните с Русия и завоюването на Крим, Потьомкин изселва татари и черкези от завоюваните земи и ги заселва из европейските владения на Турция.

Стр. 71, № 40. 1863 юни 17

Из дописка на Божко Станимиров от София до в. "Съветник" в Цариград.

Средец, 1863 юний 7-ий

Братко! Вам и на читателите е известно как от 6 - 7 години насам (от 1856 г., виж стр. 18, № 85 по-горе) са е започнало построяването на съборната църква у наш

град “С[вети] Крал Милутин”, различни обстоятелства забавиха досега донаправянето ѝ. Тая година събратята ни тука още у пролет са събират и един ден условиха са с майсторът *г. Иванче Хр. Троянов* от Брацигово кой да доискара църквата с[ъс] сводове, като развали дървянний ѝ покров и така от *априлия с.г.* са захвана строението ѝ. При другата си височина тя досеги даде още 7 вършина (вероятно провописна грешка - “аршина”) нагоре и оттам са захващат вече сводовете, 16 малки аван-кубета и 3 у средата фенерлии сводове големи, едните ще имат височина на 2 аршина, а големите около 11 - 12 арш[ина]. Иванче у контра[к]тът си е писал, че до *идуций Димитровден (26 октомври)* ще даде ключовете на църквата у ръце на г.г. настоятелите църковни [дай Боже!]. Великолепний вид на църквата секий лесно може [да] си представи.

Стр. 71, №41. 1863 септември 10

Из дописка от София до в. “Българска пчела” в Браила.

Знайно ви е, тая година съборната черква “Св. Краля Милутина, богомвенчаного Стефана” у Средец ся прави с цел това нещо да ся свърши. Трите ѝ фенерлии сводове ся доизкараха и са покриха още през оня месец с железни платици. Сега ся доизкарва нартиката с 16 сводове [аван-кубета], която за черковното великолепие ще ся направи що не малко да значи: двете разрушени камбанарии, които ся издигат почти на равна височина с фенерлиите сводове на кюшетата на западната страна като две прекрасни пирамиди, още по-голямо украшение и великолепен глед дават на огромното това великолепно здание у Средец. На лицето, над главния вход, стои доста добре издълбано на бял чист мрамор следующият надпис с много едри черковно-български букви: “Храм святого боговернаго краля Милутина, нареченаго Стефана, въздигнат от благочестиви пожертвования на българите у Средец. В дните на н.и.в.султан Абдул Азиса, 1863.” От тия дни работници начнаха да ся занимават с разписването и разкрашението на стените с много красни и доста живи представлени цветенца, а само там по главните места на сводовете ще има да са изписани и святи изображения.

Бележки: 1. Явно майстор Иванче (от предишната дописка) е завършил строежа един месец преди уговорения срок - Димитровден (26 октомври).

2. Да се обърне внимание! Надписът, издълбан над главния вход, е с черковно-български букви. Явно терминът “черковно славянски” е въведен след Освобождението в угода на руснаците, които и до ден днешен не признават, че Кирил и Методий са създали българска, а не славянска азбука, и която те са заимствали след падането на България под турско робство.

Стр.74, № 48. 1867 май 24

Из съобщенше от София до в. “Македония” в Цариград.

От София ни пишат, че съградената великолепа нова църква в този град, на която освещението по разни обстоятелства от лане още ден за ден отлагано оставаше назад, според решението на един общ събор, държан преди два месеца, ся отредено да стане на 11 майя за по-тържествено отпразнуване и на денят на народните ни просветители. Гражданете софийски за това тържество били поканили госте от окръжните градове; събраните - госте от страни и тамошни селяне надминувало числото 20 000 души. Срещу празникът безброен народ ся събрал за вечерня. След свършването на вечернята всичкото духовенство отишло облечено в одежди, от великата нова черква до храмът на “Св. Арахангела”, дето почивали мощите на Св. краля Милутина Сръбскаго.

Бележки.

1. Колкото и гости да са дошли, едва ли са присъствували 20 000 души. Според официалните данни за тази година, населението на София е било 13 898 души и то българи, турци, евреи, арменци, цигани и др. Християните са били 5 580. По-стари данни (1835 г, 1851 г.) сочат 46 000 и 60 000, и то

преобладаващото мнозинство са турците. (Виж стр. 41, № 116 и стр. 67, № 30). Но колкото и да е било, едва ли на тържеството са присъствували и жителите от другите религии.

2. *Черквата “Св. Арахангел”, наричана и “Св. Безплътни” е била на север от “Св. Крал”, в същия двор - малка сграда, съборена при регулацията на площада в 1885 г. Мощите са били в нея, откакто в 1831 г. кърджалиите са пренесли ковчега с мощете от Св. Крал и са ги изсипали там. (Виж стр.17, № 23).*

Стр. 75, № 51. 1869 август 20

Писмо до Димитър Трайкович.

Г-н Д. Трайкович в София,

Защото ми ся появи оказия (оказион, възможност), не рачих да пропусна и да не ви поздравя писмено. Живея - недалеч от Свищов, в село Павел - и пак не съм напустнал живописанието, а работя постоянно. - Аз би(х) желал, както вашата честна община знае, да живопиша поне главните икони и за Вашата църква “Св. Крал”, то явете ми.

Вашият приятел *Н. П(авлович).*

Бележка. *Художникът Николай Павлович сигурно по това време е зографисвал свищовската черква. Дим. Трайкович е бил общински съветник, а през 1879 - 80 год. и кмет на София. Явно черквата не е била изографисана още две години след освещаването ѝ.*

Стр. 85. № 8. 1857 юли 22

Из дописка на х.Мано Стоянов от София до “Цариградски вестник”.

Завчера в четвърток, на *18 т(ого)*, негово височайшество *Етем паша*, нашият тукашен мудрий управител - благоволи да дойде с някой високи лица от советат содружен първо да прегледа нашата понастоящем новосограждаема черква, гдето погледа (и) похвали благородно сограждението ѝ.

Стр. 91, №30. 1859 март 9

Из дописка на М.Буботинов от София до “Цариградски вестник”

...Така нам е приятно - да изявим своята признателност нашему генерал - губернатору *Хасан Та[х]сен паша*...(Буботинов е руски възпитаник и дава на пашата руска титла!)

Стр. 105. № 80. 1865 август 16

Из дописка от София до в. “Время” в Цариград.

Понеже София е каймакамлък от новата Дунавска провинция, н(егово) височество *Митхад паша*, главният управител на тая провинция, доходи това лято на 15 миналого (*15 юли*) и в нашът град. Посрещането му биде от най-тържествените. Н. (егово) в.(исочество) преседе четири дни в градът ни...и насърчи с мъдрите си съвети сичките наши големци да се грижат още повече за напредъкът от всяка страна. ...На първий ден (от годишните изпити) благоволиха да дойдат в училището и да украсят с присъствието си събранието ни - средецкият управител *Фехим паша* и...

Бележка. *В сборникът “Ловеч и Ловчанско” - в статия за Севлиевския път пише, че посещението на Митхад паша в града е било в 1868 г., което е невъзможно, тъй като Митхад паша е бил управител на Дунавския вилает от 1864 до 1867 г. Явно годината е сбъркана - двете посещения са при една и съща обиколка през 1865 год. и Ловеч е бил етап по пътя му.*

Стр. 109, № 96. *1870 април 4*

Из известие от София във в. "Македония" - Цариград.

Ислях - ханетата (занаятчийските училища) правителствени, от които едно ся намира към южната страна на София, на час 1 ј разгояние през шосето, кое води към Македон(ия) и Тесалия и вси Соф. окружие в селото турско-българско *Бали-ефендия* (Княжево) между планините *Витош и Люлин*, на приятно местоположение, което откъм север украсават широките равни полета тук-там прохладените места, покритие с дървета, запад-изток с планински бърда, с честите лесове и бистри текущите вадички; откъм юг тече голямата Владайска река, по която многобройни воденици, куки (къщи) и чифлици ся виждат дори до София редом. С една реч, най-веселото място за разходки на софиянци.

- Две великолепни и нови здания по изящна архитектура привличат вниманието и любопитството всякому, които фабриката и ислянхането правителствени, дето засега са само 80 деца, без разлика на народност сирачета, сиромачета, просячета разпуснати. Тук ги обличат с два ката дрехи и други нови и хубави, разчистят ги, умиват ги и решат, постилат им, светло и горещина цяла нощ, един път в седмицата на баня отиване в ближно село *Йокари баня* (Юкара баня - Горна баня), всякой ден със сапун умиване и с чисти кърпи бърсане. Работата им е засега тъчене на ръце миско (?) и чоха (сукно), а виленошо (?) и предене на фабриката, а като ся умножат учениците и други художества ще ся в(ъ)ведат. И християнчетата да не останат лишени от напредъка и просвещението, захваща (се) един учител по име *Кос. Михайлов* за помощник на забита-мюдюра (забит - управител на някое място, мюдюр - управител на по-малък град, в случая явно пом. управителя на училището) за чистотата и благочинието па и децата да учи писмо, четене, смятане, малко на науки.

Стр. 162, № 1. *1835.*

Из "Краткое политическое землеописание" от Неофит Бозвели, Хилендарски [с.25-26].

София, первенствующий град край река Бояна при развалението на Сред(е)ца града, който е прочут за бившего събора (Сердикийския църковен събор) в л(ето) г(осподне) 347-го. Тоя стар град е у едно широко пространно поле, в радостно местоположение; близо тече Иск(ъ)ра река; близо е и Витоша планина, която е прочута за разните си руди и драгоценни камени. После на Терновското превзятие станал и град царствующий, зато ся нахождат много древни и останки: у него има 8 церкви, митрополия, храм "Св "Кириаки"("Св. Крал"), у който лежат св(етите) мощи на св. краля Стефана Сербского. Внутре у града ся нахождат 2 теплицы (топли извори): една именуемая "Елица"; другая - обща, в която работят табацити (табаците - кожарите). Вон же - до 1 час разстояние - места 2: Горна - именуемая баня; другая же Бала - ефенди (Бали ефенди - Княжево), при която има един турецкий мечит. Наоколо и по Стара планина ся нахождат 12 монастири (в оригинала следват имената им).

Тоя прочут град има 46 000 жители, които са турци повечко, българци же и няколко евреи. През седмицата става добър торг (пазар); земля с добри производи (производства). Има и потурчени церкви, обаче една - преизящна и прекрасна "Св. София", която се вижда от 6 часа далеко.

Стр. 162, № 4. *1851*

Из "Кратка география" от Иван Богров (стр.165 - 161).

София или Триадица [60 хил. ж. българци, турци и евреци], недалече от планината Витош, гъбава (пребогата) с руди, един от най-хубавите и главни градове в турско... Има чисти и широки улици, 8 църкви, множество турски джамии, добричко българско училище, всякакви занаяти, голяма чаршия и порутена вехта твърдина (крепост)...

Стр. 164, №12. 1876 юли 15*Из писмо на Кръстю Нешов до Спас Вуцов в Загреб*

Драгий мой Спасчо,

София стана вилает, както Русчук. Сега Ниш, заедно съ(с) сичките кази (градове) е под София; и тъй нашето тър(говско) съдил(ище) става занаят “*дивани истинаф*” (апелативно) и аз като член в него ще имам 1000 гр(оша) месечина (месечна заплата).

Твой като брат: *К. М. Нешов*Стр. 166, № 17. 1878 януари 2*Из писмо на Илия Цанов до Костаки Анков във Враца*

...И така, на **23 декемврия** хванахме свободно да дихаме! Тук всичко е спокойно, но само още работите куцат, защото турците преди оттегляването си оплячкосаха града, а **българите** с пристигането на русите **ограбиха и сасипаха** турски(те) къщи и (х)амбаре...

Русите ма определиха за началник на Градското управление (до **10.II.78**, когато за кмет е избран *Манолаки Ташев* - **до май 1878 г.**, когато починал, след него кмет става *Д. Н. Коцев*).

Стр. 167, № 20. 1878 февруари 10*Из писмо на Марин Дринов до Тодор Бурмов в Сан Стефано*

Град София много ми се поревна (хареса).Той ми се показва по-хубав от всичките познати мене български градове, дори и от Пловдив. С малко труд и неголеми разноси тоя град може лесно да се изчисти и украси, каквото да стане и откъм тая страна достоен за назначението, което му е определено от историята и от самата природа - па и хората в София не биле дотам диви, както ми ги препоръчваха някои съотечественици. Преди два - три деня софиянци правиха угощение толкова добро, каквото, доколкото зная, в други български град не е ставало.

Бележка. *Тодор Бурмов е към временното руско управление на България, оглавявано от княз Вл. Черкасски, което преговара мира в Сан Стефано. Черкасски умира по време на преговорите и на негово място е назначен княз А. Дондуков, който подписва Сан Стефанския мирен договор. Марин Дринов по това време е към свитата на Софийския губернатор П. Алабин. По негово предложение по-късно Учредителното събрание избира за столица град София. Дали “угощението”, дадено от софиянци на руснаците, не е повлияло за това предложение?*

Стр. 167, № 22. 1878 февруари-май*Протоколи от заседанията на Софийския общински съвет**Протокол № 9, 4-й април 1878 г.*

Реши (се) - да стане колко(то) може по-бляскаво посрещането на заточениците... посрещнати извън градът, да се поканят да отидат в дворът на голямата Баня - башейската джамия и да присъствуват на водосвятий обряд, извършен за първи път в св. Камений престол, който е лежал с векове и изваден от старата черква “*Св. Иван Рилски*”, захвърлен от турците в дворът на джамията.

Бележка. *Посрещането е станало на Цариградския път, при моста на Перловската река. Кой мост? “Орловия”, където е новопоставената паметна плоча или при Военното училище? Цариградския път е мнавал през с. Слатина. Църквата “Св. Иван Рилски” е била на ъгъла на днешните улици “Пиротска” и “Г. Вашингтон” (Дома на правниците). В нея са били пренесените от Търново мощите на Св. Иван Рилски. Съборена е при благоустрояването през 1880 - 82 г. Къде е сега олтарния камък от двора на джамията?*

Стр. 168. Заб. 5. 1878, 22 февруари

В протокола е отразено решението на съвета за определяне тогавашните граници на София: на изток - Слатинският редут и пътят за с. Подуяне при перловската река; на север - градската воденица [днешната сточна гара], Беримирският път [около днешните Централни гробища] и Берковския път (днешният бул. "Мария Луиза" след Лъвов мост); на запад - Нишкия път (започвал от днешните "Хр. Ботев", пресечката с "Тодор Александров"); на юг - пътищата към Радомир (започвал от пресечката на днешните "Хр. Ботев" и продължението на "Кърниградска" до него), Бояна (започвал някъде на пресечката на днешните "Патриарх Евтимий" и "Раковски") и Драгалевци (започвал някъде към пресечката на днешните "Хан Крум" и "Гургулят"); местата около Черната джамия (дн."Св. Седмочисленици"), около Шарения мост (дн. "Лъвов мост"), Тричковия мост (на Владайска река, между днешните "Бр. Миладинови" и "Цар Самуил") и пр. - се определят за изхвърлянето на "градската смет".

Бележка. *Всички споменати пътища са започвали от мостове над хендеко, опасвал София.*

Стр. 174, № 43. 1878 октомври 12

Из съобщение във в. "Дунавска зора", бр.1

По свободна България градовете ся правят по план: Ловеч, Вратца, Плевен, София и другаде ся работят и украсяват. Индженерите ся повечето италианци.

Бележка. *Интересно е съобщението за италиански инженери, работили по градоустройството! В София поне такива не са известни - работят главно чехи и австрийци. В Ловеч, освен един учител по музика - Франки, друг италианец не е имало.. Да се потърси за другите споменати градове.*

Стр. 178, № 58. 1879 юни 13

Из информация във в. "Витоша" - София, бр.15.

В неделя, на *10 текущий (юни)*, излезе от София за в Търново негово сиятелство императорският комисар генерал-адютант княз Александ[ъ]р Михайлович Дондуков-Корсаков...В събота...вечерта градът даде в негова чест великолепен обед, на който присъствуваха...всичко четиридесет души. Обедът бе служен по европейски начин и вкус в голямата зала на клубът, която по този случай бе извънредно накичена и осветена.

На другият ден, в неделя, след божествената литургия в Съборната църква ["Св. Крал"], гдето беше ся стекло почти всичкото население на градът и на околните села...съдружен от чиновници, от граждани, селяне, жени и деца, които тръгнаха подире му по орханийското шосе... Дългата върволица ся спре до мостът над реката Иск[ъ]р, що е до селото *Враждебна*, мостът, който турските войски бяха запалили при бягането им от русите през последната война, но не сполучиха да изгорят, защото русите навремя пристигнаха да го изгасят. На този **покрит мост**, окичен със знамена и зеленина, ся беше сложила дълга трапеза, пълна със закуски и питиета...Когато всички по именити люде бяха ся вече наредили на мостът около негово сиятелство, председателят на градският съвет, *г-н Пешов (Тодораки Пешов-Желявецо)*, излезе пред князът Александра Михайлович...Тука ся казаха здравици една след друга...Един от присъствующите науми, че офицерът, който е първият заминал през мостът подир турците, е тука на трапезата. Той беше *поручик Масалов*. Незабавно ся рече и за него въодушевена здравица. Някому дойде на умът да предложи да ся назове мостът "*Дондуковский*" Предложението ся прие от всички с възторг.

Бележки: *1. Описано е изтеглянето на руското окупационно управление, наложено от Берлинския договор, срокът за което е бил до април 1879 г., значи руснаците са закъсняли с три месеца. Това толкова тържествено изпращане явно е организирано от русофилите, които са се надявали Донуков да стане княз на България, и което*

западните сили са осуетили с този договор.

2. Излиза, че освен винаги цитирания като уникат **покрит мост** в Ловеч, по турско време такива мостове е имало и на други места! Интересен въпрос за проучване!

3. Цитираният “поручик Масалов” е поручик Александър Мосолов, офицер от императорската охрана, натоварен с разквартируването на княз Дондуков и свитата му от 134 семейства, след пристигането им в София на 12.X.1878 г. Той, като офицер от императорската охрана и в свитата на княз Дондуков, едва ли е минал пръв по моста при тежките боеве за превземането на София през **декември 1877 г.!**

4. Добре са описани пиянските издънки на русофилите (тълпата е добре манипулирана с богатата трапеза!) за кръщаване на улици, мостове, градини и др. на руснаци, за да се издокарват пред тях.

53. “Последните дни на Васил Левски” - Димитър Панчовски, 1990 г.

Стр. 85. В периода от **21 до 31 октомври [1872 г.]** софийският мютерариф *Мазхар паша* води следствието в Орхание и Тетевен [по делото за обира на хазната].

Стр. 86. Може да се предположи, че *Мазхар паша* и арестуваните в Орхание и Тетевен са пристигнали в София около **31 октомври 1872 г.**, откогато софийският мютасерф започва отново да изпраща телеграми, свързани със “Софийското приключение”. Тези телеграми продължават до 2 декември, само няколко дни преди пристигането в София на Извънредната комисия, изпратена от Цариград под председателството на *Али Саиб паша*.

54. “Последните мигове и гробът на Васил Левски” - Николай Хайтов, 1985 г.

Стр. 28. *Тетрадка на Зах. Стоянов “Левски от поп Тодора” (вероятно след 1885 г.)*

В казармата, която изгоря, е бил затворен, на мястото, гдето се проектира Св. Александър Невски.

...Закупан в гробищата за престъпниците, на североизточната страна на град София, гдето са сега казармите на конвоя, в един хендек.

Бележки: 1. Казармата (кашлата) е била на мястото на Синодалната палата и градинката с художниците, зад Военния клуб. При голямото земетресение на 25. IX.1858 г. е съборена. Възстановена, е горяла по време на руско-турската война на 24.XII.1877 г. и по-късно - на 21.VIII. 1879 г. изгоряла напълно.

2. Гвардейските казарми беше от дн. Бул. “Янко Сакъзов” до бул. “Дндуков” - от ул. “Волов” до “Кракра”. Логично е в гвардейската казарма да е бил и гвардейския конвой (конният конвой, съпровождал владетеля при официални церемонии). На тяхно място сега е чешкото посолство. Следваха артилерийските казарми - до театър “София” - днес ж.к. “Оборище с парка пред него. Много често в мемориалната литература мястото на “конвоя” се бърка с мястото “Щала” - между улиците “Дондуков”, “В. Левски”, “Врабча” и “Волов” - където са били дворцовите каляски. Гробищата на престъпниците са били точно на това място - по дн. Бул. “В. Левски” - от бул. “Дондуков” до бул. “Янко Сакъзов”, а южно от тях - до бул. “Цар Освободител” е имало стари турски гробища.

3. Хендеко е минавал по днешния бул. “Васил Левски”.

Стр.30-33. *Ив. Вазов, “Спомени за София”, 1880 г.*

“Най на източния край, усамотена стоеше стара турска казарма, днес артилерийската казарма. В нея казарма е бил затворен на 1872 г. Левски след пленяването му в Къкринския хан”.

Ст. Чилингиров, “В. Левски”, 1923 г. Преразказ на Михаил Буботинов.

“На 1873 лето, 5 февруари, вторник, пазарен ден в София - 2 часа преди зори, в двора на пашовия конак - на мястото на днешния княжески дворец, стана необикновено разшаване на пашовите сеймени. По заповед на *Махзар паша*, тогава Средецкият управител...

Иконом поп Тодор, подготвен за половин час, се намираше с чаушите над цариградското шосе, зад градските окопи, на мегдана пред беледийското ханче... героя стоеше бодърствен посред мегдана...тука по заповед на Махзар паша свалиха оковите от нозете на Левски и *Хасан чауш* го поведе 20 разкрача наляво, в търнака, дето стърчеше бесилницата...Привечер Махзар паша заповяда да снемат тялото и да го заровят там при бесилката, след като се извърши опелото му по християнски обряд.

Карловския революционер *Петър Попов - хаджи Кюсе*, бил написал писмо на поп Тодора да го пита за Левски и че той му отговорил и дори начертал мястото, където бил погребан - “около метириза” на границата между турските стари гробища на София”. (Границата с кое?)

Бележка. Не е отбелязано коя година е записан разказът на Буботинов. Но в него има много неточности, което го прави съмнителен. Казва се, че поп Тодор се намирал с чаушите “над Цариградското шосе, зад градските окопи”. Но мегдана с беледийското ханче, “на 20 разкрача наляво” от който се издигала бесилката, не е бил “над Цариградското шосе” и “зад градските окопи”, а в края на днешната улица “Московска”, преди “хендеко”, от където почвало Орханийското шосе. Това ясно личи на плана на София от 1879 г. и на този от 1887 - 1912 г. отпечатан в труда на проф. Иширков “Град София през XVIII в.”. И в двата плана ясно личи мегдана, а ханчето е показано в югоизточния му край, някъде, където сега е градинката между ул. “Дунав” и старата Държавна печатница (Галерията за чуждестранно изкуство). Възможно е обаче, ханчето и да е било източно, извън окопа, на който е имоло порта, която вечер се е затваряла. Но е в двата случая мястото “на 20 разкрача наляво”, където е била “бесилницата”, се пада или в ботаническата градина пред старата мъжка гимназия (сега Журналистическия факултет), до ул. “Дунав” или към Музикалния театър. “Градските окопи”, “метириза” (правилно метериз - окоп) е всъщност градския ров, “хендеко”, който е минавал чак по днешния бул. “В. Левски”. Турските гробища са били от Орханийското шосе до Цариградското шосе, зад (източно от) хендеко, а българските - така наречените “на престъпниците” (където според други източници е погребан Левски) - от Орханийското шосе до днешния бул. “Дондуков”. Значи гробът би следвало да се определи някъде където сега е хотел “Сердика”, или по-скоро на мястото на Музикалния театър (виж и следващия спомен).

Стр. 45. Д. К. Бурски, “Къде е погребан Левски”, 1929 г.

Според *Ценко Ненов* [в 1873 г. мухтар на махалата], погребението на Левски станало същия ден (в деня на обесването) в ъгъла между двата пътя, които се кръстосвали при турските гробища, гдето сега е царският манеж. Това било място, покрито с храсти и ботраци (прав. бутрак - репей), и било отделено с трап от турските гробища. 24 дни по-рано там бил погребан *Д. (имитър) Обци*, а до него, по към пътя, погребан и *Левски*.

Бележки: 1. *Мухтар* (тур.) - българин, селски старейшина в турско време. Т.е. нещо като кмет на махалата, отговарящ за българите. Едно от най-сочените от биографите на Левски доказателства за предателството на поп Кръстю е това, че в турските телеграми до Цариград той е наречен “мухтар”, свършено неправилно (или пък нарочно!) преведено от преводачи на тези документи като “доносник”. Покойната османистка *Михаила Стайнова* също твърдеше, че превода “доносник” е абсолютно неточен.

2. Двата пътя явно са Орханийския, който е бил малко по на север от сегашната ул. “Московска” и този, вървящ покрай гробищата, както казахме по-горе, простиращи се от бул. “Дондуков” до бул. “Цар Освободител”, западно от хендеко.

3. “Гдето сега е царския манеж” е явна грешка в названията, често бъркани от много автори, тъй като става въпрос за коне. Манежът, който е място за езда, се е намирал на мястото на днешната Народна библиотека. Явно става дума за сградите на царския конвой (гвардейците за конвоя и конете за обслужване на двореца - виж бележката по-горе към стр.30 - 33). Трапът, който е отделял това място от турските гробища е бил явно по северната страна на Орханийския път. (Да се види къде беше писано за турско укрепление на това място!)

4. Двата по-горни спомена следователно определят гроба на Левски някъде към Музикалния театър, или по-скоро в градината срещу него, тъй като мястото е било преди хендеко. И в двата случая се говори, че гробът е близо до бесилката, а и Щала и Манежа са доста далеко от нея.

5. В следващия спомен също се говори за “един мегдан зад казармата на княжеския конвой”. Ако се имат предвид гвардейските и артилерийските казарми, където също е имало коне, то вече отбелязах, че те са били на мястото на днешния парк “Заимов” (“Оборище”), които започваха от ул. “П. Волон” до реката, което също е невъзможно. Уточнихме вече, че по картите “мегдана” се е намирал на мястото на градината пред Журналистическия факултет. След хендеко улици и мегдани не е имал, а са започвали гробищата.

Стр. 46. Т. Г. Влайков - “В. Левски”, къса биография, 1898 г.

“...тялото на Левски било погребано в “старите болнични гробища” - един мегдан зад казармата на княжеския конвой”.

55. “Ив. Вазов. Спомени и документи”. Проф. д-р Ив. Д. Шишманов, 1930 г.

Стр.95. 14.VI.1915 г.

В градината на Военния клуб. Свири музиката на гвардейския полк.

Бележка. Има някаква грешка. Сигурно става въпрос за Градската градина, при Военното министерство, където е свирила военната музика и Вазов често е ходил. (Виж и спомените по-нататък). Градината при Военния клуб е строена много по-късно - след 1930 г.

Стр. 96. 20.IX.1915 г.

Сутрин от 7 - 9 отивам на разходка в Борисовата градина, след това се връщам в къщи да закуся. Днес изгряването на слънцето беше чудесно. И най-хубавото е, че по това време никой не идва в градината. Седя сам на скамейката и прочитам сутрешните вестници.

Стр. 106. 22 юний 1916 г.

Седим в градската градина прд централната красива леха от която ухаят хиляди разнообразни цветя...

“...Но ти знаеш, че страстно обичам цветята, особено цветя с топли краски”.

Стр. 129. 2 юлий 1919 г.

...беше обикновено магазинът срещу Славянска беседа, гдето Вазов пиеше една мастика, а аз един вермут, или “Ерменското кафененце” срещу банята.

Стр. 133. 18 юлий 1919 г.

В градината при Градското казино. Вазов дошел да слуша след вечеря музика. Седим на една маса пред оркестъра.

Стр. 353. Къде е живял Вазов в София?

Когато Вазов се върна от изгнанието в Русия (1889 г.), той живееше в една стара разкривена двуетажна паянтова къща с много прозорци на ул. Витошка - цял фенер.

Бележка. На стр.80 Вазов разказва: “Майка ми беше наела една малка квартира в една стара полуразрушена къща на Х.(аджи) Пешева, на Витошка улица”. Богатската къща на Хаджи Тодораки Пешев - Желявецо, е била на ъгъла на Витошка и Алабинска, явно това е някаква стара сграда, в същия двор.

След това нае дома на Драндаров на ул. Солунска, недалеч от протестантската черква, срещу къщата на Ат. Илиев, от гдето се раздели с жена си (в 1891 г. - виж стр.29 от “Затрупана София” на К. Христов по-горе). По-после се премести в една малка къщичка на някой си Астарджиев [Лорда] на ул. Гурко до братовия му голям дом. (Къщата на ген. Вл. Вазов е била на ъгъла на Гурко и Раковски - “Ашингер”).

...майка му...писва на сина си Георги в Туркестан, да изпрати пари да могат да си построят собствена къщичка на мястото, което поетът имал на половина с брат си Никола.

Вазов помолил сестра си, да му отстъпи малко от своето място, та да станат 500 кв. метра, и тя охотно се съгласила.

Бележки: 1. К. Христов пише, че преди в Драндаровата къща, Вазов е живял насреща, в къщата на Ат. Илиев.

2. Явно целият терен по “Раковски” от ул. “Ив. Вазов” до “Гурко” са били на фамилията Вазови, като най-малкото място е било на поета.

Стр. 355. Първата ми среща с Вазова [1885 г.]

...Хубав слънчев зимен ден...бях издлъзъл да се поразходя към ханчето на Моллова [сегашният “Химически институт на Дирекцията за обществено здраве”] (в 1920 г. Сега кооперацията на ъгъла на “Цар Освободител” и пл. “Народно събрание”) последният етап, до който столичани се осмеляваха в ония блажени времена да прострат своите разходки. Орловият мост не съществуваше. Перловската река зиме замръзнала, течеше лете още нестеснявана от циментови стени. От Борисовата градина и помен нямаше. Никой не подозираше, че от скромната “пепиниера” около къщичката на градинаря Неф ще се развие някога един разкошен парк.

56. “София преди 50 години” - Георги Каназирски-Верин, 1947 г.

Стр. 16. ...и излязохме на Куру-чешме [сега ъгъла на ул. Алабинска и бул. Й. В. Сталин (Витоша)], където зад една хубава железна ограда с два портала се намираще конакът на Тодораки Пешов Желявецо..

...имаше голям салон - гостна стая, мебелирана с европейски мебели.

Аз, който идвах от Пловдив...за пръв път виждах мека мебел: канапета, фотьойли и пр. Оттогава...аз видях и живях в луксозни жилища и хотели...по всички крайща на Европа и Африка...но детинското ми впечатление от мобилировката, която видях в конака на Тодораки Пешов Желявецо, не може да се заличи.

Стр. 18. Къщата на Трайкович беше срещу митрополията или сегашната Духовна семинария (академия! На мястото на къщата сега е градинката до Съдебната палата). Тя беше съградена върху ориенталски колони и от двете ѝ страни се влизаше в серия от стаи, мебелирани богато...

Стр. 19. Най-богатия от тях (кореняците софиянци) беше старият Хаджи Мано. Нямаше махала в София, в която да не ви посочат хаджиманов имот, та дори и в днешна Сливница, където той притежаваше голям чифлик и много ниви. Втори по богатство беше Тодораки Пешов. Една трета от днешния Лозенец, тогава Курубаглар, беше негов, няколко квартала там, където са днес петте къшета и се кръстосват улиците “6-ти септември” и “Цар Крум”, както и голямото здание на дружество “Балкан”, което с изключение на малките поправки е същото, което някога беше луксозният хотел “Кобург” (на пл. “Александър I, ъгъла с “Търговка”, сега югоизточния ъгъл на Партийния дом), бяха притежание на Тодораки Пешов.

Всички квартали, които са обградени днес от улицата “Иван Асен II”, Военното училище и бул. ”Евлоги Георгиев”, приблизително 76 000 кв. метра, бяха също негово притежание. Други някои негови имоти бяха пръснати по днешните улици “Бачо Киро” и “Сердика”. Тия имоти той беше получил като зестра от жена си *тетка Таска*, която беше родена *Хаджиманова*.

Стр.22. ...откъм гарата, която беше още нова, прясно боядисана, с малка градинка на площада и в нея малък бюфет и оркестър с физармоника, в дясно от градинката се виждаше голямо неравно поле, по което пасяха стада овце. На това поле по Великден ставаше голям събор.

В ляво на същия булевард (Мария Луиза), малко по-долу, почти до ъгъла на ул. “Гробарска” (“Клокотница”), същият чужденец виждаше друга интересна гледка. Стотина малки барачки, фантастично облицовани с газови тенекета, с врати от амбалажни сандъци съставляваха прочутата тогава циганска махала.

Стр. 26. На ъгъла на ул. ”Цар Симеон” (и “Мария Луиза”)..на едно празно място се намираще *циркът-театър “Ангело Пизи”*, превърнат по-късно в театър..

Бележка. *Празното място (мегдан) на картата от 1879 г. е на западната страна на булеварда, не на ъгъла с “Цар Симеон” , а между нея и “Св. Кирил и Методии” - точно срещу ул. ”Струма”.*

Стр.30. ...стигаме до днешната джамия Баня Баши. В дясно от джамията беше скътана женската баня, а в ляво към ул. Търговска - мъжката. И двете бани бяха стари...но с много по-изобилна минерална вода от днешната баня [част от тази вода се изгуби при постройката на новата баня]...Пред женската баня, там гдето днес са халите, имаше голям мегдан, на който ставаше петъчният пазар. По-късно на същото това място бе построен големият дъсчен цирк “*Хамершмид*”... “По-късно циркът беше првърнат в театър и в него гостуваше оперната трупа на *Енрико Масини*.

Бележка. *От къде гледано “дясно” и “ляво”?* Ако е от бул. ”Мария Луиза”, както се подразбира, ул. ”Търговска” е в дясно от джамията!

Понеже говори за голям мегдан пред женската баня, там където днес са халите, излиза, че тази женска баня е била в дясно от джамията!

Стр. 32. ...в дясно на ъгъла площад ”Бански и ул. ”Мария Луиза”...беше голямото кафене “*Македония*” на *Спиро Хойолчев* [до дъно разрушено от бомбардировката] със своята широка тераса и многобройни маси на тротоара...Долепено до кафене “*Македония*” беше миниатюрното “*Арменско кафене*” на *Чауша*.

Стр.36. На северозападния (грешка - югозападния!) ъгъл на площада (“Св. Неделя”) имаше едно слабо възвишение, на което се намираха няколко малки дюкянчета...една бръснарница, тя е същата, в която според *Стоян Заимов, Левски* е проявил своето необикновено спокойствие...Тази бръснарница беше до кафенето на *Трайкович*. Отсреща беше *Митрополията* със широко разтворени портали.(На мястото на Духовната академия).

На източната част на площада на ъгъла на ул. “Клементина” (“Съборна”) беше старта църква “*Св. Петка*”, днес зазидана в митрополитското здание. До нея, в днешния двор на Митрополията, беше *арменската църква “Св. Богородица”*... На ъгъла, гдето днес е Духовната академия, се намираще камбанарията на днешната църква “Св. Неделя”, а зад камбанарията се намираще паянтовиият *хотел “Искър”*.

Стр.39. ...по улица “Витошка” в дясно, гдето днес е величествената Съдебна палата, там беше слдкарницата “*Айфелова кула*” на *Атанас Кечеджи*...След това идваше фотографията на *Иван Владиков*, а до нея, в голямо празно място, заградено с дъсчена ограда, се издигаше двуетажното паянтово здание на прочутото *основно училище “Денкоглу”*.

Стр. 42. На отсрещния ъгъл (по западната страна на “Витоша”, след “Алабин”) беше къщата на *генерал Желявски* (сигурно брат или син на Тодораки Пешов

Желявецо!), после следваше конакът на *Тодораки Пешов*, къщата на *Гаки Трифонов*, след която тая на *Тома Малков*, после тая на *Гърнева*..до днешната ул. "Неофит Рилски", гдето градът свършваше с *градината Салаш* (тур. - временна дъсчена барака) на *Иванчо Гърчев*..

Бележка. Има някакво противоречие с писаното по-преди: по западната страна на "Витоша", преди "Позитано" - срещу Митрополията - е къщата на *Трайкович* (стр.18) и кафенето на *Трайкович* (стр.36), на югозападния ъгъл с "Алабинска" - къщата не на ген. *Желявски*, а конакът на *Тодораки Пешов* (стр.16).

Лявата страна на ул. Витоша, с изключение на зданието с дългите балкони, в което живееше нещастният *Дико Йовев*..нямаше нищо особено. В това здание беше и кръчмата "Ново село" на бае *Георги*..След това идваха: зданието на бившия финансов министър *Михаил Сарафов* срещу конака на *Тодораки Пешов* и ъгловата къща на ул. Солунска на големия предприемач *Дим. Гиргинов*..Между ул. "Солунска" и "Гладстон" имаше голям пращен мегдан с много схлупени малки къщурки.

Стр.43. Когато витошките снегове се топяха, тук при кръстовището на ул. "Витошка" и "Солунска" подземната "*Крива река*" избликваше и наводняваше целия мегданлък, като му даваше вид на езеро. Оттук *Кривата река* минаваше през "Солунска" до Народния театър, гдето се губеше и излизаше негде при Ботаническата градина, за да изпълни дълбокия трап срещу сегашната турска легация, превърнат отпосле в зимна пързалка, а сега народна детска градина (Паркът на паметника "Съв. армия").

Стр. 45. Там, гдето е днес учителската каса (пл. *Славейков*, ново кино "Славийков") беше старото паянтово турско здание на г-жа *Султана Др. Христова*, в което се помещаваше телефонната кабина за публиката [телефонът още не беше разпродстранен по домове и кантори].

Бележка. Това е един от двата конака на площад "Кафене баши". Вероятно това е било турското полицейското управление. Другият - "Синия конак" е бил някъде към мястото на "Алианс Франсес" и е изгорял по време на войната.

Стр. 47. Все в съседство с пл. "Славейков" ще отбележим старата централна поща. Днес *Търговската банка* заема същото място (сега пак е банка, на ъгъла на "Гр. *Игнатиев*" и "Ангел *Кънчев*") и сградата напомня старата поща само по часовника си, който е над фасадата. Срещу пощата беше румънската легация. (Кооперацията с оптичния магазин отдолу).

Ако тръгнете към "Алабин", ще излезете горе-долу срещу тогавашния хотел "*Люксембург*"... (На мястото на кино "Европа" - виж "Затрупана София" на *К. Христов* по-горе). Пред хотела имаше летен театър, в който операта на *Масини* често гостуваше.

Стр. 48. По улица "6 септември", на другия ъгъл, гдето е сега Министерството на вътрешните работи, се намираше първият дворец на княз *Александър Батемберг*.. В едно малко здание долепено до двореца се помещаваше Санитарната дирекция, а на ъгъла на *Гурко* беше Министерския дворец. На другия ъгъл (по диагонала - към "Раковски") беше зданието на *Братя Иванови*, отсетне откупено за Дирекция на железниците. До него (на "Раковски") беше народната библиотека, отсетне руската гимназия *Кузмина* (не в народната библиотека, а зад нея - към "6 септември") сега до основи разрушена от бомбардировката.

Стр. 49. ...съзирате английската легация, която се намираше на бул. *Толбухин*, гдето е днешната кооперация и бакалница *Браделов*. (Ъгъла "В. *Левски*" и *Гр. Игнатиев*", сега пак магазин за хран.стоки "Браделев"). Английската легация беше двуетажно червеникаво здание с големи аркади и по две колони от страни. За онова време тя правеше впечатление на някакъв дворец.

Стр. 50. Поради това, че в дъното на тая улица (“Раковски”), там гдето тя се пречупваше към казармите, живееше президентът *Стефан Стамболов*, и че до него на ъгъла, гдето днес е кръчмата “*Алтън Калофер*”, беше градоначалничеството, а срещу него беше домът на *Димитър Петков* (къде!?)...

Бележки: 1. Къщата на Стамболов е била на югозападния ъгъл с “Цар Крум”. Градоначалничеството (някъде го пишат “полицейски участък” - на северозападния ъгъл с “Рачо Димчев”, доскоро химическо чистене.

2. Сега е модно невежите журналисти да наричат кметовете “градоначалник”. По времето след Освобождението, кмета (той е бил и председател на Общинския съвет) си е бил пак “кмет”, а под руско влияние (виж Гоголиевия “Ревизор”), “градоначалник” се наричал началникът на полицията (сега Началник на СДВР), който нямал нищо общо с общината.

...в дясно от днешното си място беше старият салон “Славянска беседа” (ъгъла “Раковски” и “Аксаков” е било празно място, а “Славянска беседа” - до него в дясно по “Славянска” - днес хотел “Славянска беседа”)...Срещу “Славянска беседа” беше хотел “*Империал*”, а под него прочутата гостилница “Средна гора” (днес М-во на финансите)...

Стр. 53. По нагоре от “Средна гора” - там гдето е днес театър “*Роял*” (Театъра на армията), имаше празно място, а в двора в една едноетажна къща, беше деликатесният магазин “*Свищов*” на *Цуцумано*...

Отсреща, гдето днес е Военният клуб, беше старото турско здание, което служеше за казарма на нашето Военно училище...Днешната градинка срещу Военния клуб дълги години беше дълбок трап, обграден с дървена тараба.

Стр.55. На ъгъла срещу южната (източната!) врата на двореца беше Министерството на финансите със своето отделение за българските държавни железници (доскоро магазин на “Булгартабак” и “Концертна дирекция” - сега надстроеното и обновено здание). Съседно до Министерството на финансите, в зданието, което беше съборено за да се построи новият хотел “България”, бяха книгоиздателството и печатницата на *Иван Говедаров* и книгогледницата на *Т. Драгиев*. По-късно инергичният левантинец *Порчело* откри тук заведението “*Алказар*”. Отсреща, гдето днес е Естественият музей, тогава двуетажна къща с балконче (къщата на *Бурмов*), беше тайният кабинет на *Фердинанд*, чиито шеф беше *С. Добрович*...

На противоположния ъгъл (“Цар Освободител” и “Цар Шишман”) - днес кафене “Савоя” (доскоро Унгарския културен център) - в един жълт висок партер, без етаж, живееше нашият голям парламентарен оратор и министър *Тодор Тодоров*.

Около 1898 г...се построи днешният *Военен клуб*... Картографският институт си беше такъв, какъвто си е и днес (и днес е същия - на ъгъла с ул. “Париж”). По-долу, в дясно, беше жилището на *Ив. Евст. Гешов* (доскоро, без вторият етаж съборен от бомбардировките, Музей на рев. движение). Зданието на стария *Моллов* (ъгъла с пл. ”Нар. събрание” - днес кооперация с бившия бар “Астория” и бюро “Балкан”) и Министерството на външните работи (БАН, без крилото към пл. Ал. Невски) са същите от него време.

Стр. 57. На пл. “Нар. събрание” на мястото на паметника Цар Освободител имаше малък водоскок, заобиколен от градинка. На ъгъла на днешния булевард Толбухин (“В. Левски” - сега “Ялта”) стърчеше домът на стария *генерал Данаил Николаев*. Тогава тази къща ни се виждаше като дворец...

До народното събрание в дясно имаше една доста гъста горичка от акации (днес градината с паметника на “Св. Климент Охридски”). Нищо не спираше погледа и оттук се виждаше ясно манежът, на чието място днес се строи Народната Библиотека, виждаше се да стърчи и самата къща на *д-р Конст. Стоилов* (ъгъла “Шипка” и “Хр. Георгиев” - съборена през шестдесетте години за построяване на

севроизточното крило на Университета) и павилионът на злощастния *капитан Паница* (къде !?).

Стр. 58. Няколко години преди *1900 г.* изникна зданието на *Сърмаджиев* - днес Турска легация, което не е претърпяло никакви изменения.

Пепиниерата започваше от езерото и свършваше до малкия бюфет, днес изоставен, построен на слаба височинка. (Сега детска площадка с езерце). Езерото с рибките или както тогава го наричаха "Жабите", беше много далечна разходка и местността не беше залесена.

Бележка. *Интересно! Щом не е било още залесено, значи не е било и благоустроено и езерото не е било изкуствено. Явно там е имало някаква изворна вода, за да се образува езеро със жаби!*

Стр.59. До паметника на Левски беше *Щала*, в която бяха изложени парадните каляски на *Фердинанд*, някой от тях бяха домъкнати от Версайлския дворец като наследство на княгиня *Клементина* от баща ѝ. Оттам се слизаше по бул. "Дондуков" до къщата на *Отто Билик*, сега участък, където завършваше градът.

Бележка. *Много красива къща, в дъното на голям двор - съборена след 1950 г. - за да се построи за висши военни култовата кооперация на ъгъла на "Дондуков" и "В. Левски".*

Стр.61. Днешната градина пред банята беше празно място, заградено с тараби.

Стр.63. След "*Панах*" (бившия Планов комитет) по ул. "Сердика" беше старата златарска чаршия и *Хаджимановия хан*, който в турско време е бил център на срещи на търговците.

Бележка. *Последните части от този хан стояха до шестдесетте години, когато ги събориха за да прокарат трамвѝйната линтия и направят автосервиз - сега гараж за колите на Мин. съвет. Черницата пред входа е от времето на хана - преди освобождението.*

Стр. 67. На югоизточния ъгъл на прзното място около Буюк джамия в едно малко здание се помещаваше столичната община, но скоро тя се премести на ъгъла на ул. "Левски" ("Дякон Игнатий") и Градската градина, бившето здание на *Доктор Цачев*, гдето е и днес. Тогава тя беше малко едноетажно гевгирено здание. По-късно (*около 1934 г.*) издигнаха още един етаж и прибавиха двете крила...

Бележка. *На плана от 1879 г. общината е отбелязана по на юг - към северозападния ъгъл на пресечката на дн. "Лега" и "Алабин" и между нея и Буюк джамия има цял квартал. Другаде вече се каза, че преди къщата на доктор Цачев на това място е имало турски конак, в който се настанява руската администрацията на княз Дондуков. След заминаването на руснаците изглежда мястото е купено от кмета Хаджиенов (той е правил много далавери с турски имоти), по-късно е продадено на д-р Цачев, който построява на мястото на конака откупеното по-късо за община "гевгирено здание". То е разширявана и надстроявано много пъти и се ползваше от Общината докъм шестдесетте години. След това там се настани софийката градската библиотека. Преди десетина години бе разрушено до основи и на негово място се построи огромен бизнес център.*

Срещу днешната централна поща (по-скоро срещу Общината) в едно старо здание се помещаваше девическата гимназия. После тя беше продължена в допълнителното здание, гдето сега е телефонната централа, срещу общината. (На това място сега е Телефонната палата).

Стр.103. Измежду хотелите на София по онова време хотел "*България*" (сгарият) ни правеше впечатление на дворец...В едноетажното крило над старото *кафене "България"* и срещу Военното министерство имаше запазен апартамент, в който живееше собственикът на имота *генерал Кесяков*, сродник на *Тълчилещовите*, който игра известна роля по време на изпъждането на княз *Батемберг* (бил е руски възпитаник и руски поданик и като такъв върл противник на *Княза* и *Стамболов*).

След неговата смърт син му *Константин* и зетьовете му полковници *Голдоер* и *Раевски* (руснаци!) от Петроград продадоха хотела и мобилите на *Леон Фрай*. Особено ценните лични мобили на генерала - легло със злато обшито с балдахин върху коприна бродир, която от един век вече не се произвежда, бяха купени от тогавашния руски дипломатически представител *Бахметиев*, други ценни предмети бяха купени чрез *Виткович* и *Леви* за Виенския музей, а монументалното писалище от палисандър бе подарено на адвоката *Петър Шварц* който посредничи за сделката. Един извънредно тежък полюлей с мозайки и позлатен бронз, чиято тежина не можеха да издържат гредите на хотел “България”, както и един огромен порцеланов сервиз, маркиран с К. К. и много сребърни предмети, оставени на съхранение у французойката *г-жа Балтон*, при нейната внезапна смърт бяха иззети от френския дипломатически агент в София и пратени на наследниците ѝ във Франция.

Бележка. Въпросния ген. *Кесяков*, в деня на изгонването на княз *Александър I* е станал смешен с това, че е обикалял на кон София и с извадена шашка като бесен е крещял хули срещу княза, силейки се да настрои софиянци против него и оправдае действията на офицерите, които по указанията на руското правителство са устроили заговора. В “*Екзарх Йосиф I в спомени на съвременници*”, стр. 88 - 89, *Конст.* Иречек пише: “(Екзархът говори) за своите дела в Румелия, гдето двамата братя *Кесякови* (*Константин* и *Тодор*, синове на генерала) от лични [материални] интереси правили опозиция на *Берлинския договор*: агитация против *Екзарха*, заплашвали го с убийство”. Пак руските шпиони в България (от което са имали и “материални интереси”)!

Стр. 104,105. На площад “Александър” днешното дружество Балкан...беше хотел “*Кобург*”, също луксозен хотел. (Виж също по-горе стр.19).

...(На мястото на) днешният “*Феникс*” (доскоро Държавен комитет по планиране), *Йохан Панах* от Виена откри хотел, ресторант, сладкарница и кафене “*Панах*”. След избягването на *Панах* в Цариград, предприятието бе взето от *Кенди*.

На ъгъла на ул. ”Трапезица” (с “*Дондуков*”) беше хотел “*Братя Иванови*”; на самия площад (пл.м“Трапезица” - намираше се между улиците “*Мария Луиза*”, “*Нишка*” (бул. ”Т. Александров”), “*Княз Борис I*” и “Трапезица” - където сега е статуята на София) беше големият хотел, градина и ресторант “*Одеса*”; на мястото на днешната Духовна академия - хотел “*Искър*”, а при старата поща, днешната хлебарница *Китаев* - хотел “*Поща*”. (За мястото на старата поща виж по-горе стр. 67). На ул. *Витошка* имахме стария хотел “*Батемберг*”; на бул. *Дондуков* до ул. *Тетевенска* (*Буда Пеща*) беше хотел “*Руски цар*”...Останалото в София бяха ханища, като най-известния от тях беше *Хаджимановият хан* на ул. *Сердика* (виж по-горе стр. 63). и “*Стара Загора*” на ул. ”*Ангел Кънчев*” (виж “*Затрупана София*” на *Кирил Христов*).

57. Вестник “Зора”, бр. 7321 от 19.XI.1943 г., стр. 5 Обявление - Разни.

Разсадници декоративни [паркови] дървесни растения; бюро устройство модерни градини - паркове, основано 1907 година *Тотю Казаков*, София, спирка “*Овча купуел*”.

Бележка. Тези разсадници, вече на “*Братя Казакови*”, бяха край реката, там където сега е спортния комплекс “*Славия*” и конната база към него. При национализацията от 1948 - 49 год. са национализирани и предадени на общинската служба “*Паркстрой*”. Когато военните иззеха терена за строеж на спортния комплекс (някъде към шесетдесетте години), в замяна предостъпиха терени на *ТКЗС*, ползувани от тях за стрелбища, при с. *Мало Бучино* в *Люлин*. Тъй като новите терени изискваха голяма подготовка за новото им предначени, а военните бързаха с опразването на разсадниците, “*Паркстрой*” се принуди да разпродаде на бесценица или унищожи великолепна едроразмерна декоративна

растителност. Част от нея бе пренесена в Западния и Северния парк, които тогава се залесяваха. Тъй като при тази замяна на терени собствеността не е била оформена документално, след 10 ноември общинската фирма "Озеленяване" не се постара (съвсем съзнателно!) да оформи собствеността си и поземлената комисия възстанови собствеността на земите на старите собственици (от преди влизането на земите в ТКЗС) и основната част от растителността беше отново унищожена, а общинската фирма "Озеленяване" остана без база за производство на декоративна растителност. Спортата база, обаче, си има документи за собственост на земята!

58. "Леандър Льо Ге-Дипломатически доклади от София , 1875 - 1877", 1997 г.

Стр. 26. От по-късни публикации научаваме, че първоначалният адрес на *Льо Ге* (*март 1875* г.) бил на улица "*Ташова*", която се намирала между днешните улици Алабин и Позитано, в къщата на *Елена Хаджиатанасова Миланова*. След това за сграда на вицеконсулството е наета новостроящата се къща на *Моше Мошиях*, като *Льо Ге* заплатил сто наполеона за направата на втория етаж по негов проект. Сградата се намирала на *Бююк джамеси сокаги* [улица] и служела и за жилище на вицеконсула. Дюкяните на долния етаж били преустроени с цел да служат за помещения на пазачите. Към един от докладите си (*25 април 1876* г.) *Льо Ге* изпраща в Париж снимка на фасадата, за да бъдат изработени подходящ герб и мачта за знамето на вицеконсулството.

Бележка. Тази къща е била на днешната улица "*Леге*", където сега е парадния вход на президентството.

Стр. 49. Доклад от *25 април 1876* г.

Когато видях, че не мога да намеря писар при тези условия (60 фр. месечно), се обърнах към управителя (на София - *Мазхар паша*)...и той нареди на агента на горите [г-н *Малкасуни* (Малхазуни, Малкасин)] да бъде винаги при нужда на мое разположение за посочената сума...

Бележка. Този агент изглежда не ще да е имал много работи по горите, а е вършил повече легационна работа, тъй като, както пише самият *Льо Ге*, само от *13.3.75* г. до *13.3.76* г. е получил от мютисарифа отговори на 452 писма, които са му написани на турски (и съответно преведени от френски), отделно кореспонденцията с *Цариград, Париж, Русе, Пловдив* и пр.

Стр. 50. Същият доклад.

III. За (средствата, похарчени за) отоплението и осветлението на еничарите (пазачите на консулството) трябва да се каже на Ваше превъзходителство, че никога и никъде не съм виждал толкова зле приспособени към климата на София сгради.

Живея в една къща с прилична за София вънкашност. Дирекцията на фондовете може да се увери в това, ако погледне фотографията, която залепих на копието, изпратено до...Стените на тази къща са дебели едва 0,10 (м.). Те са направени от плет, покрит с пръст и вар. Вятърът прониква през процепите в пода и тавана, а прозорците, покрити със стъкло, след една година започват да пропускат през пролуките, тъй като тук нямат навик да използват маджун и в началото на всяка зима трябва да залепваме хартиени ленти върху прозорците.

Тези къщи, повтарям, не са пригодени изобщо за студовете, които тази година достигнаха до 25 градуса под нулата, а имахме и 27 градуса. След като за своя сметка поръчах 100 коли дърва за отопление на кабинета и на различните помещения в моето жилище, трудно ми е да откажа известно количество на месец за отопление и осветление на стаите на еничарите.

Стр. 52. Същият доклад.

Ваше превъзходителство отлично знае, че когато в такъв загубен град на Турция като София...

Стр. 62. Доклад от 11 май 1876 г.

Струва ми се обаче, че той (Ахмед Мазхар паша) не знае действителното положение на санджака, въпреки лукавството, което не мога да не му призная. (За Априлското въстание).

...но смятам, че мютисарифът е премного хитър, за да не вземе необходимите мерки...

Стр. 64. Писмо от 13 май 1876 г.

В крайна сметка считам, че предпазливостта на този служител (Мазхар паша) превишава всички граници и че ние не можем да имаме доверие в него...

Стр. 65. Писмо от 13 май 1876 г. (второ)

От дълго време съм установил, че когато искам да узная истината от *Мазхар паша**, трябва да отида при него в два единствени момента на деня, а именно: в единадесет часа по турски [време, което не ми харесва, защото тогава той пие мастиката си, питие, от което ми призлява], и в три часа, тоест, след като се е наобядвал.

**Ахмед Мазхар паша [неизв. - 1893] - софийски мютисариф [1872 - 1877], от средата на 1876 г. - софийски валия; известен с жестокостта си по време на потушаването на Априлското въстание 1876 г., награден с орден "Меджидие". Проявил голяма активност в сградостроителството на София, от което извлечал големи облаги.*

Стр. 67 - 68. Доклад от 23 май 1876 г.

...се говори само за жестокостите, извършени от черкезите...

На връщане (от Ихтиман) видях по пътя да водят волове, овце и коне (заграбени) от българите, които те караха [около 6500 глави], за да ги продадат в София и околностите. Днес, пазарен ден, дюкяните на пазара бяха нападнати от новопристигнали войници, които продаваха предметите, които успели да пренесат.

Стр. 70. Доклад от 24 май 1876 г.

Вчера, пазарен ден, завърналите се наскоро войници продаваха на пазара предметите, които са откраднали от българите. Около 20 000 глави дойтък са били задигнати от тези нещастници, а 6 500 са били изпратени тук, за да бъдат продадени в града и околността.

Стр. 71. Доклад от 31 май 1876 г.

На пазара на *23 май* новопристигналите войници не се задоволяваха (само) да продадат на прекупвачите евреи задигнатите от тях вещи на българите, (но) проявяваха радостта си, като правеха неуместни за случая шеги. Така, един от тях, за да покаже красотата на едно женско българско палто, го слагаше върху гърба на един продавач на сол на тържището.

Мюсюлманските хлапета, въоръжени с малки пръчки, сваляха шапките на българските селяни.

Стр. 72. Вчера в десет часа сутринта бяха докарани три дървени топа* и около шестдесет български затворници. Това събитие направи сензация. Говореше се, че ще снимат топовете.

**При потушаване на Априлското въстание във Ветрен, Панагюрище, Копривщица Хасан бей пленява три дървени топа. Има сведения и за пленяването в Копривщица от войската на Адил паша също три дървени топа. Вероятно*

последните са и докараните в София.

В момента, когато най-малко очакваше, в десет часа и половина, властта получи официално телеграма, с която се възвестяваше възкачването на *султан Мурад (V)*. Тази новина накара целия персонал на конака да си загуби ума.

В единадесет часа се събраха войските...Първият салют с две оръдия “Круп” беше изстрелян. Въпреки съобщението, разгласено из града, когато първите оръдейни изстрели се чува, настъпи всеобща паника сред жителите, които помислиха, че идва всеобщо клане, и хукнаха на всички страни с каруците си; жените, които издаваха високи писъци, тичаха след мъжете си; воловете, също така изплашени, се разбягаха наляво и надясно. Тази сцена продължи около десет минути, когато най-после българите разбраха причината за този шум и се успокоиха.

...Вечерта имаше илюминации и артилерийски залпове. Осветих, както в дните на официалните празници. Беше забелязано, че това събитие прави турците загрижени, но че българите и гърците - раята, и евреите бяха доволни.

Бележка. *Това съобщение говори, че дървените топове по време на Априлското въстание са били масова практика. Явно мита за уникалното “Черешово топче” е наложен от художественото описание на Ив. Вазов в “Чичовци” и “Под игото”. Това показва и че на места българите са се готвили много усилено за въстанието. Но авантюристичното му обявяване от Бенковски, преди да е завършила пълната му подготовка е довело до неговия провал.*

Стр. 74. Доклад от 2 юни 1876 г.

Въпреки тази тактика (на *Мазхар паша* - да си дава вид, че прави нещо за спиране действията на турците) тук всички мислят, че той е съучастник на клането и че съучастието му е било купено с обещанието за добър дял от плячката. Говори се, че един българин от околностите на София си спестил мъките на затвора с помощта на 300 лири. Споменават се и други случаи с различни суми. Може би в края на крайщата този чиновник ще успее да спести двете хиляди лири, за които мечтае от дълго време, за да бъде назначен за валия в град по-малко студен от София и чиито жители ще бъдат по-разумни. (Той успява в това - малко преди освобождението на София е преместен!).

Стр. 77. Доклад от 7 юни 1876 г.

Вчера пазарът беше доста оживен...Черкезите продаваха коне, откраднати от българите и то по цена една лира за кон. Изглежда че *Мазхар паша* е получил заповед да приключи с крадените коне и че тази мярка се прилага само към говедата, овцете и козите.

Изглежда принуждават българите да казват, че черкезите и башибозуците единствени са извършвали всички грабежи и че турците в този случай са чисти като сняг. Турски войници обаче са се хвалили, че са рязали ръцете на български девойки, за да им вземат гривните.

Освен това чух да се говори за разногласие между мютисарифа и влиятата. (*Асъм (Асим) паша*, валия на Русенския вилает, пряк началник на софийския мютисариф). Първият, заявявайки, че плячката принадлежи на държавата, искал да върне отново откраднатия добитък [без съмнение за да си присвои добра част], но вторият поддържал, че е собственост на този, който я е взел. Сега, когато *Мазхар паша* е получил заповед да я вземе отново, той вероятно ще върне колкото е възможно по-малко, за да увеличи грешката на своя началник. *Мазхар паша*, изглежда, също така ще бъде уволнен.

Стр. 84-85. Доклад от 14 юни 1876 г.

Изглежда, спокойствието се възстановява. Българите, които се бяха укрили в Балкана, се завръщат всеки ден в равнината и ако не бъдат видени от башибозуците, *те биват предавани от съседите си* (!) и след това докарвани в София.

Затворите са пълни с българи.

Последната седмица донесоха на няколко пъти единадесет глави на въстанници. Мазхар паша накара да ги заровят в българското гробище* за да смекчи лошото въздействие от излагането им.

**Старото софийско християнско гробище се намирало на мястото на бившия бостан на софийската кокона Марица Кирташова, подарила го на българската община. След освобождението там е построена Окръжната палата (днес Мин. на земеделието и горите).*

А българите за какво да му благодарят? (На Мазхар паша). Освен за това, че не ги е изтребил. За съжаление абсолютно вярно е, че те нищо няма да спечелят от промяната и не могат да се заблуждават, че заместника му ще ги използва като него, но няма да направи като него - да разкрсява града.

Стр. 87. Приложение към предишен доклад от 14/26 май 1876 г.

От друга страна, знаем, че българското население никак не е склонно да отправя благодарности към *Мазхар паша*. Напротив, то искаше неговото отстраняване, а бившият велк везир (Митхад паша?) му го беше обещал.

Стр.89. Писмо на Л. Деказ до Льо Ге, 26 юни 1876 г.

Бих проявил още по-голям интерес към сведенията, които сте в състояние да ми предадете в този ред на мисли, като се има предвид, че вилаетът, в който е разположена София, се оказва един от възможно най-бавните по отношение на получаваните новини от Европейска Турция.

Стр. 90. Доклад от 28 юни 1876 г.

Вчера, пазарен ден, още в два и половина часа сутинта езекутираха първите осем осъдени. Единият беше окачен на изхода на града, по пътя за Орхание, на малка бесилка, направена от два стълба, съединени с напречна греда, на която виси въжето. (На това мястото е била и бесилката на Левски). За останалите седем бяха издигнати скелета от по три дървени части, свързани с железен клин. И така, единият беше обесен на пътя за Татарбазарджик, двама на пътя за Ниш, двама на пътя за Бали Ефенди и последните двама на пътя за Лом паланка.

В дванадесет и половина по обед мъртвите бяха свалени от скелите и закарани с каруци в българското гробище, където бяха погребани. В три часа видях да завършват гробовете.

Стр. 93. Доклад от 30 юни 1876 г.

Вместо да отведат всеки осъден направо на определеното място, войниците ги отвеждали по няколко заедно и докато бесели един от тях, карали другите да гледат действието, като им казвали: "Така ще обесим и вас на други места".

Погрижили се също така да обесят двама братя един до друг по пътя за Ниш.

Яхия бей, този невеж, но суетен полковник от генералния щаб, който е директор на Комисията по железниците (в София) откакто е член на анкетната комисия (която разследва Априлското въстание и съди заловените), като че ли е загубил изцяло разсъдък. Ходи рядко в бюрото си, а когато се появи, говори само за бесене и военни планове.

Бележка. Последните няколко доклада показват, че за тези, които са били съдени като въстанници и са били обесени като опасни за империята, са се строили специални солидни бесилки и след обесването им властите са разрешавали препогребването на телата им, както и докараните в София отрязани глави на убитите бунтовници, в българските гробища. Фактът, че В. Левски е обесен на обикновено бесило и е бил заровен набързо в "гробщето на престъпниците" край бесилото, както и осъдения за криминално деяние - обир на хазната - Димитър Обци показва недвусмислено, че по време на процеса турците не са установили,

че именно той е ръководител на антитурско движение и подготвящото се въстание, а е бил осъден на смърт като престъпник - убиец на чирака на Енчо Халача в Ловеч.

Виж също и доклада от *19 октомври*, стр.122 -123 по-долу, за обесените на същото място 8 въстанници, чиито тела, заровени до бесилото, поискани от българската община са били пренесени в българските гробища срещу 2 кила ракия! Там, до черквата, е била препогребана и главата на Дим. Общи, погребан на същото място като Левски. Значи се е знаело точно къде са погребани Общи, обесените и убити възстанници! Само за *Левски* не се знае! Явно никой от българската община не е поискал препогребението му! Но не е и чудно - мнозинството от членовете на софийския револ. комитет и общината са били руски възпитаници и шпиони. А знае се какво е било отношението на Левски към чуждата, руска намеса за освобождението - прозирайки руските завоевателни намерения, той е бил решителен противник на руската намеса в нашето освобождение. Много от тези хора, както и тези от Ловчанския комитет, веднага след Освобождението заемат високи постове в руската и създадената от нея българска администрация. Затова когато започва изграждането на паметника на Левски, в основите на който е трябвало да се положат костите му, никой от тях "не си спомня" къде точно е бил погребан! Ето защо теорията на *Николай Хайтов* за тайното пренасяне на останките му и препогребването им в "*Св. Петка Самарджийска*" куца. Защо ще ги пренасят тайно, след като властта е позволявала това да стане явно?!

Всичко това поставя под съмнение и цялата история за причините, довели до организирането от *Димитър Общи* обир на турската хазна, предателството на *пол Кръстю*, залавянето на *Левски* и изобщо, колкото и да изглежда кощунствено, героизацията на дейността на Централния революционен комитет като цяло по подготовката и избухването на Априлското въстание. Явно между него и *В. Левски* е имало съществени търкания. (Виж и докладът от *27 юли 1876 г.* на стр. 103 - 105 и други, в които *Льо Ге* описва картината на въстанието). Изглежда е необходимо целия запазен архив по процесите за обира на хазната, осъждането на Левски и потушаването на Априлското въстание да бъдат препрочетени и истината да се очисти от всякаква митологизация.

Стр. 95-97. Доклад от 21 юли 1876 г. Началото на сръбско-турската война (*събития от 11 - 16 юли*).

...но сърбите още на много места се намират на турска територия. Сърбите премнаха границата и накараха населението на около 40 български села да премине в Сърбия; тези селяни не можеха да откарат целия си добитък и тогава башибозуци и черкези побързаха да разрушат селата и да вземат стадата. (Селата са около Пирот и Бяла паланка, явно чисто българските Западни покрийнини).

Стр. 98. Доклад от 21 юли 1876 г. (втори).

Винаги когато се обръщам към *Мазхар паша* или съм му писал официално, или пък съм се оплаквал (от лошото отношение на турците към европейците, живеещи в София) чрез мой преводач, писар или еничар, получавам само хубави думи, а виновникът нито веднаж не бе намерен.

Извън града има два постоянни лагера, където е лесно да бъдат настанени временно тези освирепяли люде (събраните в София за войната със Сърбия войници, башибозуци и черкези), наричани тук доброволци, но на тях им се позволява да се разхождат из града, където обиждат всеки немюсюлманин и обират магазините.

От Татарбазарджик до Ниш всички ханове са изоставени. Тук много дюкяни са затворени. (Ниш, с българското си население, е в пределите на Турция, а не в новоосвободена Сърбия).

Стр. 103-105. Доклад от 27 юли 1876 г.

Още в началото на въстанието в Босна (в Херцеговина то започва през *юни 1875 г.*, а през *август* се присъединява и Босна), чужди агенти [сърби и руснаци] пристигнаха в България, за да подготвят бунт, който трябваше да съвпадне с въстанието в Сърбия. (Русия подготвя въстание и там, което довежда до сръбско-турската война през *юли 1876 г.*, след която Сърбия постига освободението си). Едно случайно обстоятелство предизвиква преждивременото му избухване тогава, когато само три или четири села бяха успели да се снабдят с оръжие. Ето защо това беше само местен бунт и турското правителство без мъка успя да го потуши...

Бележка. В този, а и в други доклади Льо Ге описва причините за априлското въстание, които много се отличават от мегаломанията на нашите историци за масово всенародно движение (както за септемврийското и деветосептемврийското въстания). Неуморният труд на Левски за подготовката му и постигане на освобождение без чужда, руска намеса, съвсем не е бил завършен. Даже тези доклади ни навеждат на мисълта, че **провалянето на дейността на Левски, неговото залавяне и осъждане, нарочно са били провокирани от руснаците, тъй като това е пречело на намеренията им - "освобождавайки" България, да създадат там една руска "Задунайска" губерния, а Сърбия да стане буфер към Западна Европа. Няма причина да се съмняваме в обективността на Льо Ге, тъй като по това време политиката на Франция е ориентирана към подкрепа на Русия, докато Англия и Германия подкрепят Турция.**

Да вземем само *Мазхар паша*, управител на София, когато беше още мютесариф [скоро го назначиха за валия] (в *началото на 1876 г.* Нишкият санджак е присъединен към Софийския, като съставляват нов - Софийски - вилает), официално той получаваше само 9 020 пиастри на месец; оказа се обаче, че му трябват 15 000 пиастри, за да живее и около 3 000 за бакшишите, изпращани в Константинопол, или общо 18 000 пиастри. Следователно му се налагаше да изтръгва (от българското население) сума, равна на тази, която му се отпуска официално.

От месец *май (1876 г.)* конакът* беше преустроен в нещо като хан, за да дава подслон на министри, главнокомандуващи, генерали и висши офицери всички чинове. Всеки гост струва изключителни разходи и не си заминава, без да отнесе спомен, пропорционален на ранга си. Един министър например си тръгна със сервиз сребърни прибори, като изпрати 350 килограма дисаги и получи правото да пребивава безплатно в едно яси (?) разположено на брега на Босфора, собственост на *Мазхар паша*, заедно с някой от роднините му.

При тези условия действително не знам как този чиновник би могъл да задоволи всичките си нужди, без да прибегва към допълнителни суми извън заплатата си. Той има много недостатъци, между които този, че рядко проявява добросъвестност, но трябва да му се признае като единична заслуга, че е направил нещо за разхубавяването на града, като при това се е погрижил достатъчно да обърка сметките и разходите в своя полза.

В същност всяка къща плаща определена сума за осветлението и поддържането на улиците. Но фенерите са смешно недостатъчни, а често в лампите няма газ. Колкото до улиците, с изключение на няколко, когато вали, те наподобяват потоци и кални локви.

**В дописка до в. "Източно време" [м. май 1875 г.] се споменава, че е започнало преустройство на конака в София. Във в. "Дунав" [12 ноември 1875 г.] се съобщава, че понеже правителствения конак се бил "порутил и съборил", са били отпуснати 60 000 гроша за възстановяването му. Старата сграда била съборена и изградена отново, като била разширена с цел да се съберат в нея всички правителствени отделения. За прозорците били доставени стъкла от Цариград. Софийското население е работило ангария по строежа му. (Бележка 13 на съставителите).*

Невъзможно е да се скрие, че *Мазхар паша*, мютесериф на София, не е оставил тези двама висши офицери (*Хасан паша* и *Хафиз паша* - потушили Априлското въстание) да ограбят селата, без да е осигурил своя дял. Несъмнено е, че е взел едри суми, за да пусне на свобода предполагаемите обвиняеми. Османското правителство, вместо да го уволни, го направи валия, тоест главен управител.

Стр. 109. Доклад от 27 юли 1876 г.

Министърът на войната (*Абдул Керим паша*) пристигна в София на *9 юли*. На следващия ден той изпрати за Ниш началника на генералния си щаб, генерал *Неджиб паша*, *Хафиз паша* и полковника от генералния щаб *Яхия бей*..

През това време тази лакома особа [на всяко ядене изядва по един овен] си почива в шатра близо до София, което му дава възможност да идва всеки ден и да прекарва по няколко часа на телеграфа с мютисарифа...на *22 юли Абдул Керим паша* се реши да замине за Ниш.

Стр. 114. Доклад от 28 септември 1876 г.

Редовните османски войници и башибозуците носят и продават в София на смешно ниски цени цени всичко, което са иззели от българските села: костюми на богати или бедни селяни, свещенически одежди, църковни съдове и украси, бижута, кухненски съдове и т.н. Така можах да купя от един редовен войник женска рокля и блуза, които са били откънати от *Аврет Алан* (Копривщица). Тези дрехи са били носени и единствената им стойност се състои в трудността да се снабди човек с тях. Ето защо имам чест да ги изпратя на Ваше превъзходителство, смятайки, че то ще благоволи да ги приеме просто като предмети от истинска рядкост.

Стр. 116. Доклад от 16 октомври 1876 г.

Струва ми се, че гръцката рая в София не се различава много от предците си по времето на *Хораций*. Тук има известен брой, които без никакви средства за съществуване, водят доста свободен живот. Нашият управител (*Махзар паша*) им отпуска освен безплатно жилище, една скромна, но достатъчна сума за тези, които знаят как да се задоволяват с малко в къщи и да живеят нашироко навън.

Стр. 122-123. Доклад от 19 октомври 1876 г.

На *13 август*, още в зори...а последните осем били обесени на изхода на града, по пътя за Орхание.

Обесените били свалени от бесилото в 4 часа следобед, като първоначално бяха погребани извън града сред храсталаци и пак, вследствие на протести (очевидно на българската община), бяха превозени в българското гробище след два дни. Изглежда българската община с голяма мъка е извършила това пренасяне, на което никой не искал да помогне. Освен уговорената сума, трябвало да се даде на коларите и гробарите два килограма ракия. (Мъчнотията е била не от властите, а за намирането на хора!)

На *14 август*, турските членове на комисията (временната анкетна комисия, която е съдила въстанниците), за да покажат задоволството си от своите български колеги за слабостта, проявена по време на тази пародия на правораздаване, ги поканила на вечеря на открито в манастира на *Буюк (Голяма) Богородица*. (Може да се предположи, че това е Драгалевския манастир, чиито храмов празник е на Голяма Богородица - *16 август*).

Дълго време възнамерявах да се сдобия със списъци по каази на така измъкнатите суми (от българите, за да се откупят и да не бъдат арестувани и съдени) със съгласие на турските власти, които, естествено, получават своя дял от тях, но случаите са толкова многобройни, че се отказах да продължавам това разследване, като ще се огранича да кажа на Ваше превъзходителство само това, че турците използваха за повод мнимото българско въстание, за да се обогатят за сметка набългарите.

Бележки: 1. Българите във временната анкетната комисия са били:

- Архимандрит Харитон (Христо Ангелов Карпузов) - представител на Митрополията;
- Трайкович ефенди (Димитър Трайкович) - виден Софийски търговец;
- Пейчо (Пешо Тодоров Желявецо) - търговец, член на мезлиша;
- Димитраки ефенди (Димитър Хаджикоцев, брат на Йорданка Филаретова, учил в Одеса) - търговец и общественик, кмет на София (1878 - 1883);
- Антун Семерджиян - първенец;
- Серебаница ага - чорбаджия от Самоков;

Бележка- Бележка на Льо Ге: 1. “С изключение на Димитраки ефенди, след като е бил възпитан в Русия, проявява известна независимост на характера, българските членове са известни само с угодничеството си”.

2. Трайкович, Желявецо и Хаджикоцев са били членове на соф. революционен комитет. Както личи, те не са се застъпили особено за Левски и обесените въстанници. След Освобождението обаче, всички, като “заслужили” поборници, са заемали високи постове в новообразуваната българска администрация!

3. А ето какво пише за тези първенци и поп Минчо Кънчев във “Видрици” (стр. 299): “ Новината, че Кешиш Първан (едно от имената на Левски) е хванат в Къринското ханче, ги зарадва (турците) до уши. В чест на комисарите (разследващи Арабаконашкия обир) Мазхар паша дал угощение в конашкия салон. На вечеринката били поканени софийските първенци: турци, евреи и българи. Присъствували на вечеринката: хаджи Мано Стоянов, Пешо Желявски, хаджи Митю Каймакчи, Д.(имитър) Трайкович, Д.(имитър) Коцев и игуменът на Драгалевския манастир отец Генадий Скитникът (т.е. почти целият Софийски революционен комитет!). На гостите си Мазхар паша разказвал разни дивотии за хванатия веч Девишоглу Аслан - Васил Иванов Карловеца, Кешиш Първан, Дякон Левски ”.

Стр. 126-128. Доклад от 26 октомври 1876 г.

Без съмнение на това климатично положение трябва да се припише бързото увеличаване на българското население, което по време на завоюването си е било 1 800 000 души, постепенно нараства на 4 000 000 души, така че изпълва Румелия, като намираме повече български села, отколкото при влизането (на турците) в Адрианопол (Одрин).

Това нарастване като че ли е обезпокоило османското правителство, което от дълги години насърчава емигрирането в България на чужди раси, за да запълни празнотата, която се образува сред турското население. Така в страната се заселват татари, черкези, евреи.

Вестник “Турция”, непохватен защитник на турската политика..в броя си от 17 октомври т. г., за да докажат, че българите нямат основание да твърдят, че не се радват на известно благополучие, се съобщава, “че след въстанието от Батак са били отнесени 200 оки [256 килограма] сребро, 16 каруци, натоварени с кухненски съдове, и няколко хиляди глави добитък, а една жена се оплаквала, че са й взели 25 000 пиастри [5750 франка]. В края се добавя, че в Дербент (Клисурса), където се произвежда розово масло, са били отмъкнати 530 котли [аламбици], оценени за 5 300 ливри [121 900 франка]“.

Под влиянието на обещания за освобождаване задържаните (турциге) обвинявали много членове на българското духовенство и учителското тяло, почти всичките богати или известни като такива. Тази маневра послужи за изтръгване от обвиняемите на голяма част от така желаното тяхно богатство.

Бележка. Май вестника е бил прав за богатството на българите - сравни с писаното в материала за Ловеч за укритата част от богатството на Петър

Димитроолу по време на войната. А в града е имало и хора далеч по-богати от него.

Стр. 133-137. Доклад от 10 ноември 1876 г.

Мисията (католическата мисия в Пловдив, която датира от *40-те* години на *XIX в.*) изпрати тук *отец Тимоте**. При първото си пътуване (до София, в *1875 г.*) той ми каза, че бил много затруднен, понеже като търсел участък за построяване на църква, попаднал само на високи цени и смятал, че ще бъде за предпочитане мисията да направи тази покупка от името на обикновено частно лице. Отвърнах му, че имам причина да смятам, че Софийският управител е предразположен да улесни закупуването на участък от мисията при условията, определени от регламента, приет от посланиците. *Махзар паша* всъщност търси начин да намали влиянието на българското духовенство и затова подкрепя развитието на еврейското училище в Самоков, като си затваря, доколкото е възможно, очите пред действията на американските мисионери, установени в същия град ****...

”Добре е - ми каза един път той - в такъв град като Самоков, където българите са много сплотени, да ги видим в борба с други общности”

При второто си посещение *о.[тец] Тимоте* ми каза, че той току-що е закупил терен, но среща затруднения от страна на посолството (френското, в Цариград) към което се обърнал, за получаване на необходимото разрешение за строеж на църква. Разбрах, че г-н посланикът иска от мисията, преди да направи някакви постъпки, да му бъде отговорено на следните четири въпроса:

1. Дали вече е закупен теренът, върху който ще се построи църквата и къщата на свещеника?
2. Дали този терен е *мюлк* (тур. - владение, имот, недвижимо имущество, собственост) или не?
3. Какви ще са размерите на църквата и на къщата?
4. Съществуват ли опасения от страна на местните власти в София или жителте на квартала, където е разположена сградата?

Веднаж запитах *о.[тец] Тимоте* дали са изпратили отговор на тези въпроси, но той ми отговори отрицателно. Такава безочливост спрямо посолството на Франция от страна на протежета на френското посолство ми вдъхна известни опасения относно бъдещето поведение на мисията, която имаше намерение да се установи в София...

Този мисионер, на когото трябва да призная жив ум, неуморен дух и задълбочено познание на османската администрация, ми отговори...”*Г-н Лутероти* [австрийски в. [ице] консул] се съгласи да ни отстъпи терен, върху който да построим нашата църква, както и да контролира строежа ѝ.

В началото ще си дава вид, че той строи къща за своя лична сметка, а когато всичко свърши, ще направи постъпки пред Френското консулство да получи документ, който “да урежда положението ѝ”. Този последен отговор само потвърди опасенията ми...

Няколко дена по-късно ми казаха, че първоначално закупеният терен от *г-н Лутероти* за петдесет лири е бил преотстъпен от него на мисията за седемдесет и пет лири.***** Това обяснява как едно добро дело е доходно понякога и защо са казали на *о.[тец] Тимоте*, че терен, закупен от името на общината, ще струва скъпо. Тогава написах доклад за тази сделка до Н.[егово] п.[ревъзходителство] г-н посланика на Франция, но трябваше да забавя изпращането му...

Махзар паша..писал на *г-н Лутероти*, че мюсюлманските жители на квартала му изпратили колективно прошение срещу построяването на църква посредством тяхните къщи, а моят колега отговорил, че ще построи обикновено жилище за себе си.. Накрая предприемачите имали трудности с *о.[тец] Тимоте*, който смятал, че може

да построи църквата си за осемстотин лири. Но тъй като на петдесет сантиметра от повърхостта открили вода, трябвало да се правят дълбоки, дебели и здрави основи...от това следва, че след като се свършила първоначално определената сума, били необходими други хиляда и двеста лири, за да се завърши започнатия строеж...Строежът бил спрян на половината от предвидената височина и останал непокрит. Такова е състоянието, в което се намира от вече близо петнадесет месеца поради липса на пари, защото разбрах, че посолството (френското) е отказало помощ от две хиляди франка на Н[егово] в[исокопреосвещенство] м[онсеньор] Рейноди (шефа на католическата мисия в Пловдив) Ако не виждах в построяването на римска (т.е. католическа) църква в София само прозелитизъм****, то щях да се задоволя с изчакване на заповеди в това отношение, но тъй като тази сграда трябва да бъде под покровителството на Франция, сметнах за свой дълг да преценя доколко може да бъде полезна или вредна за френското влияние в тази страна.

Днес имам честта да предам на Ваше превъзходителство това проучване, което се свежда до следните три въпроса:

1. Има ли интерес Франция да поощрява изграждането на римска църква в София?
2. В случай на изграждането на църква под покровителството на Франция на кого ще бъде най-добре да се повери извършването на богослужението?
3. Ако Франция подкрепи изграждането на тази църква, трябва ли да се извърши започнатият строеж, или да се избере друг терен?

План на църквата (приложен е план на квартала)

Теренът, върху който бяха положени основите на църквата, ми се струва лошо избран. Първо, разположен е в началото квартал, известен с чести заболявания от треска, понеже е нисък и което беше доказано от наличието на вода на [дълбочина] петдесет сантиметра... Освен това тази църква се намира обградена от мюсюлмански къщи, в съседство е с училище на тази общност и само на няколко метра от джамия...

Накрая, за да се икономисат двадесет и четири метра зидария, тази църква е построена в края на улицата, вместо в средата на терена. Вследствие на това към улицата не можах да бъдат направени отвори на партерния етаж...

Тези неудобства, които произтичат от разполагането на тази църква, ме карат да вярвам, че ще бъде по-добре, въпреки вече направените разходи, да се изостави започнатия строеж и да се избере по-подходящ терен.

** Тимоте [Тимотео Савояр] от Биала, Италия, католически мисионер от ордена на капуцините, интелигентен и активен човек, заел се с построяването на католическата църква в София. Заместник на Франсоа Рейноди.*

Франсоа Доминик Рейноди от ордена на капуцините. От края на 1867 г. е назначен за апостолически викарий в Пловдивската католическа епископия. (Бел. 7 на съставителите).

*** Американският съвет в сътрудничество с методиската епископална църква открива през 50-те години на миналия век (XIX в.) мисия сред българите. Софийската станция е основана от мисионера Чарлс ф. Морс през 1862 г. От 1869 г. тя е преместена в Самоков. През 1870 г. в Самоков се премества и мисионерското девическо училище от Стара Загора и мъжкото от Пловдив. (Бел.9 на съставителите).*

**** Има податки, че мястото, върху което е била построена католическата църква е било закупено на името на жената на австрийския вицеконсул, Емили Лунтероти. (Бел.14 на съставителите).*

***** Прозелитизъм (фр.) - усърдие, което се полага за привличане на новопокръстени в дадена вяра.*

Бележки. 1. Този материал разкрива интересна страна от борбата за влияние между Франция и Австроунгария. Прави впечатление, че тя се води през главата на френския вицеконсул в София, направо на ниво посланици в Цариград. В тази борба най-заинтересованата страна - Италия, Ватикана - не участва, въпреки че има италиански вицеконсул в София. Може би поради това, че Италия скоро се е обединила и Ватикана (макар и отделена от нея като самостоятелна държава с Конкордата по времето на Наполеон I и Конклава през 1870 г. с който се признава неочуждаемостта ѝ) още е много слаба. Какъв е бил края на това начинание, кой е достроил църквата не става ясно, но факта, че около църквата се настанява френския девически колеж явно сочи, че победата е била за Франция. При закриването на френските колежи през 1948 г. и изгонването на монасите, този имот, както и на мъжкия френски колеж в Лозенец на бул. "Баучер" бяха отчуждени от българската държава.

Последните монаси в мъжкия колеж бяха френцузи от ордена на бенедектинците.

2. На приложения план, поставените (явно от съставителите) на български език посоки на света и цифрите за сградите и улиците, дадени в българската легенда, са сбъркани. Истинският север е там, където пише "запад". Това личи както от плана на София от 1879 г. (пътят за Ниш води на запад), така и от ориентацията на френските надписи. При това положение църквата застава по дължината си във верната посока "изток-запад", а не както е по сгрешената посока на плана - "север-юг".

3. Теренът, посочен на плана е между сегашните улици "Лавеле" (която опираше до ул. "Трапезица"), "Трапезица" (която пресичаше "Мария Луиза" в западна посока, минаваше покрай бившият магазин "Явор" и достигаше до "Цар Борис"), "Цар Борис" и южните фасади на Македонския дом и Дома на правниците по "Пиротска". На това място е и на плана на София от 1903 г., с ориентация на църквата "изток-запад". Църквата и някой от обслужващите сгради бяха разрушени от бомбардировките, но голяма част от имота съществуваше до 60-те години, когато беше сринат целия квартал за да се освободи терен за метрото, а около него да се изгради търговски и културен център. От него се построи само "Булбанк" и паметник на Ленин (сега на това място е статуята на София), а католическия имот оттогава и до днес остана трап, пълен с вода, бурени и саморасли дървета. При събарянето и изкопните работи за банката и метрото бяха разкрити много старини от древна Сердика (виж Магдалена Станчева), включително и Западната порта в крепостната стена на града в рамките на католическия имот.

4. В този доклад има и много верни наблюдения и разсъждения на Льо Ге относно възможностите за католическа пропаганда в София - той счита, че тя няма никакъв успех и перспектива, защото българите здраво държат на православието и няма почва за покатоличването им. Те отричат даже гръцката и руската православни църкви. Той отдава това на дълго водената борба за самостоятелна църква на българите от всички области на турската империя.

Докладът е много актуален и днес, след посещението на папата, когато се заговори за това, че католическата църква "Св. Йосиф" ще бъде издигната наново на същото място, тъй като терена бил на католическата мисия. Реституиран ли е, на кого и на какво основание? Добре е тези сведения на Льо Ге да се знаят от "юпитата" покрай кмета в Общината, които с лека ръка раздават терени в центъра на София, както и от Синода. Още по-вече, че се оказа, че шумно рекламираното "отстъпване" на българската православна църква на голям католически храв в Рим (даже не е ставало дума за цялостно "подаряване", както нарочо фалшиво бе обявено, а само за извършване на православно богослужение!), още не се е състояло поради протести на католиците в Рим!

Стр. 145. Доклад от 17 ноември 1876 г.

Г-н Форсайт [в книгата му “Славянските провинции на юг от Дунава”] намира, че пътищата на Турция са в лошо състояние. Но къде ги е видял? Освен този, който свързва Константинопол с Филипополис, не съществуват такива, собствено казано, в цяла Турция с изключение на България, и тези пътища нищо не са стрували на правителството, защото са построени от българите по предложение на *Митхад паша*, за чието строго управление (българите) още съжаляват*, понеже главният управител, който безмилостно ги карал да работят, поне следял подчинените му да не ограбват поданиците. Десет години измнаха, откакто *Митхад паша* напусна Русчук, и оттогава пътищата са в състоянието, в което ги е оставил...

През месец март отидох с пощенска кола от София до *Татарбазарджик* (Пазарджик) за десет часа. Понастоящем са необходими за пощата тридесет до тридесет и шест часа за същото разстояние, понеже пътят, който не е поддържан, е покрит с ями и локви.

Улиците на столицата (на вилаета) са в лошо състояние, а в провинцията са още по-ужасни. Така понастоящем в София на някои места те са покрити с двадесет сантиметра кал. Но съществува община** която събира от всеки собственик данъци за поддържането на улиците, които не поддържат, за осветление, което не е достатъчно и т.н. (Някаква разлика след 125 години в свободна България?).

**Ахмед Митхад паша (1822 - 1884), турски държавник и реформатор; валия на Дунавския (Туна) вилает (1864 - 1867). Проявява се като забележителен реформатор, администратор и благоустроител. Председател на Държавния съвет (1868), велик везир (1872, 1876- 77); участва в изработването на първата турска конституция. Възглавява либералните кръгове, които свалят чрез преврат султан Абдул Азис; русофоб, заточен в Арабия (1881), убит по указание на султан Абдул Хамид II. (Бел.16 на съставителите).*

*** Има се предвид официалната турска община - меджлис. (Бел 17 на съставителите).*

Стр. 157. Доклад от 20 ноември 1876 г.

Махзар паша ми отговори, че...”всъщност българинът, независимо от възрастта си, както и старата мома никога не искат да променят религията си. Българите имат много деца и често настаняват дъщерите си още от десет или дванадесет годишна възраст на работа в турски къщи. Там те са слабо платени (около 10 франка за шест месеца - сравни доклада от 25 април с.г. - писарът в консулството е получавал 60 франка месечно!), но работят също малко, добре са облечени и имат голяма свобода. Когато някоя от тях порастне и поиска да се омъжи, тъй като нито един българин няма да се ожени за нея, ако тя няма пари, отдава се на първия мюсюлманин, който пожелае да я вземе, понеже знае, че когато се омъжи за него, ще има на свой ред младо момиче, за да ѝ прислужва. Тогава тя ми представя молба, с която казва, че иска да стане мюсюлманка. Аз я изпращам на кадията и повече не се занимавам с нея”. Както и да е, властта като че ли поощрява тези вероотстъпничества с надеждата мюсюлманското население да се увеличи.

Стр. 163-164. Превод от статия от в. “Левант хералд”. Преди 22 ноември 1876 г.

“Повърхността на Гърция е в кръгли цифри 20 000 кв. английски мили, а населението според последното преброяване е 1 600 000 души. (Сравни с данните в доклада от 26 окт.1876 г. Гърция вече е свободна страна, а поробеното българско население в турската империя е 4 000 000 души!) Англия трябва да прикове погледа си върху Гърция като върху бъдещ съюзник, чиято стойностг съвсем не е за пренебрегване. Турция би трябвало да бди с всички средства над приятелството си с Гърция...и дори да коригира, с цената на малка териториална жертва, нейните граници... Пълното отделяне на гръцките симпатии от панславянската идея представлява само по себе си мощна сила в ръцете на Портата...”

Бележка. Ето ти подготовката в пресата на официалното становище на английското правителство за Берлинския конгрес, 2 години преди освобождението на България - в никакъв случай най-голямата държава на Балканите да не остава в ръцете на Русия! И тука е трагедията на България - докато самоосвободилите се гърци са желан сътрудник на европейците, съзнателно създадените от Русия българи - руски шпиони, надделяват в обработването на общественото мнение в България, че свобода може да очакваме само от Русия - за разлика от други революционери около Левски - че трябва да извоюваме свободата си сами, без чужда помощ. Под диктата на Русия те жертвуват Левски, създадената от него организация, насърчават ненавременното Априлско въдъстание, дало хиляди жертви. Тези русофили, заели въздлови места в управлението на освободена България и формиращи политиката ѝ, чрез славословията си "за вечната признателност към братята руси", още повече задълбочават откъсването ни от Европа. Оздравяващата политика на Стамболов за откъсване от руско влияние и водене на самостоятелна европейска политика бива смазана по най-брутален начин от добре действащия руски Азиатски департамент. За съжаление, същото се повтаря и сега - след повече от 120 години!

Стр. 180. Доклад от 24 ноември 1876 г.

Говори се, че Мазхар паша получил десетдневен отпуск, за да отиде в Константинопол, и че ще тръгне веднага след пристигането на неговия новоназначен векил (тур. - поръчител, надзорник; в случая заместник). Смята се, че последното му неразположение е било симулирано, че е имало за цел да получи този отпуск и тъй като в Ниш е направил големи спестявания (по време на сръбско-турската война), ще преговаря да бъде назначен в по-голям вилает.

Стр. 192-193. Доклад от 21 декември 1876 г.

Една извънредна комисия...вече накара да напуснат жилищата си мнозина ханджии и жителите на два квартала, наричани Драз-махалеси и Цингане-махалеси, за да бъдат настанени войските. (Връщащи се след войната със Сърбия).

Бяха евакуирани и много други квартали, чиито имена са ми неизвестни и изглежда, училището за български девойки. (Девическото - "Трайковото" училище се е намирало в Куручешме махала - около пресечката на дн. "Алабин" и "Цар Борис"). Изглежда, че войниците от един батальон, който беше разположен в голямата джамия (Буюк джамия) срещу вицеконсулството, са се оплакали от влагата на тази сграда. Ако бяха свалили пласта кал, нанесен от тях в този паметник, те нямаше защо да се оплакват.

Бележка. Изводите на Льо Ге за влагата са неточни. Явно той не е знаел, че на този терен има високи подпочвени води, от които е била влагата. Това се подрепя от сведенията на арменските чужденци, посетили София в началото на турското робство (виж по-горе), които пишат за голям водоем, който се пълнел неизвестно от къде и за лековиет дълбок кладенец близо до джамията, останали от римско време. Когато изкопават терена за строеж на Общински дом (днешната БНБ), трапът който е стоял десетки години е бил пълен с вода, жаби и змии. Явно целия терен под терасата на конака и Градската градина, както и този под Народния театър, са били заблатени от високи подпочвен води.

Стр. 195. Доклад от 28 декември 1876 г.

За безчинствата на настанените в София турски войски.

Управителят на София (Мазхар паша) получи последната неделя телеграма, относно обявяването на новата конституция. Прочитането на този документ беше приветствувано от сто и един топовни гърмежа, но в нито един друг случай не са скъпили толкова барута, защото в града хората помислили, че се стреля с пушки. Няма по-глух от този, който не желае да слуша, защото знам вече от своя страна много осъдителни факти, извършени от тези защитници на османската родина, както в селото, така и в града, а самата власт далеч няма право на

похвала за мерките, които е използвала при настаняването на тези войски в селата. Настанените в София войници, изглежда, ценят възлицата, дървата и кухнята на жителите...

Преди около осем дни аз, от моя страна, бях много неприятно изненадан. В момента в който седях на масата, моят готвач ми съобщи, че войници били взели от съседната фурна тавата, която бил занесъл там. Смятам за безполезно да казвам на Ваше превъзходителство, че не видях повече нито съдържанието, нито съда.

Всички тези факти са известни на *Мазхар паша*, а той, изглежда, не ги смята за нищо, защото казва, че никой не се оплаква от настанените войници в неговата каза. (Тур.- околия).

Мазхар паша обаче понякога си противоречи, защото вчера ми каза, че бил много недоволен от последния батальон, който обитава голямата джамия срещу вицеконсулството, понеже коменданта си позволил да настани коня си в джамията.

Стр. 203. Доклад от 15 февруари 1877 г.

София вече не е главен град на санджака (тур.- окръг), тъй като сега е подчинен на Андрианопол (Одрин).

Ибрахим паша, нашият нов мютисариф, пристигна в понеделник, а *Мазхар паша*, бившият валия, тръгна във вторник сутринта за Константинопол.

В София се говори, че нито един паша не е имал такъв конвой, като този, придружил Мазхар паша. Над двеста души в коли и на кон отишли да се сбогуват с него в Грублен (Горубляне ?), тоест на два часа (?) път от София.

Стр. 204. Доклад от 21 февруари 1877 г.

Онзи ден началникът на телеграфната станция в София ми съобщи, че се открива бюро за международната поща в помещението на османската поща. (Намирала се е на днешната улца “Цар Калоян”).

Стр. 207. Доклад от 22 февруари 1877 г.

П. П. В последния момент научавам, че местните власти са били осведомени вчера за бъдещото построяване на укрепления около София. (Явно с оглед очакваната война с Русия). Още не знам кога, от кого и как ще бъдат издигнати тези укрепления.

Стр. 210-211. Доклад от 23 февруари 1877 г.

...г-н *Розе*, аташе в посолството на Франция в Константинопол...ме помоли да напрегна всичките си сили, за да му съобщя броя на населението на град София [по религии]. Тогава се обърнах към първенците на мюсюлманите, на българите и на евреите. Никой от тях нямаше и най-малка представа за броя на своите едновърци. Също така напразно разпитвах за техния брой циганите, които са си изкопали ниши в насипа пръст, накичен с наименованието софийдски укрепления (явно става въпрос за “хендеко”); помолих господин *Симон Мелказуни*, писар на вицеконсулството и агент по горите, да запита Дирекцията по паспортите, която има копие от преброяването. Той ми даде следните сведения:

Град София

мюсюлмани	5 300
българи	9 500
евреи	1 220
Общо	15 720

[Обаче всеки знае, че София има над 20 000 жители].

Според същата администрация, мюсюлманското население на района на София [без да се включва градът] е 3 000 души, а общото население на района е 45 000 души.

Ако прибавим към цифрата на мюсюлманското население на

- София	5 000
- тези на селското население	3 000
ще получим за целия район	8 000

Ако извадим от цялото население на района 45 000

- мюсюлманското население	8 000
---------------------------	-------

ще получим за немюсюлманското население 37 000

За проверка на тези цифри взех годишниците на провинцията (има предвид "Salname" - *Салнаме, и вилает, и Туна за 1876 г.*) и за мое най-голямо учудване видях, че за 1274 година (по турско летоброене - от 18 февруари 1874 до 6 февруари 1875 г.) [т.е.годината преди моето идване] тези цифри са съвсем различни, а именно:

мюсюлмани	42 796
немюсюлмани	6 263
	49 059

Знаех обаче, че никаква епидемия не е имло в района на София през 1291-1292 година (по турското летоброене) и не можах да си обясня това намаление с 4 000 души. (Намалението е само за българите).

Бях също така учуден, че властите обявяват в растояние на две години, от една страна, 8 000 мюсюлмани вместо 42 796 и, от друга страна, 37 000 немюсюлмани вместо 6 236.

Тогава получих няколко информации, за които бях направил запитване.

I. Администрацията е отбелязвала в регистрите си само 10 70 немюсюлмани, живеещи в София понеже въз основа на тази цифра изпраща на правителството индивидуалния данък, плащан от тази част на населението за освобождаване от военна служба, като запазва остатъка за необявено предназначение. (Извънбюджетни средства?!).

II. Тъй като годишникът може да попадне в ръцете на чужденци, администрацията обявява цифрата на мюсюлманите на мястото на този на немюсюлманите и обратно, за да покаже, че мюсюлманското население е по-голямо от немюсюлманското. Ваше превъзходителство разбира, че при наличието на такова поведение от страна на местната власт не мога да дам никакво сериозно сведение от моето местопребиваване.

Не мога да завърша този отчет, без да добавя, че в Софийски санджак по-голямата част от земята е необработена и че ще бъде обработена след като железницата позволи на собствениците да изпращат надалеко произведенията си... и най-вече когато угнетителната администрация вдъхне някакво доверие на собствениците, земеделците и търговците.

Бележка. Не напълно обективно твърдение, явно с намерение да заинтересува Франция за продължението на строежа на железница през София за Европа. България изнася в големи количества в цялата турска империя жито, добитък, платове и пр., а в Европа (Франция, Австрия и др.) кожи, розово масло, копринено семе и сурова коприна и без железницата, особено след Кримската война от 1854 - 58 г.

Стр. 214. Доклад от 12 март 1877 г.

Последната седмица имах честта да Ви уведомя, че местните власти бяха предупредили за бъдещото построяване на укрепления около София. Последната неделя се говореше, че вече са започнали работите на север от града по пътя за Лом паланка, на една височина, която се издига над града.

“*Курие д’Ориан*” публикува в броя си от **20 февруари** кореспонденция от София, в която се казва, че “населението се зардвало, като научило за уволнението на *Мазхар паша*” ...”въпреки че се знаеше, че Мазхар паша е протезе на *Митхад паша*.” (Краят на цитата е на стр. 216).

Мазхар паша не беше, разбира се, модел за управител, но както вече имах честта да пиша веднаж до посолството (в Истамбул), жителите на София няма да спечелят нищо от неговата смяна.

За нас неговият заместник има това преимущество, че знае френски, но има тройно неудобство, че е суетен, слабо запознат с управлението и много мекушав.

Бележка. Табията, за която става дума е така наречената “*Яхуди (еврейската) табия*”, тъй като за строежа ѝ е използвана ангарията на евреите в София. Намирала се е в “*Банишора*”, западно от градината “*Майчин дом*” - между днешните “*Клокотница*”, “*Стражица*” и “*Софрони Врачански*”.

Стр. 219-220. Доклад от 22 март 1877 г.

Победоносният (явно подигравателно) *Хафиз паша* (водил войната със Сърбия) пристигна на **10 този месец** в София и според това, което ми каза днес, смята да остане известно време с дивизията си... Али Саид паша (велик везир по това време) също е тук от они ден...

Жителите на някои квартали на София, временно изгонени от своите къщи, се оплакват от това, че настанените там войници, с изключение на тези в хановете, изгаряли прозорците и всичко, което можели да свалят от стените.

Стр. 222. Доклад от 5 април 1877 г. - за сръбско-турската война.

Войските, окупирани този град (Алексинац) (?) изгорили вратите и прозорците на жилищата, за да се отопляват. Впрочем в София войниците, настанени в частни къщи и в хановете, обитателите на които изгонили, се държали по същия начин. Турската армия докарала от *Алексинац* в *Ниш* легла, пиана, шевни машини и изобщо всички големи преносими

предмети, които сърбите не успели да вземат и които идват да откупят отново в Ниш. ...те успели да отвлечат от Алексинац парна противопожарна помпа, която продали на властите в Ниш, а от *Княжевац* огромен камбанариен часовник, който беше изпратен в Константинопол, след като остана повече от месец изложен в партера на старата община на София. (Намирала се е на площад около пресечката на днешните “*Алабин*” и “*Леге*”).

Стр. 226. Доклад от 12 април 1877 г.

Г-н барон дьо Хирш освободи целия персонал от болницата, която беше изградил в София за войниците, ранени през войната със Сърбия и я подари на османското правителство заедно с цялото обзавеждане. Този акт на великодушие му струва около 800 000 франка, но турците намират, че това е дребна работа за един финансист, спечелил сто и петдесет милиона при изграждането на румелийските железници.

Бележка. 1. Във в. “*Зорница*” [бр. 30, 23 юли, с. 120] се съобщава: “*Барон Хирш, който направи Румелийската железница, е направил в София една военна болница с 200 легла за ранените войници и я е подарил на правителството.*”

2. *Барон Хирш* е собственик на компанията, строила така наречената “*Хиршова железница*” - от Константинопол до Саранбей (дн. гара Септември). Болницата се

е намирала около дн. улица “Вашингтон” - между Банката и бившия магазин “Явор”.

Стр. 230. Доклад от 11 май 1877 г.

Военните власти още не са се занимавали с така наречените укрепления на града*, които всъщност се свеждат до един недовършен изкоп от времето на *Кримската война*, но възстановават три укрепления, разположени на височините извън града, като за тази работа от петнадесет дни използват 3 000 души. Вече са изсечени 15 000 черешови дървета за направа на фашины, а са необходими още двадесет хиляди.

**Заб. 8 на съставителите. Вероятно става дума за Яхуди табия, Слатинския редут, табията при шосета за Бали ефенди (дн. Княжево).*

Бележка. *Недовършеният изкоп, за който става дума, е градския ров (хендеко), който обаче не е недовършен, а занемарен. Той е строен не по време на Кримската война (1853-56 г.), а по време на руско-турската война от 1828-1829 г., когато руските войски на Дибич Забалкански достигат до Подуяне.*

Не е верно и предположението на съставителите в забележката. Яхуди (еврейската) табия, както и двете табии в Лозенец (водната кула на бул. “Яворов и тази в гората над Телевизионната кула - при къщичката на Баба Яга преди Руското посолство), са новопостроени по времето, за което пише Льо Ге (виж следващите доклади).

Стр.232. Доклад от 25 май 1877 г.

Трите укрепления, по които се работи от повече от един месец, още не са завършени. Поправят друго укрепление по пътя за Русчук, на 7 или 8 часа път от София, в местността, отскоро наричана Орханийски Балкан. (Вероятно става въпрос за подхода към прохода Арабаконак - така наречената “Ялдъз табия” - тур. “Звезда” - на дн.връх “Звездец”). Говори се, че започва изграждането на три нови укрепления извън града, и вчера беше изпратен дървен материал за едно от тях. (Виж бележката към предишния доклад).

Стр. 233 Доклад от 28 май 1877 г.

Всички софиянци бяха поканени да присъствуват вчера в седем часа и половина сутринта на молитвата по случай започването на строежа на новото укрепление по пътя за Ниш, на около три километра от града...(вероятно *Малка* или *Голяма Коньовица*). Говори се, че всеки един от жителите трябва да работи четири дни на това укрепление, но хората се надяват, че мнозина ще се откупят от тази работа, което ще позволи да се спестят пари, а работата да се свърши от войници, както това е ставало на другите укрепления. Военните власти използват ежедневно вече от един месец две хиляди войници на всяко от трите укрепления, които още не са готови.

Стр. 235. Доклад от 28 май 1877 г .

Днес на обед научих, че във връзка с нова заповед българите и турците от града трябва последователно да работят по три дни седмично на новото укрепление, а евреите, поради малкия им брой, ще работят само по един ден.

Бяхме много учудени, когато установихме, че това укрепление, предназначено да охранява пътя за *Ниш*, покрива само този за *Бали Ефенди*, тоест към *Радомир*.

Моят колега от Австроунгария (*Йозеф Валдхарт*, който е сменил *Лутероти*) продължава да твърди, че не след дълго руснаците ще разрушат София...

Бележка. *В доклад от 11 май Льо Ге пише, че същият колега открито казвал, че до два месеца София ще бъде купчина пепел. Нищо чудно - Австроунгария е противник на Русия и прави своята пропаганда.*

Стр. 237. Доклад от 4 юни 1877 г.

Военните власти най-после се вслушаха в оплакванията на жителите против офицерите, настанени в частни къщи, и им наредиха да се настанят в хановете. (Виж доклада от *22 март*). От време на време те искат цивилни работници за своето укрепление, чието строителство, струва ми се, напредва с обичайната мудност. Противно на очакването богатите жители, вместо да се откупят за полагащите им се дни, изпращат на свое място заместници. Това официално заместване не позволява на офицерите от военната комисия да правят икономии.

Стр. 241. Доклад от 11 юни 1877 г.

Моето доверие към *Ибрахим паша* (новият мютесариф) е по-малко, отколкото това, което имах към *Мазхар паша*, тоест никакво. Властите са получили заповед да изпратят в *Константинопол* всичките зърнени храни на санджака, с изключение на лимеца и овеса. Днес нито един жител не е работил на новото укрепление и се смята, че занапред там ще работят само войници.

Градът продължава да бъде в същото състояние на нечистотия, която ни кара да се страхуваме от епидемия.

Стр. 243. Доклад от 27 юли 1877 г.

Семействата (турските), бягащи пред руските войски продължават да пристигат, а властите гонят българите от къщите им, за да ги настанят.

Мюсюлманското население на града е спокойно и изглежда, че разбира, че добрите му дни са минали.

Стр. 244-235. Доклад от 8 август 1877 г.

Когато пристигналите в София черкези в края на *първата половина на миналия месец* бяха разпределени в различни села на лагер, те предадоха на властите само двадесет и четири палатки от седемдесетте и четири, които им бяха предоставили, за да настанят семействата си...

Някога те грабеха само българските села, а сега вече нападат и турците и всеки ден мюсюлманските собственици се оплакват на властите от това, че тази недисциплинирана конница им краде коне, волове, овце и т.н., или за това, че гори вратите и прозорците от чифлиците, в които им се оказва гостоприемство.

Трите военни болници са пълни с болни и ранени. Новата ще се състои от *пет паралелни сгради*, разположени амфитеатрално, едната от които е все още само на равнището на пода. Две от останалите четири още не са покрити и вече бяха населени с болни в двете сгради, които покриха миналата седмица.

Бележка. Трите болници са: подарената от барон Хирш (виж доклада от *12 април*), тази в Буюк джамия и военната - в "Новите хамбари", В различни източници броят на паралелните сгради на новостроящата се болница на мястото на днешния Военен клуб, от "Цар Освободител" до пл. "Ал.Невски", е различен, от две до четири. Смятам, че това сведение за *пет паралелни сгради* е най-точно.

Вчера и днес отново ходих да видя изкоите около града и установих, че всички укрепления са завършени, но не можах да открия и следа от оръдие в тези укрепления, които не ми изглеждат много солидни поради бързината, с която бяха построени. Изглежда, на север от Балкана черкезите бързат да бягат пред руската кавалерия и да вършат по селата всичките видове грабежи и жестокости, за които, естествено, турското население обвинява руската армия.

Стр. 246. Доклад от 17 август 1877 г. (от новия вице-консул Луи дьо Марикур).

Пристигнах на моя пост на *12 август* т.г...на следващия ден от моето пристигане, г-н *Льо Ге*, моя предшественик, ми предаде службата на поста...

Бележки: 1. Биографичните данни за *Леандър Льо Ге*, получени чрез посолството на Франция от френските архиви, са твърде оскъдни. Според тях *Леандър Фрнсоа*

Рене Льо Ге (*Leandre Francois Rene Le Gay*) е роден е на **11 септември 1833 г.** От **10 октомври 1874 г. до 26 юни 1877 г.** е вицеконсул в София, от която дата за вицеконсул е назначен Луи дьо Марикур. До идването на Марикур през през **м. август** остава на поста си. Напуска София през **август**, но точната дата дата на отпътуването му не е не е известна. Освобождаването му от поста става по негово желание - по здравословни причини (климата на София се оказва нездравословен за него). Вероятно причина за напускането му е била и личната му трагедия - смъртта на дъщеря му, починала и погребана в София. В настоящият сборник е публикувана снимка която, според съставителите, е направена от пазения в музея за история на София автентичен акварел, озаглавен “Гробът на дъщерята на Леандър Льо Ге в християнските гробища” (били са на мястото на днешното Мин.на земеделието) - дело на Йосиф Обербауер. Снимка на този акварел има публикувана и в списание “Сердика”, бр. **септември-декември от 1946 г.**, стр. 50. Но там пише, че това е гробът на **сина** на Леге. В други източници също се казва, че починалото дете е било син, а не дъщеря. (Дали на оригинала е надписано дъщеря, или съставителите са повлияни от романа “Пътят към София” на Ст. Дичев и едноименния филм? Трябва да се провери - оригиналът е с индекса МИС X, инв. № 48.).

2. От **21 декември 1878 г.** Льо Ге отново има назначение в България - като вицеконсул в гр.Бургас. От март 1882 г. заема поста вицеконсул в Яфа, където умира на **13 февруари 1887 г.**

3. В същия брой на списание “Сердика, стр.49 - 50 е дадена кратка биография на Леге:

“За френски консул консул бил назначен Леандър Леге, който бил дошел в София през 1874 година като инженер по постройката на линията Пазарджик-Ниш. Бил роден в гр. Лиеж в 1835 година. (Според френските архиви - в 1833 г.). Отначало живеел на ул. “Ташова”, която се намирала между улиците Алабинска и Позитано, в къщата на Елена хаджи Атанасова Миланова. По-късно се преместил на улица “Буюк джами сокак”, в новостроящата се къща на Моше Мошиях, на когото дал сто наполеона, за да направи горния етаж по негов план. От първата улица днес няма следа, защото мястото е заето от постройката на Съдебната палата. В София е починало единственото му дете, което било погребано в старите софийски гробища - днес Министерството на земеделието. Бил е любимец на софиянци и чрез него те изпратили протеста си срещу

Митхад пашовата конституция.” (Интересно, че в докладите не се споменава за този протест!)

4. Льо Ге е известен у нас като **ЛЕГЕ**, така се казва и улицата (старата “Буюк джами сокаги”, кръстена на неговото име в София), тъй като на нея е било френското вицеконсулство. Това изписване и произношение на името, добило гражданственост веднага след Освобождението, се дължи на голямото руското влияние в българския език по време на окупацията (в говоримия език и особено в гражданската администрация, са въведени много руски термини, нали са готвили България за губерния!). Френското “Е”- ЪО”, в руския език се отбелязва “Е с двама точками”, като в печатните издания (даже за руски думи, виж у Пушкин) точките не се отпечатват. Затова по неграмотните, особено за чужди имена, са го произнасяли като обикновено “Е”. Известно е, че по този начин се е изписвало и произнасяло и името на Гьоте - **ГЕТЕ** - с ударение на последното **Е**, даже от писател като Вазов. И като пример, популярната в началото на ХХ век песен “Реших да се оженя”:

Да бъде хубавица, да знае да чете:

да знае кой е Шекспир, кой Шилер, кой Гете.

Общи бележки:

1. Датите на докладите са по нов стил;
2. **Вилает** - голяма административна единица (област), разделена на санджаци;
3. **Бейлербей (бейлербег)** - главен управител на област, "бей на бейовете";
4. **Валия** - управител на вилает, губернатор, областен управител;
5. **Санджак** - военна и административна единица, подделение на вилает, окръг;
6. **Мютесариф** - управител на санджак (окръжен управител);
7. **Каза** - административно-териториална единица (околия), подделение на санджака;
8. **Каймакамин** - управител на каза, околийски управител;
9. **Нахия** - малък град, община;
10. **Мюдюр** - управител на нахия (на малък град, общински управител);
11. **Черкези** - мюсюлманско племе от Кавказ, част от което след *Кримската война (1853-56 г.)*, когато турците губят Кавказ, бива изгонено от руснаците и заселено в българските земи. Правило големи пакости и злодеяния на българите.

59. "София прз вековете" , А. Монеджикова. 1946 г.

Стр. 12. Когато софийското езеро се оттекло и реките, прибрани в долините си, започнали да дълбаят, ерозирали, отнасяли наслагания по дъното на езерото материал. От тези работи на реките се образували няколко тераси, които стърчали над околните обширни мочурливи места.

Изглаждани и отнасяни, софийските речни тераси днес слабо са запазени. Те са значително снижени и замаскирани от нивелацията на градските улици. Обачие останали са очебийни две тераси: най-високата - Лозенец, гдето показва *608.539 м.* надморска височина и втората, на която са разположени площад Ал.Невски и площад Александър I, с височина *553.381*. На друга едва забележимата тераса, е разположена Градската градина. Тя се простира до бул. Македония...

Бележка. Авторката не е изчерпателна. Има и други големи тераси в рамките на сегашния град - Банишорската, Слатинската, връзката между нея и Лозенската по бул Яворов, Гърдова глава (в Павлово), Голяма и Малка Коньовица при ж.к. "Люлин", както и други по-малки.

Стр. 26-27. Далеч на запад (югозапад) от крепостната стена, на удобно място между Перловската река и терасата, по която вървял пътят за Пауталия (Кюстендил), един квартал бил застроен с градски вили - *Villa urbana*. Крива река е била жизнената артерия на този извънградски квартал. Тя напоявала градините, около нея се притискали сенките на дърветата. Нейната вода дала възможност да възникне тука една значителна частна банска постройка. Открити са всички отделения: съблекалня, топла и студена баня и място за гимнастически упражнения. (Къде е?).

За да завършим с римските градежи около София трябва да споменем и откритите основи на базилика в квартал Ив. Вазов, зад тухларните фабрики. (Къде точно?).

Бележки. 1. Крива река е минавала на около 740 м.западно (югозападно!) от София (западната крепостната стена е била по днешната ул. "Вашингтон", а южната - по дн. "Позитано") - при втори гараж (сега ж.к. "Хиподрома"), образувала е езеро на мястото на днешното игрище "Славия" на бул. "П. Славейков" срещу "Пирогов", влизала е в града, пресичайки "хендеко" някъде към пресечката на сегашните улици "Цар Борис" и "Аспарух", от там по "Витоша" и "Солун" и завилала по "Дякон Игнатий" до Народния театър, където е образувала блата и се е скривала

под земята. Излизайки отново на повърхността някъде между военното министерство и хотел "България" е текла успоредно между бул. "Цар Освободител" и "Аксаков" до "хендеко", минаващ по бул. "Левски" по който е текла и Перловската река, заедно с нея се е разливала в езеро - в Парка на съв.армия срещу Университета и завивали на север някъде южно от Орлов мост.

2. Базиликата е открита някъде в границите на Южния парк, под Правителствената болница. Арх. Бобчев смята, че в нея се е състоял известния Сердикийски църковен събор. За тези разкопки да се потърси Г. Кацаров - "София в древността", Юбил. книга София (1878 - 1928 г.), София 1928, сс 15-30 и "Принос към историята на София" - Бобчев С.С., София 1911 г.

Стр. 53-54. Строителната треска на великия везир Мехмед Соколович [бошняк (сега казваме босенец), зет на султан Мурад III (1546 - 1596)] и всъщност управлявал вместо него, намерила отражение и в София, седалището на бейлербея. Навярно през XVI век всички останки от римските строежи в града са били затрити и тяхните материали влезли в градежите на нови постройки. В София оставили имената си като строители Мехмед Соколович, Сияуш паша, който ставал три пъти велик везир от 1582 - 1593 г. и бил румелийски бейлербей, Махмуд паша, Ел ходжи бйарам Хасан паша, Хусрев паша и др.

В София се наброявали до десет ханища: хан при Баня баши (джамията при банята), при Имарт джамия (черквата "Св. Седмочисленици"), при Сияуш паша джамия (черквата "Св. София"), Ески ("Стария") хан, Бююк ("Големия") хан, Чохаджиларси хан, хан на Махмуд паша, Тахил хан пазарски, Кючюк ("Малкия") хан и Еврейски хан. Християнските къщички..били приземни, направени от плет, измазани с глина или пак дървени, покрити с летви или слама. Според А. Вранчич (1553 г.) с кирпичи (непечени тухли) се строели къщите от по-благороден стил.

М. Зайдлиц бележи в 1556 - 59 г., че преди пристигането му в София имало пожар... Една приписка от 1578 г. говори за пожар: "месеца марта ки[28] велик петък изгоре София коуки (къщи) 1600 [освен сиромашке]".

От запазените шериатски актове за покупко-продажби от края на XVI в. се вижда, че в някой (български) махали са съществували по-удобни български къщи, състоящи се от зимни и летни стаи, кладенец, градина. Други споменават килер, фурна [пещ], плодни дърета. (Виж стр. 127 на "София през вековете", т.І. БАН, 1989 г., по-горе).

Стр. 58. В началото на XVI в. на престола стъпя султан Селим I ("Свирепия" - 1512 - 1520)...мистик и фанатик.

...слага се край на религиозната търпимост. По обширната империя били обърнати в джамии много християнски черкви, както и в самия Цариград, между които на първо място прочутата черква на Юстиниана, Св. София.

В една приписка от 1514 година е отбелязано: "и то лето отиде месеца август цар Султан Селин на Софиѐ".

Бележка. Независимо от посещението на Селим I в София, софийската черква "Св. София" вероятно е превърната в джамия по-късно, по времето на Мурад III (1546 - 1696), с велик везир големия строител Мехмед Соколович, тъй като е кръстена "Сияуш джамия", на името на Сияуш паша, който е бил бейлербей в София към 1580 год. и по-късно три пъти велик везир от 1582 - 1593 г. и също е развивал голяма строителна дейност в града.

Стр. 59. Св. Никола Нови Софийски отворил общарски дюкян на Житнипазар, гдето днес има гараж в празното място с голяма черница на ул. "Искър" № 2. (Паркинг и гараж на Министерския съвет, пред УАГ, където завива трамвая към "Дондуков". Черницата още стои. Там е бил Хаджи Мановия хан, части от който стояха докъм началото на 60-те години, когато се прокара трамвая по ул. "Искър").

Стр. 75. През 1796 г. румелийският бейлербей *Мустафа паша* потеглил срещу *Пазвантоглу* с четиридесетхилядна войска...София, обърната на военен лагер,..

На следната година Пазвантовите полкове...завладяли София, Ниш и Кладово. По това време софиянци били задължени да доставят храни, превозни средства, работници за окопи, военни припаси.

Румелийският бейлербей *Осман паша*, лишен от права поради връзки с *Пазвантоглу*, вдигнал войски от София...и се опитал да застраши Цариград [1801 г.]

Бележка. *Пазвантоглу превзема София в 1796 г. Явно той сменя бейлербея Мустафа паша, бил се срещу него, с Осман бей, когото пък централната власт лишила от права, поради връзките му с Пазвантоглу. Но той е бил софийски бейлербей най-малко 5 години.*

Стр. 77. Тогавашият румелийски бейлербей - *Абди паша* - бил георгиец (грузинец) ...Когато *Савиюр Люзинян* бил в София (през 1786 г.), Абди паша строил наскоро изгорелия конак.

Стр. 79. Пратенството разгледало по-забележителните джамии и квартали [в София]. Като описва общия изглед на града, разположен в сред зеленина, над която се издигала каменна гора от многобройни минарета и обществени сгради, *Дриш* не пропуска да изтъкне и плодородието на Софийското поле: "Ако градът имаше стени, би казал човек, че те обграждат поселището на Церера и Дионис".

Бележка. *Г. К. фон дер Дриш в пътеписа си описва пътуването на пратеничеството водено от граф Вермонт до Цариград в 1719 г.*

Стр.83-85. В първите десетилетия на XIX в. се очертават враждебните отношения на Франция към Русия. Русия трябвало да затвърди позициите си, за да може да действа свободно срещу нашествениците, французи. За да парализира всякаква възможност на турците да се присъединят и да помагат на Наполеон, Русия започва военни действия с Турция по Долни Дунав. Ожесточени боеве стават около гр. Русе, който бил превзет от русите под началничеството на Кутузов.

...Все с помощта и намесата на Русия през 1815 г. Сърбия е призната за автономна, през 1829 г. ...Гърция се освобождава от турско иго, Влашко и Молдова се освобождават, обединяват се и от 1856 г. (след Кримската война) представяват свободна Румъния...Двадесет години по-късно избухва Априлското въстание...

При гръцкото въстание...сраженията стават по българските земи. Русите се движат в Източна България...И София почувствала това руско нашествие. В началото на 1829 година главната квартира на руския генерал *Карл Дибич (Дибич Забакпански)* се намирала в Одрин, лявото крило - на Черно море, дясното - от Оряхово - Враца - Искърси пролом, достигало до с.Подуяне. Турските власти взели бързи мерки за военната защита на София.

Осем хиляди българи били свикани да работят в Англия. Изкопали един околовръстен ров [хендек]. Издигнати били осем укрепления [табии] по господстващите над пътищата височини: на *Слатинския редут* на пътя за Цариград, *Меджидие табия* [около Семинарията] (сега там е водната кула на бул."Яворов"), *Коньовския редут* на пътя за Радомир, "*Абдул Хамид*" на Нишкия път (в Банишора), правен от евреи и наречен още *Яхуди (еврейска) табия*, и още няколко други укрепления.

Бележка. *Авторката бърка. От докладите на Льо Ге (виж по-горе) става ясно, че Коньовския редут, табията при Семинарията, Яхуди табия са строени през 1877 г. а другите са били поправяни. Верното е само, че през 1829 г. е строен "хендеко".*

В "*Бележки на поп Илия и сина му Тодор Илиевич*" срещаме: "В лето от Христа 1829 *маѝа* стана паша *Саид бег*, и хендеко правиха съсъ капѝа, от страх, московце дойде до Дунав, и скапо стана...Въ лето от Христа 1829 *септемвриѝа*, 8 денъ, Рахово (Оряхово), Варна, Ибрахим (?), Разград, Шумен, Враца, София, Едрине (Одрин) обиколи (обсади) московце и на турците обраха силахо (кожен пояс с прегради за

пищов, нож и др. Тука в смисъл “взеха въоръжението”).”

...тук (в софийско) се явила нова - кърджалийска напаст. Страшният кърджалия *Карафеиз* от Брезник бил наследен от сина си *Али бей*, който имал седалище в Трън. София била нападната ненадейно и ограбена. Останал е един писмен спомен от това нападение, отбелязан в *Четвероезичен лексикон от Захария Икономовича Крушевича (Захари Круша - учител в София)*. където е писано: “Знано да бъде въсякому живущему человеку, че когато дойде *Али Бег Кърджалията* в София да обра градътъ, разби чаршията, обра стоката, обра черквата и истърсиха свети Крал (*Стефан Милутин*) низ ковчаго на черквата *свети рангел* (Св. Арахангел), в лето, **11 априлия 1831** в събота на лазарица”. За това страшно кърджалийско нападение...свидетелствува и пратеникът на френското правителство в Сърбия *Боа-льо-Конт*, който подчертава, че в София са пострадали само християнските къщи.

На следната година...кърджалиите отново нападнали града и го грабили три часа. Това нападение е отменено в “*Бележки на поп Илия и сина му Тодор поп Илиевич*”: “В лето от Христа **1832 априлия 2** разбилъ Средецъ [София] на Лазарица *Кара Феиза Кърджалия*”.

Бележки: 1. Авторката често бърка. *Кара Феиз* не е “бил наследен” от сина си, а двамата са действували заедно. От двата цитата е видно, че синът е нападнал София в 1831 г., а бащата - на следващата 1832 г., което не би станало, ако той вече е “бил наследен”.

2. След това светотатство, мощите на “Св. Краля Милутина, богомвенчанного Стефана” са останали в черквата “Св. Арахангел” (наричана още и “Св. Безплътни”), намираща се на север от “Св. Крал”, в същия двор - малка сграда съборена при регулацията на София, до построяването на новата съборна черква, наречена “Храм святого благоверного краля Милутина, нареченого Стефана”, където били тържествено пренесени при освещаването ѝ през 1867 г.

Стр.87. Ами Буе пише (за София, в 1836 г.) :”Криви улици с дупки и кал, площади със смет, събирана от един век насам”.

Стр. 88. При гостуването си в София (1841 г.) *Бланки* бил приет от пашата. *Осман бей* бил дебел, нисък на ръст, с грапаво, пострадало от шарка бледо лице. с червени очи, с груб и пресипнал глас. *Осман бей* не скривал свирепите си обноски към просителите християни.

Бележка. Явно този *Осман бей* е едноименник на поставения от *Пазвантоглу* в 1801 г. за управител на София, за когото става дума по-горе. Той едва ли е управлявал 40 години!

Стр.91. През 1849 г. *Ив.Денкоглу* подпомоганол изграждането на училището в София, строено в двора на черквата *Св. Неделя* (изгоряло на 28.1.1880 г.).

Стр. 94. През 1858/59 година девическото училище било открито в къщата на *хаджи Сусанка*, на Кору чешме, дн.ул.Лавеле, до стопанското училище (празното място зад Съдебната палата, до стоп.училище “*Мария Луиза*”, сега Музей на гражданска защита(?). *Д. Трайкович* построил сграда до къщата на х. Сусанка (завоя на трамвая до ул.Позитано) и девическото училище почнало да се нарича “*Трайковото*”, както мъжкото се наричало “*Денкоглуво*”.

Стр.97. През **април 1837 г.** в София бил изпратн *митрополит Милетий*, наричан “*кривио владика*” (сигурно е бил куц!). Отначало той се отдал на разкош: построил нова митрополия, уредил овощна и цветна градина с водоскок [“фърчащи води в фонтана”], който по удобства и хубост надминавал тогаващния конк на валията . (Била е на ъгъла на “*Витоша*” и “*Позитано*”, сега духовната академия).

Стр. 107. *Бележник на Николай Павлович (художник)*

“Мене, *Николай Павлович*, затвориха на 1867 година. **Майя 6** осветиха в София черквата “Св.Крал”.

Бележка. За освещаването на черквата виж по горе бележката към стр. 85 и стр.74, № 48 от “София през Възраждането” от К. Възвъзова. Според дописката, цитирана там, черквата е осветена на **11 май** “за по-тържественото отпразнуване и на деня на народните ни просветители” (Св. Св. Кирил и Методий).

Стр.109. ...хаджи Боне Петров, родом от с Хрельово. Имал хан на Цариградското шосе, гдето днес е караулницата на двореца Врана. В града ставали съвещания (на соф.революционен комитет) в кръчмата на хаджи Боне на Солни пазар. Кръчмата гледала към сегашната улица Клементина от едната страна, а от другата, към някаква малка задънена уличка

Бележки. 1. Ханът на Цариградското шосе е бил част от чифлика “Чардакли” (“С чердаците”) на х. Боне Петров, виден софийски гражданин, член на рев. коитет. По-късно княз Фердинанд, чрез подставено лице, откупва чифлика от наследниците му и на негово място и други закупени наоколо земи, построява двореца и парка “Врана”. Една от постройките на този чифлик (хамбара), в близост до гаражите и ел.централата, е била оставена като спомен за него, но макар и добре поддържана, бе съборена през шестдесетте години от УБО, за да не “загрозява” погледа на партийния елит.

2. Солни пазар е бил между днешните улици “Стамболийски”, “Позитано” и “Княз Борис”. В кръчмата на х. Боне е станала случката с преоблечения като въглищар В.Левски, описана в известния разказ на Ив. Вазов.

3. Известието, че х. Боне е родом от с.Хрельово, опровергава напълно измислената по комунистическо време теза, че дворецът и паркът “Врана” са кръстени на сръбския град **Враня**, от където уж бил преселник х. Боне, и неправилно го прекръстиха на “Враня”!

Стр. 116. През 1876 година пожари ставали всекидневно...През **месец септември** огнената стихия не преставала от Баш чешме през Кору чешме към Св.Неделя - Драз мхала избухвали едновременно пожари. “Огнят избхва изведнаж с такава чудесна сила, дето не беше възможно нищо да се избави” - пише *Филаретова*.

Бележка. Тези пожари избухват в българските махали, като отмъщение на турците за Априлското въстание.

Стр.118. В София конституцията на *Митхад паша* (обявена в Истамбул на **11 декември 1876 г.**) била оповестена на мегдана пред конака в днешната градска градина... Там *Илия Цанов*, муавин (помощник, заместник) на валията, прочел конституцията на турски и български едик, съпроводен с 101 топовни гърмежи... Интелигентните софиянци - учители, търговци, еснафи и първенци, на чело с *х.Боне Петров* се сплотили и написали протест срещу конституцията, подписан от осемстотин души. Този протест бил връчен на френския вице-консул *Леандър Леге*...Заедно със своя доклад Леге изпратил протеста до френския представител в Цариград.

Стр. 120. София станала голям болничен лагер, тъй като всички ранени и болни от Плевен (**лялото 1877 г.**) се пренасяли тука. В конака (!?), в турската болница на Цариградското шосе, дето сега е Военния клуб, в Буюк джамия и в другите джамии (?!кои) лежали болни и ранени...

Бележка. Авторката пак не е много точна. Гланата турска болница е била в сградата на “Старите хамбари” (мавзолея на Батемберг), тази на Цариградското шосе е била по това време в строеж, недовършена. В Буюк джамия е била болницата, организирана от английската мисия на лейди Странгфорт. Болница е обзавел и барон Хирш, която е била някъде към дн.магаин “Явор”, и пр. По въпроса виж и докладите на *Льо Ге* по горе.

Стр. 122. За жилище на *генерал Гурко* била отредена къщата на починалия дядо *Петко Желявеца*, днешният югозападен ъгъл на пресечката на бул. Царица Йоанна (Витоша) и ул. Алабин.

Стр. 130. При катастрофалното земетресение в София през *1818 г.*, когато станали последователни трусове от Гергьовден до Мала Богородица (виж К. Възвъзова - "София през възраждането", стр. 14, № 11), абсидата (на черквата "Св.София") съвсем се съборила. При земетръса през *1858 г.*, наричан от Софийнци "втора тресавица", паднали нартиката и викалото (виж същата книга, стр. 21, № 38, стр. 21, № 40, стр. 22, № 41, стр. 22, № 42).

Г. Дриш (1717 г.) казва...че според легенда, разказана лошо от турците, някаква девица от висок род...се заселила тук (в София) и оздравяла. От благодарност тука построила град и черква на свое име. При една препирня брат и се спуснал върху нея, последната потърсила убежище в своя храм. Брат ѝ я настигнал при самия вход и в минутата, когато щял да я посече, извършило се чудо. Обвита в небесна светлина, София станала безпътна и изчезнала право в небето. Изобщо считали, че черквата е мавзолей на принцесата. Казвали дори, че светицата още е жива и че нощя излиза на поляната и пее. Брат ѝ имал замък недалеч от черквата, а нейния замък, развалини от който още се виждали, бил в ляво от Нишкия път.

Бележка. Легендата има няколко варианта. В повечето от тях се счита, че девицата, за която става дума е София, дъщеря на Константин Велики и Елена, която се разболяла от неизвестна болест и като крайна мярка била изпратена за лечение във варварския град край планината Витоша, където от здравия климат и лечебната вода оздравяла. За Елена това не може да е вярно, тъй като тя е **не жена**, а **майката** на Константин Велики (306 - 337 г.), която му е повлияла да приеме християнството за официална религия на Римската империя и затова двамата са канонизирани заедно за светци - "Св.Константин и Елена". В други варианти София е дъщеря на Юстиниан Велики (537 - 567 г.), което е по-вероятно, тъй като строежът на черквата е даиран от средата на V - VI в. Един от тези варианти е разработен художествено от Стоян Загорчинов в романа му "Легенда за Света София".

Стр. 133. Некропола на християнска *Сердика*, чието средище се е намирало на днешния площад *Св.Александър Невски*, като се е простирал далеч на изток - зад дн. бул.Фердинанд ("В. Левски"), на запад - към площад Александър I, на север до бул.Дондуков, на юг - до бул. Цар Освободител.

Стр. 137. Когато към края на *XVI в.* църквата "Св. София" била превърната в джамия - *Сияуш паша джами* - към нея били пристроени комплекс от сгради - кервансарай, дервишко теке и др. Известия говорят, че този кервансарай побирал до девет хиляди жребци.

По късно подземните съобщения (!?) на кервансарая били използвани за оръжейни складове. След това сградите на кервансарая били приспособени за турска казарма. След Освобождението помещенията на казармата се ползували за артилерийски склад. Вследствие на пожар и взрив в този склад, сградите били съвсем унищожени през *1879* година. Съществувало между християнското население едно предание, че на площада ("Св. Ал. Невски") някога е имало манастир "Св. Илия".

Бележки. 1. Сградите, за които се говори, са заемали площта на Св. синод и градинката зад Военния клуб, до ул. Раковски. Сега от тях е останала една развалина, към Синода, за която се смята, че в нея е бил затворен В. Левски по време на процеса срещу него.

2. Не е ясно за какви "подземни съобщения" на кервансарая става дума. Дали нямат връзка с тунелите, започващи от Двореца (бившия конак), за които подробно е писано в материалите за Градската градина?

3. При археологически разкопки на този площад са открити основи и на други църкви, една от които (към Народното събрание) даже е по-голяма и от "Св.София". Това потвърждава преданието за наличието на манастир на това място. Може би част от неговите сгради са използвани от турците за кервансарая.

Стр. 145. (На гроба на *Ив. Вазов* има) само един грамаден камък - скала от Владайския грамадак - Златните мостове.

На гроба цъвят цветя според годишните времена: лалета и зюмбюли, алено кървави бегонии - туберози и сини незабравки, последвани от червено-алени пламъци. Тези цветя се открояват на зелена морава, засенчена от разнообразни широколисти и иглолистни дървета, пръснати в художествено безредие, садени съгласно проекта на художника *проф. Ив. Лааров*. До гроба е поставена скамейка.

Бележка. *Описанието е за времето преди 9 септември и докъм началото на 60-те години. Днес цветята не се поддържат, зелената морава с пръснатите в "художествено безредие" дървета се е превърнала в безреден гъсталак от дървета и храсти, до гроба е "цъфнала" консрукция, ограждаща газова инсталация за хранване "вечния огън" на паметника на Незнайния войн. Скамейка няма. И това е гроба на единствения български "Народен поет", в центъра на София, под носа на Общината!*

Интересно е да се потърси в музея на проф.Ив. Лазаров или някъде другаде (в архива на Худ. академия или този на София) проекта за този гроб!

Стр. 149. (Сградите на худ.академия)... от бул Цар Освободител се отделят с една слънчева градина, дето ще бъде построено Министерството на външните работи.

Бележка. *Това е градината с паметника на Св. Климент Охридски. В началото на века (виж Г. Каназирски) е била акациева горичка, от където в ясно време се е виждала Рила. Към 30-те години е оформена като градина-розариум, с много разнообразни видове рози, която беше преустроена при поставянето на паметника и розите бяха изкоренени. Явно теренът е бил резервиран за М-во на външните работи по плана Мусман.*

Стр.150. Държавната печатница е строена от 1885 до 1887 г. в стил "Възраждане". При входа на голямата сграда на печатницата е поставена скулптурна група "Гутенберг", работена от ваятеля *Ив. Фунев*.

Бележка. *Печатницата е полуразрушена при бомбардировките. След 9 септември тя е възстановена частично и в нея е настанен Машинно-елетротехническият институт (МЕИ). През седемдесетте години е съборена изцяло и сградата се "възстановява" за нуждите на Нац.галерия на чуждностранно изкуство. Авторът на възстановката - арх.Н.Николов - добавя още един етаж с фалшиви (зазидани) прозорци, както и два купола в двата края на фасадата, с което се обезличава първоначалния пропорционален с площада обем на сградата.*

Стр. 152-153. Петунии, бегонии и върбинки поклящат стъбла там, където някога се е издигал храмът на бога-лечител *Асклепий [Ескулап]*. Безсмъртен останал само образът на храм, запазен на една сердикийска монета. Той би украсил чудесно сегашния площад (тогавашния площад "Бански", на ъгъла на ул.Търговска и Мария Луиза, сега северозападния ъгъл на ЦУМ), ако се възстанови като една малка беседка: четири леки коринтски колони поддържат триъгълен фронтон, украсен със змия - символ на лековитите извори.

През време на турското могъщество - *XVI в. (в 1576 г.)* - на този площад, наричан "*Баня баши*", била построена голямата "*Баня баши*" или "*Молла ефенди*" джами, около която имало водохранилище за изстудена вода, която се раздавала даром. Наоколо били гробовете на видни дарители на града: на самия съдия *Молла Сейфулах ефенди* и на *Емин дедо*. Площадът бил украсен с водоскок, от който бликала топла вода.

Най-важната турска гражданска постройка е била банята с пералня, разположена южно и югоизточно от джамията. Наблизу е имало и чешма - *Баня баши чешма*.

На северозападния ъгъл на площада, дето се намира малката минерална баня (разрушена от бомбардировките, сега градинката при трамвайните спирки, между ул. "Екзарх Йосиф" и "Искър"), изтичала водата на турската баня. Тук била

табакханата (работилница за обработка на кожи) и свързана с нея стояла *Табашката (кожарска) чаршия*. Навярно от дълбока старина се намирал тука един примитивен градски канал - може би от римско време. Коритото на този топъл поток било издълбано, иззидано и покрито с камъни, нещо като канализация. Този канал отвеждал водата от табакханата във *Владайската река*.

От приписка към едно евагелие узнаваме, че при априлския земетръс през *1818 год.* до топлия мнерален извор извряла гореща вода. Софийският управител *Селим паша* построил водоскок, но след една година водата изчезнала.

Друга важна постройка срещу Баня баши джами е бил *Ески хан* (Стария хан). До него бил държавния *Таш хан* (Каменния хан), дето през *XIX в.* спирала държавната поща. Той имал двор, ограден с висок зид. Входът му бил откъм днешния площад "Св. Никола". (Пасаж "Св. Никола" - между "Търговска" и "Дондуков", сега там е ЦУМ). Вратите му били здрави, затваряли се със синджири.

Тази банска постройка (турската баня), старина от *XVI в.*, просъществувала [с добавки - вани - през *1883 г.* и други поправки] до *1913 г.* Тя бе разрушена, след като бе издигната новата монументална сграда.

Бележки: Авторката често се увлича в художествено пресъздаване на старините и допуска неточности:

1. Няма пряко археологическо потвърждение, че на мястото на сегашната градина пред банята е имало храм на Асклепий. Неговият образ съществува само върху монетата и е включен (стилизиран) в герба на София. Не е установено точно и къде са се намирала римските бани. Предполага се, че турците са ги преустроили и са използвали част от тях.

2. Турските бани са били две - мъжка и женска. Много точно описание на женската баня има в книгата "Балканите през погледа на две английски пътешественички от *XVIII в.*", 1970 г. и по-точно (стр.80) - в писмо на Елизабет Крейвън от 1 април 1717 г. От това описание става ясно, че тази баня е била разкошна, подобна на римските бани: "Банята е построена от камък с форма на купол... Следващото помещение е много голямо, настлно е с мрамор и наоколо са издигнати две мраморни пейки една над друга. В това помещение има четири чешми със студена вода, течащата в мраморни мивки, а оттам стичащи се по пода в малки улеи, напраени за тази цел, които отвеждат водата в следващото помещение, малко по-малко от първото, със същите мраморни пейки, но толкова горещо от серните пари, проникващи от съседната баня, че е невъзможно да се стои в него с дрехи. Другите две засводени помещения са горещите бани, в едното от тях има кранове за студена вода, с която къпещите се могат да нагласяват топлината на водата според желанието си... Мисля, че в банята имаше около двеста жени... На първите пейки, постлани с възглавници и богати килими, седят дамите, а на вторите - зад тях робините им, но без всякакво отличие за сана им в облеклото: всички бяха в естествено състояние, т.е. на обикновен английски - съвършено голи, без да прикриват някоя прелест или недостатък... Вървяха и се движеха със същото величествено изящество както Милтън описва Ева. Сред тях имаше много жени с такива съразмерни тела като някоя от богините, рисувани от четката на Гвидо или Тициан... и напълно наподобяват фигурите на Грациите." Вероятно мъжката баня, която е била по-голяма, е била също така разкошна.

3. Когато е строена джамията, на площада не е имало фонтан. Той, както се вижда от казаното след това, е построен едва в *XIX в.* (след земетръса в 1818 г.) и е просъществувал само една годна. Няма данни дали е продължил да функционира със студена вода.

4. Площадът при банята в турско време е бил на изток от нея - на мястото на новата баня, а източно от него е бил Житни пазар. На мястото на градината пред банята след Освобождението е открит площад, на който, до построяването на новата баня, е ставал пазарът на София. Табакханата е била в северозападния

край на стария площад. На него е бил и Жешкио бунар (изглежда около мястото на днешния каптаж на ул. "Искър", при разкритата кула, където сега са чешмите).

Стр. 157. Построената през 1576 г. в сърцето на града *Молла ефенди* или *Баня баши джами...*

Стр. 158-159. Градският покрит пазар (Халите) заема мястото на една голяма дъсчена сграда - цирк и театър България (след Освобождението). Тази сграда се числеше към културните институти на столицата. В нея гостуваха пътуващи чуждестранни оперни групи...От неговото откриване, 1911 г., започна основно подобряване и хигиенизиране на търговията...с месо и зеленчуци. А какво представлявал този квартал до постройката на цирка? Той е съставлявал по-голямата част от квартал Баня баши. Десетки години просъществуваша къщички, градени в този централен квартал преди Освобождението. Обърнати гърбом към криви и преплетени улички, те наподобяваха кокошкарници. Тук и там се издигаха, населявани от богати туркини и еврейки, по-високи паянтови сгради...Пътни врати, покрити с навеси, водеха в дворове, изпълнени с латинки, здравец, ружа. По тесни калдаръмени пътечки... отекваха... господарките господарките на тези малки, но ценни имоти. Зеленината изобилстваше: тя изпълваше дворовете и се надвесваше над уличките. Приятния мириз на нацъвтялите люляци и бъз се сливаше с миризмата на здравец. Западно от градските хали се намира една монументална постройка в особен стил. Това е *Голямата синагога*, завършена през 1908 година.

Стр. 160. Голямата баня е открита за ползване през *май 1913* година. Северно от Голямата баня е Малката баня с лице към ул.Екзарх Йосиф. Открита е през 1908 г. като първа заместница на старата турска баня.

Бележка. Малката баня е разрушена при бомбардировките. Намирала се и на мястото на днешната градинка между ул. "Екзарх Йосиф" и "Искър"(триъгълника пред трамвйната спирка). Била е свързана чрез плочник с градината и Голямата баня. Ул. "Искър" не се свързваше с "Екзарх Йосиф", а започваше от "Сердика" на изток.

Стр.161-162. Тази сграда (Управление "Архитектура и благоустройство") е построена източно от голямата минерална баня. Приземният етаж има девет магазини, които дават добър доход. Във вестибюла се намира много хубаво изработена релефна карта на София. На отсрещния ъгъл се намирал *Жежкио бунар*, топъл минерален извор, около който жените перели. Споменава го още в *XVII в. Хаджи Калфа*.

В този квартал се намирал известният *Житни пазар - Терек пазари*, чието средще е било мястото на училището *Епископ Софроний* (Врачански?). Част от голямата баня заема мястото на Житни пазар, който на изток достигал до ул. "Искър".. На Житния пазар се намирала къщата на софийския първенец х. *Мано Стоянов*. На това празно място, днес ул. "Искър" № 2 е запазена многолетна черница. През *XVI в.* тук е бил домът и обуцарницата на софийския мъченик *Св. Никола*. Дворът на хаджи Мано бил заграден с висока стена, слаба обаче да запази неприкосновеността на жилището срещу развилнелите се чауши по време на палжите в София през 1876 г.

Източно от обширния двор на х. *Мано*, на мястото на отживелия "*Златишки хан*", се намирал *ханът на х. Мано*, прочута софийска страноприемница.

Бележка. Докъм 60 година части от този хан - чардаци на няколко етажа - още стояха, залепени за калкана на сградата на БАТО по ул. "Триадица". Събориха ги за да направят автосервиз, сега гаражите и паркинга на Мин.съвет.

Стр. 164, 165-171. При прокарването на новата широка улица, наречена "Булевордна", а по-късно "Княз Дондуков-Корсаков" са били унищожени няколко чаршии. Тези чаршии били разделени с малки улички, по които течели зловонни вадички. Пазарът бл покрит с тенекиени покриви.

На южната страна на бул. Дондуков, дето започва Цар Калоян (пробива под х. Балкан към “Св. Георги”), се наирала *Кавафската* (обущарска) *чаршия*. Всред обущарската чаршия имало водоскок. Северно от тази чаршия, към пасаж “Св. Никола” (между “Търговска” и “Дондуков” - Ларгото) била *Касапската чаршия*, разположена сред гъсто населени квартали. Точно тук били струпани синагогите. На мястото на №1 на бул. Дондуков (входа на сладкарницата под х. Балкан) имало две синагоги - слаби паянтови сгради. Едната била построена от дошли през Солун от гърция евреи и се наричала *Кал-Грекос*, а другата била на евреи, преселени от южна Франция и Италия - *Кал-Франкос*. На днешния пасаж “Св. Никола” (пасажът беше под ЦУМ и градината на Мин.съвет) била *Кюркчийската* (кожухарската) *чаршия*, до нея - *Люледжийската* (люледжия-продавач на лули), дето се намирал голям избор на лули и чибуци. Всред тези чаршии се издигал обширен кервансарай - *Буюк* (големия, главния) *хан*, разположен на днешния северозападен ъгъл на пасажа (северозападния ъгъл на ЦУМ). Строен е през **XVI в.** по общия план на тогавашните кервансарайи. *Ф. Каниц (1860 - 79 г.)* се учудва на грамадните развалини на софийските кервансарайи. “Без преувеличаване, те задминаат по архитектурната си стойност всичко, което с изключение на римските постройки, София е притежавала като стари или модерни сгради”. Буюк хан имал две врати - откъм дн. ул. Търговска и откъм дн. Бул. Дондуков. От ляво и дясно на постройката се редували малки дюкянчета, а одаите вътре били собственост на черквата “Св. Никола Мали” (при днешния южен вход на ЦУМ). Ктитор на “Св. Никола Мали” бил софийския първенец *х. Мано Стоянов* (виж по горе: къщата и ханът му са били наблизу - зад дн. баня). Тя била една от старите софийски черкви, вкопана в земята. Черквицата постраала при земетръса през **1853** година, но бърже била възстановена. Разрушена била при регулацията на площада (“Бански”) през **1891** год.

Този гъстонаселен квартал бил същинско еврейско гето. Най-старата синагога в София била в югозападния ъгъл на днешния пасаж “Св. Никола”. Според сведения от еврейски извор, печатани в една енциклопедия, издадена в Съединените щати, тук била построена синагога в **967** година, при царуването на *цар Петър*, от преселници - евреи от Византия и запад [латински евреи]. През време на турското робство на няколко пъти са прииждали евреи. Дошлите от Нюрнберг построили хубава каменна синагога - “*Кал Ешкеназим*”, в съседство с черквата “Св. Никола Мали”.

На днешната северозападна пресечка на бул. Дондуков и Търговска (главния вход на Министерския съвет), на *Коллук сокаги* се намирала стражарницата [полицейското управление], наречена, *Коллук* или *Каракол*. До Каракола била *Абаджийската* (тур.- дрехарската) *чаршия*. Там имало зидана коносувидна чешма с няколко чучура. На отсрещния ъгъл - днешния бул. Дондуков и Княз Борис (входа на Президентството към Ларгото) имало джамия - *Байрам Джамия*, съборена през **1884** година. Чаршията продължавала около днешната улица Сердика...

Източно от днешната улица Веслец започвала махалата *Капан* (тур.- място, където затварят заловен в чужд имот добитък), която опирала на изток до ул. Раковски, като била по-гъсто населена до ул. Тетевенска (дн. Буда-Пеща). Западната половина на махалата Капан спадала към търговската част на града. На днешната улица Малко Търново (стълбите до Младежкия театър) и бул. Довдуков се намирал *Лахна пазар*, пазарът за зеленчуци. В тази чаршия била *Гюр чешме* (може би печ.грешка - Гюл чешме?), известна с голямото си корто и много изобилна вода. На днешната пресечка с улица Бенковски се намирала *Деве баир джамия*, разрушена през **1883** г. На северо-западния ъгъл на ул. Тетевенска (дн. Буда-Пеща) и Искър била *Кюн джамия*, съборена през **1881** г. На ъгъла с улица Стара планина била *Синджирли джамия*.

Чохаджийският (сукнарския) *хан* се намирал на дн. ъгъл на улиците Търговска, площад Бански и ул. Триадика (югозападния ъгъл на Триадика и Сердика-диагонала на УАГ), дето е сградата на *хотел Берлин*. Тук е било средището на

Чоходжийската чаршия. Това е била най-голямата софийска гражданска постройка. Между населението се пази спомен, че този хан е много стар. *В. (иктор) Григорович (1845 г.)* пише, че Чоходжийският хан бил строен от българските царе. (А може и да е била римска сграда, ползувана от българите?). Всред двора се издигала джамия. Ханът имал два изхода - главният бил откъм улица Търговска. Срещу Чоходжийският хан се намирал Софийският бизистен. До самият бизистен откъм днешния пасаж Св. Никола била малката *Люлели джамия*, разрушена през 1881 г. Намирала се в *Люледжийската* (лули и чибуци) *чаршия*. *Златарската чаршия [Куюмджиян пазари]* се намирала югоизточно от Чоходжийския хан на дн. улица Арда (от пасаж Св. Никола) до Сердика. Срещу *Байрам джамия*, на дн. ъгъл на улицата Лега и Княз Борис (фонтана при Президентството) лете раздавали даром изстудена вода от бъчва. (Сравни по-долу - югозападно от *Буюк джамия* имало голям водоем). Към конака, с направлението на дн. ул. Кн. Борис (Търговска), се простирала *Ичери чаршия* [покрита чаршия] и *Сарашката чаршия*.

Стр. 173. На бул. Дондуков № 3 (Ларгото пред южния вход на ЦУМ) се издига грамаден хотел с много външни гипсови украси. На това място до Освобождението се намирали подземни помещения, части от византийски (или римски?) строежи, използвани за складове. (Явно са били във връзка с дебелите зидове, които се ракриха наскоро при строежа на новата сграда до магазин "Явор", които бяха набързо залети с бетон!).

На ъгъла на ул. Търговска, към северната страна на булеварда (Дондуков) се издига сградата на *Балабанов*, известна постройка с много балкони и украси (строена около 1900 год.). В близко съседство е девететажната сграда на осигурителното дружество "*Феникс*", построена в стил "Австрийски ренесанс" (Комитета по планиране). Над сградата е кацнала позлатена птица феникс. Голям часовник, който показва точното време. Построена е през 1927 година от архитект *Георги Фингов*.

В приземния етаж е кафенето "Феникс". То не може да наследи ролята и славата на своя предшественик, *кафене "Панах"*, което се помещаваше в старата сграда [на същото място], стил "Възраждане". През десетилетия кафене "Панах" бе сборище на журналисти и политици.

Кино "Балкан" (Младежкия театър) се помещава в нова сграда...то може би заема мястото на училището на *Капана*, едно от трите първоначални училища в столицата, открито веднага след Освобождението.

Стр. 174. Сградата на музикалната академия (бившата сграда на КАТ на ул. Буда-Пеща и склада за декори на Младежкия театър на ъгъла с "Дондуков"),...по стръмнината са издялани стъпала...тази връзка някога свързваше помещенията на университета на ул. Московска, сградата на *Васалияди*, със сегашната сграда на академията, дето се помещаваше юридическия факултет и се четяха лекции по география и картография.

Стр. 175. Източно от пресечката на бул. Дондуков и ул. Раковски заслужава внимание една по-стара сграда, *лютеранската черква*, строена от княз *Александър Батемберг*.

Бележка. Батемберг е бил лютеранец. Първоначално е искал да се преустрои в лютеранска черква красивата *Челеби джамия*, намираща се до двореца, но поради политически усложнения с Турция това не станало и тя била съборена за строежа на западното крило на двореца. Тогава се построява черквата на "Дондуков". Стръмният терен стигаше до ул. "Врабча". По Дондуков имаше железна ограда и стълби към черквата, която беше в горния край. Изглежда че тя, както и обслужващата я сграда са били частна собственост на княз Александр, тъй като са му заплатени от държавата при абдикацията му. Разрушени при бомбардировките. Сега там е паркинга на Народната опера и магазините "Братя Василеви". В сградата до паркинга (сега служби на Столичния съвет), на "Врабча" и надолу по "Париж" беше основното немско училище.

Стр. 176. На тази улица (Ст.планина) се издига една голяма сграда , първа мъжка гимназия. Тази сграда се намира на мястото на старата пожарна команда, дето бяха съсредоточени пограбалната служба и службата по чистотата в столицата.

Започна се постройката...по плана на *арх. М.Марков*. На ляво и дясно от входната стълба има барелефи: на ляво е патронът на гимназията , *Св.Иван Рилски* коленичил, а на дясно , светите братя *Кирил и Методий*.

Бележка. След 9 септември светците бяха изчукани и се постаи плоча с барелеф на Сталин, както бе преименувано училището , “10 единно училище Й.В.Сталин”. Сега то се казва незнайно защо 1 СУ “Пенчо Славейков”.

Софийската класическа гимназия почнала занятия на **7 януари 1878 г.** в училището *Ив.Н.Денкоглу* в двора на черквата Св.Неделя. Тази сграда изгоряла през лютата зима на **23 януари 1880 г.** След това нещастие занятията продължили в къщата на *Мурад бей*, на Кору чешме. Построена била особена сграда за гимназията на ул.Московска и Дунав (сега Юридически факултет), отнета по-късно за нуждите на Университета.

Ул.Стара планина на изток пресича бул.К.Стоилов (В.Левски) и навлиза в квартала *Кюлюците*, дето някога се изливала водата от Софийската градска баня. На север се простирани бостани, на юг , до ул.Регентска (“Янко Сакъзов”), се намирали изоставени и буренявали турски гробища.

Стр. 178-180. Северозападно от Буюк (Голямата, главната) джамия, на *Буюк джами сокаги*, всред ерейската махала, се помещавало френското вице консулство. (Някъде към пасажа под Президентството).

Буюк джамия...носи името на *Коджа* (доста голям, велик) *Махмуд паша*, виден благодетел в града. Около джамията имало и други богоугодни сгради: хан, медресе, водохранилище и чешма. Медресето...имало първоначално училище с четиридесет стаи. Мястото му не е известно. *Евлия челеби (1652-53 г.)* хвали много водохранилището на Махмуд паша, което се намирало до сарачханата (седларска работилница) и било заградено с железни решетки. През лятото изстудена в лед вода се раздавала даром на населението. (Сравни по-горе за раздаваната студена вода пред *Байрам джамия*. дали не става дума за едно и също място?) В края на **XVII в.** махалата носила неговото име. Наблизу до Буюк джамия се намирала гробницата на *Мевлия Мухарем ефенди*. Западно бил и чудотворният кладенец , аязмо. (Аязмо има в черквата “*Св. Петка*”, до входа от “Съборна”. Следа от кладенец има и в руините в двора на Президентството , източно от “Св.Георги” и римската улица). Срещу Буюк джамия била *Дограмаджийската чаршия*. Все там се намирали и сапунджийници.

Стр.180. Нека споменем, че първото английско дипломатическо консулство, установено след Освобождението, се помещавало в една по-сносна еврейска къща, заобиколена с ниски, сбутани къщурки...на мястото на Дишков базар (на ул.”Леге”, 11 , където сега е улицата между х. ”Рила” и магазин “Средец”). През **1881** година в тази къща е даден “великолепен бал”, посетен от княз *Александър Батемберг*.

Стр. 181.(Буюк джамия) една от най-важните сгради в София, построена през **XV в.**

Буюк джамия е построена върху древен градеж. Когато през **1939 г.** са копали подземия под южния кораб на джамията (вероятно при строежа на Банката) били открити два ъглови зида от антична постройка. Зидовете били строени от обли речни камъни и пояс от пет реда плоски тухли в посока изток-запад и север-юг. (Подобни зидове се откриха и преди 2 години при изкопите за терасата на ресторанта, който направиха в сградата на Археологическия институт - градинката между джамията и ул.”Съборна”, но ги покриха набързо.).

Стр. 192. Пътят в това направление (бул. Мария Луиза) през турското робство се наричал *Балкан джадеси*, а след Освобождението - *Ломска улица*. (След

оформянето и кръщаването на булеварда, Ломска улица, до *9 септември*, се наричаше успоредната ѝ улица “*Г. Вашингтон*”).

...трамвайното депо, дето в древността се намирал североизточният ъгъл на градската стена. Точно тука е била вратата, през която се прониквало в Сердикийската крепост от север.

Бележка. Авторката бърка. Тази врата е на втората, външна крепостна стена. Северната порта на сердикийската крепост е открита и запазена в приземието на бившия магазин “*София*”.

Стр. 193. *Майчин дом* е построен върху (не върху, а в) стария софийски квартал *Банишора*, който се развил като предградие на града. Този хълм бил известен в *XVII в.* с лозята си.

Южно от Банишора към Владайската река се намирала *Драз махала*. Голяма част от тази махала била собственост на софийския първенец *х. Мано*. На негово име се наричал и дървения мост, който прехвърлял Владайската река (между дн.улицы “*Цар Самуил*” и “*Бр. Миладинови*”). До моста била и кланицата.

От трамвайното депо на запад, южно от площад *Майчин дом* (градината), са открити следи от древната градска стена на разстояние 750 м. до ул.Охрид (между “*Странджа*” и “*Опълченска*”). дето се намирала *Яхуди табия*, строена ангариия от софийските евреи по време на Руско-турската война през *1828* година.(Виж докладите на *Льо Ге* , строена е през *1877* год.). Тази табия била построена върху основите на северозападната кула на древната стена.

Стр.193. (Владайската река) в турско време се минавала по каменен мост наричан *Съндъкли кюпрю*. До Освобождението софиянци го наричали “*Шарен мост*”, тъй като бил боядисан на жълти и червени ивици. У някои автори мостът се нарича “*Банишор*” , по името на махалата.

Бележка. За този мост има предание. Една година била много берекетлия за ливадите и сеното се продавало на безценица. Богат софийски турчин го изкопувал и трупал в двора си. Всички се чудили, защо му е толкова много сено и си подигравали с него. Следващата година, обаче, била много сушава, сеното било малко, цената му се вдигнала и човекът го продал с голяма печалба. Със получените пари вдигнал “за хаир” (за добро, за благополучие) моста и поставил надпис: “*Сено продадох, мост съградих*”.

Днешният *Лъвов мост* е построен в *1890* г. *Софиянци*...забелязали, че блестящите от слънцето нови бронзови лъвове нямат езици. Те дълго време разпространявали вика, че на лъвовете отрязали езиците, за да не могат да кажат колко е откраднато при постройката на моста. (*Г.Каназрски* , “*София преди 50 години*”, стр.26). Проекта за моста и изпълнението е на инж.Прошек. Той е бил част от замисляния на това място площад - мемориал на загиналите за Освобождението български герои.

Стр. 196. На кръстовището на ул.Богомил и Кн.Мария Луиза се издигала *Куршумли джамия*. Тя била разрушена през *1882* г. Наблизу била *х.Исмаил чешме*..

Западно от бул.Кн.Мария Луиза се намирала *Керемитли джамия*, която дала име и на околновръстната махала, както и на кварталната чешма.

Стр. 197. На източния ъгъл на бул.Мария Луиза и Цар Симеон (Комитета по геология или съседната на кино “*Модерен театър*” сграда?) се намирал дъсчен цирк, в който *Анжело Пизи* давал представления. Това помещение било наето от театралната трупа “*Зора*” (на Борис Пожаров, Стоян Тончев и др.). На мястото на тази дъсчена сграда било построено грамадно здание за нуждите на *Софийския окръжен съд*, който се помещавал там да преместването му в Съдебната палата. (Вероятно е било разрушено от бомбардировките. Сегашната две сгради с култовска архитектура, са строени в първите години след *9 септември*).

Стр. 199. За да се създаде бул.Мария Луиза в тази си част (между сегашните улици “Пиротска” и “Тодор Александров”) регулацията сринала *хаврата Кал Шалом* [Синагога на помирението] строена в средата на *XIX* век със средства на *Сабат Таджер*..В западната си стена тази синагога опирала до черквата *Въведение Св.Богородица*, или както я наричали софиянци, *Пречиста*. Съборена през *1889 г.*

Стр. 203. От дванадесетте черкви, които (*Стефан*) *Герлах* изброява в София през *1578 г.*, повечето са били на площад Св.Неделя и в негова близост...кварталът бил застроен много гъсто. Затова само в този квартал липсвала зеленината на известните софийски градини с асми и овощни дървета, характерни за града през турското владичество.

Черквата Св.Петка стара е разположена...на онова свидно място, дето имало подземни извори, които може би от предхристиянско време са играли голяма култова роля. Съществували са три лековити извори , аязма: в черкмата *Св.Петка*, източно от *черквата Св.Георги* и западно от *Буюк джамия*. (Сравни по-горе за изворите и кладенеца край Буюк джамия).

Стр. 204. Близу до черквата *Св. Петка Стара* се намирала черквата *Св. Марина*. Навярно...през *XVI* в. е станала митрополитска. В нея се пазели мощите на *Св .Стефан Урош II Милутин* [Св. Крал]. Предполага се, че е срината от земетръс през *1585 г.* Между Св. Неделя и Св. Петка Стара се намирала черквицата *Св. Ирина*. На пл. Св.Неделя, в западната част на днешния двор на митрополията, се намираше до *1935 г.* *арменската черква Св. Богородица*.

Откъм северната страна в двора на черкваа Св. Неделя се намирала черквата *Св. Арахангел* или *Св. Безплътни*...(сравни по-горе за изсипванито костите на Св. Крал в тази черква от кърджалиите).

Стр. 205. ...софиянци построили училище *в южния двор на черквата Св. Неделя - 1849 г. - Денкоглувото училище*. В съседство се намирала и друга малка постройка, в която се помещавала библиотеката на *Ив.Н.Денкоглу*. На *11 януари 1880* година, тази училищна сграда станала жертва на пожар.

...хана на първенеца *Трайкович*. Разположен южно от Св. Неделя, този хан е бил средище на българщината. Тук е имало и добре уреден локал - “*газино*”. Това не е било кръчма, а клуб, сборно място, дето българите разменяли мисли по жизнени въпроси. (“Локал”, “казино”, “клуб” в турски провинциален град? Доста развинтено въображение на авторката!).

Двуетажната къща на *Д.(имитър) Трайкович*, разположена до хана, имала особена архитектура. За строежа ѝ бил повикан архитект от Пловдив. Високи каменни колони се издигали на южната фасада. *Иречек* я нарича “Разкошна турска къща”. Ханът бил подпален и изгорял през *1876 г.* след априлското въстание.

Стр. 209-210. С постройката на черквата посветена на *Св.Неделя*, е създаден храм в Сердика след като, вместо събота, неделята била въведена като християнски празник. През време на турското робство черквата започнала да се нарича и Св.Крал, тъй като в нея се пазели мощите на *Св.Крал Милотин Урош II*, пренесени от *гр.Трелча*, северно от *Прищина*, между *1455* и *1469 г.* Най-първо мощите били положени в минтрополитската черква *Св.Георги* (Ротондата). Когато в *XVI* в. тази черква била обърната в джамия (*Гюл джамия*), мощите били пренесени в тогавашната *катедра на Св.Марина*. Не е известно, кога точно били пренесени в черквата *Св.Неделя*, обаче през *1761 г.* вече са били там.

Бележка. *Отново доста произволни твърдения на авторката. Не е документиран първия храм на това място, как се е наричал и дали е “създаден” в римска Сердика, още по-вече, че както е отбелязано по-нататък, при строежа на новата черква са открити градени тухлени гробници, а под тях и тухлен амфитиатър, т.е. тази първа християнска черква е била строена върху развалини от римска Сердика! Също и времето за пренасяне на мощите , казва че “не е известно кога*

са пренесени” в Св. Неделя, но по преди, когато описва черквите около площада, авторката казва, че митрополитската черква Св.Марина била срината от земетръс през 1585 г. и мощите на Св.Крал са били пренесени в Св.Неделя. Когато София била нападната през 1831 г. от кърджалиите на Али бег (виж за това по-горе , стр.17, №23 на “София през Възраждането”-К.Въвъзова), тълпите се нахвърлили върху ковчега на Св.Крал, изсипали мощите в съседната черква Св.Арахангел, за да задигнат сребърния обков на светеца. Мощите останали в тази черква до построяването на новата Св.Неделя (1865 г.).

При земетръса през 1856 година..не било добро състоянието и на черквата Св.Неделя. Ето защо, софиянци се заловили за постройката на голяма черква.

Христо Стоянов, софиянец, разказва на Иречек, че при копане основи на новата черква Св.Неделя, били открити градени тухлени гробници около древна черква, а под тях , и тухлен амфитеатър със сводове. Под тези древни строежи избликлала вода. Част от черквата била сложена на дървени колони, забити между дълбок пласт развалини. В новата постройка били използвани камъни от латинските гробища, които, както приема А.Иширков, се намирили на мястото на I и VI полкове (градината пред НДК).

Бележка. Интересно е това съобщение за дървените колони под градежа, за да се избегне избликлалата вода. При големите спорове за гроба на В. Левски в “Св. Параскева”, един от основните въпроси беше за дупките, останали в древните зидове от дървени колове, които Н.Хайтов и а рхитектите се мъчеха да обяснят и датират,за да докажат тезите си. Двете черкви са много наблизо и е напълно възможно при строежа и на тази черква също да е избликлала вода под римските развалини и част от него да е сложен на дървени колони. Това автоматично определя датировката им със строежа на черквата. По повод високите подземните води, виж и казаното от Льо Ге за строежа на близко строящата се католическа черква и квартала около нея.

На 18 септември 1858 г. станало голямо земетресение с двадесет седем труса в един ден. Тогава се срутил сводът на новата черква. (Виж стр. 21, № 38, стр. 40 № 112,113, стр. 71 № 40 ,41, стр. 74, № 48 от “София през Възраждането“ на К. Въвъзова).

След Освобождението черквата била поправена по плана на руския архитект Померанцев. Вместо трите купола, в средата бил издигнат един голям купол, заобиколен с четири малки. Куполите били дървени. (Южно от нея била направена и дървена камбанария в двора на черквата).

Черквата Св.Неделя пострада много при атентата през 1925 год. Поправката бе поверена на архитектите Васильов и Цолов.

Стр. 211-212. Софийската митрополия се е помещвала от незапомнени времена в особена сграда, наричана през време на робството “*владишки конак*”, която се намирала на югоизточната страна на днешния площад Св.Неделя. В.(иктор) Григорович (1845 г.) казва, че конакът на митрополита бил чист, красив, даже разкошен.

Стр. 220. Най-после (1879 г.) държавата купила строената от генерал Паренсов къща на дн.улица Шести септември и Ген.Паренсов. Щом князът се настанил там, къщата почнала да се нарича *Малкият дворец*.

Бележка. Авторката пак съчинява. Къщата е лична собственост на Княз Александър I, който я купува при заминаването на ген.Паренсов от България.. С решение на Нар.събрание държавата я откупува от княза, заедно с другите му лични имоти в България през 1886 г., след абдикацията му от престола. (Виж по-горе стр. 267, т.II от “Строители на съвременна България” на Симеон Радев).

Интересен е друг момент, който отново показва попълзновенията на Русия да направи България губерния. Генерал Паренсов, който е министър на войната в

първото българското правителство (единствения руснак в правителството), е протеже на княз Дондуков. Дондуков е яростен защитник на руската завоевателна политика още от преди освободителната война и има амбициите да стане български княз. След Берлинския конгрес императорската окупационна власт - която е в Пловдив, център на Санстефанска България - набързо се премества в София с намерението да запази под своя власт поне Княжеството. С княз Дондуков идват в града 135 руски семейства, за които биват осигурени жилища в **запазени турски къщи**. Генерал Паренсов обаче, явно разчитайки, че ще се задържи дълго в България, си купува място и построява на него собствена къща. От снимка личи, че това е едноетажна каменна къща, подобна на московски дом на руски "барин". Княз Дондуков, с администрацията си, напуска София на 10 юни 1879 г. и отива в Търново, за да посрещне българския княз и да се прибере през Свищов в Русия.. Княз Александър Батемберг стъпва на българска земя във Варна на 24 юни. На 26 юни 1879 г. в Търново полага клетва пред Великото народно събрание и "Принц Батембергски стана окончателно български княз Александър I". Поканен от княза на вечеря, Дондуков отказва и не отива повече при него. На другата сутрин княз Александър призори заминава за София. Дондуков не отива дори да го изпрати. След пристигането си в столицата, съставя първото българско правителство. "На военното министерство, което съставляваше едно почти независимо ведомство и се считаше за **руска администрация**, бе назначен генерал Паренсов, **съмишленик на Дондукова** и протежиран от него". (Симеон Радев, "Строители на съвременна България", т.1, стр.163,170). "По лесна е характеристиката на ген.Паренсов... Несъразмерност между способностите му на обикновен офицер от генералния щаб с неговата претенция да играе голяма историческа роля в новата държава, между неговото положение на военен министър и маниерите му да се меси във всичките дипломатически работи...От всичко се вижда впрочем, че той бе един от тия лекомислени генералщабни офицери, които Обручаев (руски генерал-лейтенант, управляващ Военноучебния отдел в Петербургския Генерален щаб) бе разгалил и които се мислеха призвани да направят преврат в славянските дела". (Пак там, стр. 171.)

През **януари 1880 г.** княз Алесандър отива в Петербург и престоюва там почти два месеца. "През това време той успя да издействува отзоваването на Парнсова, който бе станал нетърпим с лекомислената си претенция да контролира дори когато княза го кани на трапезата си". (Пак там, стр.189). И на този човек, работил изцяло за руските интереси, една централна софийска улица вече 120 години носи името! "Турският конак, преправен набързо за дворец, отначало по вкуса на княгиня Дондукова, сетне по фантазията на майсторите, представляваше тъй големи неудобства, че след една година стана положително необитаем". (Пак там, стр.173). Затова княз Александър купува къщата на Паренсов (1880 г., Паренсов е живял в нея само няколко месеца!) и я използва за жилище, докато трае ремонта на Конака (до януари 1882 г.) . Можем да си представим каква "къщичка" си е построил генерала, та да е достойна да се използва години наред за дворец на българския княз, а по-късно за Министерство на вътрешните работи! (Виж разказа на Иречек за посрещането в нея на Екзарх Йосиф I - "Екзарх Йосиф I в спомени на съвременници", стр.88).

Стр. 222. Пристроено е източното крило (на двореца), което заема мястото на някогашния хаджи Ценов хан.

Бележка. Това също не е верно! При това преустройство от 1879-82 г. е построено **западното крило**. Източното е построено чак при преустройството на Двореца от Фердинанд в 1894-95 г. Известно е, че при постройката на конака през 1875 г., източно от него е имало градина и сгради за харемлък на пашата. Хановете са били чак след сокака който, източно от градната, е свързвал цариградската улица с днешната ул.Московска и са съборени при първото преустройство на двореца през 1879-82 г., когато е строено западното крило и са оформени градината на двореца и улица Московска.

На западната страна на площад Александър I между улиците княз Борис (Търговска) и Московска (сега източната, парадна фасада на Партийния дом) се издигат сградите на *застрахователното дружество Балкан*. Четириетажната постройка на ъгъла с ул.Кн.Борис по архитектура се сближава с двореца и допринася за хубавия изглед на площада. Строена е през **1908** година по план на *архитектите Грюнангер и Н.Михайлов*. На този югозападен (северозападен!) ъгъл е поставен часовник, първият обществен часовник в столицата, който държи връзка с метеорологичната станция и показва точното време. Циферблатът му е 1.20 м.

Стр.223. При Освобождението на североизточния ъгъл на днешната банка имаше турски сарай, известен с художествено изработените си потони (тавани). В този сарай се настанило първото руско консулство в София. Мястото ѝ, заедно заедно със съседните места, било предназначено за *Градски дом*, като дори основите му били изкопани през **1884** год. от предприемача *Н.(икола) Пашич*, който се намирал в София като сръбски емигрант. Пет десетилетия тези основи чакаха да се издигне величествена сграда. Акации, високи бурени, зеленина се виждаха долу като в дъно на оттекло се езеро. По едно време това място се сочело за постройка на съдебна палата.

Бележки: 1. *Общинският съвет в 1883 г. обявява конкурс за сграда на Общински дом, който да помещава всички нейни служби. Първа награда печели арх.Адолф Вацлав Колар (известен у нас като Антон Колар). Проектът остава неизпълнен.*

2. *Никола Пашич е сръбски политически и държавен деец, лидер на Нар.либерална партия. По политически причини няколко години е емигрант в София, където се занимава със строително предприемачество. От 1891 г. многократно министър председател и министър на външните работи на Сърбия и, поради добрите чувства останали от пребиваването му в София, радетел за сближаване с България.*

Стр. 226. През **1889** година столичният общински съвет преименувал някогашната *Истамбул Джадеси* (Цариградско шосе) на бул Цар Освободител.

Бележка. *Малко съмнително сведение. На хандрисите от 1893 год. улицата е отбелязана като ул."Стефан Стамболов". Стамболов е върл русофоб и едва ли по негово време улицата е кръстена на цар Освободител. Или годината 1889 е неточна, или за кратко време общината я е прекръстила на името на всесилния регент и мин.председател и след падането му от власт (1894 г.) и подобряването на отношенията с Русия, отново връща името "Цар Освободител".*

Стр. 229. На югозападния ъгъл на бул. Цар Освободител и ул. Бенковски се издига седеметажна сграда с красива кула , сграда висока 45.5 м., която десетки години държеше първенство по височина между сградите в София. Този колосален дом [на Чиновническото кооперативно застрахователно дружество] е осветен на **3 юли 1926** год. (Сега е сградата на ДЗИ). Това ъглово място се заемаше от една дъсчена постройка - фотография и двор, в който се изработваха надгробни паметници *Чиновническото застр. дружество* стана собственик на един грамаден имот върху 5.800 кв.метра, в съседство с новата сграда, върху което изгради една модерна постройка , *кафене, хотел и зала "България"*.

По време на турското владичество източно от конака завършвал големият Цариградски път - *Истамбул джадеси*. Тук кервани и пътници се прислонявали в ниски, мръсни ханчета и дребни схлупени гостилнички.

Бележка. *Фирмата за паметници и плочи е била на Славов, а фотографа се е казвал О.Месароб. (Виж Д. Казасов - "Искри от бурни години", стр. 248).*

Стр. 232. Редом с ханищата които се намирали по Цариградското шосе източно от конака, на днешния североизточен ъгъл на бул. Цар Освободител и ул.Бенковски се издигала *Сарай джамия*, разрушена през **1882 г.** Мястото на тази джамия се заема от малката *руска черква Св. Николай*. Тази черква е построена по искане на руския дипломатически представител в България *Сементовски-Курило*, който

отричал българската екзархийска черква като схизматическа и не желаел да се черкува в нея (ама че нахалство на чужденец!). Той намислил да издигне параклис към легацията, в който да служи руско духовенство. Към двора на руската легация в София били предадени отчуждени частни места с лице към бул.Цар Освободител.

Още при влизането в храма се вижда, че в тази източно-православна черква се чествуват светици и светци, чужди на българската агиография: св. цар Борис, в едната ръка с кръст, а в другата - с меч, св. Владимир, св .Ал. Невски. По стените са изписани Татяна и Олга, Елена и Ксения.

Входът и притворът са украсени с изображения на светци, покровители на бившето руско царско семейство, тъй като черквата е строена при Николай II, който е подарил и камбаните, по които е издълбано името му.

Черквата св.Николай не е скромна параклис, а много богато обзаведена черква, за чиято украса не са жалени средства. Черквата е осветена на *11.XI.1914 г.*

***Бележка.** По това време мин.председател е В.Радославов, кмет на София , Ив. Д. Гешов. Явно тази отстъпка на руснаците е направена с оглед признаването царската титла на Фердинанд през 1912 г.*

Стр. 236. Каква хубава, каква прекрасна градина изникна срещу военния клуб! Яви се майстор - художник, който разбра, че градината е предната зала, допълнение на монументалната архитектурна среда - военния клуб. При засиленото посещение на бул.Цар Освободител, при все по-голямата пленителност на военната музика и на безспирно дефилиращите хубавици, тази градина трябваше да се създаде!

Една груба дъсчена заграда, по която лепяха избирателни списъци, театрални и концертни обяви, наредби, определени за столичните граждани, доста сполучливо прикриваше дълбока яма, изпълнена с дървен материал, боклуци и хартии, навезени чак от квартала Коньовица! И стана чудо! Събориха оградата, посадиха зелени моравки, гиргини и купове мак и поставиха скамейки. Голяма плачуца върба увисва клони редом със строен бор и широколистни храсти. Създадоха малко слънчево игрище с въртележка за най-малките и поставиха надпис: “Децата са живата ураса на градините”. Една хубава скулптура - бронзово момченце с кратуна, работа на *В.(асил) Зидаров*, краси модерната чешма на градинката.

***Бележка.** Авторката не отбелязва годината на създаване на градината. По данни на Н. Ганев - “Залесяването на София” - това е станало в 1925 г., но като се има предвид описанието, а и чешмата, вероятно тя може да се датира към 1934 - 1940 год., по времето на Духтев. На хандрисите (1893 г.) мястото е отбелязано като разсадник, с доста паянтови постройки и работилници. Не е ясно до кога е съществувавал той, но останалите няколко много стари чинара, явно са от това време. Вече отбелязахме, че трапът в северозападния край на градината е останал от изкопите за сграда на Народна библиотека, от строежа на която са се отказали по градоустройствени съображения. Явно разсадника е ликвидирал тогава и мястото е запустяло. За скулптурата на чешмата Дора Габе беше написала чудесна детска книжка - “Бронзовото братче и живото сестриче”, с много красиви илюстрации - за две сирачета, братчето починало, превърнало се в бронзова статуя и сестричето, което много го обичало, идвало нощно време край чешмата за да си говори с него .*

Стр. 237-238. На южната част на булеварда срещу легационната сграда (австрийската) е домът на *Ив.(ан) Евсатиев Гешев*, който се е възползвал от пребиваването на *архитект Грюнангер* в София и е издигнал хубава частна къща. В същия стил е и съседната къща на *д-р Моллов (Димитър Петров*, един от организаторите на здравеопазването в България след Освобождението, бил е и кмет на София в *1895-96 г.*).

Някога тук е протичала градската вада (Крива река , виж за нея при материала за Нар.Театър и градската градина) и, при липса на канализация и бордюри улицата

се е покривала с непроходима тиня особено в дъждовни дни. През 1881 г. Иречек пише: “Най-нездравото място е около къщата на председателя на санитарния съвет , д-р Моллов”. Самият площад (“Нар.събрание”) отчасти е бил зает от градината на д-р Моллов, която била добре подържана. Рози се надвесвали над водата на малко езеро, асма се увивала около художествено построена беседка. Съгласно градския план, тази градина била отчуждена за площад.

Бележки: 1. Къщата на Гешев е рарушена от бомбардировките и частично възстановена (само партерния етаж) след войната. В него се помещаваше музея на революционното движение. След 10 ноември музея бе ликвидиран и сградата постепенно запустя. Сега се разрушава, за да се построи модерен бизнес център. А в Музея на София се пази картина, която пресъздава тази къща, запазени са и проектите ѝ, и можеше тази изключително красива сграда, отговаряща на стила на булеварда от началото на века, да се възстанови по тях.

2. На времето - преди създаването на “Пепинерата” - най далечната разходка на софиянци е била до “Молловото ханче”. Авторката на друго място (стр.245) го поставя на мястото на Университета, и че там се подслонявали коли, идващи по Цариградския път. Но тя допуска често много неточности. Това мястото е било извън охранителния ров (хендеко). Там са били турските гробища и едва ли сред тях е имало български хан, още повече, че Цариградския път е бил не по сегашното Цариградско шосе, а през Слатина и е пресичал реката по мост при Военното училище. Освен това теренът на тази част от гробищата е купен от Евлоги Георгиев, който го подарява за построяване на университет. Склонен съм да приема, че ханчето е било по-скоро на мястото на къщата на д-р Моллов. След отчуждаване на градината (сигурно след завършване на Нар. събрание в 1884 г.), тя е загубила първоначалния си вид (има също запазен проект) и е била разрушена през 40-те години, като на нейно място е издигната модерна кооперация в подземие то на която се помещаваше прочутия навремето бар “Астория”, а в магазините - бюрото на авиокомпанията “Табсо”, като от там тръгваха специалните ѝ безплатни автобуси до летището, за всеки отделен полет.

Стр. 238. След Освобождението тук (на мястото на Нар.събрание) се намирала постройка, отредена за представления. Планът (на Нар. събрание) е даден от арх. Йованович, който живеел във Виена. Изпълнението било поверено на пребиваващия в страната архитект Грюнангер. (Виж по-горе за случая с архитект Йованович и министър председателя Др.Цанков). Постройката е завършена перз 1884 година. Канцеларии, помещения за архивата и други административни нужди са пристроявани към главната сграда през 1890 г., а през 1928 г. е завършена голямата постройка на северната страна, с лице към площад Св.Александър Невски. По стените (на читалнята) са наредени един до друг портретите на всички председатели на народното събрание, като се почне от Антим I. В читалнята има портрет с маслени бои на всички деца на цар Фердинанд I (къде ли е сега?).

Стр.245. На северната страна (на бул.Цар Освободител) между Народното събрание и Ректората се намира една открита слънчева градина , място определено за Министерство на външните работи, с одобрен вече план от архитект Овчаров. (1943 - 44 год).

Стр. 246. Сградата, построена за Ректорат на държавния университет Св.Климент Охридски...Тук се е намирал Молловия хан, в който се прислонявали пътници и коли, които идели откъм Цариградския път. С десетилетия на това празно място се зеленееха ниски храсти и високи бурени. (Виж спомените на Кирил Христов). Проектът за тази университетска сграда е изработен от френския архитект Беансон, който предвижда един комплекс от сгради около нея. По-късно архитект Миланов бил натоварен да преработи проекта. Основният камък е поставен през 1924 година, а сградата е привършена окончателно към края на 1934 година.

Бележка. Става дума само за централната част на университета, пред която са фигурите на братя Георгиеви. Проектът на Беансон е предвиждал да се построят

отделни павилиони в паркова среда, както са английските университети. По този замисъл са построени само централната сграда и по-късно Университетската библиотека (арх.Васильов и Цолов). Теренът, подарен за университет от Евлоги Георгиев е бил между ул. Шипка и бул. Цар Освободител, до Перловската река. По-късно, при оспорване на наследството му, голяма част от този терен (след днешната ул. Хр.Георгиев) е разпродаден. Може би затова университетът е свит до една сграда. Строежът на страничните крила започва през четиридесетте години и завърши след 9 септември, като промени претърпя и фасадата на централната част .

На кръстовището срещу Ректората се зеленее малка градинка. Напролет там цъфтят люляци. Те се надвесват над паметната плоча, която означава мястото на бъдещия монументален паметник на Св.Климент.

Бележка. Градинката беше унищожена при разширението на бул. “Руски”, остана само малко плочирано регулационно островче. Плочата изчезна, а паметника на св.Климент Охридски бе издигнат в градината до Народното събрание. По същото време изчезна подобна плоча пред Синодалната палата, която сочеше място за паметник на Иларион Макариополски. Всъщност това не бяха плочи, а художествено изработени каменни паметници, с чугунени плочи за надписите.

Стр. 246. ...се откроява турската легация в София, строена (1903 г.) в стил “възраждане” и примеси “барок” от архитект Грюнангер за предишните си собственици , българи (д-р Сърмаджиев). Напролет цялата железна заграда на посолството е потънала в нацъфтялите глицинии, които допълват разкошната зеленина и цветната украса на насрещната заграда на Детската градина.

Когато Ст.Станимиров (дългогодишен директор на I софийска мъжка гимназия) пристигнал за пръв път в София през 1884 г., по Цариградското шосе [Стамболойлу], останал зачуден от “бедната и непривлекателна гледка”. Той пише: “Нигде не се виждаше нито едно дръвче, дори трън не помня дали зърнах”.

Бележка. “Заградата” на Царската детска градина бе демонтирана през 50-те години и пренесена за ограждане на резиденция “Лозенец”. Красивите близо стогодишни глицинии, които падаха като лилав водопад по оградата на легацията, бяха изсечени през 80-те години по нареждане на някой тъп генерал от МВР “по съображения за сигурност”, а красивата железна решетъчна ограда бе закрита със заварени черни ламарини. Сега и тротоара пред легацията е заграден и къщата прилича на строго охраняван обект на Пентагона, а не на една от най-красивите и стилни сгради в центъра на столицата, с която би се гордял всеки европейски град!

Стр. 149-150. В ляво и дясно от Истамбул джадеси някога се простирала ливада. На мястото, днес е Царската детска градина, градския говедар всяка сутрин забирал говедата и ги водел на паша в мерата, дн. градина Кн.Борис.Тук се отклонявала и градската вада, която се вливала в Перловската река, днес през лятото се навъртали златотърсачи. На мястото на детската градина бликало едно изворче, наричано “Шейтанско” [дяволско]. След Освобождението представителите на чуждите държави и други видни софиянци основали *Skating Club* (клуб за кънки). През 1883 година тук била пързалката на аристокрацията със свирачи румъни , полуцигани. Княз Батемберг правел чест на тази пързалка. “За софиянци, казва Иречек, тази пързалка беше цял цирк”. Шопите се чудели, как така се играе хоро по леда. За тази пързалка съобщават и цариградските вестници по онова време.

Бележка. Виж “София преди 50 гдини”, стр.135-137. “Диодоно (Багданов!) беше спортист и майстор на пързалката. На леда при Орловия мост той неуморно се пързеляше от рано сутрин до късна вечер, като правеше разни опасни фигури, които, яко и да им липсваше грация, все пак предизвикваха учудване у многобройната публика около езерото”.

След като се отби градската вада (кога?) и се прекрати потокът на вода, мястото

се изсуши и се използваше за зеленчукова градина. По-късно бе отредено за царски дворец. Но дворецът трябваше да се построи на някое уединено място. Срещу мястото на бъдещия дворец си издигнаха многоетажни кооперативни сгради. Затова то бе отредено за детска градина и предадено на софийската община, която се залови с уреждането ѝ. В тази градина идеално са съчетани слънце, вода, въздух и цветна украса. За специалиста, за познавача, тази градина е българска ботниеска градина. Тук се излага богатата българска растителност, тук всичко е взето от природата

, най добрия естет и възпитател. Божури се аленеят всред просторни моравки, купове мак се навеждат до сини незабравки. Край стените ухаят люляци, пред тях е прострян килим от молохи. В езерото край водоскоците плават водни перуники, засенчени от плачущи върби. Алея с платани извежда под свод от нацъвтели японски рози. В тази градина най-интересното място за естественика е алпинеумът. Тясна пътечка вие между естествено наредени, донесен от Родопите варовит туф, по който сълзи поточе. На съвсем ограничено място, без простор, между шупливия варовик са събрани шестотин растителни видове, които виреят на различните височини от морското крайбрежие до високите върхове на Пирин: кактус и млечки, подобни на малки зелчици саксифраги, различни видове перуники, дядови зъби, карамфили, при които поклащат нежни стъбла планински лилави тинтяви и портокалени омайничета. Нацъвтяли са здравец, флокса, рибе биле и звънчета...всички видове венчета се радват на светлото подвитошко небе.

Край пясъчните алеи тъмнеят всички видове иглолистни, които виреят у нас. А наоколо, край ливадки, около чешмите, покрай водите играят деца. Полусъблиечени, обгоряли, те се люлеят или ловко изкачват и плъзгат по дъсчени пързалки, прехвърлят се през паралелки, играят на топки, същински горски обитатели. (Имаше и истински локомотив от теснолнейка, истински самолет!). На един далечен ъгъл са нардени чинове, децата са поверени на млада учителка. Чрез приказки, песни и легенди тя ги унася в царства, създадени от народното въображение през вековете. Тази градина е най-добър възпитател в есттическо отношение. Когато децата порастнат, ще украсят домовете и градините си така, както е наредена Детската градина.

***Бележка.** Царската детска градина беше на тази част от сегашната градина около паметника на съв.армия, която се заключаваше между бул.Цар Освободител, бул.Васил Левски, бул.Евлоги Георгиев и правата, свързваща двата последни булеварда и минаваща пред паметника. Южно от нея беше Царската ботаническа градина, а още по на юг, до ул.Гурко, Царската зоологическа градина. И трите градини бяха със свободен достъп за гражданите. В детската градина често идваха да играят и царските деца. Тя бе ликвидирана през 195 година, за да се построи паметника на съветската армия. Тогава се унищожиха и езерото (в дясно от сегашния главен подход) и алпинеума, който по-късно бе възстановен частично в много редуциран вид и, разбира се, без цветното разнообразие. Трябва да подходим внимателно към изброените от авторката растителни видове в градината, доста голямо е художественото ѝ въображение, явно тя смесва тази градина с ботаническата до нея! Да не говорим за “всички видове иглолистни, които виреят у нас”, и сега там в градината има само отделни групи и отделни екземпляри иглолистни, внесени при направата на новата градина. Що се отнася до чиновете, авторката отново греши. Така нареченото “Училище на открито”, за социално слаби деца, склонни към заболяване от туберкулоза, се намираше в Борисовата градина, до колодрума, на границата с лятната къпалня “Мария Луиза”. Дълги години там беше учителка леля Мария (Мария Дикова).*

Авторката не определя годините, когато стават всички тези промени. Вероятно целият терен между булевардите Цар Освободител, В.Левски, Евлоги Георгиев и ул.Гурко е определен за царски дворец в първия, Батембергов градоустройствен план на София (1880 г.), защото (с решение на общинския съвет) на него изнасят (1882 г.) дворцовата зеленчукова градина, която е била пред конака, за да се

оформи Градската градина, а по-късно княз Фердинанд създава на него ботаническата и зоологическата градини. Царската детска градина се създава чак през 1934 г.

Стр. 251. Мост на реката (Перловската, която е минавала западно от днешния Орлов мост) е имало от векове, но той не е бил от голямо значение, тъй като главният път за Цариград се отклонявал през Слатина. Този мост бил обикновен, каменна направа, без никакви украси или особени белези.

Бележка. *Важно съобщение! Интересно, къде е пресича реката Цариградския път? Мост е имало на Орханийския път , към Подуяне. Имало е мост и при Военното училище - за Слатина и вероятно Цариградския път е минавал някъде между днешните “Шипка” и “Оборище” и чак при Военен клуб се е вливал в “Истамбул джадеси”. От друга страна, по-преди авторката посочва Молловото ханче на мястото на Университета , при влизането на Цариградския път в града, което показва, че от Военното училище той или е вървял успоредно на Перловската река до Орлов мост и от там рязко е свивал на запад, или е присичал диагонално днешните “Оборище” и “Шипка” и е излизал при Университета. В протоколът на общината, определящ границите на града, цитиран по-горе (“София през Възраждането”), източната граница се определя: “Слатинския редут и пътя за с.Подуяне” , дали пътят за Подуяне не се е отделял от Цариградския някъде по днешната “Черковна”? В картата от 1879 г. на изток градът е отбелязан само до “Хендеко” , бул.В.Левски - като даже и той липсва в частта си от дн. “Аксаков” до “Дондуков”.*

Днешният Орлов мост е построен, след корекцията на Перловската река, в 1888 г. Къде тогава са посрещнати, през март 1878 г. върналите по Цариградския път от заточение софийнци, паметна плоча за което събитие е поставена на сегашния Орлов мост?

Стр. 251. Далеч (от града) , на втория километър , са построени през 1884 г. казармите на **I конен полк.** (От дн.улица Ракитин на изток).

Стр. 255. Турският патрул отивал на смяна в конака в определени часове на деня. Той се движил по улицата, която свързвала *Кафене баши* (пл.Славейков) с *Истамбул джадеси*, поради това тази улица се наричала *Войниган сокаги* (войнишка улица). След Освобождението същата улица е наречена на името на великия революционер *Васил Левски*. (Днешна “Дякон Игнатий”).

Бележка. *Малко странно съобщение. Изясни се по-горе, че на Кафене баши е имало полицейско управление, а войнишката казарма е била на пл.Ал.Невски. Така че едва ли военен патрул е минавал по тази улица за конака. Освен това, във връзка с твърдението, че е наречена на Левски, понеже бил воден от патрула по нея от затвора до съдилището , конака, следва да се изяснени следното: Левски е бил задържан в Къкринското ханче и след това съпроводен до Ловеч, Търново и София от **запцията, т.е. стражари**. Защо тогава ще е съпровождан от затвора до съда от военен патрул? Освен това, прието е, че Левски е бил затворен в казармата и до конака който е бил зад сегашната сграда на двореца, пътят не е минавал по тази улица. Следователно, или той не е бил затворен в казармата, която е зад конака, а в полицейския участък на пл.Кафене баши, или не е превеждан по тази улица и тя неправилно е била наречена на негово име. (Виж и бележката по този въпрос и в материалите за Градската градина).*

На северния край на ул. Левски (“Дякон Игнатий”), срещу двореца, се намира старата сграда на добре обзаведения *хотел България*. Вътре в четвъртития двор е градината на хотела, дето лете се танцува. След Освобождението там съществувала малка къщичка, разположена в един трап. Тази къщичка побираща двама великани на нашия политико-обществен живот: министрите *Петко Каравелов* и *П. Р. Славейков*..подранили посетители ги заврвали да носят вода с ибрици и да се мият на двора.

Бележка. За къщичката и нейните обитатели може и да е верно, но това сигурно е било веднага след Освобождението и за кратко време. Каравелов се жени през **януари 1880 г.** и довежда жена си в София през **юни** в собствената си къща на ул. “Левски”, която е купил, когато в началото на годината става министър. “Преди да тръгнем по този маршрутаз съжалявах, че няма да минем..., както по Великденската ваканция, когато за пръв път отидох и прекарах две седмици в новото гнездо, набързо стъкмно от Петко поради министерствуването му и за моето дохождане. Нашата къща, бивша турска, се състоеше от широк пруст, постлан с червени тухли, в него се влизаше през ниски врата и той се осветляваше с едно малко прозорче, в него имаше и огнище, на което се подклаждаше огън и слагаше голям медник за пране. Три високи стъпала водеха в гостната стая, доста голяма, с 4 прозореца и спалнята по-малка с два прозореца и до нея малка полутъмна стаичка-килер. От пруста се влизаше в обширна кухня, от която имаше изход и към двора. Обстановката (мебелировката) бе купена от бившия министър Тодор Икономов. Но цялата квартира на министъра на финансите и...министър председателя Петко Каравелов, по-скоро приличаше на жилище на студент”. (Спомени на Ек.Каравелова, стр.93, 95). Другото обаче е художествена измислица! Хотелът е строен 1880 - 85 год. За градината се е влизало не от хотела, а от кафенето, зад което е бил ресторанта. По това време и Каравелов и Славейков живеят в собствените си къщи, така че “посетителте” на градината не са могли да ги видят, как се мият на двора!

Стр. 257. След като тази вада (Градската вада, Речката) била отбита, на мястото на театъра (Народния) се ширнало неоцедено блато, изпълнено лете с цели семейства биволи.

На мястото на блатото изникнала дъсчената сграда на театър “Основа”. Построена била със средствата на артистите, които играели в дъсчения цирк на *японец* Камчик в градската градина. (Виж стр. 140-141). Първото представление било дадено на **4.XII.1888 г.**

Стр. 258-259. Като се мине ъгълът на ул. “Иван Вазов” и “В. Левски” (“Дякон Игнатий”), изпъква сградата на *Френско-белгийската банка* с интересен монументален вход. (Сега част от М-во на транспорта). През **1885 г.** тук се намирала малка кръчма. В нейно съседство била скромната къща на министър-председателя *П.Каравелов*. Ето какво пише *Ст.Станимиров* в своите спомени за София: “Домът на *П.Каравелов* беше стара, ниска и малка постройка. Дворът беше по-ниско от улицата, та през малката дъсчена вратичка влизащите се спущаха по две или три иззидани с камъни стъпала. Още при влизането ми се хвърли в очи бедната обстановка на двора, в който нямаше никаква украса. (В спомените си *Е.Каравелова* твърди друго, че е имало много растителност!). До входната в дома врата се отиваше по един плочник от нееднакви и зле сглобени плочи. По нататък от входната врата върху плочника видях ибрик и до него на плочата - сапун: личеше, че тук бяха се мили”...

Бележки. 1. Улица “Ив.Вазов” тогава се е казвала “Рилска” и е продължавала до ул.Александър I”, като е била южната граница на Градската градина. От снимката на градината от онова време се вижда, че къщата на Каравелов е била на мястото на банката, а кръчмата, северно от нея, на мястото на зданието на Гендович.

2. Нищо чудно, че са се мили на двора! В София по-това време не е имало водопровод във къщите. Но авторката повтаря същото и за къщата на мястото на хотел “България”. Тъй като тук е цитиран спомен на Станимиров, явно тя го е пренесла механично и за другата къща!

Срещу къщата на Каравелов имало площад [мегдан], на който ставали водосвети. *Т.Г.Влайков* бележи, че площадът бил ”с голища тук-там”. По късно този площад бил присъединен към градската градина.

Бележка. Площадът е бил между улиците “Рилска”, “Левски”, “Гурко” и “Александър I. Нищо чудно, че е бил с гьолица , нали там е минавала градската вада!

Стр. 259-280. В града той (поручик А. Мосолов, от свитата на императорския комисар княз Дондуков, натоварен да намери жилища за руските служители

при преместването им от Пловдив в София , *12.X.1878 г.*) се спрял на две къщи, които могат да се използват за жилище на императорския комисар: конакът на валията и един бейски сарай, на мястото на днешното кметство (събореното, в Градската градина), в *Карагьозбей махала*. Княз *Михаил Дондуков*, който бил адютант на баща си, предпочел бейския сарай.

Пред входа на тази сграда било поставено едно пленено оръдие [топът] , което било важен регулатор за живота на софиянци. Чрез всекидневните му гърмежи всеки научавал, че е обяд, че часът е дванадесет, макар и понякога с цял час избързване. От сведенията на *Т.Г.Влайков* можем да заключим, че главният вход на този сарай бил от северната страна (към площада).

Бележки: 1. Това е бил сараят на ? паша. След изнасянето на руското окупационно управление, сараят е купен от д-р Минчо Цачев, който на негово място през 1890 г. построява едноетажна къща. Тя е откупена от Софийската община и през **април 1891 г.** там се настанява администрацията ѝ. Сградата е надстроявана и преустроявана през 1894, 1904 и **главно през 1931 г.** Общината се помещаваше там докъм 1960 г., след което тя е дадена на Софийската градската библиотека. Когато след **10 ноември** библиотеката бе изнесена в сградата на Градския комитет на Партията (бивше Мин.на благоустройството) на пл.Славейков, старата община запустя, започна да се руши се напълни с наркомани. Собственикът ѝ целенасочено не положи никакви грижи (види се с оглед на бъдещата ѝ приватизация!) за съхранението ѝ. Общината продаде мястото на безценица на някаква съмнителна фирма и, въпреки преобладаващото мнение на Градоустройствения съвет при УАГ, фирмата я разруши през 1994 г. и построи съмнителен в градоустройствен и архитектурен смисъл модерен “бизнесцентър”.

2. Кирил Христов в спомените си пише, че топът, който бил пред тази сграда, в 1890 г. се е намирал на една височинка на мястото на Ректората. Вероятно е пренесен там, след като д-р Цачев събаря сарая , а в градината е бил направен “**солничен**” часовник.

Стр. 260-261. Нейна предшественица (на Централната поща) беше по-малка по размери, елегантна сграда в стил “възраждане”, строена от *арх.Миланов* през **1903 год.**

И в тази градска част не липсват антични нахдки: при изкоп на постройката между улиците Стефан Караджа и Гурко (Телефонната палата) се откриха два дебели успоредни антични зидове, с посока север-юг, свързани със също такъв напречен зид. Върху тях, но по диагонална посока, са намерени основи на турска постройка. (Преди двадесетина години се откри много красива антична гробница под северната страна на ул.”Гурко” , почти до ъгъла с Раковски, срещу входа на ресторанта “БИАД”).

Стр. 262. От конака до черквата Св.София улицата (Московска) се нарчала *Медресе сокаги*. Навярно тука е имало някакво турско богословско училище, за което не са открити писмени спомени. От архивата на Столичната община се вижда, че на част от мястото на дн.руска легация имало теке [манастир].

Бележка. Авторката на друго място (когато описва пл. “Александър Невски” и черквата “Св. София”) пише, че около Сияуш джамия (Св. София) са били медресето и ханът на Сияуш паша. А в заб. 1 на стр. 390 отбелязва: “Собственикът на сладкарница “Волга” [ул. Московска № 25] (сега жил.кооперация на Кисимов , между “Бенковски” и “Раковски”) знае от дядо си, че медресето при Сияуш паша джамия се намрало на днешната пресечка на улиците “Г.С.Раковски” и

“Оборище” № 2 (явно тогава тя е продължавала до “Раковски”) срещу руската легация. (Сега Градинката зад Военния клуб). Тази сладкарница била кафене преди Освобождението. През 1872-73 година това кафене се посещавало от участниците в Софийския революционен комитет, които наблюдавали учениците в медресето, както и движението на войниците в съседната казарма”. Пак има някакво противоречие , от други източници е видно, че на посоченото място е била изгорялата по-късно турска казарма, а медресето е било на мястото на Синодалната палата. А турската кавалерийска казарма е била на мястото на стария Военен клуб (“Къщата с часовника”). Може би точно нея са наблюдавали.

Най-забележителната постройка на Капана била Сахат куле , градската часовникова кула, горе с чардак, на който стоял пазач. Дик де Лонлей казва: “Часовниковата кула е четвъртита, с цинков покрив, който прави впечатление на гигантски гасител на свещ, а отгоре с тенекиен ветропоказалец, боядисан в червено”. От четирите страни на кулата имало четири циферблата. Под тях прищявката на декоратора-бояджия изобразил прозорци със сини пердета повдигнати със шнурове с жълти пискули. Кулата била боядисана на квадрати , червено и бяло и давала изглед, като че ли е строена от тухли. Сахат куле била съборена през 1882 година. Иречек пише, че била слаба постройка, направена от плет и мазилка. Съборили я като я подсекли отдолу като дърво.

Бележка. Сахат куле е била северно от Челеби джамия, на ръба на речната тераса, слизаща сръмно към Капана. Джамията е била съборена при построяването на западното крило на двореца и оформяване на двора му (1879-1881 г.). Вероятно тогава е била съборена и кулата.

Стр.263. Срещу нея (часовниковата кула) се намирала Челеби (господарската) джамиси, придворната джамия на бейлербея. Строена през 1503 година от неизвестен княз (в смисъл големец, паша), който завещал ливади и дюкяни в чаршията за издръжката ѝ. Тя била “грациозна”, с лек купол, покрит с олово и нежно минаре правено от тухли и хубав яносин камък, украсена с арабески. Княз Александър I искал да запази джамията, като я пригоди за придворен лютерански параклис. Но това негово желание не могло да се осъществи, поради страх от дипломатически усложнения с Турция. Джамията била разрушена през 1880 година. В купола ѝ били намерени акустически уреди като в готическа черква. По късно на мястото на Челеби джамиси била издигната двуетажна сграда, казармен тип, за домакинските нужди на двореца. Южната страна на Медресе сокаги (ул.Московска) била заета от кухни, сгради за добитък и прислуга в бейлербейския конак.

Бележки: 1. Едва ли джамията не е превърната в лютеранска църква само поради дипломатически съображения. В София през тези години са съборени десетки джамии. Дипломатически усложнения е имало само за Буюк джамия, когато общината е искала да я преустрои за театър, но е допуснато да бъде използвана за други учреждения - държавна печатница, библиотека и пр. - без никакви възражения. По скоро е съборена по градоустройствени съображения , за да се свърже дн.улица “Московска” с ул.”Александър I” и да се оформи двора на двореца, когато към конака е пристроено западното крило.

2. Медресе сокаги е свършвал на малко площадче към дн.улица “Бенковски”, задънен от ханът на Хаджи Цено, а стопанските постройки са били в северната част на конашкия двор.

3. Издигнатите на мястото на джамията сгради бяха кухнята на Двореца. Те бяха съборени през 1945 г., заедно с караулното помещение пред двореца. (Виж Ал.Леверсон , “Щрихи към портрета на цар Борис III, кн.1, стр.5 , за подземната връзка на кухнята с двореца и подземията, открити под джамията).

4. Акустичните “уреди” намерени в купола на джамията, не са атрибут на “готическите черкви”. Имало ги е и в нашите , такива акустични гърнета се намериха и под покрива на “Св.Петка Самарджийска”, когато се направи реконструкцията ѝ. Акустични канали се виждат и в стените на “Св.София”.

При копане основите на високата сграда на ул.Малко Търново и Московска (сега сградата на Държавния архив) са открити на дълбочина от осем до десет метра под нивото на площада значителни антични зидове, които се свързвали с тези, открити на бул.Дондуков, под кино “Балкан” (Младежкия театър). Това са основи на кръгла кула с диаметър 6-7 метра външна мярка. Открити са три последователни пласта от улични настилки, в които пластове са намерени около петдесет най-различни монети от римско до средновековно време. На северния край на улица Малко Търново, под кино “Балкан”, са открити зидове от голяма антична постройка. Два от зидовете, дебели 1.20 метра, се кръстосват под прав ъгъл.

Бележка. Тези антични находки, намерените при строежа на стария Военен клуб на ул.Московска (“Къщата с часовника” до стълбичките към ул. Буда Пеща, за нея става дума по-долу) за които съобщава Иречек, както и откритите по ул.Леги южно от джамията при строежа на подземията на Нар.Банка и под Телефонната палата, са дали основание някой учени (по точно арх. Бобчев) да изкажат предположението, че речната тераса, на която е двореца, е била оградена със самостоятелна крепостна стена, допряна до градската, която е ограждала “Акропола” на римската **Сердика**. Но поради съперничеството между археолозите и главно тези около Магдалена Станчева, за тази втора стена вече не се споменава нищо. Тя не е отразена и на картата на античния град, поставена в подлеза пред Партийния дом.

На северната страна на ул.Московска се намира Придворната печатница, а до нея, остарялата вече сграда [№11] строена от фонда “Василияди”, в която се помещаваше Историкофилологическият факултет на университета Св.Климент Охридски. Сега се използва за канцеларии на въздушните войски.

Бележка. Сградата е № 13, на ъгъла преди стълбичките за ул.Буда Пеща. Сега е някакъв институт на БАН. На № 11 беше Юзината на двореца,стилна едноетажна сграда, съборена преди две години, сега модерната сграда, в която е настанена Английската легация.

Стр. 264. По липса на сграда, удобна за военен клуб, в освободена София била построена една дървена сграда на пл.Александър I и ул.Алабин. Но след избирането на София за столица на новоосвободената държава, трябвало да се потърси помещение за заседание на народното събрание. Наложило се тази дъсчена сграда да се отстъпи за народно събрание.

За постройка на клубно помещение на руските офицери било отредено мястото северно от конака, на дн.ул.Московска №15. Разрушена била *кавалерийската турска казарма*, слаба “глинена” постройка. Под тази сграда били открити здрави зидове от древната градска стена, глинени тръби, камъни с надписи с тракийски имена. Без да бъдат основно проучени тези старини, мястото било изравнено и върху него построили здрава каменна сграда в стил “възраждане” с два голми вестибюла, салони. Използувана е до 1907 година, когато окончателно е била завършена монументалната сграда на военния клуб на бул.Цар Освободител.

Тази сграда временно е дала подслон на народното събрание, след като *през 1882* година дървената постройка на бул.Александър I била унищожена от пожар.

Бележки: 1.Авторката е доста неточна. Дървената сграда е била на ъгъла на дн.улице Гурко и Алабин до Ст.Караджа, северната част на Телефонната палата, а не на пл. или бул.Александър I, както пише тя. Някой автори я поставят в югозападния ъгъл на градската градина, на мястото на Соф.градска галерия. Но тъй като улиците “Гурко”, “Алабин” и “Александър I” не са били точно на тези места, където са днес, по вероятно е да е била на първото място, където на пресечката на два сокака е имало малък площад.

2. В старият военен клуб, след построяване на новия в 1907 г., е създаден военния музей, просъществувал там до преместването му през 50-те години на бул.Скобелев, в сградите на военно - инвалидния дом. След това там е настанена

дирекция “Генплан” на “Софпроект”. Сега е ресторант

,”Къщата с часовника”. В спомените на Ек.Каравелова има описание на новогодишен бал в салоните на този клуб.

3. Да се обърне отново внимание на руските намерения за България! Руската окупационна власт начело с императорския комисар княз Дондуков се премества от Пловдив в София на 10 октомври 1878 г. София е обявена за столица на княжество България на 3 април 1879 г. и още през май 1879 год. се строи сграда за руски военен клуб! След като същата година там се настанява народното събрание, веднага се определя място и се строи нов военен клуб! Виж и казаното по горе от Симеон Радев по повод прерогативите на военното министерство и ген.Паренсов.

Стр.267. На улица Московска № 49 се намира физико-математическият отдел при Софийския университет Св.Климент Охридски. Това място е било предназначено за постройка на I-ва мъжка гимназия. Гимназията е строена по план на виенския архитект К. Йованович, по произход българин от Враца. След като изгоряло първото помещение на народното събрание (дървената сграда)..., народното събрание заседавало в тогавашния военен клуб [дн. ул.Московска №15]. За откриване сесията на III обикновено народно събрание , 10 декември 1883 г. , салонът на гимназията бил приспособен за заседателна зала , постлали килими, поставили червени драперии, на наклонения под били направени сто и двадесет седалища за народните представители, преградени били ложи за дипломатическите агенти, както и галерия , в ляво за мъже, в дясно , за жени. Все по същото време в заседателната зала се давали и концерти.

В двора на гимназията ила построена още една сграда, отредена за третокласно училище. В тази сграда започнал занятия Висшият педагогически курс, открит на 1 октомври 1888 година, зародиш на най-висшието учебно заведение у нас , университета. Самата градина принадлежи на ботаническият институт, има обширна оранжерия с редки и чуждоземни растения. Ул.Московска завършва на изток до бул К.Стоилов (сега В.Левски), дето градът бил опасан с защитния ров [хендеко]. Източно от гимназията се намирало землено укрпление , Чауш паша табия.

Бележки: 1. Мястото не само е “определено”, но гимназията е построена. В тези сгради сега е журналистическият факултет на софийския университет. Построената сграда за I мъжка гимназия е тази по ул.Дунав, по-късно се строи и втората , по ул.Врабча. По-късно те са дадени на Соф.университет. Ботаническата градина е създадена за обучение на студентите-биолози, когато в сградите се помешава физико-математическият факултет. Сега е към института по ботаника към БАН. А първата университетска ботаническа градина, проектирана от Д.Неф, е била около Докторския паметник.

2. Арх. Йованович не е българин от Враца. Българин е баща му, преселен в Сърбия. (Виж за него в материала за строителството на Народното събрание).

3. Никъде другаде не се споменава за Чауш паша табия, няма я и на карти от онова време. Не е ясно дали е била извън рова, или вътре в него. Може би е била част от хендеко.

Стр.270. Наскоро след освобождението били издигнати гвардейските казарми..В тези казарми днес се помества и IV артилерийски полк. Но няма да мине много време и тези казармени постройките с хубавите си цветни градини и плачуци върби пред фасадите ще изчезнаат. Столичната община е откупила тези места и ги отрежда за образцов жилищен квартал и обществен парк.

Бележка. Казармите обхващаха терена между ул.”Регентска” (дн.”Я.Сакъзовв”), бул.”Карл Шведски” (дн.”Дондуков”, след “В.Левски”), ул. “Волов” и продължението на ул.”Чепино” (дн.”Ас.Златаров”), отделящо казармата от градината пред Подуенската баня. Те бяха силно пострадали от бомбардировките, разчистени и там ставаше великденския панаир. Там беше издигат жилищният комплекс “Заимов”

(сега “Оборище”) и парка пред него. От “хубавите цветни градини” на казармата, в парка бяха запазени много грамадни тополи, които постепенно си отиват.

Това съобщение опровергава мита, поддържан и досега, че това е първият замислен и създаден от “народната власт” жилищен комплекс. Явно той е бил предвиден в плана “Мусман” и теренът е бил отчужден за целта още преди 9.IX.1944 г., но войната е попречила за неговото осъществяване.

Стр. 272. Подуене е присъединено към столицата през 1897 година. (Подуенските) старци нарчали София с отдавна забравеното средновековно наименование **ЗАРДАКИЯ**.

Бележка. Явно побългарената, по скоро по шопски Сердика, **САРДАКИЯ**.

Паметникът (докторският) е завършен през 1883 година. Работен е по плана на архитект Шимашек, чех.

Бележка. Н.Ганев в “Залесяването на София”, стр.12 пише, че градината около паметника е направена през 1889 г., а паметникът е издигнат през 1883 г.

Стр. 273. Улица Шипка завършва на югаизток от Перловската река, дето се намира мост*, точно пред входа на военното училище. Мост тука е съществувал от незапомнени времена: откакто римляните се настанили по нашите земи и прокарали за военни нужди диагоналия път от Белград за Цариград Този път е имал станция в дн.село Слатина. Тук са намерени милиарни колони с надпис “Сердика”. На това хубаво, високо място *кн.Александър Батемберг* искал да построи дворец, но софиянци се възпротивили. Те мислели, че така ще се измести средището на града, поради което главната пазарна част, дюкяните и къщите им ще запустеят. Военното училище е строено от архитект Ян Колар и е завършено през 1892 год.

Бележки: 1. По въпроса за този мост виж казаното за Орловия мост. (стр.251). При Освобождението в тази част е имало градски капи (врати) на Орханийското шосе (при паметника “Левски”) и на Цариградското шосе (дали при Орлов мост или при Военното училище?). Възможно ли е по турско време пътят за Цариград да не е бил вече през Слатина, а през Орлов мост? Ако е бил през Слатина, по кои улици е влизал към центъра на града?

2. В Батемберговия план, по който е започало изграждането на София, това място (на военното училище) е извън чертите на града. Дворецът на княза е на мястото на турския конак. Трябва да се потърси в протоколите на общината за приемането на плана, дали е имало дебати по този въпрос, или това е някаква измислица на авторката. Да се има предвид, че в социалистическите години имаше в пресата мнения на градостроители, че на този терен и Слатинския редут, като най-доминиращо над града място, трябва да се изгради правителствения център. Дали това не е някаква реминисценция на това искане на Батемберг?

3. Архитектът Колар е известен в нашата литература не като Ян, а като Антон или Антонин. Среща се в някой австрийски източници и като Адолф.

Стр. 274. Тази рота от “волноопределящи се” , юнкери, съставена в Пловдив, пристигнала в София и била настанена в отредената за военно училище турска военна болница, която се намирала на мястото на дн. военен клуб на бул.Цар Освободител.

Бележка. Руснаците, веднага след сключването на Санстефанския мирен договор, образували от български младежи уж “граждански” формирования, но всъщност за военна подготовка, които при нужда да подпомагат руските войски. Берлинският договор забранявал на Княжество България да има редовна войска. Той съкратил и престоя на руското окупационно управление от две години на девет месеца. Ето защо, княз Дондуков, заедно с преместването си в София (10 октомври 1878 г.) побързал да премести младежите от образуваната в Пловдив Школа за подготовка на граждански чиновници както и други кандидати с четвъртокласно образование от други граждански формирования - ги подготви за началници на бъдещата

Българска земска (гражданска) милиция. Тържественото осветяване и започване на занятията станали на 14 ноември 1878 г.

Стр. 275. На пресечката с ул.Аксаков (и Раковски) на югозападния ъгъл (доскоро градинка, сега нов строеж - банка) се намира домът на *д-р Миркович*. Тази сграда е била много по-малка. В нея през учебната *1897-98 г.* се е помещавало част от откритото предишната учебна година рисувално училище. Първата сграда (на това училище) се намирала наблизу , на

пресечката на Аксаков и Шести септември, по сетнешната “галерия на Тръпко”.

Бележка. Сградата беше полуразрушена от бомбардировките. В останалите незасегнати партерни магазини началото на петдесетте години се помещаваше дружество “Филфармония”, където се продаваха и билетите за концертите в София. Авторката казва, че “Тръпковата галерия” е била на Аксаков и Шести септември, но много други, включително и художници (*Г.Каназирски, Ал.Божинов и др.*) казват, че е била именно на Аксаков и Раковски във въпросната къща на Миркович.

Стр. 276. На ъгъла на улиците *Г.С.Раковски, Стара планина* и бул.*Дондуков* се издига *Застрахователната компания “Задруга”* (доскоро ресторант “Българска кухня”, сега мебелен магазин). Строена е от архитектите *Ал.Дубовин и Балтаджиев*. При копане на основи, дълбоко в земята е намерена глава на Аполон. Около това място Освобождението заври *Зинджирли джамия*, с едноименната махала.

Когато *В. Добрунски* пристигнал като директор на Българския Археологически музей,...не можал да намери сгодно жилище и затова купил място в махала “*Капана*”. По плановете на (арх.) *Грюнангер* той си построил къща в стил “възраждане”, на един етаж и половина със сутерен.

По това време *Алеко Константинов* бил на служба в София, а близките му , баща, майка и две сестри, живеели в Свищов. Майката починала и бащата...решил да се пресели в София. Археологът *Добрунски* продавал къщата си. Тая кокетна къща купил *Алеко* и в обширните ѝ стаи добре настанил близките си. В тази къща обаче *Алеко* не видял добри дни. Тук починал баща му, тук боледувала и починала...по голямата му сестра - Елена. *Алеко* се принудил да продаде ъгловата къща и се настанил в една стара турска сграда в двора. Наричал я “кулата” , тя била на три етажа с по една стая на етаж.От “кулата” се радвал на темето на Витоша и писал на приятеля си *Найчо Цанов*: “Я виж, бе Найчо, тая гиздава Витоша! Има ли нещо по-красиво от нея в света?”

Къщата стил “възраждане” пак минала в ръцете на първия си собствник. *В.Добруски* е бил културен човек. Той високо ценел *Алеко* и след смъртта му поставил мраморна плоча с неговия монограм над входната врата на къщата си.

Къщата на Добруски минава у други собственици, които надстроиха етаж, а след това ъгловата сграда и мястото бяха купени от застрахователната кооперация “Задруга”.

На голямата входна врата откъм ул.*Раковски* застрахователната кооперация “Задруга” ще постави паметна плоча за *Алеко*.

Бележки: 1. *Добруски, Вацлав П. , български археолог от чешки произход, пръв директор на Археологическия музей (1892-1910 г.)*.

2. *Арх. Грюнангер идва в София през 1879 г. и се пенсионира през 1908 г. Явно проектира и строи къщата през тоза период.*

3. *Алеко Константинов, съгласно автобиографията му, идва в София през 1885 г. и в течение на пет години , от 1885 до 1890 г. измира цялото му семейство. Убит е в 1897 г.*

4. *Или авторката бърка годинте, или пак съчинява някакви истории. Добруски е*

дошъл в България не “като директор на Българския археологически музей” (какъвто става чак в 1892 г.), а много по-рано, веднага след Освобождението. Ако Алеко купува къщата през 1885 г., значи тя е строена някъде към 1879 - 1880 г. и вероятно е препродадена отново на Добруски 1892 към г., когато става директор на музея. Мястото, което Добруски купува, не е било в “Капана” (тази махала е била на друго място), а в Синджирли махала, както сама тя казва два реда по-горе.

5. Едва ли цитатът на Алеко за Витоша е породен от гледката от тази къща. Тя е много ниско и Витоша не може да се види от там.

6. Възпоменателната плоча явно е изгубена при строежа на новата сграда (съдейки по архитектурата ѝ, 1938-40 г.). Сега плоча има поставена неправилно на съседната ниска сграда по ул. “Ст. планина”, където е ресторант “Българска кухня”.

Стр.277-278. Дружеството Славянска беседа е основано през 1880 година.

Дружеството Славянска беседа се сдобил с място в средището на Столицата. То построил сграда в стил “възраждане”, по плановете на *архитект Майербер*. В тази сграда имало ресторант и, най-важното, една голяма зала, в която сформиранията през 1896 година държавна драматическа и оперна трупа (“Сълза и смях”) започнала да изнася своите представления.

На мястото на тази сграда и на празното ъглово място на ул. Славянска и Г.С.Раковски дружеството Славянска беседа издигна грамадно модерна осеметажна постройка. Плановете и строежът са дело на архитектите *Михайловски и Брънеков*. (Коя година?) Славянското дружество...притежава двуетажната сграда на северозападния ъгъл на улиците Славянска и Раковски. В тази сграда също има голяма зала, в която стават различни културни прояви. (На нейно място е разширението на М-во на финансите). Срещу хотел Славянска беседа се намира шестетажна голяма сграда, Министерство на финансите. Тази сграда ще бъде пристроена и ще излиза на три улици, Славянска, Г.Бенковски и Г.С.Раковски.

Бележка. На две места вече се посочва, че старата сграда на “Славянска беседа” е била по ул. “Славянска”, до празно на ъгъла с “Раковски” място. От снимки на тази сграда обаче личи, че тя е била точно на ъгъла, с главна фасада откъм “Славянска”. Значи празното място, за което се говори е било или на север по Раковски, или на изток по Славянска. Разширението на Мин. на финансите по “Славянска” до

“Бенковски” не е осъществено изцяло, тъй като там е издигнато М-во на правосъдието.

Стр. 279, 280, 282. За основа на софийската библиотека послужили подарените от *Ив. Н. Денкоглу* книги за софийското читалище. *П. В.Алабин* (губернатор на София) съставил устав за уредба и управление на “Публична библиотека”, през **септември 1878 год.** По доклад на вицегубернатора *Марин Дринов*, княз *Ал.Дондуков* наредил Публичната библиотека да се обърне в държавно учреждение под име *Българска народна библиотека в София*, **5 юни 1879 г.**

На **3 март 1880 год.** станало освещаването на библиотеката в преградена пристройка във вътрешността на *Буюк джамия*. Новата библиотечна сграда се строи на бул.Фердинанд I (В.Левски) между улиците Оборище и Шипка, на мястото на Манежа. Работи се по план на архитектите *Васильов и Цолов*.

Бележка. Започната преди **9.X.1944 г.**, сградата беше завършена в началото на **петдесетте** години. За разрушената от бомбите сграда на библиотеката на улиците *Раковски и Славянска* (сега М-во на икономиката-Театър 199), виж по-горе, “Ловеч и ловчанско”, т.IV, стр. 114, *Ив.К.Урумов*, “Спомени за д-р Димитър К.Вачов”.

Стр.286,287. Централното управление на Българската земеделска кооперативна банка се намира южно (източно!) от народния театър на улиците Раковски и *Ив.Вазов* (северозападния ъгъл). Сградата е строена от *архитектите Фингов, Ничев и Апостолов*, в стил, който се приближава до “барок”. По късно са правени

надстройки и пристройки.

На гърба на банката, откъм източната (северната!) страна, с лице към ул.Славянска, се прибави нова сграда , в партера и мецанина се помещава *Постоянната занаятчийска изложба* на банката, а горните два етажа са отредени за библиотека. Тази сграда е украсена с големи керамични табла, които представляват стилизация на различни занаяти. Проектите са работени от художниците *Пенчо Георгиев* и *Илия Бешков*, а са изпълнени от скулптура *Лейчев*, директор на керамичното училище. Същите художници са живописвали и вътрешността на изложбената зала. Откъм южната (източната !) страна на улица “Раковски” БЗКБ разполага с още една монументална сграда, която обхваща източната (северната!) страна на ул. Вазов (срещу къщата-музей), като опира на ул.Шести септември. Входът откъм ул.Раковски води по една широка стълба в заседателната зала на земеделската банка, известна с една от първите стенописи у нас, сега използвана за заседателна зала на министерския съвет. Лицето на сградата е на ул.Ив.Вазов. Тя е строена от *архитект Ставрев* и представя стил “модерно възраждане”. На същата улица (Ив.Вазов) на ъгъла с ул.Шести септември е започнат строеж на още една сграда за нуждите на земеделска и кооперативна банка. Планът е изработен от *арх.Г.Овчаров*. (Сградата се завърши набързо от военните *след 9.IX.44* г.,за да приюти издателството на министерството на народната отбрана, като класическите колони по ул.Шести септември останаха с недовършени канелюри).

При копане основите на тази сграда са открити два антични или византийски зида с пояси от два реда тухли.

Все в този комплекс от сгради характерни със своя стил “възраждане”...спада и сградата на *Софийската търговско-индустриална камара*. Тази сграда е строена от архитектите *Ничев* и *Фингов* и представлява много хубав завършек на улиците Бенковски и Славянска . (Доскоро “Деспред”).

Стр. 288. БИАД (Българско инженерно и архитектурно дружество , Раковски 108, сега НТС). Домът е монументална сграда в стил “модерна класика”, строен по планове на *архитектите Горанов* и *Русев*. (Старата част, с киосалона. Новата, безстилната, на ъгъла с Гурко - сега телефонните каси,е строена след 9.IX.44 г.).

Стр. 289. *Държавното висше училище за финансови и административни науки* (от 1940 год., преди това “Свободен университет”, след 1952 г. *Висш икономически институт “Карл Маркс”*). Помещава се в собствена сграда, строена през 1924 г. в стил “модернизиран сецесион” по план на *архитектите Овчаров* и *Йорданов*. В строеж е новата сграда по план на *арх. Фетваджиев*. (Тя е по ул.”Ст.Караджа”. Сега в тези сгради е факултета по киноизкуство на НАТФИЗ).

Сградата на *Свободния университет* е издигната на мястото на частна къща, строена веднага след освобождението. В тази къща една година е живял *К.Иречек*. При изкопите за сградата на университета са открити големи здрави антични зидове, за жалост, останали непроучени.

Стр. 290. Институтът (*Български археологически*) се помещава в собствена сграда на ул. Раковски №149, строена по план на *архитект Берберов* в модерен стил. (Вероятно е разрушена от бомбардировките, на нейно и съседно място сега е култовата сграда с бившия Унгарски ресторант).

На ъгъла на ул.Г.С.Раковски с площад Славейков се издига голяма сграда, дело на *арх.Г.Овчаров*. (Хотел “КООП” на Съюза на популярните банки , бившия хотел “Севастопол”).

На улица Раковски, с лице към пл.Славейков, се намира *Италианската гимназия* в София. (Разрушена през бомбардировките , сега култовата сграда с аптеката).

Художествената академия, която заема ъгъла на бул.Цар Фердинанд (В.Левски) и Шипка, представлява част от плана на *архитект Смирнов*, която сграда трябвало

да обхваща целия блок, като излезе на ул.Оборище с разкошна фасада, обърната към пл.Св.Ал.Невски. Смирнов, който е участвувал в строежа на храма-паметник, е дал план за монументалната сграда в средновековен стил с редица българо-византийски архитектурни елементи.

Бележка. Авторката е доста произволно борави с архитектурните стилове. Например, споменавания често стил “възраждане”, е побългариния от нея общоприет архитектурен стил “Ренесанс”, който няма нищо общо с архитектурата на българското Възраждане. “Средновековен” стил няма. Няма и “българо-византийски архитектурни елементи”. Сградата на Худ. академия има по-скоро нещо общо с венецианската ренесансова архитектура, а не с византийската и пр. При ползуването на тези материали, за стиловете на описваните сгради следва да се търсят определените от архитектурната наука наименования.

Стр. 292. Ботаническата градина се намира западно (южно!) от Детската градина, като на юг (на изток!) опира на бул.Евлоги Георгиев (бул.”България”), а входът ѝ на север (на запад!) гледа към буленард Фердинанд I (бул.”В.Левски”).

Научният интерес и богатството е в алпинеумите, дето е представена цялата флора на България.

Южно (източно!) от ботаническата градина, на другия бряг на Перловската река, по време на Освободителната руско-турска война погребвали починалите в София руснаци. На мястото на тези руски гробища днес е игрището на спортния клуб “Левски”.

Бележки: 1. Да се има предвид, че авторката почти навсякъде бърка посоките на града, като приема, че север е там, където всъщност е северо-запад, по силно изразен запад. На много места тази грешка е поправена в скоби.

2. Н.Ганев в “Залесяването на София”, стр.12, пише, че през

1882 г. заедно с Борисовата градина, по това време разсадник (пепиниера) “е създадена и “Княжеската градина.” Последната впоследствие... се раздели и превръща в две градини, Царската ботаническа и Царската зоологическа градина”. Всъщност, това е преместената зеленчукова градина, която е била пред двореца. Явно е била собственост на княз Александър, защото фигурира в списъка на заплатените му при абдикацията имоти. (Виж С.Радев).

Стр.292. Зоологическата градина се помества в обширен парк, заграден с доста висока стена между бул.Фердинанд I (В.Левски), бул.Евлоги Георгиев (България) и ул.Гурко. През 1892 г. била доведена първата двойка лъвове, а самата градина била открита за посетители през 1894 г.

Тази приказна градина някога е била отредена за зеленчуци и цветя. Разделена била от дълбок дол, в който шуртяла градската вада, приток на Перловската река.

Бележки: 1. Теренът на трите градини е бил извън града, зад градския ров (хендеко, минаващ по дн.бул.В.Левски) и в 1882 г. и общината го определила за да се премести там зеленчуковата градина на двореца, която била на мястото на градската градина, за да може последната да се оформи. Първите животни за зоологическата градина са внесени от княз Фердинанд и най-напред са се намирали в градината на княжеския дворец. Когато по градоустройствен план теренът на бул Фердинанд бил определен за изграждане на нов княжески дворец, по нареждане на Фердинанд, на част от него се създават (1894 г.) ботаническата и зоологическата градини. Теренът на детската градина остава свободен до тридесетте години, когато се отказват от идеята там да се изгради нов дворец. Теренът на трите градини днес образува парка около паметника на съветска армия.

2. Дълбокият ров на Крива река, който авторката поставя в зоологическата градина всъщност е минавал през територията на детската градина, успоредно на бул.”Цар Освободител”.

Стр. 296. Освобождението завари тук (*Гробницата-паметник на княз Александър Батемберг*) новите хамбари , паянтена двуетажна сграда, строена през 1836 година, предназначена за складиране на храни, събирани като данъци. През 1878 год. руските болнични власти настанили в новите хамбари 56-я временен госпитал, обзаведен с дарение от Цар Освободител и наречен на името му. Тази болница е предшественица на *Александровската болница*.

Новите хамбари изгоряли през 1885 година.

Мавзолеят е изграден в старогръцки стил, по плана на *архитект Нисинсон Майер*, който е бил на служба в столичната община.

Вътрешността на мавзолея е украсена художествено от професор *Хар.(алампи) Тачев*, художник-декоратор. По стените са написани всички важни стратегически места, спечелени през време на сръбскобългарската война.

Бележка. Мавзолеят е строен 1894-95 г. До пренасянето му в него, саркофагът на княз Александър I е стоял в черквата “Св. Георги”, където след смъртта му в 1893 г. е бил тържествено положен в присъствие на вдовицата му. Архитектурата на мавзолея няма нищо общо с “старогръцкия стил”. Вече отбелязахме, че авторката много произволно си служи с архитектурните стилове.

Стр. 296. Източно от черквата (“Св. Георги”) се намирал свят кладенец , “аязмо”, чиято вода още в предхристиянско време е имала култово значение. Била наречена *Гюл джамия*. Близо до джамията била и *Гюл чешме*.

Бележка. Вече отбелязахме този кладенец, чиито отвор е запазен в разкопките източно от черквата, при материала за *Буюк джамия*.

Стр. 300. Кръстопътят на ул.Цар Калоян и бул.Кн. Клементина (дн. Съборна) даде интересни римски находки. На североизточния ъгъл са намерени профилирани плочи от амвон на християнска черква, съществувала между IV и VI векове. На югозападния ъгъл е изкопан един *кемпфер* с Христов монограм, датиран от V век. На югоизточния ъгъл са открити зидове от римски постройки, дебели около 80 см. Между тях са били разхвърляни каменни архитрави. На същата пресечка...на един профиливан варовик е издълбано *Caius Commodus. Кай Юлий* е бил императорски легат в Тракия по времето на *императора Антонин Пий [138-161 г.]*. Към същото време се датуват намерените тук архитрави и разлат бронзов съд.

Бележка. При изкопните работи за сградата на “Корекон” и хотел “Рила” бяха открити много римски останки, но бързо бяха затрупани. Някой археолози направиха предположение, че на това кръстовище се е намирал дворцовия комплекс на император Константин Велики, който е наричал Сердика “Моят Рим”. Счита се също, че този дворец се е ползвал и от българите , *севастократор Калоян*, за което е запазен спомена през турско време, когато махалата се е наричала “Калоянова”. Поради невежество на общинската управа, след Освобождението улицата е наречена “Цар”, а не “Севастократор” Калоян.

Впрочем, поради същото невежество на днешните общинари, след 1989 год. площада и улицата, носещи преди 9.IX.44 г. името “Княз Александър I” бяха наречени “Александър Батемберг”. *PRINCE ALEXANDRE BATEMBERG* е титлата на Хесенския принц. Неговата телеграма , отговор за приемането на избора му от 25 април 1879 г. е подписана, в българския превод, “Александър, принц Батембергски”. (“Спомени за Учредителното събрание 1879 г.”, стр. 169).

В западноевропейската хералдика френската титлата “Prince”или немската “Furst” се дава на младшите членове на владетелските домове. У нас, под руско влияние, са превеждат като “Княз”, както напр. френските титли “Duc” и “Comte”, под същото влияние, се превеждат с немските “Херцог” и “Граф”.

Когато е избран за български владетел, той приема името КНЯЗ АЛЕКСАНДЪР I, но вече със славянското значение на титлата “Княз”, като владетелска. След като гласува избора му, цялото Великото народна събрание скача на крака с викове:

“Да живее Александър I български княз”. (Същата книга, стр.119). Руснаците, кой знае защо с претенции за наследници на византийската (римската) империя, запазват само за своя властел титлата “Цар” , Цезар = Кесар = Кайзер = Цар. Следва да се има предвид, че руските князе приемат титлата “Цар” едва във втората половина на XV в., когато се образува Московското царство, докато първият български владетел с тила “Цар” е Симеон , в X в. Затова руснаците налагат на Берлинския конгрес 1878 г. новоосвободена България да е княжество, а не царство и владетелят ѝ да носи титлата “Княз”. Едва в 1908 г., с обявяване независимостта на България, на Фердинанд е призната титлата “Цар”.

След абдикацията си в 1886 г., Княз Александър I Български възвръща титлата си Принц Александър Батемберг, а по-късно, за да се ожени за жена от неблагороден произход, се отказва от нея и приема титлата

граф Хартенау, като какъвто умира в 1893 г. и която титла носят вдовицата и децата му.

Стр. 301. Точно срещу входа на черквата св.Никола Големи (вградена в сградата на “Кореком”) е открит дъгов свод от римска постройка. Наблизу, на пресечката с ул.Позитано също са открити зидове от антична постройка.

Улица Калоян опира на ул.Алабин. Откъм източната страна на улицата все още стои незастроено място, част от градината на последния турски комендант на София, *Осман Нури паша*. След Освобождението тази градина била поддържана от общинския градинар.

Стр. 302-303. В северната си част ул.Граф Игнатиев опира на улица Вл.Алабин. Тука са открити най-сигурни основи на градската стена, която в римско време е опасвала града откъм юг. Тази част на улицата е богата с ценни римски старини и градежи извън градската стена. При копане на основите на сграда № 3 са открити сводести гробници. През една сграда нататък до самата Общинска банка (на дн.пл.”Гарибалди”) доскоро се виждаше една старософиянска къща, строена през 1836 г. По нея можехме да съдим за сградите в София преди столетие. Къщата е имала три стаи, антре, кухня и открит чердак. През 1880 г. преустроили втория етаж и направили чердак с джамлък.

През 1940 година при копане основите на новата шестетажна сграда на *Трудовата борса* (сега на профсъюза “Подкрепа”) под тази старинна къща и съседното ъглово място с ул.Денкоглу излязоха на бял свят ценни останки от Сердика. Открити бяха основите на голяма постройка с няколко отделения, една колонада пред тяхния северозападен фронт и дебела стена-ограда на просторен двор. Пред откритата колонада се намери откъслек от каменен фронтон на храм със скромни размери, посветен на египетския бог *Серapis*, както и ляв ъглов къс на фронтон, части от колони, част от коринтски корниз с триъгълна част на покрив. Към тези находки трябва да се прибавят още: едно торсо от мраморна статуя на жена в естествена големина и една ниска правоъгълна подставка за статуя със следния надпис на гръцки: “*За добро щастие. На Волкиа Прокла [издигна статуя] сенатът и народът*”. Тази заслужила гражданка на Сердика , Волкиа Прокла- носи тракийско име.

На отсрещната, източната страна на ул. Граф Игнатиев (магазина за очила), Освобождението завари *Язаджи джамия* (язаджия, тур. , писар), строена в началото на XVII в. До нея бликала *Язаджийската чешма*, над която се издигал вековен бряст.

На южната страна на този малък площад след Освобождението бе построена доста голяма сграда с часовник над входа, в която се помещаваше пощата. Тази сграда беше съборена и на нейно място се издигна нова , *Българска търговска банка*, модерна сграда с ъглова кула с часовник, украсена със скулптурни фигури , двама сизифовци с цветя и плодове. На северозападния ъгъл (с Александър Батемберг, началото на колоните) се помещаваше румънската легация в собствена едноетажна постройка, която имаше вид на казарма.

Стр. 304. През *XVII в.* площад *Кафене баши* е бил важно кръстовище. Този площад заемал част от днешния площад П.Р.Славейков, обаче целият квартал до дн.бул.Царица Йоанна (Витоша) носел това име. Площадът бил украсен с водоскок. Имало и чешма с изобилна вода, която не се използвала за пиене.

На площад Кафене баши е имало четири забележителни сгради: *кафенето* , сборно място за турските градски първенци, кварталната *Едрилез джамия*, която, според Т.Г.Влайков. се намрала на източната страна на площада, пред къщата на П.Р.Славейков (северната на дн.площад), *Синият конак* и *конакът*, на чието място днес се издига сградата на Учителската каса (Ново кино Славейков).

В навечерието на Освобождението Синият конак бил запален от върлуващите черкезки шайки...През *1879 г.* в Едрилез джамия се настанила първата софийска печатница на *Янко С.Ковачев*, която е играла ролята на *държавна печатница*, тъй като в нея се печатали всички държавни разпоредби, книжа и др. Наскоро след Освобождението площад Кафене баши бил разширен...и бил заобиколен с едно и двуетажни къщи с градини. Т.Г.Влайков казва, че къщата на дядо Славейков била “нисичка, ала гиздава, с много прозорци. До късна есен прекарваше дядо Славейков в двора си. Побелялата му глава се открояваше между ниските клони, които ронеха почервенелите си и пожълтели листа”.

Стр. 306. При Освобождението тук (Ново кино Славейков) е имало конак, в който бил настанен пансионът на учениците от I софийска мъжка гимназия. След разрушаването на конака била построена неголяма сграда, а след това издигната днешната постройка, завършена през *1924 год.* Постройката е започната от други архитекти, а е довършена от *архитектите Йорданов и Овчаров*.

Стр. 307. Вторият дял на ул.Граф Игнатиев върви южно (източна!) от пл.Славейков до моста на Преловската река. Тя запазва посоката на старата улца *Кадим сокаги*, наречена след Освобождението “*Самоковска*”.

Бележка. *Мостът се казвал “Кадим мост”. В Родопите има мост, който наричат “Кадин мост”. Да се провери кое е правилно и какво означава.*

Стр. 308. *Кадим сокаги* е минавала през турски махали: на изток се простирали *Имарет махала* и *Топхане махала*, а на запад *Шейх махала*. Когато в *XVI в.* град София достигнал най-големия си (през турското робство) разцвет, разраствал се в южна посока. В този квартал живеели богати турци, собственици на чифлици. Те можели да поддържат разкош в сараите си, разположени всред китни градини. Тези турски къщи се порутили след бягството на собствениците им по време на Освобождението.

Бележка. *Посоките пак са объркани! Имарет махала е югозападно от Кадим сокаги, Шейх махала , още по на юг след нея. Североизточно е Алигина махала, а още по на север - Топхане махала. Градът се е разраствал не в южна, а в югоизточна посока.*

Стр. 309-312. Всред турския аристоратичен квартал на София се издигала голяма джамия , “*Коджа дервиш Мехмед пашовата джамия*” или “*Имарет джамия*”. Построена е по почин на великия везир на султан *Сюлейман* , бошнякът *Мехмед паша Соколович*.

Джамията Мехмед паша е строена от прочутия архитект , еничаринът *Коджа Синан*, българин от Родопите...в осмата година [1528] от царуването на великия османски десети по ред султан *Селим I*, наречен с призвището “*Явуз*” [“Свирепият”]. Минарето било до половината строено от черен камък, откъдето и името , *Черната джамия*. Към джамията имало имарет , трапезария за бедни (по точно ,благотворителна сграда за пътници и бедни). *А.Волф [1583 г.]* говори за болница с гостилница, дето всеки пътник прекарвал ден и нощ безплатно. Имаретът се намирал на Имарет сокаги (вероятно дн. “6-ти септември”). Той притежавал дюкяни в безистена и се издържал от приходите им. Медресето [училището] стояло в тесна връзка с джамията. Англичанинът *H.Blount* го нарича

magnificent College (великолепно училище) Към джамията имало и кервансарай. *Вратислав* от *Митровица* [1591 г.] останал много доволен от гостоприемницата, в която преспал. *А.Бенети* [1680 г.], непосредствено след описанието на джамията, казва "Установявам се в един хан, съграден чудесно, разделен на два апартамента, цял покрит с олово, с голям двор и с хубав водоскок в средата". Пред медресето на *Коджа Мехмед паша* се намирал имаретския *хамам* (баня). Той имал чист въздух и чисти постелки. *Унганд* казва, че банята била мраморна.

Според *Ат.Иширков*, прогимназията "Граф Игнатиев" се издига на мястото на кервансарая и хамама на Мехмед паша.

Бележки: 1. Преди софийската джамия, *Коджа Синан* е строил джамията "Селимие" в Истамбул и джамията "Султан Селим" в Одрин.

2. В много съвременни комунистически писания за тази джамия се казва, че тя била наречена "Черна", защото, превърната в затвор след Освобождението, там били изтезавани затворените в него противници на *Стамболов* (естествено, русофилите!). Нещо което, както е видно, съвсем не е вярно, тя носи името си от черното минаре.

3. На картата 1879 г. сградата на кервансарая е означена като "девически пансион (съб.)."

Стр.312-313. ...една разкривена каменна стена, която заграждаше пространството между улиците *Генерал Паренсов*, *Цар Шишман*, *Граф Игнатиев* и *Шести септември*. Тази стена затваряше турското училище,

някогашното медресе, използвано за затвор и изоставената *Черна джамия*. Входът беше откъм север (запад!). Той водел в първия двор. Следвала втора стена, зад която се помещавал затворът. (Виждат се ясно на плана от 1879 г. Джамията е зад затвора).

Преpravката на джамията (в черква) е била поверена на *архитектите Й.Миланов* и *Момчил*ов. Последните премахнали всички странични добавки и ниши, белези на мохамедански молитвен дом. От мохамеданската сграда останал куполът.

Черквата *Св.Седмочисленици* е осветена на *27 юли 1903 г.* Минаха години. Най-после и площадът пред черквата се разчисти и, като по чудо, възникна обширна слънчева градина. Украсни храсти цъфтят сред зелени моравки. Градината ухае. Рози цъфтят там, дето са се издигали бесилки. (Сега нищо не цъфти, а ухае на развалените зеленчуци от пазарските сергии и кучешките мръсотии!)

Бележка. *Н.Ганев* в "Залесяването на София", стр.12, отбелязва: "през 1930-31 г. е направена градината при църквата "Св.Седмочисленици", на мястото на съборената през 1929 г. "Черна джамия". (Явно тогава са съборени останалите турски сгради, медресето, кервансарая и хамама, около черквата).

Стр. 314-315. На дн.ул.Шести септември, близу до ул.Гурко се намирала доста хубава джамия, *Али ага джамиси*, разрушена през 1884 година. До нея била *чешмата*, която също носела името *Али ага*.

Ген.Паренсов, првият български военен министър, си построил частно жилище близу до *Али ага джамиси*. След заминаването му, тази жилищна сграда била откупена за нуждите на княз *Александър*, който се нанесъл в нея, докато се извърши поправката на двореца. Със самото настаняване на държавния глава къщата била наречена "Малкият дворец". Пребиваването на княза в Малкия дворец съвпада с времето на пълномощията, връщането в двореца, с възстановяването на конституцията. (27 април 1881 г. - 6 септември 1883 г.).

В двора добавили една дъсчена постройка, в която ставали заседания. Там бил и кабинетът на частния секретар на княза.

В тези малки сгради с ниски потони се помещаваше Министерството на вътрешните работи до започване на сегашната грандиозна постройка

(арх.Г.Овчаров).Вътрешната градина заема 3,150 кв.м. В двора са запазени стари диви кестени и два ясена. Единият е надхвърлил едно столетие.

Бележка: 1. Вече посочихме, че къщата не е “откупена за нуждите на княз Александър”, а е купена лично от него и след абдикацията му е заплатена от държавата. Намирала се някъде към днешния вход с лъва.

2. Н.Ганев в “Залесяването на София”, стр. 12, съобщава:

“През 1881 г. се направя грдината в двора на “Малкия дворец”. Макар и да не е била обществена тази градина, отбелязваме я, защото по онова време, както пише и (арх.) Тома Васильв в своите “Спомени”, тя е била най-

красивата в София. (Виж по този повод и спомените на К.Христов). Днес от нея са останали само десетина дървета, за които, по нареждане на Н.В.Царя, се полагат особени грижи за по-продължителното им запазване”. Да се провери дали дърветата още стоят!

Стр. 316. На ул. Цар Шишман се намира сградата на I софийска девическа гимназия.

Девическата гимназия била открита в София в учебната 1879/80 година. Отначало се помещавала в сарая на Нури бей, по сетне дом на генерал М.Домонтович, на ул.Алабин. След това заемаше двуетажната сграда на ул. И.В.Гурко, днес телефонни кабинети и други служби на централната пощенска станция. (Ъгъла на Телефонната палата към ул.Александър I).

Бележка. Авторката допуска грешка в датировката. Не може гимназията да е била в сарая на Нури бей преди Домонтович да живее там. Точно обратно. Той идва в София заедно с Дондуков на 12 октомври 1878 г. и се настанява в това жилище. Самата Монеджикова на стр. 326 пише: “След като руските власти напускат Княжеството, в тази сграда временно се настанили всички министерства, а след това тук била открита I девическа гимназия”.

Стр. 317-318. В миналото Джебел Витош сокаги (бул.Витоша) е почвала южно от квартал Кору чешме, между днешната ул.Алабин и ул.Денкоглу, дето кварталчето се наричало Хазнатар сокаги. Тук се издигали по-добре строени двуетажни къщи като запазената до късно къща на Гаки Трифонов. При днешната ул.Солун Джебел Витош опирала на градската вада (Крива река), отбита от Боянската река. Тя напоявала бостани зад отбранителния ров (хендеко) и карала няколко воденици в квартала Буката.

Джебел Витош сокаги завършвала до дн.улица Парчевич, дето се достягала с отбранителния ров, който откъм бул.Патриарх Евтимий, взема северозападна посока.

Бележки: Има много грешки!

1.Витош джебел сокаги е започвала от площадче, в центъра на махала Кору чешме, а не южно от нея.

2. Махала “Хазнатар сокаги” няма на картите от онова време. Може би така се е наричала улицата на север от Кору чешме, покрай черквата “Св.Крал”, докъм дн.централни хали. Това име (улицата на хазната, към хазната) е интересно, защото при изкопите за банката на пл.Св.Неделя беше открита монетарницата на римска Сердика и може би името на улицата е съхранило паметта за тази сграда.

3. Градската вада е отбита не от Боянската река, а от отбранителния ров, някъде между дн. ул.Парчевич и Аспарух и е текла по Витош сокаги до дн.Солунска. Боянската река се е вливала в рова на дн. бул Патриарх Евтимий, някъде между Витоша и Ангел Кънчев.

4. Махалата “Буката” от турско време е била вътре в отбранителния ров, югоизточно от Кюстендилското шосе (бул.”Македония”). Не може

водениците по градската вада да са били в нея, тъй като тя не минава през него, а източно - през "Баш чешма махала". Сегашният квартал "Буката" е на съвсем друго място (между булевардите "П.Славейков", "Прага", "Витоша" и "Скобелев") и няма нищо общо със старата махала.

5. Витош сокаги е опирала до отбранителния ров не към дн. ул. Парчевич, а между дн.Аспарух и Патриарх Евтимий, откъдето ровът взема северозападна посока.

Стр. 318-319. Кварталът между днешният площад Св.Неделя, ул.Цар Калоян, П.Алабин, Ем.Лавеле, бил населен с българи. Най-голямата забележителност е бил засенченият площад с **хубава чешма**. Оттам и названието на квартала, *Кору чешме [Гориста чешма]* (по-скоро чешма в гората, сред дървета), както и джамията, която се издигала тука. Имало и **водоскок**, около който на прохлада прекарвали голям брой богати турци, собственици на чифлици из близката до София околност. Казват, че джамията на площада била построена върху стара християнска черквица. Разрушена (джамията) през *1885 г.* В тази българска махала живеели видни първенци. Двуетажни къщи, разположени всред **градини с кладенци, овощни дървета и асми**.

На *23 декември 1877* год. след пладне, за пръв път *генерал Й.Вл.Гурко* строил войската си на площад Кору чешме...Тук той назначил състава на първия общински съвет. Наскоро площадът Кору чешме бил наречен "*Гуркова площад*". Но, скоро... площадът бил открит малко по на север от (към!) черквата Св. Неделя, а името на ген.Гурко било дадено на улицата, която като продължение на ул. Алабин, върви от кметството на юг (на изток!) до перловската река. На Кору чешме имало и къщи на турски първенци. Така, след като изгоряла сградата на I мъжка гимназия [някогашното Денкоглуво училище] (било е в двора на митрополията, днес Духовната академия), занятията продължили в *сарая на Халил Мурад бей*, на Кору чешме. По-късно в тази стара паянтена сграда се помещаваше столичното първоначално училище "*Ив. Н. Денкоглу*".

Бележка. В картата от *1879 г.*, а и в много други източници, махалата е изписана като *Куру чешме*. Трябва да се потърсят турски извори за наименованието ѝ, както и мнението на османисти за превода на думите "*кору*" и "*куру*", тъй като всеки автор ги тълкува по-своему. В речника за редки, остарели и диалектни думи ги няма. Но турското "*коруджия*" там е обяснено като "*пъдар*" т.е. горски, което говори, че "*кору*" сигурно означава дърво, гора. Дадено е и турското *Куру-гюрултия*, преведено като "*празен шум, празна врява*", което пък говори, че вероятно "*куру*" означава празен, сух. От тук и тълкуването на Кору чешме, при авторката "*Гориста чешма*", в други източници "*Сухата чешма*". Подобно е и с "*Курубаглар*" (дн. Лозенец). Обикновено се превежда като "*Сухи лозя*", имало лозя, но изсъхнали?! Проф. Иширков обаче, който

като роден живял в турско време в Ловеч, (където старите кореняци и до шестдесетте години на **XX в.** употребяваха много турски думи), сигурно е познавал добре езика, твърди, че "*Корубаглар*" означава "*Лозя всред дъбрава*". (И до сега там има запазени стари дъбови дървета).

Стр. 319-320. При бързия растеж на столичния град (след Освобождението) се чувствала голяма липса на магазини. Ето защо, на ъгъла на ул.Алабин и Витошка общината построила малки дюкянчета. Един стихийен пожар през *1899* година погълна голяма част от тези дюкянчета. Изключение от този низ от непривлекателни магазинчета правеше една по-прилична двуетажна сграда откъм улица Витошка, в която се помещаваше *фотография Владиков*.

Минаха десетилетия...най-после мястото се разчисти. От *1929 г.*...стовариха се материали за голяма сграда.

Първите изкопи откриха...градежи от римско време: в северозападната част на сегашната съдебна палата се откриха основи на една трикорабна базилика, ориентирана на запад. На противоположния, югоизточен ъгъл излязоха на бял

свят основи на чешма. (Римските градски чешми са били много големи и красиви. Дали историческия спомен за нея не е дал името на махлата , “куру”- стара, пресъхнала чешма?). Точно по средата на днешната съдебна палата, с посока изток-запад, се откри дебел римски зид и надстройка за стена с три от нейните кули, основи, цокъл. Нейното продължение източна посока се откри при копане основите на кино “*Европа палас*”. Открити бяха и каменни улични настилки и дълги, напречно разпределени зидове, като начало на дълга постройка, може би магазини.

Бележка. Дебелият римски зид, за който става дума, е южната част на крепостната стена на Сердика. В по-ново време (в началото на 70-те години) част от нея се откри и при копане основите за сградата на “Балкантурист” срещу Съдебната палата, които бяха запазени и експонирани в ресторанта на подземния етаж.

Стр. 322. Постройката на съдебната палата в София има своята история, в която са се отразили политическите ежби и неспокоен живот в нашата страна. Проектирана е още през 1880 година, като са искали в нея да се вмести Министерството на правосъдието и всички софийски съдебни учреждения. През 1885 г. са изкопани основи на съдебна палата на мястото на градското казино (Соф. худ.галерия в Градската градина). и веднага след падането на П.Каравелов ги засипали.

...самото място на палатата не било определено: ту са искали тя да се построи на мястото на градинката на военния клуб , ту на мястото на народната банка.

През 1912 г. се обявявил международен конкурс...Поради Балканската война това състезание се състояло едва през 1914 г. Първа премия не била дадена, а били дадени две втори. Едната от тях, по която щяла да се

осъществи сградата, била на *архитект Никола Лазаров*. Изпълнението обаче било отложено до 1926 г.

Планът на арх.Лазаров не могъл да се приложи поради разрастналите се нужди и големите промени в живота. Натоварени били *архитектите П.Койчев, Г.Русев и Панайотов* да изработят планове в окончателен вид...

Съдебната палата не е довършена. *Архитект П.Койчев* е предвидил две скулптурни групи, които ще се поставят на пиедалите на главната стълба (когато там се нанесе Нац. исторически музей се поставиха двата приличащи на котки лъвове, които нямат нищо общо с предназначението на сградата!) и други орелйефи на двата пилона на фасадата (на левия след 9.IX.44 г. се постави барелеф на И.В.Сталин (!), на когото беше прекръстен бул.”Царица Йоанна”, дн. “Витоша”), както и четири скулптурни групи, отредени за останалите входи на улиците Позитано и П.В.Алабин. (Изпълнени са частично само тези по “Алабин”).

Стр. 323. В местността “Буката” имаше една неголяма коносувидна могила, която бе разчистена при строежа на *II софийска мъжка гимназия* (22 училище). В нея се намерени късове от голям римски саркофаг. Могилата е била разкопавана и саркофагът , разчупен и навярно , ограбен.

Бележки. 1. На картата 1879 г. махала “Буката” е отбелязана западно от дн.бул. “Витоша”, между “Солунска” и “Кърниградска”. Сегашния квартал наречен “Буката”, между “Витоша”, “Прага”, “Пенчо Славейков” и “Скобелев” е бил извън чертите на града, зад градския ров. Смята се, че там са били римските “*Villa urbana*”.

2. Римляните не са издигали надгробни могили. Дали не е била тракийска могила, използвана вторично за римско погребение?

Стр. 324-325. Махалата около столичното кметство (събореното, в Градската градина)...се нарича *Карагъзбей махала*. В сарая, който се намирал на мястото на кметството, (освен жилище на княз Дондуков) се вместили всички служби на гражданското управление през време на окупацията (руската, след

Освобождението). Същият сарай по-късно бил купен от Д-р Цачев, който построил нова сграда. След отчуждаване, тази сграда била значително преправена, пристроена и приспособена за административните нужди на столичното кметство.

Тя бе една от хубавите сгради, строени в стил “модерно възраждане” (?)...Лете прозорците ѝ бяха укичени с най-разнообразни цветя , образец за софиянци, как могат да използват цветната ураса за къщите си. Сградата е пристроявана през 1930 год., след това - през 1938 г. (Съборена след 1994 г., сега там е построен бизнесцентър).

Наблизу до сарая на кн. Дондуков-Корсаков се намирал *хаджи Бекировият конак*, изгорял при бягството на турците. На мястото на градското казино (Соф.худ.галерия) се намирал бейският харем, в който известно време след Освобождението се помещавала пожарната команда.

Градското казино за времето си бе удобен салон , гостилница, бирария, кафене , сборно място за елегантния свят. Използуваше се и за публични политически събрания, за концерти, балове, изложби.

На северозападния (югозападния!) ъгъл на градската градина около мястото на градското казино, *японеца Камчик* построил цирк върху изкопаните основи за сграда на съдебната палата (1885 г.). През 1888 г. в дъсчената сграда на Камчик театрална трупа, пристигнала от Пловдив, давала представления. Тази трупа по-сетне състави артистичния персонал на Народния театър. (Всъщност, на преместилата се същата година в новопостроения театър “*Основа*”, виж стр.101 , от която се създава трупата “*Сълза и смях*”, която е основата на Народния театър.)

На югозападния (северозападния!) ъгъл на улиците Й.В.Гурко и Александър I, дето днес е дворът на телефонната централа (Телефонната палата), в миналото минавала улица *Бали баба сокаги*. Там била построена голяма дъсчена сграда за клуб на руските офицери, с оглед в нея да се дават любителски театрални представления. По липса на други удобни помещеншя, в тази сграда през есента на 1879 год. станали заседанията на *I обикновено народно събрание*, както и пролетната и есенната сесии на *II обикновено народно събрание [1880 г.]*. Иречек: “На дясно , голяма дървена сграда, каквито у нас се строят за изложба на добитък, цяла с малки знамена. Това ще е навярно Народното събрание”.

Същевременно сградата се използвала за театрални представления на трупата, съставена главно от софийски учители и учителки. След едно представление на “*Иванку*”, от В.Друмев, през 1881 г. сградата изгоряла. Пламъците полазили към съседното здание, дето била гостилницата на *Нецич*.

Все в този малък квартал се намирала *Хюсреф джамиси*, разрушена през 1882 година.

Бележки: 1. На картата от 1879 г. с №5 е отбелязана като “Полиция [Коллук]” голяма сграда , някъде в днешната градска градина, около северозападния ъгъл на дн. Гурко и Александър I - много по-голяма от

конака на княз Дондуков. В това описание на махалата за нея не се говори нищо. Дали това не е дървената сграда за която става дума? Или харема на хаджи Бекировия конак, в който след освобождението е била не пожарната, а общината?

2. В други описания: на същата авторка (стр.265), “Книга за София” на П.Мирчев, стр. 202 и др. е отбелязано, че дървената сградата е изгоряла на 20.1.1882 г. Представлението не е било “Иванку”, а “Невенка и Светослав” от Константин Величков. При представянето на “Иванку” през 1923 г. изгаря Народния театър.

Стр. 325,326,327. На североизточния (северозападния!) ъгъл на пресечката на бул.Александър I и ул. П.Алабин е построена солидна сграда в стил “възраждане”, в която с десетилетия се помещаваха службите на *Българската народна банка*, по-сетне , само на Софийския ѝ клон. Тази сграда, значително поправена и подновена

(и надстроена), сега принадлежи на друго голямо кредитно учреждение , *Банка български кредит*. (Доскоро *м-во на външната търговия, сега ?*).

Близу до ъгъла на ул.Алабин и Леге, в една по-обширна къща след Освобождението се помещавало министерството на външните работи.

На северната страна на (на ул.Алабин, покрай тротоара в градината пред хотел “Рила”) се редуват малки дървени дюкянчета, собственост на столичната голяма община. На мястото на тези дюкянчета се намирал конакът на *Осман Нури бей*, последният турски комендант на София. Когато руските окупационни войски се преместили от Пловдив в София, в този конак, след значителни поправки, се настанил *генерал М.Домонтович*, който завеждал външните дела на окупационното руско управление. Дворът на тази къща, засенчен със стари дървета, се простирал до квартала Кору чешме, дн.ул.Цар Калоян. Това е била една от трите градини, уреждани от общински градинар. Останалите две са били градската градина и градината около конака на валията, дн.дворец. В тази градина е расла (една година!) и малката дъщеря на М.Домонтевич , *Александра, днес г-жа Колонтай*, политически представител на СССР в Швеция.

Бележка. Авторката пак доста произволно говори за *някой непроверени неща!* Първият общински градинар , *Даниел Неф* е назначен едва в *1882 г.!* Градската градина, по време на руската окупация не съществува, градините край конака на валията са запуснати. Кой общински градинар ги е уреждал и поддържал в *1879 г.*, когато там е живял *Домонтевич?* Княз *Александър* е имал княжески градинар , *Бец*, който е уреждал *зеленчуковата градина*, но това е след *1879 г.*

След като руските войски напуснали княжеството (*1879 г.*), в тази сграда се настанили всички министерства. След това тука била открита Първа софийска девическа гимназия, а от *1882 г.* сградата се използвала за държавен девически пансион, дето остава повече от две десетилетия.

Бележка. Пак куп противоречия и грешки! Авторката пише, че след като руските войски напуснали княжеството (*1879 г.*) в конака се настанили “всички министерства”, а в предишния абзац съобщава, че малко по на изток от тази сграда, в една обширна къща, след Освобождението се помещавало мин.на външните работи, гдето “*Драган Цанков...без стеснение приемал представителите на великите сили*”. Но *Драган Цанков* е бил министър председател (и на външните работи) чак в *1880, 83 и 84 г.* В картата от *1879 г.* на която е нанесена и утвърдената в *1881 г.* нова регулация, друга сграда, освен конакът на *Нури паша* няма. Той е отбелязан под № *35* като “*девически пансион (съб.)*”.

Откъм северната страна на улицата (Алабин) на дн.№ *35* се намирал театър “*Одеса*” на *Гаврил Йованович*, дето за пръв път са играни “*Разбойници*” (на *Фр.Шилер*). Днес на това място се издига модерно кино , *Европа палас*.

Бележка. Неточно! *Кирил Христов*, пък и много други автори, вкл. *Ив.Вазов* пишат, че на това място е бил прочутият театър “*Люксембург*”, а не “*Одеса*”. От къде авторката е изкопала това име?

Срецу Търговския дом на ул.Алабин се намира голяма, нова сграда , *Цокев базар* (сградата с безистена до кино “*Москва*”). Тук е бил домът на учителя *К.Буботинов*. В дома на *Буботинов* е живял малко време *К.Иречек*, а след началницата на девическия пансион *г-ца Цветашич*, чехкиня...с която мълвата свързва младия *Иречек*.

Западно от *Цокев базар* ул.П.Алабин пресича бул.Царица *Йоанна* (“*Витоша*”) и навлиза в някогашната *Паша махала*. На югозападния ъгъл на пресечката...е била къщата на видния първенец дядо *Пешо Желявеца*, в която пребивавал ген. *Гурко*.

На югозападния ъгъл на улиците *Лавеле* и *Алабин* (антикварната книжарница), на мястото на голямата сграда под № *26*, е бил домът на *Йорданка Филаретова*. Тук се настанил ген.Алабин и затова улицата била наречена на името му. До

идваненто на русите тук се помещавала английската мисия на *леди Страфорд*. (Организираща с нейни средства болница за ранените турци по време на войната). Срещу къщата на Йорданка Филаретова, на мястото на д-во *“Майка”* (там е било и училището за домакини *“Мария Луиза”*, а доскоро беше музей на гражданската защита), Освобождението заваря девическото училище в София... (виж *“Затрупана София”* на К.Христов, стр.14-15).

През XVIII в. северно от ул.Алабин (западно!) между улиците Лавеле и Цар Брис, се намирала *Ел Хаджи Хамза махала*. Западно от днешната улица Цар Борис била *Чир махала*, която на юг опирала на *махалата Буката*. Тази махала била пръсната, имало бостани, а зад тях, турски гробища. Пътят (Кюстендилския), идел от владайската седловина през Бояна и вървял през дн. бул.Македония. На западния край на ул.Алабин от незапомнени времена е имало много ханища, фурни, гостилнички, ковачници,

налбантници, които задоволявали нуждите на пристигащите пътници откъм Кюстендил и Македония. Тези ханища съществували и към 1905 година.

Бележки: 1. Алабин е бил обществен деец и публицист, а не генерал. Той е първият граждански губернатор на София след Освобождението.

2. Паша махала и Ел Хаджи махала няма на картата от 1879 г., на посоченото място са отбелязани с общото име Чир махала.

3. Турските гробища са били извън хендеко, южно от Кюстендилския път, а северно от този път - българските гробища. Южно от турските гробища са били зеленчукови градини (бостани).

4. Едва ли турския Кюстендилски път е минавал през Бояна, която е високо в планината, а не по дефилето, където е и днес! Високо в планината е имало стар римски път от Самоков през Железница, Бояна - Зл.мостове, Рударци, Бяло море, по който са вървяли керваните с добитото по тези места желязо. Явно авторката го бърка с него.

4. Западния край на дн.ул.“Алабин” е опирал в хендеко, където е имало мост и порта. Като изброените сгради е имало и при всички мостове над хендека, при влизането на пътищата в града.

Стр. 328. Северно от този булевард (Македония) Освобождението заваря християнски и еврейски гробища, а южно от него, към квартал Буката - бостани.Паметникът (русият) е осветен на 29 юни 1882 година и открит от самия княз Ал.Батемберг.

Бележка. Според Н.Ганев, *“Залесяването на София, стр.12, през 1883 г. е направена градинка около него. “През 1885 г. тази градина се преустройва и разширява. През 1927 год. железната ѝ ограда била премахната и високите дървета и храсти, изсечени и заменени с четири фигури с цветя. През 1935 год. градината претърпя нова и последна промяна”.* (Вероятно сегашния ѝ вид). Между другото, паметника, като и построената малко по-рано Александровска болница, са били извън чертите на града, далече на запад от *“хендеко”*. Батемберговият план е предвиждал в тази западна част на града да се създаде голям парк, подобен на Борисовата градина. Вероятно разширението на градината през 1895 г. е във връзка с това. Но бързото застрояването на околните квартали е попречило на тази идея и следващите преустройства са я свели до днешния вид.

Стр. 329. На бул Тотлебен № 18 се намират няколко сгради, разположени в сред грижливо подредена градина. Те принадлежат на Българското дружество Червен кръст.

Стр.330. По време на Освобождението тук (квартала от двете страни на ул. *“К.Иречек”* до бул.“Св.Георги Софийски”) се намирали просторни ливади, гдето, според местния обичай, в сряда след Великден софиянци излизали да посрещат с храна връщащите се поклонници от Рилския манастир. В този квартал

архитектурни и скулптурни останки от древна Сердика се намирали под зеленината на хубавите ливади. Тук бе открит квартал с вили на сердикийски първенци (*Villa urbana*).

Квартал Александровска болница се напоявал от Крива река, чиито води по-късно били хванати за едно доста голямо езеро, което зиме се използваше за пързалка. Днес мястото на пързалката е добре уреден площад, „*Сухото езеро*“ с градина, зеленина и скамейки.

Бележка. Става въпрос за градината от бул. „Иречек“ до бул. „П.Славейков“. От там Крива река е тръгвала към „хенкеко“ и града. Докъм 50 год. на миналия век малко езеро-пързалка все още съществуваше. По-късно дружество „Славия“ построи там игрища. Сега е построена някаква кръчма.

Започната да се строи (Александровската болница) на името на Цар Освободител, довършена по-късно, тя била наречена на Александър I Батемберг. Тази болница е открита на 1 май 1879 год. Тук били пренесени болните от Новите хамбари...всичко 45 души.

Стр. 331. Западно от този просторен болничен квартал през XVI в. се намирала зарбханата, монетарницата. По спомени на стари софиянци, работата се извършвала в подземна сграда, построена от камък и тухли в една заградена местност на поляната близу до първата могила на юг от Лагера (някъде в парка на компл. „Хиподрума“). Работниците пренасяли златната и сребърната руда в козиняви човали до Крива река, дето имало приспособление за промиване на рудата.

Бележка. Да се провери къде, колко и какви са били тези могили. Също (вероятно у В.Мутафчиева) дали в София са се секли монети през турското робство. По римско време Сердика е имала право да сече собствени монети, но сердикийската монетарница бе открита при строежа на „Булбанк“ до западната стена на града (виж Магдалена Станчева).

Стр.332-334. На ъгъла на ул.Позитано и Лавеле, на мястото на днешния северозападен ъгъл на Съдебната палата, се намирала къщата на софиянеца Тодорин Стоянов, известен член на еснафа, който произвеждал сърмени изделия. Турците изгорили тази стара чорбаджийска къща през 1870 година. Синът на Тодорин Стоянов, Христо Стоянов, след завръщането си от Русия, построил двуетажна къща с осем обширни стаи. Голяма двукрила врата водела в просторен двор с градина и конюшня. Към края на турското робство софийските първенци почнали да строят такъв тип къщи по планове на архитекти (sik!), дошли от Пловдив.

През 1876 година в тази къща се настанил италианския вицеконсул Вито Позитано. На 17 септември „тържествено била издигната бандерата (знамето) на италианското консулство“, както се изразила Филаретова.

От протокола на софийския общински съвет от 20 декември 1878 год. се вижда, че „един от площадите в София, дето е живеел първият вицеконсул италиански, ще се нарече на неговото презиме - Позитано“.

През 1881 год. близу до италианското консулство живял големият приятел на българския народ Феликс Каниц...Тук бил откри по-добре уреден хотел, „*De France*“

Поради регулационния план, къщата на Хр.Стоянов ...трябвало да се разруши. През 1892 година започнало изравняване на улицата чието ниво доста се понизило. Открити били основи на черква, за която с положителност се твърди, че е черквата св.Лука. В тази черква са били положени мощите на св.Иван Рилски, след пренасянето им от Рилския манастир в София. Писмени известия за тази черква има още от XII в. Тази черква навярно е изгоряла през XVII в. В сравнително запазеният ѝ олтар са намерени няколко ценни предмети: съд с стари монети, евангелие, от което са запазени над 100 листа, отломки от глинени и стъклени

съдове. Това евангелие е предадено на Народната библиотека. Датува се от *XVII* в.

Западно от пресечката на улиците Лавеле и Позитано се намирал *Говежди пазар*.

Между здравите и добре построени *чешми* в София била известна и тази на Говежди пазар. Тя била широка и масивна чешма с цинков покрив, украсена с позлатен полумесец, с надпис с медни букви : “Алах, Алах, Алах!” Част от Говежди пазар и разположения на запад *Солни пазар* влезли по плана в площад Позитано. С десетилетия тук беше зеленчукоковото тържище на София.

При копане основи на сгради по площад Позитано е открит гробищен квартал... Включен в градската стена и тук се намирал некропол на Сердика, може би така древен, както и този на пл.св.Ал.Невски. *Г.Кацаров* датра този некропол между *IV* и *VI* в.

Бележки: *За кой ли път ще отбележим историческите неточности на авторката, жертвани заради богатото ѝ въображение!*

На картата от 1879 г. италианското вицеконсулство (респ.къщата на Хр.Стоянов) е отбелязана не на северозападния ъгъл на дн. Съдебна палата, а насреща , на север от ул.Позитано, срещу задънената в ул. “Княз Борис I” къса уличка “Св.София”, на самия Говежди пазар. В центъра на този пазар, западно от консулството, е отбелязана и откритата черква (“№ 9а - Св.Лука -несъществ.”). Солни пазар е бил около ул.”Позитано” и пресечката с “Цар Самуил”. На плана от 1907 год. площад “Позитано” е от двете страни на ул. “Цар Самуил”, която прекъсва през него, между “Алабин” и “Позитано”, точно там, където е сега празното място (събореното зеленчуково тържище). Следователно пл.”Позитано” е кръстен не Говежди пазар, където е било консулството, а намиращият се по на запад Солни пазар.

Гробищният квартал (“некропол”), за който става дума не може да е бил включен в градската стена, защото западната и част е минавала по дн.ул. “Вашингтон”, а непосредствено до нея на запад е открита градската клоака. Пл. “Позитано” е много по на запад - между “Княз Борис” и “Самуил”. На картата, южно от Солни пазар, около ул.”Цар Самуил” е отбелязано “стари турски гробища”. Може би това е въпросният “некропол”. Впрочем, сигурно част от римския некропол е бил използван вторично за гробища от турците. (Виж бележката към следващите страници).

Стр. 336. При копане основите на тази палата (Окръжната палата, сега м-во на земеделието) са открити интересни зидове от дебели квадратни тухли, запоени с голям пласт хоросан, смесен с трошени с керемиди.*

** Този начин на спояване с хоросан, смесен с дребни камъчета и чукни на дребно и едро керемиди, датира от времето на Константин Велики (306-337 г.) до най-късно средновековие. Най много се е използвал по времето на Юстиниана (527-565 г.).*

Намерена е част от мозаечна настилка от бял мрамор и червен пясъчник. Тези зидове се отнасят към рановизантийско време и, предполага се, са били основи на християнска черква. Открит е трапецовиден капител от пясъчник с релеф по старохристиянски начин , монограм на Христа с венец, украсен отдолу с две ленти. Отстрани се виждат символичните букви алфа и омега.

При снишаване нивото на бул.”Братя Бъкстон” (“Хр.Михайлов”, сега “Даме Груев”) при пресечката му с бул. “Хр.Ботев” са открити основи на трикорабна базилика с големи размери (35 на 19.60) със стени дебели 65 см., обърната на изток. Голяма част от тази сграда е останала под насипа на тротоара и двора на Окръжната палата. Намерени били и каменни архитектурни фрагменти, както и няколко старохристиянски гробници.

Когато *Митхад паша* посетил София (1865 год.), забранил да се извършват погребения около черквите. Тогава видната софийска *кокона Марица Кир Ташова*

подарила бостана си западно от града за християнски гробища. Този бостан бил на мястото на дн.Окръжна палата, (дн.Мин.на земеделието) и западно от нея. Там била издигната малка гробищна черквица *св.Богородица*. След Освобождението тези гробища били изоставени.

Бележки: 1. От плана на София 1907 год. личи, че по това време гробищата още са съществували. Те са отбелязани в карето между дн. бул. "Хр.Ботев", ул."Владайска", "Антим I" и малката уличка южно от бул. "Ал.Стамболийски", по която върви трамвая, откъдето , до другата уличка с трамвая край старото кино "Г.Димитров" - се е намирала Вайсовата воденица, през чиято територия булеварда е прекъсвал от "Ботев" до "Софрони Врачански".

2. В тези гробища е била погребана дъщерята на Льо Ге, с издигнат над гроба мавзолей, рисунка на който от Обербауер бе описана по-горе , при материала за докладите на Льо Ге. В някои от материалите за гробът на В.Левски очевидци казват, че до черквата, под вековнага акацията в тези гробища е била препогребана главата на Хаджи Димитър.

3. Откритите основи на базилика, както и зидове на ранохристиянска черква говорят, че западният римски некропол вероятно е бил много голям , простираше се от Солни пазар (старите турските гробища) далече на юг и на запад, като базиликата и черквата са били в центъра му. (Виж и следващия абзац). Сравни със писаното за "Св.София" и другите черкви около нея сред източния римски некропол. Този некропол е бил разсечен при копането на хендеко през 1829 год. Вероятно в софийското население е имало някакъв спомен за него, за да подари кокона Марица именно този терен за гробища.

Към 1898 год. цялото пространство от дн.Окръжна палата към игрище Славия представляваше един малък град на мъртвите, с многобройни надгробни плочи. Българските гробища имаха дървена заграда, залесени бяха с бъз и трънкосливки, над които високо се издигаше една стара акация. Еврейските гробища се намираха в съседство. Те имаха гранитни надгробни камъни, както и големи мраморни плочи с надписи на еврейски език.

Бележка. На плана от 1907 г. част от този терен , до "Окръжен булевард" (дн.бул."Пенчо Славейков") е парцелиран, а останалото е отбелязано като "ливади". Ясно личи езерото, образувано от Крива река на дн.ул."Иречек" , а между него и бул. "Македония" (дн. "Тотлебен"), западно от "Иречек", е отбелязан доста голям терен като "колхозно игрище". (Вероятно това е игрището "Славия" за което става дума в горния абзац).

Стр. 338-339. Освобождението заварило *св.Спас* малка църкв, вкопана на два метра в земята...По настояване на учителя *Буботинов* (бил е общински съветник), черквата била разрушена през 1879 година, като негодна, а на мястото било издигната сегашната черква. Строена е по плана на майстор , строителя *Георги Джонгар*. Св.Спас има много хубаво изработен иконостас от резбаря *Филипов*. Черквата е хубаво изписана от художниците *Хар.Тачев* и *Апостол Христов*, а олтарът , от *Д.и Р.Мандеви*.

В двора на черквата, освен находките от римско време, е открита на два метра дълбочина гробница с заострен арабски свод, висока 1.20 м., дълга 1.90, широка 0.75 м. В тази гробница са намерени кости, парче шита със сърма одежда, парчета от черковнославянска книга с кожена подвързия и две счупени и изтрити туски монети. Гробницата се отнася към **XVII век**.

В двора на черквата св.Спас е гробът на първия български генерал-майор *С.(ава) Муткуров*. Гробът на генерал Муткуров е поставен върху основи на антична постройка.

Откъм олтарната страна на черквата св.Спас се намират гробовете на родителите на *Ив.Н.Денкоглу*, пренесени след разрушаването на черквата *св.Пречиста*. Текстът на надписите е съставен от *Сава Филаретов*.

Черквата *св.Възнесение*, или *св.Спас*, се намира в *Сунгурлар махлеси*...В тази махала имало и пазар *Сунгур чаршия*. По-известна сграда в махалата била *Ел-Хаджи Байрам*, или *Сунгур джамия*. До джамията имало и баня.

Бележки: 1. На плана от 1907 год. “Св.Спас е в карето между улиците “Клементина” (“Стамболийски”), “Ломска” (“Г.Вашингтон”), “Нишка” (“Т.Александров”) и “Лавеле”. Разрушиха я за строежа на паметника на Ленин и “Булбанк”. Тя беше доста пострадала от бомбардировките, но в нея се служеше. Беше заградена с хубава железна отграда, каквато ограда имаше и гробът на Муткуров.

2. За откритото при изкопите виж подробности в книгата на Магдалена Станчева за разкопките в западната част на града. Част от тези разкопки, включително и много ценни стенописи от старата черква щяха да бъдат включени и експонирани в подземията на банката и метростанцията, но днес не се говори вече за тях.

3. Сава Муткуров е взел дейно учатие в Съединението на България. След абдикацията на княз Александър I в 1887 г., като подполковник, е регент на България заедно със Ст.Стамболов и Г.Живков. Зет на Стамболов (женен за сестра му), той умира рано.

4. На картата от 1879 г. Сунгур чаршия е изписана като “Конски пазар (развален)”.

Стр. 340. В този квартал (от Св.Неделя” до “Възраждане”) имало няколко чешми. Към пресечката с бул.Бр.Миладинови, Солу сокак чешме, а към бул. Хр.Ботев, Чорбаджи Осман чешме.

Западно от дн.пл.Възраждане започвал Нишкият път. Пред дн.пл.Възраждане имало мост на вадата, която била отбита от Владайската река и карала няколко воденици.

Вадата, която била отбита от Владайската река под Лагера, протичала (от дн.пл.”Възраждане”) по дн.бул.Драгоман (“Георги Кирков”, дн.”Ст.Стамболов”) и се вливала във Владайската река някъде към бул. Мария Луиза. Тази вада била важна артерия, по чието продължение е цъвтяла софийската мелничарска индустрия. В началото на вадата е била *Николчовата воденица*, под Лагера, *Гашевата*, на мястото на дн.училище Васил Друмев, *х.Гендовата*, по-долу по течението, *Баталовата* и *Чукурската*. От името на воденицата и махалата се наричала *Чукур махлеси*. Тази воденица принадлежала на *хаджи Османа*, който я продал на чужденеца *Вайс*. Още една воденица е принадлежала на *хаджи Османа*, *Теляк Хасановата*.

Новият притежател, *Вайс*, направил мелницата парна. Разположена била на малък площад. На югозападния ъгъл на този площад била изградена чешма, интересна по направа и по мото, дадено от *Едмон Диоме*, един от съпритежателите на мелницата: *Faire le bien et laisser dire!* [Прави добро, а други да разкажат!]

От протоколи на Софийската община се вижда че през 1880 год. било разрешено на д-р *Шишманов* и архитект *Хендеке* да построят “студена баня (лятна къпалня!) по продължение на Нишкия път в съседство с еврейските гробища”

След заминаването на княз *Ал.Батемберг* “всички министри се намерили в водата”.

Бележки: 1. Мостът западно от дн. пл.Възраждане е бил не над вадата, а над хедето, който тя пресичала. Там е била западната капия на турския град.

2. На плана от 1907 год. вадата ясно е очерана. Отбита е доста преди дн. ЖК “Лагера”, някъде към дн.ул.”Житница”, върви успоредно на Владайската река и навлиза в града, завивайки на изток при завоя на дн. бул “Сливница” и свършва до Вайсовата мелница. На картата от 1879 г. от там продължава по дн.бул.”Ст. Стамболов” и се влива във Владайската река на Лъвов мост.

3. Вайсовата воденица е била една от забележителностите на София, място за

излети около добре залесената вада. Съборена е в 1928 год. по градоустройствени съображения. На нейно място е издигнат театър “Ренесанс”, разрушен при бомбардировките, на негово място, профсъюзния дом “Г.Димитров”, сега казино.

4. За водениците и излетите на софиянци по вадата виж спомените на Райна Костенцева, “Моят роден град София”, а за лятната къпалня, Кирил Христов, “Затрупана София”.

Стр. 344. В началото на ул.Пирот, на северната страна, е запазена една от първите постройки на освободена София, *казничейството*, или ковчезничеството. До тази сграда се намираше полуразрушената *Фехтие джами*. Когато през 1882 г. я доразрушавали, на северната ѝ страна открили ликове на светци и надпис, “**с(ве)таго Георгия Нового**”. Съществува предание, че тук е била черквата *св.Димитър*, едната стена от която черква е била използвана при построяването на Фехтие джами. Това е станало навярно през *XVII век*.

При копане основите на Македонския дом са открити основите на около 30 метра дълга част от антична крепостна стена, с начало на триъгълен издатък, кула, както и основи на значителна антична сграда. Поради особеното и разпределение и разположение на колоните във вътрешността ѝ и вън от нея и много особените ниши в стените, тая сграда прилича да е била светилище на някакво не римско божество. До преди десетина години (1935 г.?) между улиците Георг Вашингтон и Цар Борис се виждаше висока стена (по ул.Пиротска), която заграждаше двора на френското католическо училище. Този двор бе изпълнен с комплекс от учебни сгради на мъжкото училище, южно от което се намираше девическото училище с пансион, чиято фасада гледаше към ул.Лавеле. На последната улица и ул.Трапезица се намира католическата черква. Тя е строена през 1880 г. в близост с *Али Чешма*. Дворното място и част от сградите на католическото училище минаха в ръцете на нови стопани. Издигнаха се високи сгради с разкошни магазини в приземния етаж. Тук е Домът на българските правници...

Северно от пресечката на ул.Пирот и Цар Борис се намира *румънската черква св.Богородица*. Тази черква заема мястото на някогашното *австрийско консулство*. Тук австрийският вицеконсул *Лутероти* е живял петнадесет години преди Освобождението и е извършил една важна културна работа, правил първите метеорологически наблюдения в София.

Бележки: 1. Мястото на ковчезничеството и околните му сгради сега е градината между “Пиротска” и Халите. Сградите са разрушени от бомбардировките. Преди да направят старата градина, имаше плоча, че там е бил домът на *Гео Милев*.

2. Надписът “стаго Георгия Нового” вероятно се отнася за софийския мъченик *Свети Георги Софийски*, който отказал да се помохамеданчи. Жестоко измъчван на *16 май 1514 г.*, е осъден на смърт чрез обесване. Вероятно е бил погребан в тази черква, преди тя да бъде превърната в джамия, или е била изписана негова икона.

3. Откритите под Македонския дом стена и кула, са част от западната крепостна стена на *Сердика*, която е минавала между улиците “Г.Вашингтон” и “Цар Борис” и друга част от която се откри при строежа на метростанцията и “Булбанк”.

4. На картата от 1907 год. католическата черква е в кварталчето, образувано от улиците “Цар Борис”, “Трапезица” (минавала е покрай магазин “Явор” от “Мария Луиза” до “Цар Борис”), “Лавеле”(която е пресичала “Нишка” и е опирала до малка уличка между “Цар Борис” и “Лавеле”, успоредна на “Пиротска”, някъде по средата между нея и “Трапезица”). Според писаното от авторката, католическият имот първоначално е бил между “Нишка”(дн.”Т.Александров”), “Г.Вашингтон”, “Пиротска” и “Цар Борис” и по-късно доста голяма част от него е била продадена.

5. По въпросът за купуването на този имот и историята по строежа на църквата (почти завършена през 1876 г.), виж по горе “Дипломатически доклади на Льо Ге”, № 39, стр.131-137. Това прави малко съмнително твърдението на авторката, че църквата е строена през 1880 г., освен ако строежът не е бил прекъснат по време

на войната и да е завършен в посочената година. В плана от 1879 г. обаче, под № 17 е отбелязано “черква Св.Йосиф (католическа)” - значи е била завършена.

б. Джузепе Лутероти е бил вицеконсул на Австроунгария в София от 1866 до 1877 г., т.е. 11 години, а не както пише авторката “15 години преди Освобождението”. За неговата роля в построяването на църквата виж цитирания доклад на Льо Ге.

Стр. 345. Един ръкав от владайската река е протичал по днешния булевард Драгоман (доскоро “Г.Кирков”, сега “Ст.Стамболов”) и се вливал в реката близу до Лъвовия мост. Тази водна артерия поддържала нивото на няколко градски воденици, които, както и махалите, носели имената на съседните джамии: *Теляк Хасан джамиси, Чукур джамиси, Къс касъм джамиси*. Последната се намирала северно някъде около ул.Цар Симеон.И трите джамии били разрушени през 1882 г.

Около днешната пресечка на ул.Пирот с ул.Бр.Миладинови се намирала *Мюсели джамиси*, чието име носела махалата. В тази махала била известната **Зюмбюл багча**, цветарски разсадник, от който софиянци купували цветя за градините си.

На днешната пресечка на ул.Пирот с бул.Хр.Ботев се намирала *Зафир джамиси*, разрушена през 1882 г.

На края на ул.Пирот, на площадите Черняев-Столетов (към дн. градината “Св.Троица”, или пресечката с Д.Петков) през 1942 г. се откри къпалнята *Цар Симеон Търновски* построена по плана на архитект *Б.Далчев*. Банята на открито има три обширни басейна, бюфет и тераса за слънчелечение. (Кога е затрита?)

Към Захарната фабрика се разраства “Модерно предградие”. Ако някой голям урбанист бе правил плана на новострояща се София, той би предвидил една залесителна зона в тази западна част, разположена точно

срещу господстващите ветрове. От друга страна не би допуснал да се посели една...изложена на наводнения ниска градска част.

Бележки: 1. *Минаващата по бул.Драгоман вада, както се вижда по-горе (стр.340), не е била ръкав на Владайската река, а изкуствено прокаран канал за задвижване на водениците.*

2. *Не е зле да се проследи колко и кои са страшно недалновидно засипаните реки и вади, които са пресичали града, колко извори, фонтани и чешми са били унищожени, като по този начин София е била лишена завинаги от течащите води, които придават красота и повишават хигиенните и климатичните условия на всеки град.*

Въобщо, когато се възхвалява решителността на Д.Петков, който като кмет е превърнал София от ориенталски в европейски град, никой изследователите на града не си е дал труда да отчете и колко недалновидни поразии са направени, като, освен зариването на реките, са разрушени често без необходимост, десетки изключително ценни архитектурни паметници, римски старини, черкви, джамии, чешми, фонтани, базари, ханове и пр., много от които с многовековна история, които биха могли да се впишат в градоустройството на новия град и да и по този начин да се запазят следите от дългото му историческо развитие.

3. *Когато упреква урбанистите, авторката не отчита, че такава зелена зона на запад от града е предвидил общинския съвет още в 1882 г. по настояване на кмета Ив.Хаджиенов, като е започнато изграждане на **зелен пояс** около целия град, част от който е Борисовата градина. Но поради голямата съпротива на земеделските стопани в околността, нехайството на общинските власти след неговото кметуване, които преследвали тесно партизански изборни цели, много от създаденото по това време е било унищожено, включително и залесяванията в тази западна част. Да не се забравя, че такава зеленина е предвидена и в отречения от комунистите план Мусман, който поради войната остава не реализиран. Явно с оглед създаването на този западен парк там е построена къпалнята “Княз Симеон”, подобна на къпалнята “Мария Луиза” в Борисовата градина. След 9.IX.44 г., когато общината*

след 1960 г. се сети да реализира Западния и по-късно Северния парк, голяма част от града в тази посока вече беше застроена с високите блокове на жилищните комплекси, които прекъснаха завинаги естествените въздушни течения от запад, северозапад по течението на реките и попречиха на естественото проветряване на големия град. Подобно нещо става и в днешно време, като вместо разширяването на Южния парк, който би вкарал естествените витошки течения до центъра на града, се допусна плътно застрояване на витошката яка и високо строителство в южните територии, Младост, Лозенец, Ив.Вазов, Бъкстон, Гърдова глава и пр. Въобще, в цялата съвременна история на урбанистиката на София, при изработването на Генералните планове на града, се е обръщало само формално внимание на

физико-географските и климатични условия на софийското поле и не се е отчитало как мястото и височината на застрояването ще повлияят на климата и естественото проветряване на града. Тези неблагоприятни тенденции се задълбочават и в днешно време при разработването и обсъждането на новия градоустройствен план, без някой да обръща внимание на това. Градът продължава да се уплътнява на юг, в подвитошката яка, а зеленината се отдръпва на север, в невероятна замърсените, и поради това неизползваеми, терени от Кремиковци и Бухово.

Стр. 356-357. Турското название на Лозенец е *Кору-баглар*, което значи “лозя в дъбрава”.

Гъсти, високи гори опасвали Софийско поле през миналите векове. Богата и разнообразна е била растителността по Лозенец, изпълнен с лозя като Банишора и Коньовица.

Между многото пътувачи, единствен *Евлия Челеби*, който е живял в София през 1652-1653 година, по-точно определя мястото на София, като го свързва с околностите и Витоша.

“Местността Корубаглар, която се простира между Витоша и София, е една от най-прочутите местности в турските, арабските и персийските земи, които местности са: *Мерам* в гр.Коня, *Аспузу* в града *Мелетия*, *Асталалар* в *Адалия*, барутната фабрика в гр. *Срем*, при *Пеща*, на крайната османска граница в Европа, и *Мевлихането* в *Сараево*, *Босна*.

Софийската местност *Корубаглар* е едно бранище за разходка, в което има разни видове дървета, между които не се намира нито едно сухо: всички дървета тук са зелени и хубави. Ако човек влезе пролетно време в тези лозя, мозъкът му се упоява от чудните миризми на разновидните им цветя. Най-много преобладава цветът на вишните, който покрива земята със своите цветни листенца”.

Евлия Челеби показва отделни хубави местности в Корубаглар: “*Лала паша*, *Ахмед Биджан*, някога богато теке, а в **XVII в.** само лозя; *Ахмед Ходжа*, местност с разкошна природа, дето обладания от тъга и скръб намира разтуха, и стотина други разкошни места за разходка, които мъчно могат да се опишат”.

Лозенец е било свето място за турци и християни. Както съобщава *Евлия Челеби*, там са погребани видни турци. И досега стърчи сред малка градинка стара стена от **XVI век**, **намазгяф**, наричана погрешно “**Римската стена**”. Там било мястото на ходжата, който служел молтвата “**Хаджилар езъна**” за онези, които заминавали за хаджилък. Тук имало наредени големи камъни “**бинек таши**”, на които бъдещите хаджии стъпвали, за да се качат на конете.

Между лозята и вишните на Горни и долни Лозенец виел път, наречен *Сари-йол*, *Жълт път*.

И християните имали няколко свети места в Лозенец. Всред романтичната хубост те се молели на св.Богородица при “**Кръсто**”, известно и досега място на Драгалевското шосе. Поверието гласи, че изворче при *Едрилез таши* (дн.инвалиден дом) е избликло под стъпката на коня на *св.Георги*. В деня на светеца там

ставало голямо тържество.

На *Спасов ден* на Лозенец стаало голямо молебствие “за здраве”, с религиозно шествие, при което обикаляли хълма с песнопения начело със свещениците с литии и хоругви. Освобождението завари Лозенец обезлесен. Кореняци-софиянци имаха на Лозенец ниви, ливади и тук-там вишневи градини. *К.Иречек* пише, че дипломатите играели крикет до Намасгяфа (Римската стена). И за него Лозенец е “благоуханна градина с шипки и много тревисти растения , да се изпълни цял хербарий”.

Лозенец бе любимо място на *Алеко Константинов*. Там мечтае той да излезе на “пикник” с другари. На Лозенец често ходи и *Ив.Вазов*. Възторгът си от изгледа на този хълм най-типично е изразил в стихотворението “*Трънкосливката*”. Лозенец бе място за почивка, за съзерцание и вдъхновение на *Пенчо Славейков*. Той даде поетична характеристика на Лозенец в “*Псалом на поета*” и завеща на своята другарка .(Мара Белчева) да го погребне “Там, де мълчанието пее дивна песен”. (Стр. 363).

Там на високий хълм, където с теб, с другари
 обичах да седя в тих разговор унесен,
 поръчай тамо гроб да ми съградят зидари,
 там де мълчанието пей дивната си песен.

И там отнесете ме, и там ме оставете
 во росен утрин час, когато чучулига -
 символ на моя дух, - понесла на крилете
 химн жизнерадостен, се в небеса въздига.

Да виждам слънцето вълшебно как разтваря
 на суетливий ден работнишките двери,
 и звездочела нощ как тихо, пред олтаря
 на отдиха, крила в молитва ще разпери.

Пенчо Славейков “Избрани произведения” ,т. I, 1953 г., стр.195.

Един от нашите големи поети , *Петко Славейков* бе свързал живота си с Лозенец. Той не само притежаваше място на дн. ул.*Света гора* “при тридесетте дъба”, но остави завет да бъде погребан там. П.Р.Славейков не е погребан на Лозенец, но неговият дух ще пребъде там. Учениците (от най-голямата и модерна прогимназия в София, наименувана П.Славейков) пеят неговите песни. Сбъдна се мисълта му, изказана със стиха:

“Аз сящам през зимната покривка,
 как слънцето божие грей...
 И моята песен тъжовна
 дочувам там някой да пей”!

Лозенец се издига на около шестдесет метра над средната височина на София. За това тук въздухът е по-чист и слънцегреенето , по продължително. Докато през есенни и зимни дни градът е забулен в мъгла, на Лозенец грее приятно топло слънце. В съчиненията по предпазна медицина се изтъква голямото значение на околоръстните хълмове за укрепване и запазване здравето на населението. (Виж казаното в бележките по-горе за застрояването на София в южна посока).

Значението на Лозенец доре се цени от софиянци. В празнични дни, нестеснявани от модата и етикета, много семейства, дошли от другите градски части, излизат на открито горе, на платото на Лозенец. Бул. Кн. Симеон Търновски (дн. Драган Цанков) гъмжи от свят. Той дели ролята на градско "корсо" с бул. Цар Освободител и неговото продължение, Княз Николай Николаевич (дн. Цариградско шосе).

Бележки: 1. Авторката приема името *Кору баглар* като "лозя в дъбрава", както го тълкува проф. Иширков, а не "сухи лозя", както масово е разпространено сега. Явно по това време (четиридесетте години) това негово мнение е било прието за меродавно.

2. Не е лошо да се потърси възможност за идентифициране на красивите местности в турската империя, споменати от Евлия Челеби. Също местата и превода на имената на красивите кътове по Лозенец.

3. Интересно е да се идентифицира мястото на пътя между двете части на Лозенец. До четиридесетте години софиянци различаваха като Горни Лозенец източната му част, започваща от моста на "Граф Игнатиев" и около Семинарията, а Долни Лозенец, западната, започваща при известната ресторант-градина "Балкански" (дн. хотел "Хемус") и около "Кръста". Може да се предположи, че въпросният път е минавал някъде по дн. улица "Милин камък", която е прокарана по седловината между двете части.

4. Местността "Кръсто", с големия издялан от камък стар кръст, бе една голяма поляна, на чието място сега е градинката пред "Енергопроект", между бул. "Баучер" и ул. "Кораб планина". След построяване на тази сграда и хотел "Орбита" през шестдесетте години, кръстът изчезна и едва ли е запазен някъде, въпреки че бе много старинен и с голяма художествена стойност.

"Новата" власт, явно незнаеща и незачитаща историческата даденост, започна постройка на храм срещу това място, пред хотел "Орбита". А на свящото място на "Кръста" разположи пазар. Сега се говори, че

този терен бил реституиран и ще се застрои. Интересно на кого е реституиран, около "Кръста" земята открай време е била общинска.

За кладенчето в местността "Едрилез таши" авторката посочва, че е било при тогавашния инвалиден дом. След 9.IX.44 г. Инвалидният дом бе на бул. Скобелев, а по-късно в тези сгради се настани Военно-историческия музей. Дали поставя тази местност в подножието на Лозенец? Възможно е инвалидният дом да е бил в комплекса военни сгради около Школата за запасни офицери, напр. сградата, в която бе настанена Държавната печатница след бомбардировките (сега музей "Земята и хората") и пр. Да се провери.

Стр. 369 - 371. Най-главните улици били продължение на пътищата, които свършвали в средището на града, между банята и конака: Нишкият път с Чукурската врата, Берковският (Помският) път с Куршумлийската врата, Орханийският път с Чауш пашовата врата, Кюстендилският или Македонският път с Алкаларската врата. Тези градски порти не представлявали никакъв архитектурен или исторически интерес. Някой даже били дървени. Те се затваряли вечер, така че закъснялите пътници и кола трябвало да пренощуват извън града. Поради това, зад градския окоп, наблизу до вратата имало малки ханища.

Всяка къща имала двор и градина.

През 1879 год. е снет планът на града, от който се вижда оня лабиринт от тесни и неправилно разхвърляни улици... Съставен бил нов план на града, като за основа били взети шест широки улици, най-важните артерии: бул. Цар Освободител, ул. Московска, бул. Мария Луиза и бул. Царица Йоанна, ул. Граф Игнатиев и бул. Македония. Този план бил утвърден от Ал. Батемберг и се нарича "Батембергов план". Цели петнадесет години просъществувал градския план, но не се намирал решителен кмет, който да се залови сериозно с прилагането му. Най -

после кмет станал *Д.Петков*, който, въпреки протестите, срина старите, изгнили сгради и прокара улици и площи, които погълнали кривите и задънени улочки. Главното беше свършено, но напредъкът не беше много бърз, между другото поради безсистемното и партизанско управление на Столичната община.

Стр. 376. Освобождението завари 21 чешми с изворна и 33 чешми с речна вода. Имало е също и водохранилища за раздаване безплатно вода през летните месеци.

Стр. 378. Растежът на града може да се проследи от Освобождението насам. Околовръстният хендек, който е опасвал града, е включвал 2.84 кв. кил. Според измерването през 1880 година, градът е заемал 2.5 кв.ккм.

1880 г. 2.5 кв.ккм.

1888 г. 4.2 кв.ккм.

1890 г. 4.8 кв.ккм.

1895 г. 5.0 кв.ккм.

До1918 7.51 кв.ккм.

1921 г. 13.9 кв.ккм.

1922 г. 14.2 кв.ккм.

1924 г. 15.4 кв.ккм.

1926 г. 15.8 кв.ккм.

Някога, като римски град *Сердика*, стегнат в стена и с един кастел в югоизточната страна, той е заемал 84 хектара, с което се изравнявал по големина с римския град *Трир* [82 хка.], а е значително по-голям от *Турин* [Юлия Августа Тауринум] (дн.Торино) , 54 хка и от *Загреб* [Емона] , само 23 хка.

С закон от **6 април 1938** г. селата Слатина с Дървеница, Драгалевци, Бояна с Красно село, Княжево, Горна баня и Надежда се присъединиха към града и образуваха Столична голяма община или Голяма София.

С присъединяването на съседните села Голяма София става значителен град, разположен на 57 кв.километра.

Стр. 379. *Бояна.*

Най високото място на *Боянската крепост* , *Градището* , се намира над селото. Това е естествена крепост , скала, в подножието на която бучи Боянската река, образувана от Боянския водопад. Тази скала се нарича *Батил*. Според поверието, тя носела името на вожд, който основал селото през **XI в.** Обаче откритите паметници и намерените римски монети до 187 на брой от **II и III в.** говорят, че с.Бояна е съществувало още от римски време и то като военно средище на пътя за Кюстендил и Адриатическия бряг. Тази си важност Бояна запазва и през средновековието. След турското завоевание, крепостта Батил се нарича *Къз тепе* [Момина скала]. Тук е заседнала разпространената и в други области легенда, че от скалата се хвърлила хубава мома, за да се спаси от поругание.

Едно добре поддържано шосе води от Бояна за Княжево, в полите на Витоша. (От "Скиорката"- с вилите на комунистическите големци, вкл.прочутата ул."Секвоя"). Това е част от стария турски път от Владайската клисура към града.

Стр.371. *Красно село.*

Самото Красно село дължи появата и развоя си на трамвайната линия, която свързва Княжево със София през **1901-1902** г. За две десетилетия културният пейзаж в тази част на Софийското поле съвсем се промени: ливадите се разработиха, заместиха се с овощни градини, фураж, ягоди, разсадници за цветя. Заедно с Бояна двете села имат 1000 крави и доставят на София до 10 хил.литра

мляко на ден. В Красно село има просторен държавен разсадник.

Овча купел.

В една дописка, печатана в Цариградски вестник, от *1 ноември 1858 г.*, се съобщава за земетръс в София, станал на *18 септември* същата година.

“Половината час на запад от града, гдето никога не е имало вода, в този час се показва гореща вода да изригва и изкачва нагоре и толкова много, колкото да кара три камъка воденични”.

Преданието обаче твърди, че по-рано, преди сто-сто и петдесет години на това място е имало топъл извор, който постепенно изчезнал. Около него било възникнало малко селце, **Сапольово**, жителите на което потърсили прехрана другаде.

Стр. 382. Княжево.

Навярно около хладния минерален извор е имало първобитно селище. В полите на Витоша и по самата планина през миналите векове са се намирали богати, девствени гори. Селото се наричало *Бали ефенди*, по името на турчин-светец, който се подвизавал по Витоша. *Евлия Челеби [XVII в.]* говори за гъста гора от чинари, дъбове и тополи, високи до небесата. Той ги сравнява с горите в Босна. От тези вековни дървета са останали жалки спомени. След основаването (*1892 г.*) на зоологическата градина в София бил отсечен в Княжево един стар дъб за корито за водопой на животните. Познавачи казвали, че има повече от 200 години.

През *XVII* в. в селото бил погребан *Бали Ефенди*, чийто гроб се славел с лечебна сила. Издигната била и джамия, а наоколо възникнали и други богоугодни заведения. Днес е запазен гробът на светеца сред една малка горичка зад черквата *св.Илия*. Над гроба има паянтова сграда-мавзолей. Интересно е, че мохамедани и християни са си оспорвали народността на светеца. Човек от голям род се отказал от всички удобства, отделил се от класата си и проповядвал идеи за братство между човеците, между народите. *Евлия Челеби* говори за този светец, като съобщава, че заедно с вуйчо си *Мелек паша* (Софийски бейлербей) направил посещение на сина му [навярно на внука му] в “Долния град”(?). Вярата в лечебната сила на гроба му и до днес е запазена между мохамеданите.(На Илинден става голям събор на цигани-мохамедани).

В самото село *Митхад* паша открил първото занаятчийско училище. Изработвали се шаеци за форменото облекло на румелийските войски. (Виж по-горе дописките за това училище в цариградските вестници).

Освобождението завари тук две села : *Бали Ефенди* и *Рогозова клисура*. В последното село турските власти били заселили кавказки черкези, спомените за чиито злосторства и досега са живи в населението. (Виж по-горе дописките на Лъо Ге). Селото станало любимо място за разходка на княз *Александър Батемберг*, в чиято чест е преименувано *Княжево*.

При Освобождението е имало една турска баня (още съществува), джамия и няколко хана. По-голямо било землището на Рогозова клисура. Селяните от Бали ефенди продавали на руските офицери в София малки мечета, които отглеждали по казармите. Във връзка с доброто посещение били открити хотели, гостилници и бирарии. Селските къщи останали на левия бряг на реката.

В помещенията на първата фабрика за шаеци, открита през *1867 г.*, се настанило първото занаятчийско училище у нас с няколко клона. След *1896 г.*...помещението е приспособено за *Школа за запасни подпоручици*. Сградите на Школата сега се използват за пансион за сираците от войните. (И досега сградите, полуразрушени, съществуват.по главната улица, след уличката западно от банята).

Стр. 384. Горна баня.

На десет километра западно от София се намирала *Юкари баня (Горна баня)*, с

чифлик на *Ешеих Ислан ефенди бин Ешеих Кутб Афах Бали зааде*.

Опитът на столетия е затвърдил у населението вярата в лечебността на топлия извор. Изследванията на медицинската наука потвърждават народното заключение. Водата на Горнобанския извор по лечебност се равнява на някои минерални извори в Судетската област [*Карлсбад*] (сега *Карлови вари* в Чехия), които се ползват със световна известност.

Бележки: 1. Княз Фердинанд, който е бил постоянен посетител на европейските балнеоложки курорти, където се е събирал цветът на европейската и руска аристокрация, е оценил правилно голямото предимство на София с тези многобройни минерални извори и по негово разпореждане още преди началото на ХХ век са изградени баните в София, Горна баня, Овча купел, Банкя, които по архитектура и лукс не отстъпват на тези в Карлсбад и Мариенбад (Мариански лазне), Баден и др. За съжаление, безхаберията на българите, и особено простотията в последните 50 години, остави те да бъдат разсипани и сега Софийската община разпродава на концесии минералните води и се чуди дали да направи от Софийската минерална баня (която е едно бижу на банската архитектура) приемна на общината, или музей!

2. Турският чифликът е бил купен от княз Александър I. След неговата абдикация държавата му го заплаща. Сега там се намира Дипломатическия клуб.

Стр. 390. През XVII в. особено се ценяла топлата баня в Панчарево. Дори султан Мурад I се заинтересувал от тази минерална вода и заповядал да поправят банята и да издигнат малко кубе. (Има податки, че банята е от римско време.) Според Евлия Челеби (който винаги преувеличавал!), водата в Панчарево била лековита за седемдесет болести.

60. “Дневник на едно пътуване” , Руджер Бошкович, 1975 г.(Lausanne, Grasset,1772) (Пътуването е през 1762 г.)

Стр.17. 25 май

Решено бе на каруците да бъдат натоварени най-необходимите вещи , кухнята, леглата, палатките за лагеруване, масата и столовете, тъй като в жилищата на тази страна няма нищо друго освен четири стаи.

. Повечето от тези ханове са построени със средства на набожни лица. Между тях има и великолепни с оловни покриви.

Стр. 19. 26 май.

После минахме през едно друго село , *Кум-Бургас*, наречено така поради песъчливия терен, който го заобикаля. Тъй като пътувахме по продължение на морския бряг...(на Мраморно море. От Цариград са минали през *Кючук чекмедже* , мост с 36 свода, през *Бююк чекмедже* , мост с 26 арки).

Към един часа пристигнахме в едно голямо село на име *Бургадос*. Созомен го нарича *Ливадос* (връзка с Ливадия в Крим?). По всяка вероятност това е древният *Зелофрурион*, който *Евтропий* споменава, когато говори за смъртта на *Аврелий*.

Стр. 20. Тръгнахме от *Бургадос* в 3 S часа и пристигнахме към 6 часа в *Силиврия*. Той е голям град, който *Помпони Мела*, *Плиний*, *Скилак* и *Стефан* наричат *Силимбрия*, а *Страбон*, *Херодот* и *Птолемей* , *Селибрия*, което ще рече градът на *Селис*, тъй като “*брия*” на древния тракийски език означава град. (Сравни с *Месембрия* , град на *Месес*?). Той има едно пристанище за малки съдове, но то не е пригодено за южния вятър. (Да се провери *Силиврия* не е ли *Родосто*!).

Стр. 21. 27 май

...едно място на S час от града [*Силиврия*] до което са открити следи на античен зид върху един хълм. *Бусбек* считал, че този хълм се простирал до Дунава.

Всъщност стената стига до Черно море. Докторът при едно предишно пътешествие е проследил тези развалини непрекъснато в продължение на 50 мили, където те свършвали до морето с *Караджакьой*. Стената е била строена през VI в. от *Анастасий Диколус* (император *Анастасий I* ?) за защита от нашествията на българите.

Бележка. Да се направи справка кой император Анастасий е воювал с българите. Анастасий I е 491-518 г. т.е. IV-V в. Анастасий II е чак 713-715 г. Знае се, че признаването на България от Византия чрез договор е станало при император Ираклий (610-641 г.). Освен това Анастасий II е с прякор Артемий. Следователно, датировката на стената в VI в. е неточно.

Византийските императори са имали като второ име или фамилното, Тиберий, Артемий, Комнин, Ангел, Палеолог и др. или прякор, Ринотмет, Патрикий, Вардан, Балбо (Пелтек), Порфиригенет или месторождение, Арменец, Македонец и пр. Прякорът на Анастасий I, *Дико-лус* или е фамилно име, или мястото от което произхожда, или означава нещо на гръцки. Според изследванията на Петър Добрев за произхода на българите, името *Дико* е древнобългарско. Необходима е консултация с елинист, за да се провери значението на окончанието "лус" и нещо повече за този император и произхода му.

Към 10 часа сутринта тръгнахме за Бургас [сега Люле бургас]...и пристигнахме в Бургас към 5 S часа...до една река, наречена *Бургасу*, а някога *Кедринус*. Тя идва от една планина на име *Кардервент*, т.е. планината на снега. Тук има насип, който спира реката и я пресича изцяло. Той е построен, за да се улеснява риболова, който е разпространен в този край.

Бургас е град, който в древността се наричал *Аркадиополис*, а сегашното му име произлиза от *Пиргос*. В Турция се наброяват повече от 300 паланки и села, които носят това име, защото някога са имали укрепления.

Стр.27. 30 май

Тази сутрин тръгнахме в 7 часа за *Къркклисе* [сега Къркларели, бълг.Лозенград]... Близо до мястото, гдето бяхме пренощували, пътят се разделяше на две: левият водеше за Унгария през *Одрин*, а другият за Молдавия и Полша през *Къркклисе*. Ние тръгнахме по десния.

...след като се бяхме изкачвали продължително по един лек наклон, който започваше от там, откъдето бяхме тръгнали...От този хълм започва планинската верига Родопи, която ни принуди в продължение на няколко дни да пътуваме през доста неравен терен, макар и красив и залесен. (По това време целият Рило-Родопски масив - Витоша, Верила, Рила и Странджа е наричан Родопи).

Стр. 30. 1 юни

Най-хубавите къщи имат нещо като покрит малък трем (явно чардак), от който се влиза в доста тъмна стая, а от нея в друга. Първата стая има в един ъгъл голямо огнище, чиито комин е четвъртит и две стъпки широк. Дъждът минава лесно през него, ето защо огънят се кладе, като се слагат дълги цепеници, подпрени вертикално на стената под ъгъл. При горенето отдолу тези дървета се навеждат под тежестта си едновременно. Обикновено къщите нямат никакви прозорци, но имат две врати: едната води навън към трема, а другата настрани. Оттук и през комина първата стая получава малко светлина. Втората стая, която има две врати, едната за първата стая, а другата, за навън, е още по-тъмна. Вратите са ниски и тесни, а стаите, както и тремове са толкова ниски, че не можах да стоя изправен. Подът и таванът са почернели от пушека, а стената е добила жълтеникав цвят. (Сравни с описанието на архитектурата на Каравеловата къща в София!) Къщите са украсени с много груби завеси, закачени по дължината на гредите и върху стените по два-три реда една зад друга на известно разстояние. Покъщнината се състои от няколко рогозки, постлани на земята заедно с малки, доста тънки дюшеци, една покривка и малко кухненски съдове. В някои къщи подът е дъсчен,

като една част от него е издигната една-две стъпки над земята и е широка от една до три стъпки, а в някой обикаля стаята по продължение на стената и служи за сядане (одър!).

Езикът на страната е диалект на **славянския** и понеже и езикът на *Рагуза* (Дубровник), моята родина, е такъв, аз можах да бъда разбиран до известна степен и да схващам част от това, което се говореше. Религията е християнска. Свещениците са подчинени на епископи, които признават цариградския патриарх. Свещеникът отслужваше литургията си на гръцки, но неговото невежество, както и невежеството на енорияшите му, беше невероятно. Те не знаеха нищо друго от своята религия освен дните за пост и празниците. Кръстеха се, почитаха някой икони, между които имаше ужасни, носеха християнски имена. ...Те не знаеха нито "Отче наш", нито веруюто и изобщо не познаваха основните тайнства на религията. Казаха ми, че техният свещеник никога не е поучавал нито възрастните, нито децата, а всеки баща е натоварен да се занимава с обучението на своите деца.

Стр.33. 2 юни

Пристигнахме във *Факи* (дн. *Факия*). Селото се състои от 88 къщи на българи, християни. То не е зависимо от никое друго село или град. Плаща на султана 700 килета ечемик годишно [Истамбулското киле било 22.25 кгр.за ечемика. Из провинцията килето имало различно съдържание].

3 юни.

Валеше силен дъжд. Въпреки това някой от селяните дойдоха в тази кал да пеят и танцуват, ако може да се нарече танцуване много бавното движение, което те правят, като се държат стегнато за ръце и вървят така ту напред, ту назад (играли са хоро!).

Стр. 34. 4 юни

...дойдоха група хора. Те се опитваха да ни развлекат със своите песни и с варварските си инструменти с надежда да измъкнат от нас някоя и друга пара.

Стр. 35,36. 5 юни

Балканът, или планината *Хемус*, която обикновено се преминава при *Айтос*, не е толкова лоша, а е и по-кратка за преминаване при *Карнобат*. В 1 с часа се спуснахме от една висока планина в селото *Караджилар* (дн. *Сърнево*), което се виждаше отляво. Видяхме един дворец с големи постройки и близо до него, друга сграда с къшк. Тези сгради и цялото село са били дадени на един от **кримските князе**, *Калга Ферех хан*. Тези князе живеят обикновено в *Ямбол*, малко градче, разположено в съседство, а селата наоколо са им дадени за издръжка.

Стр. 37. 6 юни

. Той се разпростира отчасти в равнината, отчасти по склоновете на малките планини или по-скоро високи хълмове, които представляват края на планинската верига Родопи (Ст.планина!). Равнината е пресечена от малка река, която минава близо до мястото, където се бяхме настанили

Стр.42, 43. 9 юни

Тръгнахме в 8 j за *Добрал* [сега *с.Прилеп*], но за да намерим друг мост, заобиколихме доста в тази чудна равнина...След това трябваше да минем една малка планина и да слезем в друга долина, също така добре обработена

Добрал е малко българско село с около 60 къщи. Разположено е в една доста обширна долина между планините (Карнобатския проход), с които започват възвишенията на Балкана, или планината *Хемус*. Това село е на един ага от Цариград, който се намираще тука при нашето пристигане. Освен това там беше бирникът, който събира данък за тютюна и за **джамията на султан Селим в Цариград**. Малко след нашето пристигане няколко момичета дойдоха да танцуват и

пеят според своя обичай...те започваха танца си няколко пъти, като на края на всяко продължение хвърляха една кърпичка, за да поставим някоя и друга пара.

Стр. 43,44,45. 10 юни

В 11 j тръгнахме за *Чалъкавак* [сега *с.Риш*]. Навлязохме в планината, като се катерихме по много лоши пътища...След няколко качвания и няколко спущания влязохме в долината на река *Камчия* (Луда Камчия), която се преминава на 40 места по пътя за Айтос. (Иска да каже, ако се минава през Айтос, а не през Карнобат!). Един час след преминаване на реката...навлязохме в доста тясна долина, отвесна на планинското било. През нея минаваше ручей, който се вливаше в реката (Ришкия проход). Преди да изкачим планината, която е отвъд тази долина, видяхме отляво красив водопад. Той се спускаше в долината и се сливаше с друг ручей, като образуваха рекичката.

Чалъкавак е разположено в средата на долината, която е доста широка и от двете ѝ страни постепенно се издигат планините. Селото е доста голямо и има около 200 български и 59 турски къщи. Жителите му бяха много добри хора. Българите ни казаха, че живеят в съгласие с турците и даже се женят помежду си. В тази местност има много хубава вода...Малко след нашето пристигане дойдоха цигани, които свиреха на някакви инструменти. Те накараха едно малко момче и едно малко момиче да танцуват. През време на танца те удряха по нещо като кастанети (дайре?).

Стр. 46. 11 юни

Тръгнахме в 10 j часа за *Драгакьой* (*с.Драгоево*). Спряхме в тази местност, за да обядваме под дърветата. На едно от тях беше окачен дървен уред за игра, който в някой области на Италия се нарича *canna fiandola* или *l'altalona*, т.е.люлка. Мнозина от нашите хора се качиха на люлката и без никаква помощ, само с движението на своите тела, увеличаваха малко по малко люлеенето и я караха да описва полукръг.

Стр. 47. След като си починахме...продължихме нататък. Пътят в тези планини беше ужасен, особено при спускането. Стигнахме до един път, павиран с камъни, които бяха големи почти колкото камъните по *Via Appia* в Италия и по други големи римски пътища и също имаха неправилна форма, но бяха по-груби. Впрочем този път беше така разрушен, че беше станал непроходим и откъртените камъни бяха паднали настрана и пречеха много...(Кой римски път може да е минавал между *Преслав* и *Смядово*? Може би Доросторум , Кабиле? Или Нове - Абритус , Дианополис?).

Балканът и на мястото където го преминахме се състои също от различни планински вериги...и както отгоре, така и отдолу, откъдето го бяхме видели, преди да влезем в него и след като излязохме, целият е покрит с гори и хубава и висока трева и цветя. Той би могъл целият да бъде обработен, тъй като долините заемат голяма част от него. Широчината му от едната до другата равнина в мястото, където го преминахме, е около 20 италиански мили.

Следобед вървахме в подножието на планините, които щяхме да преминаваме. Те бяха много по-добре обработени и засети с жито, ечемик, лозя и овощни дървета. (Минали през *с.Вилибекьой*, или *Филибекьой*, дн.*с.Миланово*).

Драгакьой (дн.*Драганово*) е голямо село с около 400 къщи, разхвърляни и отделени една от друга. Тук се прави много вино и то много хубаво, както и ракията.

Стр. 51. (12 юни?)

Един час преди пристигането ни в *Шумен* стигнахме до едно село на име *Ченгелкьой* (дн. *с.Троица* или *кв.Дивдядово?*). То е турско село.

Шумен е много голям град...тук се водеше оживена търговия и имаше много леярници за мед.

Стр. 52-53. 13 юни

Минахме през голяма и хубава равнина, която завършваше с почти отвесни хълмове. Неколцина от нас, макар и да не бяха споделили впечатленията си, мислеха, че тази местност може би е била морски залив, чиито вход и няколко острова се виждаха ясно, и че морето е заело това място, изравнило е дъното и е подкопало брега. Впрочем, ние видяхме върху височините много изкуствени могили, а в равнината имаше една, която се забелязваше от толкова далеч и изглеждаше толкова висока, че беше трудно да си представим, че е дело на хора. Въпреки това и тя беше така правилна, както и другите, които бяха изкуствени и по-малки и приличаха да са произведения на природата.

***Бележка.** Явно става дума за местността около Мадара –минали са и през с. Буланък, дн.кв. Мътница и видяли надясно в склоновете на планината с. Калиердже (вероятно Каспичан). Интересно е съобщението за могили , сега дали ги има?*

Стр. 53. Пристигнахме...в *Йени базар (Нови пазар)* , село или паланка, населена с турци и християни. То имаше около 300 къщи, от които 50 на християни , български селяни. Аз заех една малка къща, обитавана от една година от едно влашко семейство. Казаха ни, че тези бедни хора били много по-добре при турските паши, отколкото при християнските князе на Влашко и Молдова, които ги подтискали с невероятни данъци и по този начин ги принуждавали да напускат страната. След като разпитах няколко християни, разбрах, че те бяха християни само по име и кръщение. Те можеха само да се кръстят, а не знаеха даже “отче наш”. Това грубо невежество е всеобщо за всички тези страни. Тук нямаше нито свещеник, нито църква и никога не се служеше служба.

***Бележка.** Няма защо да се чудим защо комунизмът така бързо съсипа българската църква и изкорени християнските добродетели! Просто тази църква от векове не се е старала и не съумява да запази своето просветителско предназначение. И това в сърцето на великата българска Преславска просветителска школа! Гърците добре са се възползували от безхаберията на българите и поне в големите селища е имало служба, макар и на гръцки!*

Стр. 54. 14 юни (тръгват за Козлуджа, дн.Суворово, минават през *Тавшан* (правилно *Таушан* -“Заек”) или *Малката Козлуджа*, дн. *Зайчино ореше* и спират в *Бейли*, дн.Млада гвардия. След 1 час стигат в *с.Ястене*, дн. *Ветрино*).

Този ден през целия път полето беше много хубаво, но слабо обработено. Пътят беше отличен и по него видяхме няколко изкуствени могили...местата през които минавахме, изглежда, са били някога залети от морето, което вероятно е образувало тук голям залив.

Стр. 55. 15 юни

Козлуджа (дн.с.Суворово) , голямо селище с 200 християнски и 300 турски къщи. Попът, или гръцкият свещеник, ни посети и с помощта на **славянския език** разбрах, че тук има двама свещеници и само една скрита черква и че са подчинени на владиката на Варна...Невежеството на тези свещеници ми се стори прекалено... Убедих се в неговото невежество с помощта на един преводач, тъй като не исках да се доверя на онова, което сам бях чул. Този добър свещеник нямаше и най.малкото понятие от Рим, от папата и от нито един църковен спор. Попита ме дали има свещеници в Рим. Свещеникът беше учуден, че аз и господин посланикът бяхме без бради, защото в тази страна всички свещеници имат бради, а също и останалите жители и е срамно да се ходи бръснат. Попита ме дали някой ми е наложил наказание да се обръсна и беше смаян, когато му казах, че нашият обичай е такъв.

Стр. 56,57. 16 юни (Тръгват за *Хаджиоглу Базарджик*, дн.*Добрич*, след 3 1/4 ч. стигат до едно село).

Отвъд селото (вероятно *дн.Вълчидол*) се ширеше прекрасно поле, което завършваше с хубави хълмове. По него пасяха многобройни стада.

Селището (*Добрич*) имало много привилегии, с които често злоупотребявали. Казаха ни даже, че жителите му убили пашата, на когото били подчинени, че тук руските и полските министри (официални посолства, при пътуването им за Цариград) са имали неприятни премеждия... Ние влязохме в града, като минахме по главните му улици и покрай един много хубав хан. Бяхме снабдени с много провизии, а и къщите бяха много удобни. Никъде досега не се бяха отнасяли с нас така добре.

Преди да влезем в града, забелязахме дванадесетина изкуствени могили...скоро разбрахме, че звънът идва от един голям часовник, поставен на кула , нещо много рядко у турците.

Градът е забележителен и води доста оживена търговия. В него живеят много богати арменци и евреи. За наша изненада в техните дюкяни намерихме френски карти за игра.

Стр. 58. 17 юни

...тръгнахме за *Карагьоз Кьойюсю (дн.с.Чернооково)*.(След 1 ч.виждат в дясно *с.Геленджик, дн. Дим.Ганево*, след 2 часа в ляво на 1 миля *с.Харманлик, дн.Дъбовник*, по късно в дясно *с.Кьоперлиер, дн.Дъбовник*, след това минават през *с.Герсалу, дн.Петлешково* и покрай други две села , *Карабакьой, дн.Люляково и Караязълджь, дн.Писарево*. Сега Чернооково е последното село в България). Този ден в началото на пътя видяхме много изкуствени могили, но по-нататък нямаше нито една. Карагьоз е малко турско село.

Срещу този двор имаше много дълбок кладенец , нивото на водата беше повече от 150 стъпки. Тази вода беше много тежка и лоша (смесена с нефт?) Отстрани, на малко разстояние имаше втори кладенец.

Стр. 59,60,61. 18 юни

...пристигнахме в едно село наречено *Карамер*, в което видяхме два кладенеца с една макара и две вятърни мелници...пристигнахме в *Гювенли*...две вятърни мелници и няколко кладенеца.

Този ден през целия път не видяхме нито едно дърво, нито някакъв извор. Полето обаче беше китно, а тревата висока и буйна и пълна с цветя. То обаче беше толкова занемарено, че открихме малко обработена земя. Не видяхме повече изкуствени могили освен ония в околностите на Гювенли, където преброихме 12 наведнаж (минават през *с.Мангар*) ...а по-нататък до *с. Болгар*, село в което намерихме много хубава вода. Забелязахме, че една част от терена наоколо на дължина около миля и дължина около S миля беше видимо потънал, така че теренът, който го обграждаше, образуваше доста висок хълм. Целият каменен насип, който подpira този терен, беше разрушен и на много места още се виждаше останалата част от водоравния слой, изцяло оголен, без земя. На пръв поглед изглеждаше, че се виждат останки от голяма антична сграда, но при внимателно разглеждане ясно се забелязваше, че краят на естественият каменен насип е бил разрушен, а от другата страна се виждаха съответстващите части. На дъното на тази част от басейна имаше нещо като езеро...

Бележка. Много интересно съобщение. Да се идентифицира мястото на *с. Болгар* и днешното му название. Има ли следи от този огромен резервоар (милята е била различна в различните страни, но най-общо неговите размери са били около 1000/500 м.), проучено ли е предназначението му и времето на строителството му.

Стр. 61. 19 юни. По-нататък в дясно *с. Басмаджа*, минават през *с. Карасу, с.Лефче* и спират в *с.Балтаджикьой*).

Стр. 62. 20 юни. Тръгнахме за *Саракьой*. По пътя виждахме само хубави, но необработени земи, както предишния ден. Минахме през прохода на една верига

от хълмове или склонове на планини. Открихме много изкуствени могили , наброихме повече от 30 на едно място. Най-сетне пристигнахме в Саракьой...е християнско село, с около 150 къщи, нито една от които не е покрита с керемиди както в другите села Те обаче бяха много чисти отвътре...Селото е разположено на брега на един ръкав на Дунава, който тогава беше много пълноводен, но често пресъхвал. Казаха ни, че студът зиме е изключително голям.

Всички врати обаче бяха толкова ниски, че трябваше човек доста да се наведе, за да влезе. Такива бяха и вратите на жилищата в цяла България. Попитаме за причината на това неудобство. Домакинът не можа да изтъкне друга причина освен обичая на страната.

...имаше удоволствието да присъствува на риболова, с който се занимават млади момчета в този ръкав на Дунава. Те влизат в реката цели облечени, като водата им стига до средата на тялото. Казаха ни, че в тази страна това всъщност е занаят на момчетата.

***Бележка.** След като тръгват от Саракьой, след 1 S ч. стигат в Даякьой, вероятно дн.Черна вода. Пътят е покрай Дунавския бряг и на това място реката взема посока на север. Това е голямо село с 300 къщи турски и **български**. Минават през Ташбурну , село с 50 турски и **български** къщи и пристигат в Йеникьой , село с 50-60 къщи и **свой поп**. Всичко това говори, че северна Добруджа и началото на Дунавската делта са били български.*

Стр. 73. 23 юни.

Градът (*Галац* , първият молдовски град в който пристигат) се състои от много къщи, доста лошо застроени. Посетихме няколко църкви, които бяха много мръсни. Те бяха украсени с лоши картини. Свещените им книги бяха написани с гръцки букви, печатани във Венеция. Забелязах, че тези църкви са обърнати от запад на изток според античния обичай.

***Бележка.** Авторът вероятно греши. Това сигурно са били български букви,но поради това, че не познава българската писменост, по сходството им, ги приема за гръцки. След падането на България под турско иго избягалото българско духовенство разпространява кирилицата и черковните книги, написани на нея в Румъния, Молдова и Русия. В Румъния и Молдова черковната служба на български се води чак до края на XIX в., а в Русия и досега на черковно-славянски.*

...околните поля. В тях видяхме редица изкуствени могили, които напомнят, че тук са се водили битки или са лагерували войски.

***Бележка.** През цялото пътуване в североизточна България се говори за тези многобройни могили. Авторът дава горното обяснение за произхода им, но това е малко вероятно. Тука е люлката на Първото българско царство, а не е известно българите са издигали могилите като спомен за войскови лагери или като масови гробове. Да се провери съществува ли и днес поне част от тези така многобройни могили, проучен ли е произхода им.*

61. Екзарх Йосиф I в спомени на съвременници, 1995 г.

“Екзарх Български Йосиф I” - Хр.Темелски

Стр. 9. Чрез видния възрожденски деец *Сава Филаретов*, по това време секретар на руското посолство в Цариград (1861 г.), били направени необходимите постъпки за отпускане на стипендия за “в руската семинария” (за *Лазар Йовчев* , по късно Екзарх Йосиф. Бил е подстриган за монах на **23 септември 1872 г.**, когато бил 32-годишен).

Стр. 34. На **23, 24 и 25 април 1909 г.** станало тържественото отпразнуване в София и Цариград на 25-годишния юбилей на *екзарх Йосиф I* като глава на българската църква...

Софийското кметство преименувало улица “Хаджийска” на “Йосиф I”, като прекръстила и едно от двете училища “Св.Климент” на името на Екзарха. (Виж стр. 453 по-долу.).

Бележка. В Ловеч, където е бил митрополит, вероятно по същото време на негово име е кръстено училището във Вароша.

Стр. 38. На 1 юни 1914 г. го поканили да освети новата софийска прогимназия, наречена на негово име.

Константин Иречек, “Български дневник”

Стр. 88. 24 май, неделя (1881 г.). Сутринта на 11 часа стана тържествения прием на Екзарха в двореца. Маринов с ескорт и дворцова каляска отиде да го вземе. Вън от стълбите го посрещнах аз със Стоилов (Константин, м-р председател). От страни на стълбите бяха наредени дворцовите стражи en pleine parade (като за парад, пълно парадно облекло). Горе го посрещна князът, влязоха заедно в стаите и останаха там 20 минути. Ние чакахме във вестибюла.

Вечерта имаше diner (вечеря) в двореца..Събрахме се най-напред в градината.. След това захвана динето, аз седях надясно от Екзарха. Говорихме малко неща: София във времето на Мазхар преди 10 години;...хубавите училищни сгради в Румелия, нови;...липса на учители в България;...шопите са останали назад, не са разбрали цената на училищата;...

Бележка: 1. Явно това посрещане е станало в “Малкия дворец”, къщата на Паренсов, тъй като от 1879 г. Дворецът (Конакът) е бил в преустройство. То е завършило чак в края на 1882 г., когато в преустроената сграда е била посрещната тържествено с бал новата 1883 г.

2. Аджутант на княз Александър I по това време е бил капитан Марин Янакиев. Изглежда Иречек бърка малкото му име с фамилното.

Стр. 136. Христо Стоянов Йончев, 1936 г.

(За кръщението в православие на княз Борис Търновски, 2 февруари.1893 г. ст.ст. Екзархът и придружаващите го пристигат в София на 30 януари). Негово блаженство бе настанен в Синодалната палата, сегашната митрополия, където ние, учениците (от Цариградското българско училище, които го придружават), заедно с ректора, на първо време спряхме...Не след много бяхме отведени в хотел “Ланжерон” на ул.”Леге”, където бяхме настанени в една голяма и хубава стая. Г-н Станимиров (ректора на училището) веднага повика съдържателя на ресторанта до хотела и нареди каква храна да ни носят всеки ден в стаята.

Стр. 453. Архимандрит Антим Шивачев, 1931 г.

...една негова реч, която той е произнесъл на 1 май 1914 г. (според дневника на Екзарха, а не 1 юни, както е в спомена на стр. 38), при освещаването на новото столично основно училище и прогимназия “Екзарх Йосиф I” [намира се на ул.Ст.Стамболов, срещу днешната МВР болница. От няколко години е закрито като самостоятелно учебно заведение].(Бел.на състав.).

Стр. 473. Но що стана със семинарията (в София)? Нищо или почти нищо.

Впрочем не! Днес този въпрос е поставен по-зле отколкото по-рано, понеже агрономите рушат зданието, за да го направят “годно” за себе си, за Агрономически факултет. Събарят се стени, правят се ходове, преправят се коридори, с една реч готовата семинария се превръща във временен Агрономически факултет. Временен, защото всички, включително и агрономите признават, че мястото му не е на Витоша и че след година - две факултета ще трябва да промени квартирата си.

Бележка. Описанието е за времето след убийството на Стамболийски, когато министър-председател вече е проф. Ал.Цанков. Стамболийски, в качеството си на мин.председател и министър на външните работи и изповеданията е посегнал

върху сградите на Софийската духовна семинария за да настани там новооткривания се Агрономически факултет, и нарежда семинарията да се премести в Рилския манастир. Явно фондацията "Рокфелер" спасява положението, като отпуска средствата за построяване на Агрономическия факултет (на бул."Драган Цанков").

Стр.566. *Махзар* (Ахмед Мазхар) паша - софийски мюхтариф преди Освобождението, проявил се с гонения срещу българите; председател на съдебна следствена комисия, водил разследването на Арабаконашкия обир.

62. "Историческите събития и деятели от навечерието на Освобождението до днес". Петър Пешев, 1993 г. (писана 1929 г.)

Стр. 22.

Френският академик-писател *Жан Ришпен* е държал на **19 декември 1911 г.** конференция в която анализира романът на лисицата, който за първи път бил издаден на немски в **1180 г.**, но който състоящ се от много приказки за животните и съдържащ 129 хиляди стиха, е бил съчинен много по-рано от неизвестни автори. Ришпен твърдял, че тия приказки са от френски, а не от немски произход, както твърждали някои учени и писатели, между които *Гете* и френския учен *Гастон Пари*. Между приказките, които Ришпен цитира, написани в стихове на стар френски език, ми направи силно впечатление приказката за лисицата, която излъгала вълкът, като го накарала да си налови риба, като си натопи опашката в едно езеро. Последното замръзнало приз нощта и вълкът като не можал да изтегли опашката си от ледът, бил заварен от чифликчията, който отивал на лов, кучетата и слугите подгонили вълкът, който с откъсната опашка, бил бит и хапан, едва избягал жив.

Тая приказка с малко изменение съм чувал от майка си още като дете.

Бележки: 1. Романът на лисицата е "*Roman de renart*" - средновековен разказ от 26 френски поеми, в които героите са животни, главно лисицата (*Ларус*, изд.1923 г.).

2. Същата приказка ни разказваше като деца и баба *Златка* *Ив. Димитрова*. Значи е била известна в целия край *Ловеч-Севлиево*. (Пешев е от *Севлиево*), а може би и в други крайща на България. Връзка на Франция с България чрез катарите?!

Стр. 122.

Княз *Дондуков-Корсаков* се настани в София в малкия дворец [сега м-то на вътрешните работи].

Бележка. Абсолютно невярно! *Дондуков* пристига в София 1879 г., и се настанява в турски конак, на мястото на старото кметство на ул."Гурко". Малкият дворец на ул."6 септември" е строен следващата година от ген.*Паренсов* за собствено жилище и след неговото заминаване е купен от княз *Батемберг*, който живее там до завършване ремонта на двореца.

Стр. 133.

След няколко дни (**септември 1878 г.**) облякох униформата на училището (*Александровското реално училище в гр.Николаев*, Русия) и започнах редовно занаятията си. Наскоро учителят по физика *Габе* ме извади да ме изпита по урока. Тоя учител, покръстен евреин, бе кротък, благ, с големи знания, но учениците му [руси], поради голямата му кротост, го подиграваха и не му се покоряваха.

Бележка. Пешев явно е бил едно от първите българчета, изпратени от руснаците след Освобождението да се учат, та после да станат проводници на руската политика. Въпросният учител *Габе* е бащата на поетесата *Дора Габе*. (Руснаците винаги много са обичали евреите!) Интересно, кога се е преселил в България и е станал чифликчия в *Добружа*!?

Стр. 135. Близо до гр. Николаев се намерва село *Терновка*, населено от преселници българи. Ето що съм забележал за това село в тефтерчето си, с дата *23 април 1879 год.*: “Ходих в с. Терновка по случай народния празник Гергьовден. В това село видях българи в народната им носия. Жените бяха облечени досущ тъй, както се обличат селенките в България, обещите им бяха от турски жълтици. На хорото играяха, пеейки български песни.

Бележка. Вероятно това са преселници от Търновско. Интересно по кое време са се преселили, след падане под турско робство, или по време на войните от 1828 г. или 1854 г. Вероятно второто, щом са запазили все още обичаите и езика си, а и обещите им са били от турски монети.

Стр. 160. Княз Александър пътува тържествено от Търново за София, дето пристига на *1 юлий, 1879 г., ...*

Бележка. Пловдивският вестник “Марица” така описва тържественото посрещане на княза в София: “Вчера стана една превъзходна илюминация. Градината, която се намира срещу палатата (Градската градина), бе великолепно украсена...Г-н доктор Димитър Моллов достави из Виена апарати и други потреби за произвеждане на електрическо слънце, което осветляваше всичката градина и градския часовник...Разноцветни фенери, от които повечето бяха накачени по особени жици, които съединяваха върха на павилиона (за музиката) с разните окружающа дървета и съставляваха един прекрасен конически вид, от който се разпростираха лъчи и се съединяваха с онези на електрическото слънце”. (По в. “24 часа”, бр. 290/3436 от 16. XI.2000 г.). Интересно в качеството си на какъв д-р Димитър Моллов доставя ел.динамо? Той е кмет на София от 16.7.1895 до 30.9.1896 г.. По време на описаното събитие кмет на София е Димитър Трайкович, а д-р Моллов, началник на санитарната инспекция. Дали при цитирането на дописката е объркано презимето на двамата Димитровци, или д-р Моллов е действувал като частно лице?

Стр. 161. Цитат от дневника на Иречек от *ноември 1878 г.* - в. “Мир”, август, 1928 г.

“Всички министерства са близу до Народното събрание в голяма, белосана [дървена] къща. Големите коридори, високите тавани и прозорци европейски. Вътре нечистота, писарите из коридорите. В министерството на просветата, цялото в една стая. При една масичка министърът, като турски паша, а от страни, около две дълги маси, писарите. Министър е д-р Георги Атанасович [от Свищов]...

Бележка. Вече отбелязахме, че Народното събрание е било в дървената сграда на руския офицерски клуб на дн. ул. “Александър Батемберг”, между “Гурко” и “Ст. Караджа”. Министерствата са били насреща, в конака на Нури паша, градинката пред х. “Рила”. Но има някакво противоречие, в други спомени се казва, че министерствата се настаняват в тази сграда след като, от там се изнася ген. Домонтович, който живее там със семейството си, което става през пролетта на 1879 г. заедно с руското управление. Или годината на спомена е сбъркана при цитирането, или Домонтович си тръгва по-рано от другите, още в края на 1878 г., което е малко вероятно.

Стр. 164-165. (На *19 февруари 1880 г.* в Петроград се отпразнува юбилей за 25-годишното царуване на император Александър II. Присъстващият княз Александър I донесъл дарове, събрани от всички крайща на България. Всяка губерния, окръг и град са пратили по нещо).

От Софийска губерния: сребърни и златни обици, гребен, игла за гърди, гривни, колани, табакерка, юзда за кон, ризи копринени, чеврета с сърми (бродирани със сърма копринени кърпи), кърпа златошита, хавлия и пр., 2 костюма мъжки и 1 костюма женски дрехи, според носило в с.с. Слатина и Перник; ...Ловеч: ризи, колани, сукмани, пешкири и др.

Стр. 170. Дневникът (на Иречек) е пълен с подигравки и хули за либералните водачи (имат се предвид русофилите), за нечистотата и повърхостта на

Каравелова (Петко), простотията и небрежната носия и облекло на Славейкова (Петко), за лъжливостта на Цанкова (Драган), за демагогията на Стамболова (Стефан). Най-умни, най-способни, най-родолюбиви за Иречек са само съпартийните му консерваторски водачи...За подготовката и сполуката на преврата (суспендирането на Конституцията от княз Александър на 27 април 1881 г.) Иречек е допринесъл не малко. За тая си дейност, останала почти неизвестна за тогавашното общество, той е бил възнаграден с министерски пост в превратажия кабинет на генерал Ернрот, Без да оспорвам искреността на Иречеките убеждения, аз не мога да не отбележа участието му в преврата и за отговорността му за този акт, който на времето си потресе цяла България.

Бележка. Не трябва да се забравя, че Пешев е руски възпитаник и като такъв добре обработен да защитава руските интереси, против които е суспендирането на Конституцията и даването на по-големи права на българския Княз за самостоятелна политика. Превратът едва ли е потресъл "цяла България", но положително русофилите, които под диктовката и с помощта на Русия успяват наскоро да арестуват и изпратят към Русия княз Александър I и, след бързото му спасяване от Стамболов, да го заставят да абдикира и напусне България. Само твърдата политика на Стамболов по време на регентството и избора на нов княз успява да предотврати желаната от Русия пълна дестабилизация на младата държава. Когато обаче влиза във властта чрез Радославов (като негов пръв довереник) и неговата партия, той променя русофилските си възгледи и в писанията си рязко разобличава антибългарската руска завоевателна политика.

Стр. 172. През зимата на 1882 г. се произведоха... избори за народни представители. Н.събрание заседаваше в гимназията. Депутатите бяха настанени на държавни разноски в 2 гостилници, за да се предпазят от влиянието на пол.партии.

Стр. 174. Наскоро генералите ("правителството на генералите"- натрапените на княз Александър през 1882 г. от Русия руски генерали за министри на България) основаха свой орган в."Балкан"... Отговорен редактор беше видния македонец Илия Гергов...Ил.Гергов толкоз се увлече подир генералите, щото има дързостта да напише статия, в която препоръчваше на българите да "приемат руския език за литературен и учебен".

Бележка. Все същата. Тодор Живков предложи да станем съветска република. Сега пък има толкова увлечени по Америка, че се появяват масово статии колко е необходимо за развитието ни българите да приемат латиницата за официална азбука!

Стр. 177. Юли 1884 г.

... заминахме за София. Пътувахме (от Севлиево) през Ловеч, Плевен, Телиш, Луковит, Ябланица, Орхание (Ботевград), София с файтон. Този беше тогава едничкия път за София. Слязохме в единствения тогава едва сносен в София хотел "Искър", стара сграда, находяща се до сегашната Софийска митрополия.

Един ден като се разхождахме...край градската градина, от къщата си, на мястото на която сега е построена Балканската банка, изкочи гологлав П.Каравелов, министър-председател.

Стр. 178. В края на август (1884 г.)...заех службата си в М-то на правосъдието, което тогава се помещаваше на улица Московска, в сегашното здание на университета, срещу Двореца. (Сградата на Василиади, в ляво до стълбичките към дн.ул."Буда-Пеща", съществува и сега).

София по онова време беше малък град: нямаше хубави сгради и улици. Едничките по-хубави кафенета бяха "България" и друго лятно в градската градина, на североизточното кюше. Нямаше нито театър, нито хубави хотели. Имаше няколко шантани (вариетета)..Дворецът на княза беше скромнен.

Стр. 179. Малкият дом на *Каравелова*, дето е сега Балканската банка, в онова време, когато нямаше още партийни клубове, беше нещо като клуб на либералната партия, за частните събрания на депутатите, по някога и за заседания на министерския съвет.

Такъв център на политически срещи и съвещания в *1886 и 1887* год. беше и жилището на *д-р В.Радославов* в дома на ул.Бенковски, до градската градина.

В края на безкняжието [*1886 и 1887 г.*] жилището на първия регент *Стамболов*, в западното крило на Университета, на ул.Московска (сградата на мъжката гимназия, по ул."Дунав"), също тъй вечерно време се пълнеше с политикани и партизани.

Стр. 202. На *7-й ноември (1885 г.)* пр.(еди) пл.(адне) княз Александър дойде от Сливница в София...Излизайки от м-вото на войната, дето бе ходил по служба пешком, самичък, без свита, князът биде наобиколен от множество граждани, които го акламираха. Той се спря пред гражданите, благодари им, но ги замоли да спрат овациите, защото, каза той,положението е много сериозно, па не е време за радост, поради жертвите, които сме дали на Сливница.

Стр. 222. (*Предава спомени на Начо Величсов,който е бил шест години телохранител на княз Александър*)

"На 8 срещу *9 август 1886 год.* около 2 S през нощта, зачух шум и необикновени викове, идящи вѣн от двореца. При повторение на тия викове, погледнах към двора и градината на двореца и видях в тях доста войници с бели фуражки, каквито носеха тогава юнкерите, и зачух викове "Долу Батемберг! Долу швабата".

Стр. 224. Все преди да слезе княза долу (спалнята е на втория етаж) стана приказка за спасението му, като избяга в Английското консулство, чрез подземния тунел от към кухнята.

Бележка. *Сравни с описанието на тунелите от подземията на конака! Английското посолство е било в къщата на Бурмов , ъгъла дн."Цар Освободител" и "Бенковски", сега природонаучния музей, а кухнята , на ъгъла на дн."Московска" и площад "Батемберг", на мястото на разрушената "Челеби джамия".*

Стр. 226. В тая трагичен за България ден (отвлечането на княз Александър от София), *Кесяков*, българин, **запасен руски полковник**, притежател на хотел "България", игра водевилна роля на шут. Яхнал на кон, последван от дечурлига, той обикаляше улиците, спирал се пред загриженото множество и си дерял гърлото с викове: "Да живей Росия!". "Долу немеца!"

Стр. 240. Н.(ародното) събрание реши да отпусне на кн.Александър 100 000 лева за пътните му разноски и 2 S мил. лева за откупуване недвижимите му имоти , двореца "Сандрово" в Варна, Манежа в София, чифлика в Горна баня, малкия дворец в София и пр.

Бележка. *Подробният списък на откупените имоти виж по-преди у С.Радев. Решението е от м. август 1886 г. Князът напуска България на 26 август.*

Стр. 228. Открито враждебен на *Стамболова* (за контрапреврата-връщането на Батембелг) се обяви Шуменския гарнизон, на чело с бригадния подполковник *Шиваров* и полкови командири капит. *Козаров*, на артил.(ерията), кап.*Диков* , на пехотата и ротм.(истър) *Людсканов* на кавал.(ерийския) полкове.

Бележка. *Капит.Козаров е бъдещият генерал Лазар Козаров , руски възпитаник, тъст на Никола Зафиров. Когато живееше у тях в Ст.Загора, дядо Лазар беше вече достопочтен полусляп старец, с мустаци и бакембарди ала ген.Гурко. Имаше голямо чувство за хумор. Почина някъде около 9.IX.44 год. Разправяше как е получил презимето си. Когато след Освобождението руснаците набирали млади момчета за да ги изпратят за обучение в руски военни училища, ги запитвали за трите им имена. В България не са се употребявали фамилни имена. Под "фамилия" се разбирало жените в къщата. Когато ги питали: "фамилия", отговаряли "Пена", "Иванка", "Гана" и пр. - т.е.имената на майките си. Тогава ги*

запитвали за професията на бащите им и я записвали като фамилно име. Бащата на бъдещия генерал бил овчар. Той вече приготвил отговора си, когато някой от другарите му (бъдещия ген. Овчаров) го изпреварил и той, сещайки се, че между овцете на баща му имало и няколко кози, казал :”козар”. Така получил фамилията “Козаров”.

Аз ходех по няколко пъти на ден у Зафирови и всеки път, както ме бяха учили в къщи, почуквах на входната врата (тогава вратите на къщите не се заключваха , всеки, освен официалните гости, влизаше направо!) И той викваше: “Господин чук-чук иде”.

Стр. 240. В същото време (по време на преврата , 8 август 1886 г.) “Московскія Ведомости”, орган на влиятелния В.Катков, печата дописка от Берлин с дата 19 август, в която е казано: “Най-доброто разрешение на настоящият източен кризис се представлява в форма на руска окупация в България...общото положение тъкмо благоприятствува на сегашното осъществяване на този план”.

Бележка. В.Катков, заедно с П.Алабин са дейни членове на московското “Слаянското общество”, радатели за общославянско единство.

Стр. 243. 21 септември 1886 г....се отпрати при Радославова, който живееше в дома на Бенковски, срещу кметството...

Бележка. На два пъти Пешев пише, че къщата на Радославов е била на “Бенковски”- “срещу кметството” или “до градската градина”. Но ул.”Бенковски” сега, а и на плана от 1907 г. е по на изток , между “Раковски”и “Левски”. Или друга улица е носила това име, или, понеже Народния театър не е бил построен, и там е било празно място до ул.”Бенковски”- всъщност градината е граничила с тази улица.

Стр. 242. Най-голямата надежда на бунтуящия генерал (Каулбарс) бе в Шуменския гарнизон, с който тримата полкови командири Козаров, Диков и Люцканов продължаваха бунтовното поведение срещу контрапреврата (връщането на Княз Александър).

Стр. 268. Пак в мемоарите си за времето 1886-1896 г. Ламсдорф (граф, дългогодишен м-р на външните работи на Русия) осъжда и император Александър III. “Така, пише Ламсдорф, императора даде на българина емигрант Груев 300 000 рубли, след абдикацията на княз Батемберг, за да прави смутове в България”.

Стр. 279. Новоизбраният княз (Фердинанд) пристигна в България. На 2-й август 1887 год. той положи клетва пред Вел.Н.Събрание в Търново и встъпи на престола.

Стр. 283. През Стамболовия режим нашата мръсна и грозна столица София се благоустрои коренно, благодарение енергията на кмета Д.Петков, който не се спря пред нищо, за да реализира новия план. Той прекара нови улици и булеварди. За тая цел немилостиво събори множество вехти сгради, в това число и някоя стара църква, въпреки протестите на заинтересуваните, на които се събориха домовете и се отчуждаваха местата за улици, градини, училища и за дворни регулации, въпреки манифестацията на жените, които искаха да се запазят, като старинни, старите църкви около “Св.Крал”. Дейността на Петкова тогава се критикуваше люто и от опозицията, която го обвиняваше, че действа за лична корист.[Един Соф.вестник писа, че заинтересовани евреи били поднесли Д. Петкову една табла с бадеми, между които били размесени жълтици]. Едва след десетина години дейността на Петкова за благоустрояването на София намери всеобщи подобрения и похвала.

Стр. 331. 1894-96 г.

Макар да мислях да живея за винаги в София, за която цел се наредих и обзаведох в домът на Паскал Паскалев, срещу руската легация...

Бележка. Кой е бил Паскалев? Това име до 9.IX. носеше днешния ул. ”Хр.Смирненски” .

Стр. 354. За угода на Русия, която работеше да настани сърбите в Македония, като насърчаваше тяхната пропаганда, насочена да им се даде предимство над българите, *Данев* (м-р председател) се съгласи за ръкополагането на *архимандрит Фирмилияна* за сръбски митрополит в Скопие (1902 г.). Това беше един голям удар за българщината в Македония.

Бележка. По това време (след падането на *Стамболов*), *Фердинанд* и правителствата му водят политика за сближаване с Русия, за да се признае от нея законността на избора му за княз. Това назначение предизвиква голяма реакция както на македонците в България, така и на самите българи. Какво е било отношението на интелектуалците, към това назначение, личи от спомена на *Г.Каназирски* в “София преди 50 години”, стр. 52: “На влизане в дясно (в гостилница “Средна гора”) имаше една дълга маса, която се възглавяваше от нашия именит карикатурист *Ал.Божинов*, а до него винаги бяха: архитект *Маричков*, проф.*Балабанов*, *Елин Пелин*, *Сава Огнянов*, *Васил Кирков* и много други. На тази маса се изкова думата “фирмилиян”, за да се обозначи половин литър вино в широко бомбесто шише...Това беше по време на аферата със сръбския владика *Фирмилиян* и неговото име остана да се употребява и до днес”.

Стр. 366. Изказване на *Александър III* като престолонаследник, по време на един военен съвет в *Горна Студена* през 1877 г.

И той чу, как *Александър III* (по това време престолонаследник) каза по едно време на *граф Игнатиев*: “Вие с баща ми (*Александър II*) ще отговаряте пред Бога за многото невинна пролята кръв. Кого сме дошли да освобождаваме, българите от турците ли, или турците от българите. Где у нашия мужик такива села, ниви, добитък и чисти и големи къщи? Вместо да бъдем добри приятели с турците и наедно да делим възтока, вий с баща ми докарайте работите до тая война”. ... *Александър III* сърдито отвърнал: “Така сте подлъгали баща ми, та обяви тази нещастна война , с него и двамата ще отговаряте”.

Бележка. Това ясно показва от кога датира неприязненото отношение на бъдещия император *Александър III* към България и защо той прави всичко възможно да компрометира и провали политиката за самостоятелност на нейните князе.

Стр. 420. По повод втората Балканска (междусъюзническата) война.

Руската дипломация обаче е неумолима. Тя е глуха към молбите на България. Де явно, де тайно, де с дела, де мълчаливо тя насърчава самозабравилите се в лесните победи сърби и гърци, подбужда румъните да навлезат с войските си в негодната на съпротива България и не издига протест срещу Турция, пълчищата на която всяват ужас в източния край на земята ни, в която те нахълтваха. *Цар Фердинанд*, който...бе поверил управлението на най-православния русофил г. д-р *Данев* и главното командване на почти порусения български генерал *Радко Димитриев*, се видя подигран и изоставен от руската дипломация.

Стр. 421. Събитията не закъсняха да потвърдят, че хайдушкото нахлуване на ромъните през юлий 1913 г. в изнемогваща и злочастна България е станало със съгласието и благословието на Русия. на 1 юний 1914 година руският император *Николай II* с цялото си семейство посети в *Кюстенджа* (сега *Констанца*) Румънския крал *Карола*, поднесе му маршалския жезъл, сигурно заради победите в България, и прие шефството на румънския полк, който пръв навлезе в България в 1913 г. България не само биде унижена в *Букурещ*, дето ѝ се отне Македония и южна Добруджа, но биде жестоко оскърбена от руския монарх, който отиде лично да изкаже похвалите си към вероломната ни съседка грабителка.

Бележка. Но пък за сметка на това Русия получава Молдова, където живеят също много българи и която поробва за следващите близо сто години!

Стр. 464. Дипломатите идваха при г.*Радославова* почти всеки ден. Той ги приемаше предимно в зданието на Мин.съвет, на ъгъла на ул. 6-ти септ. и *Гурко*, в кабинета си, съседна на заседателната стая на съвета. Това здание, както се знай, биде

повредено от землетресението в 1917 г., поради което Минист.съвет се премести в зданието на Земл.банка, на ул.Раковски и Гурко.

Бележка. Зданието на Мин. съвет, за което става дума е било до “Малкия дворец”. За мястото на Земеделската банка авторът греши: тя е на ъгъла на “Раковски” и “Ив.Вазов”, сега дирекция на железниците. За Мин.съвет се е влизало през входа от ул.Ив.Вазов.

Стр. 469-470. 9 ноевври 1914 г.

Маджаров (Михаил, по това време пълн.министър в Русия) явява за разговора си с руския император по случай предаването на акредитивните си писма. Императорът казал, че България трябва да обяви война на Турция, вековният враг на славянството, който е във война с Русия..Императорът се оплакал, че България е враждебна на Русия..Императорът сключил разговора, като казал натъртено, че ако България продължава да се отнася с недоверие към Русия, тя ще бъде окончателно погубена.

Стр. 471. 24 декември 1914 г.

От Атина и Петроград се съобщава, че в ауденцията си при руск.император, *Сполайкович* (сръбския пълн.министър) заговорил, да бъде гарантирано на Сърбия владението на Македония, но императора отговорил, че Македония е **руски**, а не сръбски **въпрос**. Сполайкович се обидил много от този жест на императ. и си предложил оставката.

Стр. 484. Към опитите за насилствено сваляне правителството (на Радославов), за да се наложи политиката на съглашението, трябва да се отнесе и **атентата в казиното**, за което *Савински* (руския пълн.министър) казал на **2 февруари (1915 г.) Радославову** какво той смята, че е устроен от Австрия, с цел да възбуди повече умраза в бълг.народ срещу Сърбия!!

По случай карнавала, на **31 януари 1915** година в Градското казино биде устроен с благотворителна цел бал с костюми и маски, на който, разбира се, ще присъствуват първенците от соф.общество, в това число и министрите, с семействата си..В разгара на танците и веселбите, когато салона е бил препълнен, при южната му част избухва адска машина, от която загинаха неколцина...Паниката е била неописуема. Ужасената публика избягала в голям безпорядък...главният виновник се оказа *Викенти поп Анастасов*, чиновник.

Бележка. Анастасов е осъден на смърт ,заедно с *Ицо Сантов*, други трима , по-леко. По-късно дружбашите (авторът има предвид правителството на *Стамболийски*, което води проруска политика) ги помилват и освобождават от затвора.

Стр.508. *Ерцхерцог Йохан Салватор* падна в немилост, отказа се от титлите си, правата се, отне му се австр.поданство и под името *Йохан Орт* се скита по моретата и загина, край Южна Америка.

В 1927 год. бивш австр.войник, прислужвал на *Рудолфа*, разправя, че австр. престолонаследник е убит при гулянето от един друг любовник на *Вечера*, като го ударил с бутилка от шампанско в главата. Според *Мали [Maly]* директора в едно м-во в Виена, този убиец е ерцхерцог *Иван (Йохан)*, преименуван после *Орт*.

Бележка. *Йохан Салватор* е първи братовчед на престолонаследника. През 1889 г. *Ерцхерцог Рудолф*, след една вечеря в ловния замък *Майерлинг* с неколцина приятели, между които е и най-големия брат на княз *Фердинанд* , *Филип Сакс Кобурготски*, се самоубива, според официалната версия, заедно с любовницата си *баронеса Мария Вечера*. На вечерята заклева всички присъстващи на не говорят за това, което ще се случи тази вечер и те спазват клетвата до смъртта си. Тайната на това двойно убийство не е разкрита и до днес. Изложената версия е една от многобройните, появили се след това. *Йохан Салватор* е бил един от претендентите за княз на България. Тъй като съгласно *Берлинския договор*

българския княз не може да бъде член на европейски владетелски дом, той се отказва и подтиква и поддържа Фердинанд да приеме кандидатурата.

Стр. 609. ...цар Фердинанд..биде принуден..да напусне България, в която дойде на **2-й август 1887 г.**, след избирането му на **25 юний 1887 г.** от Великото Народно Събрание за български княз.

Стр. 614. Под ръководството на г. *Сйор* (френски археолог) в **1899-1900 г.** се извършиха разкопките на Трапезица в Търново. Там се намериха 17 църковки. Понеже се мълвяло, че Сйор изнасял скришно в странство някои ценни предмети, то м-р *Вачев* прати г.*Добруски*, директор на арх.музей, да провери мълвата, но г. Сйор чрез стражари не го допусна да проверява.

Бележка. *Интересно, дали се пазят някакви писмени данни за тези разкопки. Как е завършила историята с изнесените предмети? Д-р Д.К.Вачев е бил по това време министър на Нар.просвещение. По-вече за него виж в материала за Нар.библиотека по-преди. А за Добруски - в този за купената от Алеко Константинов негова къща на бул.Дондуков.*

Стр. 722-723. ...от края на **1922** и началото на **1923 г.** ...можехме да ходим свободно... в близките до болницата безлюдни околности, чак до тухларните фабрики, до редута и боровата “еврейската” гора над тях, по Боянските ливади и самите водни резервуари, под с.Бояна.

Бележка. *След I св.война (1918 г), д-р В.Радославов заминава заедно с абдикирания цар Фердинанд за Германия, а правителството му, в което е бил министър и автора, е било съдено “за погрома” от земеделското правителство на Стамболийски и пратено в затвора. Част от присъдата Пешев е изкарал в затворническото отделение на Александровската болница. Боровата гора за която става дума е гората около сегашната правителствена болница. А къде е имало редут? Дали не в заградения терен на военните до нея или е редута, в който е разположена водната кула на днешния бул. Н.Вапцаров”?*

Стр. 724. *Александровската болница* притежава милиардно състояние. Тя има недвижими имоти: грамадни сгради, обширен двор, големи празни места; *складове:* дрехи, аптекарски и санитарен материал, въглища, дърва, дъски за гробни ковчези; *инструменти и прибори:* хирургически, химически, бактериологически и рентгенови; *добитък:* коне волове; *машини:* отоплителни, дезинфекционни, електрически; телефон, градина, баня и пералня, шивачница, железарска работилница, кухня и пр.

В болницата живеят, работят и се лекуват, освен стотиците ежедневно идящи амболантни (амбулаторни) болни, повече от две хиляди души, някои със семейства си: лекари, фелдшери, милосердни сестри, надзиратели, домакини, слуги, слугини, секретар, деловодител, писар, касиери, счетоводители, вратари, пазачи, железничари, шивачки, перачки, бръснари, дезинфектори, градинари, колари, готвачи и пр. Болницата си служи от войната насам (от **1918 г.**) с околоръстната железница, за която цел има специална спирка.

Бележка. *Излиза, че Александровската болница е била едно голямо самостоятелно предприятие. Към нея е имало даже затворническо отделение, за лекуване на болни затворници! Не е ясно обаче, дали се е самоиздържала, или е висяла на общинския бюджет!*

Стр. 729. **1920 г.**

Петият полицейски участък е на североизточния край на София, на ул.“*Марин Дринов*”, близу до артилерийските казарми. Той е средно голяма двуетажна сграда, с тъмни стаи, с малък, тесен, нечист и мръсен двор. Само горните стаи се осветляваха от към изток и то през коридора. Стаите на долния етаж са същински тъмници...В същият тесен двор са казармите за стражарите, кухнята, нуждникът, който е без заграда...

Бележка. Доскоро на същото място, но в нова сграда, беше милиционерски участък. Днес е районно управление на СДВР. На мястото на артилерийските казарми сега са ЖК "Оборище" и парка пред него.

Стр. 735. ...г.Хр.Гендович... Той не е вече оня елегантния, с засукани нагоре мустаци, сконтено облечен, с голяма брилянтова карфица на връзката, с копринено пошче (кърпичка), което се подава от външния горен джеб на сетрето му, с сребърен бастун, постоянно засмяния, сияющия, самодоволния, вървящия важно и гордо Гендович, какъвто някога го срещяхме из софийските улици...

Сега, сразен от чл.4, по който е осъден неправилно на 3 годишен затвор и на *три милиарда лева*, за издължение на част от които му са продадени хубавата му монументална къща в София ("Бамбука"), воденицата в Сливен и пр. Наскоро Гендович бе предмет на гавра от страна на сливенски един дружбащ, бивш фабрикант...за дете някога по езекутивен начин събрал от него вземането си.

Бележка. Това е същият "Барон" Гендович, за който става дума по-горе в "София преди 50 години" на Г.Каназирски. Осъден е от земеделското правителството на Стамболийски, вероятно по закона за незаконно забогатяване. По време на управлението си земеделците са действували срещу по-богатите хора по същия грабителски начин, както комунистите след 9.IX.44 г. Затова им бяха и съюзници.

Стр. 775-776. Все в същия режим (на Стамболийски) се прибегна до **масовото изстребление** на политическите противници. Злодеянието на *Викенти поп Атанасов* в градското казино послужи за образец на дружбащите.

По случай празникът на освобождението ни, *3.III.1920 г.*, руският журналист *Рис* свика в тоя ден отбрана публика в *театър Одеон*, за да държи сказка. Няколко минути преди започване на сказката...избухва по-рано поставената адска динамитна машина...При разглеждане на делото...през *март 1925 г.* се доказва, че адската машина е била поставена от затворниците-престъпници *Патамански* и *Ст.Луков Попето*, по поръчка на градоначалника *А.Пруткин*, който за тази цел ги изважда от затвора...От разпитаните многобройни свидетели и от самопризнанията на Пруткин, се установи също, че дружбащия градоначалник е вършил систематически, с знанието и по желанието на министрите *Стамболийски* и *Даскалов (Райко)*, редица други злодеяния...

Бележка. Градоначалникът *А.Пруткин* е руснак, известен с беззаконията си. Възможно е руснаците да са го използвали за свои цели по време на земеделското управление, както са използвали комунистите за атентата в казиното и по късно за подготовката на септемврийското въстание и атентата в "Св.Неделя". Да се има предвид, че "градоначалник", по времето след Освобождението по руски образец, е титлата на градския полицейския шеф, т.е началникът на дирекцията на полицията. Днес малокултурните съвременни журналисти използват позабравените стари думи, без да знаят тяхното значение, и наричат "градоначалник" *кмета* на града, а напоследък и областния управител.

Стр. 792. *27.VI.1916 г.*

" В 7 S часа представление гала в Нар.театър, дето царя прие герм.депутати. В 9 часа в Казиното обяд, даден от Соф.кмет. Казиното ярко осветлено. раскошно декорирано, потънало в зеленина и цветя".

Стр. 802. Между 20-те големи картини, озаглавени "*Славянска епопея*", в която големия чехски художник *Муха* е изработил майсторски миналото на чехите и на другите славяни, на централно място и в голяма картина е изработен *българския цар Симеон в своя преславски дворец*, заобиколен от учени, художници и писатели, заети с работа "за размножаване духовните богатства на своя народ".

Бележка. *Муха* е основоположник на декоративния стил "сецесион" в живописата. Работил е в Париж в края на XIX и началото на XX в. В подобен на неговия стил в България работи художникът *Ив.Милев*. Интересно е да се знае къде е тази

картина сега.

Стр. 810. За властта бе трудно да се справи с анархо-разбойническите чети... Извършваха се смели обири в градовете и селата... Запалена бе покритата чаршия на моста в гр. Ловеч. (1925 г.)

63. “Между Дунав и Нева” , Петър Стоянович, 1999 г.

Стр. 144. Непосредствено след това, по време на първата копка за строежа на Офицерското здание (Военния клуб) на *2 май 1896 г.*

Стр. 169. ...във втората половина на *1896 г.* ...се разнася слухът, че предстои възвръщането на литургичната молитва на анатемосания Фердинанд в началото на *1890 г.-януари*. В края на август в значително разширената и новодекорирана католическа църква в София...

Стр. 186. По време на траурната церемония на *14/26.11.1893 г.* по случай пренасянето на тленните останки (на Александър Батемберг) от *Грац* за София, княз Фердинанд водеше погребалното шествие в столицата (*Княз Александър I* почива на *5/17.11.1893 г.*). Зад него вървяха по-младите братя на Александър, принцовете *Хайнрих [Хенри]* и *Франц Йозеф фон Батемберг*, както и зетят на покойния, *Густав ербграф цу Ербах-Шьонберг*. Саркофагът беше положен временно в старата праславянска църква “*Свети Георги*”, бивш римски езически храм. Едва пет години по-късно, при пренасянето на тялото в новопостроения мавзолей... (1898 г.)

Стр. 188-189. Междувременно завършваше строежът на мавзолея на улица “Княз Фердинанд I” (сега бул. “В. Левски”) в София. Предвид обстоятелството, че желание за участие в траурното тържество бяха заявили братята на покойния и *Великият херцог на Хесен-Дармщадт, Ернст Лудвиг II*, князът отложи церемонията по освещаването на мавзолея за *януари 1898 г.*

(Заб. 476 на автора.) *Колежният ассесор Воеводский доложи на 5 януари от София, че в церемонията по пренасянето на тленните останки на покойния владетел присъствувал и Филип принц фон Заксен-Кобург, брат на Фердинанд.*

По изрично княжеско разпореждане процесията премина през предната градина на Двореца, което даде възможност на Княгинята, на децата и на княгиня Клементина да се поклонят пред преминаващата катафалка. Държаното на български език топло, сериозно и патриотично слово на Монарха беше посрещнато от публиката с въодушевление.

(Заб. 475 на автора.) *Сградата (на мавзолея), оцеляла по чудо от комунистическия режим, е завършена в 1897 г. Нейните планове са дело на тогавашния градостроител от швейцарски произход, Хайнрих [Хенри] Майер, а интериорът е на проф. Хараламби Тачев. Мавзолеят - в стил Късен Ренесанс - обхваща площ от 40 квадратни метра, има височина на купола 11 метра и е разположен сред малък парк. До края на Втората световна война тленните останки на Александър се намират в централно разположения мраморен саркофаг (а след това къде са?)...*

След 1989 г. мавзолеят е реставриран и отворен за посетители (не напълно - липсва голяма част от вътрешната украса, унищожена по време на комунистическия режим, когато сградата бе използвана за склад). На тържественото откриване присъствува и правнукът на Александър I, виенския адвокат д-р Александър граф фон Хартенау (на кого е правнук, децата на Александър Батемберг, Асен и Цветанка - нямат наследници!? На някой от братята му? Но те са Батемберг, а не Хартенау!).

64. “Като антична трагедия” , предст. Фани Дренкова, 1984 г.

Стр. 20. Тя (Ек.Каравелова) предпочита да продаде къщата, за да плати дълговете си, отколкото да приеме пари от двореца.

Бележка. Невярно твърдение в предговора! Когато Каравелов умира на 26 януари 1903 г., правителството предлага парична помощ на семейството на бившия мин.председател и държавник, но Каравелова я отказва. А къщата е продадена чак в 1911 г. (виж по-долу стр. 219). Авторката идеализира прабаба си, която е отгледала баща ѝ. Тя е дъщеря на Петко Дренков, синът на Лора Каравелова от първия ѝ мъж, за когото Ек.Каравелова я жени на сила и го поддържа до края на живота си срещу Яворов, когото не е можела да търпи и обвинява, че е убил Лора.

Стр. 20. ...генерал Кретиен застава начело (на окупационните войски в 1918 г.) и се настани в Салабашевата къща до Народния театър. (Коя е?)

Стр. 25. За негово седалище (на Обществен комитет за пострадалите при септемврийските събития 1923 г.) е определен нейният дом [на ул. Ангел Кънчев №10].

Стр. 48. При пътуване на Каравелова от Русия за България, през август 1878 г., в румънско градче Текучно.

През отворените прозорци се открива хубава спретната градинка, на някои колчета, втикнати край рози или други растения, блестят в полумрака разноцветни кълба, с каквито румънците красят градините си. Такива стъклени кълба по-късно аз срещнах по градините и в нашите крайдунавски градове.

Стр. 119. До съединението (1885 г.)...приятелите без мене и Петко се разпоредили да дадат къщата ни под наем и преместили покъщнината ни в къщата на Фархи, срещу разсадника, сега vis-a-vis на Военния клуб.(Сега градината пред Военния клуб)... Половината от къщата представляваше жилището на министър-председателя (Каравелов), другата половина бе заета от ресторант “Боемелбург”.

Стр. 126. Забележка 1.

Иван Стоянов , кум на Петко и Екатерина Каравелови. Виден русенски гражданин. Член на Демократ.партия , баща на проф.Парашкев Стоянов , известен български хирург. (Това да се отнесе към “Ловеч и ловчанско” , към статиите на д-р Парашкева Стоянов за миналото на града).

Стр. 176. 9 януари 1914 г. (в Русия)

Накрая Башмаков...заприказва...за своето посещение в България...когато обядвал с нас в историческата малка къщица, под големия бряст, обиколен с “олеандри и лаври”...

Стр. 219. Бележка от 20.IX.1910 г.

Предложение за продажба на къщата. Да бъде воля твоя!

Бележка от 2.III.1911 г. Напуснах къщата.

Стр. 326. Фейлетон “Два принципа”, 1886 г.

Не трябва да премълчавам, че по това време (между Освобождението и Съединението) полковник Кесаяков украси града ни с построяването на чисто европейска гостилница за странниците (стария хотел “България”), а вторият , (полковник) барон Корвин (!?) се погрижи да им даде възможност да се съберат и по-весело да прекарват времето, като одоброхости с клуб Юнион.

Стр. 362-370. “София преди 30 години и днес” , в.”Пряпорец”, бр.19/13.IV.1910 г.

Стр.362. Гдето днес е съвсем новият гиздав квартал край широкия булевард “Фердинанд” (бул. “В.Левски”) и английската легация (на ъгъла на “Фердинанд” и “Гр.Игнатиев” , магазин “Браделев”), през 1885,86 година още се зеленееха бостаните на дяда Милетия, софийския владика. Там софиянци ходеха на вечерен

хлад за зеленчуци и пресни любеници. Тук, до (от!) Народното събрание, отдето се почва друг нов квартал все с модерни хубави къщи и спретнати градини, се простираха турски гробища по цялото пространство между цариградското и орханийското шосе. При полагане основите на новите сгради се натъкнаха на неразложени трупове.

В центъра на града, до самата Градска градина, столичани се наслаждаваха на оглушителен жабешки концерт. Тая част на градината, дето днес е построено казиното (Градската худ. галерия) по онова време бе мегдан, мястото на тогавашните тържествени молебствия; няколко тополи като надгробен мавзолей се извишаваха към края, дето е издигната къщата на покойния Д.Марков (къде?) с магазина на Цветков отдолу; на нейно място тогава стърчеше едно вехто двуетажно здание, в което се помещаваше Министерството на правосъдието; турска чешма шуртеше в стените на самата сграда; в каменното корито пред нея идеха на водопой не само едър добитък, но и гостите от всички съседни дворове, дори отвън мегдана.

Съдбините на народа се решаваха в дървената сграда на Народното събрание , което отсетне изгоря, - приблизително на мястото на гимнастическия салон при I девическа гимназия. Княз Александър имаше за жилище тъй наречения малък дворец, къщата на генерал Паренсов, без двуетажната постройка на днешното Министерство на вътрешните работи, докато се ремонтира стария турски конак...С разнесените пари за вечни поправки на този конак можеше да се направи съвършено нов, великолепен дворец...Софийските улици, криви, тесни, с провалени калдъръми се осветяваха божем с газ; ...Между днешния градски съвет (съборената община) и къщата на Орошкова, на чието място стояха прихлупените ниски къщици на покойните К.(онстантин) Стоилов и Т. Георгиев, след дъжд се образуваше непроходима река, тъй че, да се иде на сегашния площад "Славейков" , тогава *кафене-баши*, трябваше да има човек венецианска гондола или просто да обиколи през 3-4 улици.

Бележки: 1. *Бостаните на владиката са били югоизточно от градския ров (хендеко), минаващ по днешния бул."В.Левски", и Перловската река, която е минавала малко по-на север от днешното корита, и от която явно са се напоявали ,югоизточно от тогавашната Шех махала. Виж и спомените на Ел.Багряна за къщата им на "Раковски" в този район.*

2. *За старите турски гробища виж "Затрупана София" на К.Христов.*

3. *Мегдана за който става дума (В 1879 г. се е казвал пл.Александър), се е намирал между дн.улици "Дякон Игнатий", "Леге", "Гурко"и улица "Рилска"-минаваща през градската градина между дн. "Съборна" и "Дякон Игнатий". Къщата на Д.Марков с чешмата вероятно е била някъде към днешната нова сграда , ъгъла "Александър Батемберг" и "Леге". За мястото на дървеното Нар.събрание е писано подробно другаде.*

4. *Къщата на Орошков (на Конст.Стоилов и Т.Георгиев) вероятно е била на мястото на днешното М-во на транспорта , ъгъла "Дякон Игнатий" и "Гурко" , до дн.ул."Кузман Шапкарев". Нищо чудно, че кръстовището е ставало като Венеция , там е минавала Крива река.*

Стр. 364. Разходката до Подуяне за събора в петък през великденската седмица се смяташе за излет вън от града...*Борисовата градина* преди 25 години се простираше от реката едвам до павилиона на градината (детската площадка след бюста на Ив.Вазов) и тогава нямаше де да застане човек под сянка. По онова време София опасваше мъртво и голо поле с тръни и бодли. Зелен оазис бе само *Куру баглар*...Само исполинска Витоша неизменно издига величаво чело над София и неизменно мени загадъчен образ: ту виолетови, ту черни сенки като призраци на изчезнали великани пълзят по нейните широки гърди; ту кървави, ту розови зари руменяят по тях;...новото време като по-естетично и нея разхубави: голи сипеи се облякоха с къдрави шубрачки, на място се запази гора, както хубавата борова

горичка над Княжево.

Стр. 365. Например товарищ министъра на финансите (съветник), пресимпатичния *г.Рогге* (руснак!), който живееше в къщицата на Стоилова... отскоро в София има и автомобили, що профучават със светкавична бързина като хали сред облаци прах.

Стр. 377. *“Да се четете в Нар.театър”, 17.VI.1912 г* (паметно събрание за Пенчо Славейков).

Друг характерен случай трябва да помнят завсегда алеите на Градската градина при някогашния павилйон срещу хотел “България”, гдето Пенчо се отбиваше да пие кафе. Един приятел му подметнал закачка за интимния живот. Пенчо пламва и тежкият бастун е издигнат, наскочат приятели, които се намесват да го задържат и укротят.

Стр. 424. Ние живеехме тогава (*9 август 1885 г.* - при първите загуби в сръбско-българската война, когато сърбите заплашват София) на ул.”Аксаков”, току срещу празното място пред Военния клуб (днешната градина)..Облечени, мълчаливо заставахме пред отворения прозорец на ул.”Аксаков”... В мрака по ул.”Раковски” към ъгъла на къщата на Павлова [от касацията] се чува бавно...

Стр. 407. В София тя (*Лора Каравелова*) живееше в къщата на *Гешова* на ул.”Цар Шишман” срещу новото здание на Първа девическа гимназия (дн. 7 училище), заедно с детето си *Петко*. (След развода си с *Дренков* , *20.VI.1912 г.* Венчава се с *Яворов* на *19.IX.1912 г.* и отива да живее с него на “Раковски”. Детето отива при баща си).

Стр. 480. На *26 януари (1903 г.)* приятелите му се бяха събрали в ресторанта на *Смолницкий* (ресторанта на стария хотел “България”) пред Градската градина срещу къщата на Каравелова. В същото време *Каравелов* тихо изгасна.

Стр. 514. На *2.III (1911 г.)* след продажбата напуска къщата , историческото “Теке”.

Бележка. *Продава къщата на ул.”Левски”(дн.”Дякон Игнатий”) и се премества под наем в къщата на Рашко Маджаров , ул.”Ангел Кънчев”, 10. Историческото “Теке” не е къщата, а пристройката в двора, бивш обор, в която е бил работния кабинет на П.Каравелов.*

Стр. 516. По искане на Рашко Маджаров напуска къщата на “Ангел Кънчев”, 10. (*1930 г.*)

65. “Пловдивска хроника” , Никола Алваджиев, 1984 г. (*за около 1900 г.*)

Стр. 12. Какъв бе “*Бунарджикът*” преди петдесет години?...Източните и северните му склонове тогава бяха толкова гъсто залесени, че лете наподобяваха малка тропическа гора, която не можеше лесно да се прекоси. Дървета, цветя и бурени растяха заедно. Топола, бряст, бор, дъб, белостволи буки, салкъм, бяла бреза, върби, липа, орехи, дюли, какули (?), смоковници, драки, веза (?), pistaцея, хюнап, жълт и миризлив равнец, диви карамфили, петопръстче (?), омайниче, чистец (?), козя бозка (?), метличини, детелина...

Първото засаждане на голите места на Бунарджика и Сахатепе стана на *25.VIII (6.IX) 1881 г.* във връзка с едно решение на градския съвет за тези тепета да се полагат по-големи грижи. (До стр. 15 много други подробности).

Стр. 20. Ето ги възрожденските пловдивски къщи...Де що имало празно място на двора засаждали овошки , я праскова, я кайсия, мушмула, слива, ябълка. В лехите пък чешшир, шибой, молоха, здравец, пламък. В саксии сложени по первазите на прозорците , обечки. До оградния дувар люляк, смокиня и едиверен (?), онзи жълт и ален гюл, дете расте нависоко и цъфти още при първата въздишка на лодоса (тур.,топъл южен вятър, южняк) чак докато есента започне да плаче.

Стр. 40.

На същата улица (ул.Хайне”) имаше приют за самотни старци...Сградата с № 16 бе собственост на известния богаташ *Кочо хаджи Калчов (от 1906 г.)*

Къщата с № 18 (доскоро библиотека “М.Горки”) някога принадлежала на доктор *Стоян Чомаков*.

На *6/18 юни 1873 г.*, когато станало откриването на ж.п.линия Цариград-Белово (тогава Саранбей), във влака бил и *Митхад паша*...При престоя му в Пловдив той бил настанен в Чомаковата къща. По негово желание тук го рисувал художника *Никола Данчов*. Портретът се намира сега в Цариградския музей (кой?).

Княз Фердинанд откупил къщата от доктора още приживе и след смъртта му (*22.XI/5.XI.1893 г.*) я приспособил за дворец, в който отсядаше при честите си идвания в Пловдив.

Стр. 94. *За разходките и гуляите на “Острова”, отдиха на пловдивчани.*

Стр. 96. Друго, което привличаше пловдивчани в празник, бе “*Пепиниерата*” - широка зелена поляна, оградена със стройни тополи [дето е днешната сточна гара]. Пукнеше ли пролет, пъстрият килим от кокичета, жълт минзухар, кукувиче грозде, гарванов лук, зайчен замбак и миризливата теменуга подканяше хората да дойдат тук да поседят. “Пепиниерата” била направено в *1891 г.* от градския градинар *Люсиен Шевалас*. Тя имаше площ *125 декара*. За поливане черпеха вода от двата дълбоки кладенеца. Никакви сгради в нея, освен една малка каменна къща за пазача и барака за сечивата на работниците. Наричаха я “*Пепиниерата на Шевалас*”. Този швейцарец роден в *1840 г. в Обон, кантон Во*, дошъл от Цариград в *1880 г.* Генерал-губернатора на Източна Румелия *Алеко Богориди* помолил султана да му прати някой опитен градинар да уреди градината при стария конак до Марица. Там бил тогава губернаторския “дворец”. Дошъл Шевалас, казал да съборят къщурките и колибите наоколо, очистил мястото и още първата година зелена трева и богата растителност зарадвали румелийския княз. Голяма била градината , *51 декара*, разположена между реката, *Першембе пазар* [четвъртък пазар] и градската градина на *Ортапазар*.

Този “**министър на цветята**”, както наричаха *Шевалас*, създаде градинарска епоха в Пловдив с градините, пепиниерата и залесяванията на тепетата. Почина в късна есен, *22.X.1921 г.* ...на гърдите му (в ковчега) бяха окачени десетки ордени, с които бил декориран при разни случаи като “министър на цветята”. Под китка здравец бе сложена грамотата от пловдивската община, в която пишеше, че с *протокол № 9 от 7/20 март 1901 г.* *Шевалас* и записан като **почтен гражданин**. Погребах го в католическите гробища в Пловдив.

Градината при конака се наричаше “*Царската*”. Унищожи я в *1918 г.* общинската тричленна комисия. Нямамо пари за поддържането ѝ! Цветарници, палми, редки цветя, плодни дръвчета бяха разпродадени и разграбени, алеите унищожени, лехите разкопани, арнаутите (албанците) пазачи , пропъдени. Това бе свършено за един месец! Няколко големи дървета при военната палата са оттогава. Така бе унищожена и “Пепиниерата” в *1911 г.* Нея пък парцелираха за тютюневи складове.

Бележка. *Председател на тричленната комисия 1917-1918 г. е бил Милуш Христо Данов (син на книгоиздателя Хр.Г.Данов), а кмет 1908-1912 г. , д-р Иван Цоков Кесяков (брат на софийския ген.Кесяков).*

Стр. 126. На всеки кат на фасадата (на хотел “Търговский”) имаше по шест тесни прозорчета с балкончета под тях, в които бяха наблъскани саксии с бегония, здравец, барбароза (?) с нарязаните листа, обички, теменуги от малките, бледничките, като усмивка на охтичава мома.

Стр. 166. Сградата под № 21 на ул.”Княз Фердинанд” бе жилището на *Вакаро*, италианец, деен търговец още от Източна Румелия...

Дворът в къщата на Вакаро бе приказен , широка, свежо зелена морава, по нея рози, гергини, хризантеми, които българите наричаха димитровчета, понеже

цъфтяха по Димитровден. На няколко места имаше бронзови статуи...В турско време на това място бил конакът на *Измаил бей*. След Освобождението там се настанила Дирекцията на народното здраве. Вакаро платил за изоставения турски сарай много пари, съборил го и бе издигнал дом като онзи, който имал в Торино.

Стр.170-172. Градската градина бе обиколена с прашни улици, а оградата ѝ бе направена от дъски, почернели, разхлабени, на много места с дупки между тях. Бе отворена от *6 ч.* сутринта до *седем и половина* вечер, а от

1905 г. до *среднощ*, както бе в градината “*Цар Симеон*”. В дванадесет часа без петнадесет минути удряше звънец. В продължение на петнадесет минути посетителите бяха длъжни да излязат, иначе плащаха глоба. Не бе уредена градината, нямаше много цветя, а само излияла трева, но все пак беше хубаво под дебелия сянка на старите дървета, при птичите концерти. В първите години след Освобождението тук ставали градските увеселения. Махалата тогава носила старото си, турско наименование , “*Хаджи Юмер*”.

Бележка. 1. *Градската градина е между дн.улицы “6 септември” и “Ген.Вл.Займов”(сега как?). Във връзка със сто години от създаването ѝ, тя бе реконструирана.Това което сега се нарича Градска градина, в центъра на града, е градината “Цар Симеон”, направена за първото българско пловдивско изложение.*

2. *За софийската Градска градина има достатъчно данни, че също е била оградена и се е затваряла вечер. Няма сведения за часовете, но вероятно режимът за посещение е бил същия. В Лондон и до днес повечето от градините се заключват вечер, вкл. и огромният “Хайд парк”. Комунистическата власт отвори всички градини “за народа”, затова сега са в такова състояние , безстопанствени имоти - изпотъпкани, изпотрошени, пълни с наркомани и бандити. Много пъти след 10 ноември специалистите са поставяли въпроса поне Градската градина, тази при двореца, при Докторския паметник , част от Борисовата градина - като паметници на културата - при паметника на съв.армия и др. да бъдат отново оградени. Но общината нехае.*

Обявление.

Съдържателят на градската градина честь има да извести на почитаемата публика, че въ неделя, 13-тият текущаго, часътъ по 6 вечерта, ще направи едно голямо осветление в градината с огънь

АРТИФИЦИЯЛЕНЪ

с химически краски и на конецъ пускането на един балонъ доста голям. Музиката ще свири до гдето си отиде публиката. Билети се продаватъ в градината.

8.IX.1881 г. Поповъ

Бележка. *Артифициялен огънь , от фр. , artificiel , изкуствен, неестествен; feu d'artifice , бенгалски огън.*

В градската градина бе зданието на кметството. Тя била довършена в *1880 г.*, а вратите ѝ отворени за гражданите в *1881 г.*, на пролетта.

Обявление

Известява се, че направата на зданието при Пловдивската градска градина ще се даде подъ намаляване на предприемачъ идущий четвъртъкъ 27 того. Умоляват се да се явятъ в помещението на пловд. префектурно управление до определений за отдаванетоъ день, за да узнаятъ плана и условията.

гр.Пловдив,*20 септемврий 1879 г.*

От управлението на пловд.префектура

Н.Груев

Сега в сградата на старото кметство на Пловдив се помещава Природонаучния

музей.

На същия ред, дето свършваше градската градина, имаше запустели турски гробища и една голяма дупка, в която махленците изхвърляха боклуците от къщите си.

Бележка. Двете обявления са много интересни. Излиза, че зданието, построено в градската градина, е било отдадено под аренда чрез търг още една година преди завършването му. Не става ясно, обаче, дали цялата сграда, вкл.и самото кметство, или само част от нея, която се е ползувала за търговски цели. Ако е цялата сграда, кметството би следвало да плаща наем на арендатора!

От първото обявление пък е видно, че цялата градина е била дадена под аренда. Интересно какви са били условията на този договор - каква дейност, освен уреждането на подобни забавления, е развивал арендаторът, за да има интерес от наемането ѝ, дали той е поддържал градината или това е било задължение на общината.

Стр. 186. На запад (от Русин махала) дето свършваха бахчите, бе Царският остров, притежание на Фердинанд. Външни лица можеха да влизат там само в определени дни...Имаше фазани, цели ята...Гъста бе гората, слънцето топлеше само върховете на дърветата. По-надолу лъчите му не можеха да пробият. В изобилие растяха трънкосливка, дива лоза, дива тиква, хмел, брей (?), божика (?), повей (повет?), ясика и какви не билки. Пролет кокичетата тъчаха големи бели килими. Фердинанд беше естественик, но не правеше нововъведения. Изглежда, че дивотията му допадале.

Бележка. Не че му е допадала “дивотията”, ами още преди 120 години, преди да се появят днешните самозвани “природозащитници”, е бил наясно що е “природен резерват” и как трябва да се опазва природата!

За любовта на княгиня Мария Луиза към острова и пикниците уреждани там, виж спомените на Анна Станчова-Грьоно.

Градската градина на пазара, при Марица, бе нещо друго. Тя се намираще вляво от сградата на щаба на 2-ра тракийска дивизия. Бе чудно хубава! Огромни дървета, поляни, павилиони, романтични кътове, цветя, къшкови, златистожълти алеи, множество клетки с пойни птички, плодни дръвчета. Пазеха я едни едри албанци, все намръщени, мълчаливи, като че бяха неми. Не даваха никому да спира до оградата и да зяпа. Гражданите можеха да влизат само в четвъртък следобед. Отваряха вратите привечер и ги хлопваха в 10 часа. Вътре оставаха само пазачите и злите кучета.

Когато почнеха да зреят ягодите и разните плодове, всеки ден след пладне от градината излизаха двама арнаути с тарга [дървено носило] и се опътваха към гарата. Минаваха винаги по един и същи път: през *Ортамесар*, покрай *Бунарджика*. В тумбестите кошници, покрити отгоре с бял тюл, имаше плодове за двореца в София. Арнаутите пристъпяха бавно, внимателно, да не се набият плодовете, защото “самодържавецът” бе много изтънчен.

Бележка. Авторът неправилно нарича описаната градина “градска”. Тук става дума за градината при конака, наричана “Царската”, унищожаването на която е описал на стр. 96.

Стр.216. Учителят (*Тодор Нечев*, горещ привърженик на старобългарското в езика ни)...още продължаваше да казва месеците с тяхните някогашни имена, Простинец, Сечен, Сух, Брезок, Тревен, Изток, Червен, Зарев, Руен, Листопад, Груден, Студен.

Бележка.

<i>Простинец - Януари</i>	<i>Червен - Юли</i>
<i>Сечен - Февруари</i>	<i>Зарев - Август</i>
<i>Сух - Март</i>	<i>Руен - Септември</i>
<i>Брезок - Април</i>	<i>Листопад - Октомври</i>
<i>Тревен - Май</i>	<i>Груден - Ноември</i>
<i>Изток - Юни</i>	<i>Студен , Декември</i>

Да се провери как са имената на месеците на полски и чешки , там като че ли са запазени старите славянски (или старобългарски?) имена.

Стр. 246-251. Едно от най-предпочитаните места за разходки бе градината “*Цар Симеон*”, която още продължаваха да наричат *Изложението*. И тепетата бяха започнали да се разхубавяват, но за тях говореха с известно пренебрежение. Затам можеше да се облечеш как да е, но за Изложението и мъжете, и жените, и момите трябваше да бъдат издокарани. Някак мълчаливо бе възприето разходките да стават в четвъртък, събота и неделя следобед, и то само при хубаво, слънчево време. Застудеше ли, никой не се мяркаше по алеите. В дъждовно време бе непроходимо от кал. Плочникът пред главния вход бе направен в *1905 г.*, а околоръстният , едва в *1911 г.* И тук както по улиците, мъждукаха фенери. Листнатите дървета сякаш поглъщаха светлината им, но така бе по-красиво и романтично. Когато имаше вечерно увеселение, палеха насмолени факли, около които се събираха много хора , като мушици при лампа. При тези увеселения пускаха фишеци и палеха бенгалски огън, та цялата градина ставаше неузнаваема , някакъв приказен кът, над който валеше звезден дъжд. В тези дни свиреше военна духовна музика. Разходките бяха по главната алея, която започваше вдясно от големия шадраван. Той бил работен за “*Джумаята*”, но после го поставили в новата градина през *1892 г.*, когато било открито Изложението. Обиколката ставаше за десет-петнадесет минути. Тук-там имаше седалки, но те бяха все празни. Не беше обичайно да се сядат, докато траеше разходката. Как ще стоиш на едно място като вдървен, когато другите ходят! Всички се движеха бавно, тържествено, сякаш крачеха след ковчег. Разговори не се водеха. Понякога някой ще кимне с глава за поздрав, ще се кръстосат светкавично любовни погледи, едва ще се чуе потулена въздишка, пламне моминско лице, сякаш го е парнала първа целувка. Всички вървяха бездушни, устремили поглед напред, в такт с музиката.

Мъжете носеха еднакво облекло..На гарсонетката [мъжка сламена твърда шапка с форма на колело] висеше тънък шнур, усукан на някое копче на сакото, та да не я отнесе вятърът...Офицерите и приставите нарочно разхлабваха кордона на сабята, да се влече, да чатка по камъчетата...па и гърбача (нагайката) пляскаха по ботуша си, та да се стряскат жените.

Тоалетът на нежния пол бе по-сложен...За едно обличане бяха нужни два часа. Толкова траеше и разходката. Когато считаха, че достатъчно са обикаляли алеята...жените [все младички] и момите си отиваха.

По голяма част от посетителките в градината бяха на възраст шестнадесет , двадесет години, всички кандидатки за “тихо семейно щастие”.

Бюфетът в градината “Цар Симеон” бе на западния бряг на езерото. Над дебели колове, забити дълбоко в тинята, се издигаше дъсчена постройка.

На пързалката (на езерото) зиме бе много шумно. Пързаянето и изпълнението на “сложните” фигури ставаше под звуците на духовна музика.

Идея за пързалка и за летна къпалня бе дадена още в *1903 г.* Открита бе само зимна пързалка...Таксата за пързалката беше 50 ст. за голям, 30 ст. за дете. Скъпо се виждаше на пловдивчани, та започнаха все по-често да отправят протести до кметството...поради това бе направено намаление.

Бележка. За “скъпата” пързалка. В “София преди 50 години” Г.Каназирски дава представа за цените по това време: “един хляб, донесен от хлебаря в къщи , 20 ст., килограм месо , 60 ст., мешана скара в ресторант , 75 ст., една бира , 20 ст., една пържолка , 75 ст., баклава , 20 ст., в гостилница една гостба (по избор) - 25 ст.; на пазара една жива кокошка 80 ст., гъска , 2 лв., масло , 2 лв., сирене , 1.50, като продавача идва и до в къщи да го нареди в качето” , и пр.

Близо до езерото бе игрището на кегелбан.* Идваха да играят чуждите консули и неколцина българи, които бяха учили на Запад. Зад бюфета и от лявата му страна се простираха мочурливи празни места. Гъсти засаждения в градината още нямаше. Зеленееха тревни полета и по тях пръскаха багри китки трендафил, шибой или червенееха високите стръкове на пламъка. Голямото ѝ разкрасяване почна в 1910 г., когато за градинар бе назначен *Георги Николов*, който бе завършил в Чехия и разбираше от занаята си. Не можеше да не се възхити човек, когато го погледнеше , изкалени ботуши, разгърден, загоряло лице, не пускаше лопатата от ръцете си, все копаеше, разсаждаше. Николов говореше малко, работеше много. Мисълта му не се откъсваше от цветята. Какво да засади, какви съчетания да направи, какви групи храсти да създаде, кои разсади са за припек, кои - за сянка, какви геометрични фигури да изреже по тревните площи. Не измина година от назначаването му и градината придоби вида на малък, чудно красив свеж парк.

*Много популярна игра в началото на миналия век, подобна на днешния “боулинг”, но се играе на открито с дървени фигури и топка.

Бележка. Ето какъв е бил по това време “техническият ръководител” на “обекта”. Затова и градините са били в образцово състояние! Колко се мъчехме да убедим ръководството на фирма “Озеленяване” и общинските големци, че поне в големите софийски паркове трябва да се назначават такива “градинари”, а не сегашните чиновници, които даже не познават “обектите” си и рядко ги обикалят!

66. “Българските земи през погледа на чужди пътешественици.1828-1853 г.” , *Ив.Снегаров, 1997 г.*

Х.фон Молтке (1837 г.)

Стр. 100. Пристигайки в Търново заедно с (султан) *Махмуд III*, *Х.фон Молтке* бил възхитен от красотите на България. “Каква чудно хубава страна е тази България” , така започва той писмото си от 19.V.1837 г., написано в Търново , “Всичко е зелено. Стените на дълбоките долини са покрити с лика (повет?) и диви круши, просторни ливади обхващат ручеите, разкошни житни ниви покриват равнините и самите обширни необработени пространства в страната са украсени с богата растителност. Множеството уединено стоящи дървета придават на страната особен чар и хвърлят своите тъмни сенки върху светло зелени площи. Низината на Дунав напомня живо околността на Десау”.....”Аз не съм срещал никъде по-романтични места от този град (Търново). Представи си една тясна или ниска долина, в която Янтра е издълбала своето скалисто корито между отвесни пясъчно-каменни стени и като някоя змия тече в най-чудновати и най-капризни посоки. Едната стена на долината е цяла покрита с гора, а другата , с града. Посред долината се издига конусообразна планина, чиито отвесни скални стени я правят естествена крепост. Реката я обхваща като остров...не съм видял никога такава странна формация от скали”...”Нищо не е по-приятно от моето гръцко жилище тук. Аз обичам изобщо тези неправилни сгради. В средата се намира малък двор, градина с рози и овощни дървета, наоколо се редят стълби в разнообразни зигзаги, коридори и празни помещения, които са съвсем открити към двора (чардаци?)...Няма по-уютно място...от моята естрада: насреща се издига гористата стена на долината, от чиито сенки славеите изпращат наоколо своите песни, и покритите със сняг върхове на Балкана (!) се издигат високо над дърветата”.

Бележка: 1. Х.фон Молтке явно е известния пруски военачалник и военен теоретик Хелмут фон Молтке (1800-1891 г.), сподвижник на Бисмарк, който изглежда в младостта си е бил на турска служба или е “съветвал” турския султан, при походите му към Австроунгария. Очевидно Прусия още преди Кримската война (1854 г.), та чак до Балканската от 1912 г. е подкрепяла активно Турция срещу Русия и Австрия.

2. Явно по онова време, за “просветените” европейци България се населява от гърци - “ромей” - наследници на Римската империя. Виж по-преди и за богослужбните книги, видяни в Молдова, изписани с “гръцки” букви. Комай и досега е така, мъчно отличават българи от румънци, сърби и гърци. Само преди дни (края на 2002 г) авторитетния “Фанейшъл Таймс”, който често дава “обективни преценки” и съвети за финансовото и политическо състояние на България по пътя за присъединяването ѝ към Европейския съюз, е поместил статия за нападение на училище в Букурещ, “в което учи синът на премиера на България”!

Стр. 101. Градчето Казанлък било скрито в горичка “от гигантски орехови дървета”...Всичко в тази горичка било “чудно хубаво”, там живеели диви гълъби и славеи. За изобилието от вода в тази страна човек не може и представа да има... “Както в Ломбардия, всички градини и ниви се напояват от водния запас, който шуми в ровове и улеи. Цялата долина е една картина на най-благоденствено благосъстояние и най-богато плодородие, една истинска обетована земя”.

Бележка. Да де, ама съществуващите до 9.IX.44 г. орехови насаждения край Казанлък, а и в цялата Розова долина бяха изсечени от комунистите, за да се направят текезесарски блокове “без синори”, символ на социализма! И сега внасяме орехи от съседните страни!

Ами Буе (за 1836-1838 г.)

Стр. 122. Например София, разположена “чудесно” имала възможност да стане многохиляден и хубав град, понеже се намирала на равнина в “центъра на Турция”, на кръстопът на 7-8 пътища. Но вътрешността и на този град, резиденция на паша, а по-рано и на румелийския бейлербей, не отговаряла на външния ѝ привлекателен вид. “Очевидно, обяснява Ами Буе, тя [София] много страда”. Улиците ѝ били не само тесни, но и неправилни и с ужасен паваж, пълен с дупки и отломъци. Тротоарите били толкова развалени, че трябвало да се внимава при ходенето. Имало много площади, и то големи, но покрити “с грамадни купища смет, който датира, казва авторът, може би по-вече от един век”. Пазарът се състоял от тесни покрити и смрадливи улички. Старинният дворец на румели,валията, след като изгорял, не бил възстановен.

Бележка. Или Ами Буе греши, или авторът Ив.Снегаров грешно цитира. София престава да бъде център на румелийският вилает чак в 1864 г., когато се създава Туна вилает и за негов управител е назначен Митхад паша. Също така, в София не е имало “големи” площади, както личи от картата на града, съставена през 1879 г. Освен ако не са съществували при посещението на Ами Буе площади, останали от римска Сердика, които през следващите 40 години да са били застроени, което е малко вероятно.

Стр. 171. Траяновите врата, южно от Ихтиман, били разрушени в 1835 г. от Усреф [Хосреф] паша по искане на Ферик Ахмед паша, бивш турски посланик във Виена и Париж.[т.ІІ,367]

Бележка. Явно става дума за римската крепост при прохода Траянови врата, която дотогава е била действаща. Тя не е била напълно разрушена, защото Феликс Каниц, при пътуванията си в България през 1862-74 год. е оставил рисунки на части от нея, нещо като “камилите” в Хисаря. Виж по-долу и Бланки в 1841 г.

Стр. 178-179. Не се полагали грижи за развитието на горското стопанство. ”Горите (говори за цяла европейска Турция), съобщава авторът, не се стопанисват лесничейски. Не знаят да използват тези национални съкровища, нито да

извличат от буковите дървета дървената смола (от букови желъди се извлича дървено масло, но смола!?). Освен това всеки сече което дърво иска. Често се виждат овчари или пътници да унищожават най-хубавите дървета, като палят огън до техните стъбла. Случвало се е овчари да опожаряват цели гори, за да направят земята плодородна, наторена с пепел, и в продължение на няколко години да добиват ръж...На много места в Тесалия горите били изкоренявани; също около гр.Радомир и други места”. Козите допринасяли много за опустошението на горите. В славянските страни, гдето свинете изобилствуват, опустошението било още по-голямо.

Градинарството било доста развито, само че “бахчите” не се разполагали симетрично. “Градинарството , съобщава Ами Буе , изобщо е изкуство много по-добре познато на българите и гърците, отколкото на сърбите...Те (българи и гърци) са майстори в напояването чрез малки канали”. Зеленчуковите градини се отглеждат много при Лесковец [на р.Морава], Куманово, Крива паланка, Никопол, Родосто, Димотика, Белград при Босфора (по това време всички тези места са били населени с българи и са се считали за България!).

Авторът отбелязва че цветята в цветните градини били размесени, а не наредени в лехи. Изключение правели градините на турските големци и богатите частни лица (очевидно от “раята”). Главни цветя били роза, босилек, карамфил, лале, лилия, мента, зимна ружа. Жасмин имало само при Босфора и в някои градини на богати хора. Някои твърде високопоставени “господари” притежавали градини с фонтани.

Понеже в Турция нямало други обществени места за разходка освен тези, които природата е създала и за които тя се грижела, не се срещали иноземни дървета, аклиматизирани в Европа. В Турция никъде не се виждал кестенът. Акацията била почти непозната...

Плантиции (явно “насаждения”), направени от човешки ръце за наслада или полза, А.Буе видял само при Одрин и Призрен , красиви платани [явори] (сравни с “платаните” по Витоша на Евлия Челеби!) и тополи се издигали при кафенетата и правели хубава сянка.

***Бележка.** Не е упоменато от къде авторът черпи тези сведения , от оригинала на Ами Буе или някой превод. Общо взето преразказва текста, тук-там с цитати. Има много неточности в превода. Освен това претендира, че става дума за “българските” земи, а тука цитира сведенията на Ами Буе за цяла Европейска Турция, без да отдели това, което се отнася само за българските земи. Затова трябва да се отнесем много внимателно към тези сведения и да се потърси оригинал или съвременен превод.*

Ж.А.Бланки (за 1841 г.)

Стр. 264. Влизайки в Софийското поле (от Ниш), пътникът се уморявал от неговата големина и еднообразие. Той трябвало да пътува повече от седем часа през една необработена долина..Доста отдалеч се виждали минаретата на София, после се появявали къщите с червени покриви, заобиколени от градини. Къщите били построени от дърво. Почти по всички улици имало зелени лози или изсъхнали вейки (дървени сенници!?), които предпазвали от слънчевата горещина..По благоустройство не стоял по-горе от другите турски градове. Вътре той бил нечист и вонящ, въпреки **фонтаните и вековните дървета.**

Стр. 265. Бланки намерил прочутата *Траянова врата* почти съборена до земята и покрита с купчини развалини. Тази древна останка на римското могъщество съществувала допреди шест години (1831 г.), но била разрушена поради фанатизма на един паша, който мислел, че Траяновата врата е построена от християни. Тя би трябвало да се запази като триумфална арка в същата големина и форма, както портата на *Св.Мартин* в Париж. (Да се потърси снимка на Port St. Martin).

Бележка. За годинатана разрушаване на крепостта виж по-горе и писаното от Ами Буе. Интересно е, дали при строителството на магистрала “Тракия” преди десетина години и прокопаването на тунела

“Траянови врата”, някой се е сетил да потърси останки от тази крепост!

Стр. 267. Местоположението на Пловдив му придавало твърде живописен характер, а бреговете на р. Марица, покрити с плачущи върби и кипариси (вероятно пирамидални тополи!) увеличавали неговата хубост повече, отколкото цялата особеност на терена, с който бил заобиколен. През тези толкова елегантни дървета се забелязвали високите боядисани в жълт цвят стени на двореца на пашата и красиви къщи, пръснати по десния бряг на р. Марица, по който градът се издигал амфитеатрално със своите червени покриви и бели минарета. Но вътре градът ги разочаровал, както навсякъде в Турция. Улиците били покрити с амонячна лава, зловонна нечистота. “Хората се движеха от къща в къща по тесния край на малките камъни [като стълбове], насложени вместо тротоари”.

В. Григорович (1844 г.)

Стр. 316. Софийският митрополит Милети живеел в “чист, красив, дори разкошен конак [дворец], без да се смущава, че близо до жилището му се намирала “почерняла, обезобразена, с белези на явно пренебрежение катедрала.”

Спириен Робер (1844 г.)

Стр. 365. “Огромни пространства (по пътя от Цариград до София) от най-богата плодородна земя” служели единствено за пасища. Обаче София, “в противовес на обикновения ред в турските градове”, е предоставила 5 или 6 левги [20 или 24 км.] от околността си за отглеждане на пшеница и други хранителни продукти. Изключение правело само едно пространство от една левга [4 км.] около тоя град, което било “истинска пустиня”, нямало нито едно дърво, нито един плет, за да намалят “тъгата на тази гола равнина”. “Сред тази величествена уединеност, която обкръжава всеки турски лагер”, се появявали “внезапно като чрез вълшебство многобройните куполи и минарета на града” От мястото, откъдето за пръв път се открива София, пътникът трябвало да измине още еди час път, за да пристигне в града. В това разстояние той не забелязал друго, “освен редица гробища и погребални колони с чалми вместо капители...” Преди последната чума (в 1837 г.) София брояла 50 000 жители, без да се смята гарнизонът”. (Сравни със сведенията на Леге). В града се влизало “през ниска и порутена дървена врата и през турски мост на р. Искър. (Мостът е на Перловската река!. Този над Искър е чак във Враждебна, там няма врата!). “Ако българските царе държали своя дворец в Търново, то нацията е държала своя дворец в София, величествените развалини свидетелствуват за това.” Старият склад за стоки (Безистена) които българските кевани пренасяли от Азия и Европа, разкрива величествени останки “като ония на римски амфитеатър. Това е един просторен четириъгълник, обкръжен от три великолепно реда сводести галерии, поставени една над друга. Най-горният свод е отчасти порутен, но другите, от големи гранитни камъни, са цели. В този хубав храм на древната ориенталска търговия се опират дървените стени на чаршията...”

Стр. 366. “Макар да са построени от глина, къщите на българите в София показват известно благосъстояние. Те не се допират една до друга, всяка една къща се издига отделно и е заобиколена от градина... Откакто този град не е вече резиденция на бейлербега [княз на князете] или генерал-губернатор, неговите укрепления се рушат, неговите огради, разядени от червеи, падат и неговите ровове малко по малко се запълват...”

Катедралата била крипта, наполовина заровена в дъното на градината... Близо до катедралата се издига “селският палат” на архиепископа [митрополията]. Той прилича на “скромно жилище на кюре.”

Бележки: 1. Авторът, в 1844 г., както и Ами Буе (стр. 122) в 1836 г. казват, че през тези години София вече не е център на вилаета. Коя година тогава престава да

бъде, къде се премества? Монеджикова (стр.84) пише, че “В началото на XIX в. София загубва значението си на столица на румелийския бейлербей. Новият паша, Али паша Янински, пренесъл седалището си в Битоля”, но точната година не се споменава. Значи ли това, че Али Тепелен от Янина е бил бейлербей и в София? Това е малко вероятно, но трябва да се провери. “Туна вилает”, със седалище Русе, който замества Румелийския вилает се създава чак в 1864 г.

Отбелязаното, че откакто София престава да бъде резиденция на бейлербега “неговите укрепления се рушат” говори, че до средата на XIX в. римските строежи, може би даже не само укрепленията, все още са съществували, макар и полуразрушени. От това може да се заключи, че част от римския град е просъществувал дори до Освобождението и е бил унищожен при градоустройствените мероприятия на Д.Петков. Виж и други пътешественици, които пишат, че София се намира **край** останките на римска Сердика.

2. Авторът говори за катедрала-крипта, “наполовина заровена в градината”, а В.Григорович (стр.316), за “почерняла, обезобразена, с белези на явно пренебрежение катедрала”. Явно става дума за “Св.Крал, разположена всред двор, ограден със стена. Старата катедралата черква “Св.Марина” (между “Св.Крал” и “Св.Петка”), станала митрополитска вероятно през XVI в.и в която се пазели мощите на Св. Стефан Урош II Милутин (Св.Крал), според Иречек и Иширков е срината от земетръс през 1585 г.

3. Авторът отбелязва митрополията като “селски палат”, който прилича на “скромно жилище на кюре”, а Григорович я описва през същата година като “чист, красив, дори разкошен конак”. На кого да се вярва? Впрочем и в други описания на София се говори за “разкошния” палат на митрополита.

Стр. 366. Близо до тази джамия авторът видял “импозантни развалини” може би от български палат, който завоевателите си присвоили и превърнали в кервансарай... На неговия “гигантски портал” още се виждали изображения на “кълба, рози, звезди, клонове с техните плодове и еди гербов щит, образуван от три съединени ябълки”.

Бележка. Виж по-горе бележа 2 към стр.366 за римските развалини. Дали е български или римски “палат”? За коя джамия става дума? Големи керван сараи е имало при “Сияуш джамия” (“Св.София”), при Мехмедпашовата джамия (“Св.седмочисленици”), а при “Баня баши джамия” е бил “Буюк хан”, грандиозен според описанията. Според легендите, при Св.София” е бил дворецът на императорската дъщеря, дала името си на черквата, имало е на същото място и манастир “Св.Илия”. “Буюк хан” пък е в центъра на римска Сердика. Изглежда до1844 г. още са стояли останки от римско, византийско или българско време? И каква варващина наистина е срутването набързо на тези развалини от Дим.Петков, без да бъдат документирани!

67. “Затрупана София” , Кирил Христов, 1966 г.

Стр. 105. Споменът е за 1901 г.

...Министерството на вътрешните работи, което тогава се помещаваше в първия български “дворец” (Паренсовата къща), една едноетажна сграда на ул.”б септември”, точно на онова място, гдето сега се издига надутото най-дивият от всички големи Софийски строежи , особено като се гледа откъм “Св.Седмочисленици”. (Писано 1943 г.). Отиваме в стария парк на двореца, сядаме на дебела сянка и говорим. ...и когато се връщаме бяхме на кръстопътя на улиците “Аспарух” и “Раковски”, предложих да отидем на чаша бира в една знаменита, непозната нему (на Пенчо Славейков) пивница, съвсем наблизко там. На улица “Патриарх Евтимий”, точно срещу сръбската легация [дворецът на Михалаки Георгиев, изхвъркнал по много любознателен начин от неговите ръце и отишъл в сръбски] имаше едно заведение със странното наименование “Градина прославена

и за веселие на Иванчо М.Гърчев”. Околовръст бай Иванчо бе градил, влязъл в ролята на архитект, каквото му текне: навеси за маси, затворени дъсчени постройки за по-лошо време; наляво в дъното обширна беседка, до нея кегелбан. В средата на градината шадраван, до него една голяма кръгла маса, обкована с цинкова тенекия, изоколо на това интимно кътче , дървета и шубрачки. ...Макар да бе късно [към 12 ч.], още десетина маси бяха заети, навярно от махленци.

***Бележка.** Сръбската легация е била на североизточния ъгъл на “Патриарх Евтимий” и “Раковски”, гдето сега е бялата култова кооперация, доскоро с хлебарница в партера. “Прославената” градина вероятно е била на северозападния ъгъл , срещу I градска болница, тъй като на югоизток е било полето с “хендеко.” (Виж спомените на Багряна за първата им къща в София).*

...Пенчо каза: Тук ли намери да ме доведеш? ...Знам ги от дете тия сърбачи. (сърби?). Жена му на Иванчо беше слугиня у нас. Е, няма нищо от това. Виж колко хубаво си плиска шадраванчето.

68. ”60 години живяна история” К.Кацаров, 1996 г.

Стр. 15. В началото на сегашното столетие София беше вече претенциозен столичен градец с площади и уредени градини...с около 80 000 ж.

За благоустройственото оформяване на столицата, миналото столетие бе оставило на новото едно добро наследство. София бе попаднала тогава на един разумен и енергичен кмет [Д.Петков]. С твърда ръка и не без съпротива и инциденти този кмет бе провел събарянето на старите части на града и бе направил нови улици, булеварди, площади, градини. София бе снабдена вече с “градска градина”, с “пепиниера” с изкуствено езеро и парк зад нея , сега “Парка на Свободата” с околовръстен залесителен пояс и мостове “Лъвов” и “Орлов”, с борова гора над Княжево.

Стр. 17.

Покрай редовния “петък пазар” на ул.”Позитано” и ул.”Цар Самуил”, а по-късно на бул.”Скобелев” [Г.Кирков] (сега Ст.Стамболов) над ул. “Цар Симеон”, в София имаше два пъти годишно, на Димитровден и на Гергьовден, “пазар на слугини” на пасаж “Св.Никола” и пл.”Трапезица”.

***Бележка.** Пасаж “Св.Никола” беше между тогавашните ул.”Търговска” и “Дондуков”, на западната част от мястото на днешния ЦУМ. Площад “Трапезица” бе между ул. “Мария Луиза”, “Ломска” (сега “Вашингтон”), “Нишка”(сега “Тодор Александров”) и “Трапезица” (покрай бившия магазин “Явор”), т.е на мястото на метростанцията и статуята на София.*

Стр. 18. На ул.Павеле, между Позитано и бул.Княгиня Клементина (Стамболийски), се намираше “пазарят за цървули”. Тук, в стари постройки , ханове от преди Освобождението, разделени на десетина малки дюкянчета по 2-3 кв.м. се въртеше най-оживената търговия на цървули. В махала “**Буката**”, в бащината си къща на ул. Парчевич, аз прекарах “отделенията” , т.е. първите четири години на образованието , изкарах в основното училище “Буката”, което бе взело наименованието си от квартала ни.

Стр. 21.както и “гала вечерите”, които се даваха от нашите видни семейства, вече с претенции за светски елит, които благодарение на общественото си и материално положение имаха представителни къщи с добре обзаведени салони; това бяха по онова време домовете на Иван Евстатиев Гешов, Рачо Петров, Стоян Данев, Теодор Теодоров, Димитър Яблански, Петрови-Чомакови и др.

***Бележка.** Къщата на Ив.Гешов е била на бул.Цар Освободител, частично пострадала при бомбардировките. Салоните ѝ са се използвали и за царски приеми В запазения първи етаж бе настанен Музея на революционното движение.*

Сега на това място се строи модерен бизнесцентър. Къщата на ген.Рачо Петров е била на ул.Шипка, разрушена от бомбардировките. Сега на нейното място е руския културен център. Запазени до днес са къщите на: д-р Стоян Данев - на североизточния ъгъл на "Врабча" и "Париж", сега детска градина, на Теодор Теодоров, на югоизточния ъгъл на "Славянска" и "Добруджа", ресторант "Крим", т.н. "Руски клуб", на Д. Яблански, бившето Китайско посолство на пл.Народно събрание.

Стр. 91. На времето Министерството на финансите се помещаваше в една старо двуетажно здание, находящо се на мястото на днешния хотел "България". Долният етаж, партерен, бе зает от търговски магазини, а по-късно от бирария "Алказар", а само горният единствен етаж беше предназначен, и достатъчен на времето, за висшата администрация на финансите на младото царство.

Стр. 157. (1913 г.)

В градското казино се лее пак пилзенско пиво и софиянци отново се забавляват под звуците на струнния оркестър на Лейбгвардейския конен на Н.В.полк, дирижиран от капел-майстора **Мацак**.

Стр.468-473. Историята по построяването на паметника на Незнайния войн.

Стр. 584. Точно в годините 1939-41 бе завършена и предадена за ползуване софийската съдебна палата. Тази сграда е разположена на 8238 кв.м. и по застроена площ беше на времето най-голямата постройка в България. Тя съдържаше 480 помещения...(до стр.589, историята на "Фонда за съдебна палата").

Стр. 586. А на времето (град)"Свищов" в българския бит значеше много нещо. То значеше висок стил на живота, външен блясък, изискани маниери, стремеж към "голямото", към "грандиозното", към звездите. Свищовският търговец от миналото манипулираше, в говора си поне, когато ставаше дума за покупка и продажба, само с "вагони" и "тренове". Стоката му беше винаги доставяна "направо" от Хамбург, Марсилия, даже и тогава, когато не можеше да отиде до София, а правеше дребните си доставки от ангросистите в Горна Оряховица или Габрово. Всеки изтъкнат свищовски гражданин от началото на столетието пътуваше според "сезона" в чужбина. Той летуваше в *Карлсбад* (дн.Карлови вари в Чехия), а през зимата ходеше във Виена, където пък беше така у дома си, че източната гара на австрийската столица наричаше "нашата", т.е. "свищовската" гара.

Дали това бяха блянове или действителност, неznam.

Бележка. Свищов и Русе по турско време и в началото на 19 в., до построяването на ж.п линията София-Белград, са били изходната точка за пътуване към Западна Европа, чрез австрийското корабоплаване по Дунава. Затова "свищовлии" и "русчуклии" са се чувствали европейци.

Домовете им са били обзаведени с "европейски" мебели, носили са "европейски" дрехи, водили са "европейски" начин на живот, употребявали са много "европейски" думи в ежедневието. Русенки от по-старото поколение доскоро казваха, че отиват до магазина за "бутер", а не за масло. Княз Фердинанд често е ходил със свитата си на гости в свищовската къщата на Станчови, водил е там и княгиня Клементина. От Свищов са първият голям дипломат на България, д-р Вълкович, Алеко Константинов, жената на ген.Рачо Петров - дворцовата дама Султана Рачо Петрова и др. Чак до 9.IX.44 г. за свищовлийки се смяташе, че са най-изисканите домакини в страната, че готвят най-хубаво.Разправяше се, че ако някое семейство обеднявали и не можело да си позволи да отиде "на курорт", се запасявало с храна, спускало плътно завесите на прозорците и оставало затворено в къщи няколко седмици, за да мислят съседите, че е заминало за чужбина. Виж и Г.Каназирски - "София преди 50 години"(стр.53), за магазин "Свищов" на Цуцумано в София.

69. “Семейна сага” - В.Мутафчиева, 2000

Стр. 250. По онова време (1933 г.) Университетът се състоеше само от централната сграда, в проект бяха двете му крила. Тъй че от бащиния ми кабинет се виждаше богато озеленената южна част на София чак до Лозенец , там свършваше градът.

А отвъд него , селата в подножието на Витоша, както и планината от долу до върховете ѝ. Смог нямаше, панорамата бе винаги кристално видима , многоцветно променлива според сезона. Величествените тополи покрай булеварда “Цар Фердинанд” (“В.Левски”), художествено съчетаните стари дървета в “Детската Градина”...

По “Царя” с нейните четири реда кестени навярно преминаваха трийсет коли дневно, ала тихо дрънчеше миниатюрно трамвайче с излъскани месингови детайли и тапицирани в плюш седалки , лукс, а не превозно средство. Озелененият, приветлив двор на Университета бе затворен с висока железнокована ограда, чиято врата вечер се заключваше. Отвън в триколюрно разбойдисана будка стоеше стражар..Катедрален покой владееше в университета, там се говореше шепнешком. Защото професори и асистенти работеха! Имаше респект към техния висш труд!

Стр. 268. Преместихме се през есента на 1937 в партерния етаж на смешно претенциозна по външен вид къща с адрес “Николай Николаевич” № 1 (“Цариградско шосе”), читава до днес. Строил я бил през краткото си, злоещо министерствуване **генерал Иван Вълков**, военен министър в правителството на **Ал.Цанков**..Из Цариградското шосе се вестяваха до пет автомобила дневно, затуй пък начесто трещяха шопски каруци. Между паветата му никнеше нежна тревица, засенчвана от двете редици стари дървета.

70 “Лъвът и лисицата” - Д. Дафчева, Св.Овчаров, т.І, 1994 г.

Стр. 72. Писмо на кн. Клементина до кралица Виктория, 4.IX.1887 г.

(НБКМ-БИА,ф.13, а в 52, л.43).

...Фердинанд не се е настанил в къщата на някой “друг”. Той живее в София, в княжеския дворец, който е собственост на народа и е откупен от българското правителство от принц Александър, за да се улесни плащането на няколко задължения.

Бележка. *В списъка на откупените от държавата имоти на княз Александър при напускането му от България (виж по-преди С.Радев , “Строители на съвременна България”), дворецът не фигурира. Конакът, преустроен за дворец, е бил “отчужден” от държавата, след напускане на турците. Явно княгиня Клементина не е добре запозната с въпроса.----*

71. “Дипломат и градинар”

Мемоари на Иван. Д. Станчов, 2000

Стр. 64.(за 1925 г.)

Той (цар Борис) ни канеше на вечеря във Врана, двореца му на четири километра от София...Пристигнахме още по светло и царят и сестра му, княгиня *Евдокия*, ни посрещнаха и разведоха из градините, които не бях виждал от посещението ни в 1915 г.

Градините изобилствуваха с ботанически съкровища: дори в най-трудните им часове природолюбителската страст не изоставяше нито *Фердинанд*, нито *Борис*. Най-силно ни порази сияйната красота на хибридните перуники. Освен това ни

очарова разцъфналата парникова *Victoria Regia*, огромна бразилска водна лилия.

Стр. 140. (за 1940 г.)

На следващия ден отидохме в *Балчик*. Спомнях си как в детството ми, преди Балканската война, тук ходехме на лов за яребици с баща ми и братовчед ми *Ксавие Таше дьо Комб*, който по онова време беше секретар на цар *Фердинанд*, Балчик си беше останал прелестното кътче от детството ми, но сега вече не толкова запуснат. Румънската кралица *Мария* се беше влюбила в града и бе превърнала старата мелница, край която спирахме да похапнем, в малък рай. Направила беше кът за отмора, сред една от най-прелестните градини, които въображението може да си представи. Имах чувството, че съзирам гори от рози и километри от цинии. Майка ми и сестра ми...бяха зашеметени и очаровани от красотата, създадена от надарената кралица. Местното население обаче далеч не беше толкова възхитено. Водата, ползувана от градчето, сега беше отнета за кралската градина.

Бележка. По Берлинския договор от 1878 г. Южна Добруджа е в границите на новоосвободеното Княжество България. С Букурещкия и Лондонския договори от 1913 г. обаче, Русия дава на Румъния Южна Добруджа с Тутракан, Силистра, Добрич, Балчик и др. като компенсация за вероломното ѝ нападение над България в края на II Балканска (Междусъюзническата) война. Едва с Крайовската спогодба от 1940 г. Германия налага връщането ѝ на България. Дворецът е построен по време на румънското владичество на Балчик.

Стр. 259. Възхитихме се (във *Фредерик*, САЩ - на 30 км. от Вашингтон, 1947 г.) на двете разкошни дървета, които тя нарече тополи-палета и чието внушително латинско название *Lyriodendron tulipiferum* ми беше известно, защото преди години цар *Борис* ми бе показал в Софийската ботаническа градина един много ценен екземпляр. Тук обаче дърветата бяха високи близо тридесет метра, докато софийското нямаше повече от шест.

Бележка. Този екземпляр ,също висок 20 - 30 м., се намираше в старата ботаническа градина, сега в рамките на парка около паметника на съветската армия, близо да изкуствените руини към бул.В.Левски. Не съм проверявал дали сега, при липсата на каквито и да е грижи за растителността и масовото ѝ загиване все още съществува.

Стр. 373. (Спомен на *Марион Станчева*, 1.6.1925 г.).

Царят веднага ни разведе из градините си (Врана) направени по подобие на английските, където цветните бордюри цъфтяха с пълна сила и море от разцъфтяли перуники пламтеше в лъчите на залеза. Цар *Борис* е почитан в света на ботаниците, както и на етимолозите. Той разпалено ни показа парниците си като отдели специално внимание на величествената *Victoria Regia* и на други, по-скромни, но също ценни видове. След това седнахме на вечеря в малка, старомодна столова в по-старата част на къщата. На минаване зърнахме голямата столова, облицована [мисля, че в 1901 г.] в бледа финландска бреза.

Стр.376. (1924 г.)

Царският дом в Кричим беше много удобен. Трите царски резиденции, които познавах [Врана, Евксиноград и Кричим], притежават най-добрите характеристики на солидните удобства на епохата на крал *Едуард*. (Едуард VII -1901-1910). Но макар и царицата (*Йоанна*) да бе успяла да направи някои подобрения, никоя от резиденциите не се отличаваше с особен вкус или красота. Градините обаче бяха великолепно, а в Кричим бяха невероятно красиви, тъй като бяха залесени, оставени да растат на воля и населени с най-разнообразни непознати и красиви птици, включително едни елегантни сиви създания , вид малък щраус от Централна Америка (Щраус нанду).

72. Вестник “Про & Анти”, бр.8 (584), 20-26 февруари 2003 г.

“Цветко Радков не е псевдоним” - Цанко Живков

Стр. 10. ...Той е роден (Цветко Радков) в китното градче Трън и като много от своите земляци овладява дюлгерския занаят. По време на емигрантството в София на видния сръбски общественик и държавник Никола Пашич (българин по произход) Цветко Радков се сближава с него и двамата се отдават на строително предприемачество (Пашич бил инженер по професия). *Градската градина в София* била направена от тях. Те спечелили и търга за построяване сградата на Софийската община на мястото на днешната Народна банка и дори почнали строежа, но цар Фердинанд го спрял, за да не бъде засенчен двореца му.(!?).

През 1889 г.Никола Пашич избягал в Букурещ. Като негов приближен бил подгонен и Цветко Радков, който емигрирал в Сърбия, а оттам в Русия. В Петербург се сближил с видните български държавници политически емигранти Драган Цанков, С.Бобчев, Михаил Маджаров, Тодор Тодоров и става горещ русофил. След падането на Стамболов се завръща в страната...

Бележка. За предприемачеството на Пашич за сградата на Обшната виж и А.Монеджикова - “София през вековете”, стр. 224. Строителството ѝ е започнало през 1884 г., следователно Градската градина са строили преди тази дата (кога?). Да се добави в материалите за градската градина.

73. Иван Вазов, Избрани съчинения. т.1., 1942 г. Стр. 350, бел. към стихотворението “Паметниците на България” (в стихосбирката “Поля и гори”, I издание 1884 г.)

Отсъствието в отечеството ни на какви , годе забележителни древни постройки, свързани с историческото ни минало, е нещо поразително. Ни крепост, ни замък, ни паметник някакъв, ни ваятелна работа, които на наумяват за българската старина. Почти всички развалини, имащи каква - годе важност, по строй и по стил, са останки от римското или византийското владичество. Зодческото (архитектурното) изкуство, което е цъфтяло, както в Византия, така и в западна Европа, която е напъстрило с грамадни и величествени сгради, не е идело ни отръка, ни по сърце на нашите деди и едничката полуоцеляла важна старина от времето на Асеновците, Съборната черква Св. Великомъченик Димитрий, в Търново, е една малка и груба направа, която дава съвсем тъжно понятие за напредъка на архитектурата у нас в старо време. Същото нещо си с черквата в Бояна, в полите на Витоша. Българските манастири , защото само манастири са градили царете ни , са здания с византийски стил, но без всякаква импозантност и притезание на красивост. Въобще, петвековното независимо политическо съществуване на България не е оставило за себе си никакви веществени и внушителни следи, които да наумяват на потомството изгубеното величие и свобода, както стана с Елада, посеяна с развалини на древната слава. Тук пътно забелязваме, че е смешно да бедим турците за това отсъствие на стародавни паметници у нас.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. **Иширков, проф. д-р. Атанас, “София през XVII в.”, 1912 г.**
 - а) Voyage de Levant fait par le commandement du roy en l’annee 1621
 - б) Из рапорта на Петър Богдана Бакшич до римската конгрегация върху България, 1640 год.
 - в) Rumeli und Bosna geographich beschrieben von Mustafa Ben Abdulla Hadschi, 1629-1658
 - г) Nouvelles relations du Levant par P.A.Poullet, 1665
2. **“Арменски пътеписи за Балканите” XVII-XIX в.”, 1984 г.**
История на Ованес Товмаджиян, 1750 г.
 - а) География, “I Еялет Софеа”1, Хугас Инджеджиян, Степанос Агону, 1789-1880 г.
 - б) “Еялет Озу”- Рахве (или Рахва),Зиндоф, Лофче.
3. **“София през вековете” т.1, БАН,1989 г.**
 - а) Статия “Формиране на градоустройствените традиции на Сердика”, Магдалена Станчева.
 - б)Статия “Архитектура и строителство през Възраждането”, Геарги Кожухаров.
 - в) Статия “Освобождението на София от османско господство, Цонко Генов
4. **“История на България от Блазиус Клайнер”,съставена 1716 г.**
5. **“Сердика, Средец, София” т.3, 1997 г.**
 - а) “Докладите на френското консулство в София (август 1877 , декември 1878) , извори за историята на София”, Николина Нейкова.
 - б) “Гражданска администрация”
 - б. “Годишник на Съюза на българските инженери и архитекти”, год.VIII,1941 г.”
7. **Мутафчиева Вера, колектив,“Румелийски делници и празници”. Документи от османските архиви, пътеписи,дипл.доклади и др.**
8. **Списание “Сердика”, бр.9,10, XI-XII,1944 г.**
 - а) “Из летописа на гр. София”
 - б) “Октомврийска сесия на Столичния общински съвет, 26.XI.41
9. **Списание “Сердика”, бр. IX-XII,1946 г.**
 - а) Летописи, 1879 г.
 - б) Из столичната община
 - в) Хроника
10. **Списание “Сердика”, бр.3-4,III-IV.1946 г.**
 - а) “София някога и сега”, Георги Белчев, (около 1900 г.)
 - б) Из столичната община
 - в) Хроника
11. **Костенцева, Райна. “Моят роден град София. 1979 г.**

12. Тенев, Драган. “Тристахилядна София и аз между двете войни”,1992 г.
13. Николов, Венцислав.”Сто испанци за българското минало”, 1984 г.
 - а) Из книгата “”Турция, театър на сегашната война” от Фермин Кабалеро, Мадрид, 1828 г.
 - б) Из “България и Румъния , пътни бележки” от полковник от инженерните войски Хоанин де ла Ляве-Гарсия, 1909 г.
14. Бръзицов, Христо. “София разказва”, 1979 г.
15. Казасов, Димо. “Искри от бурни години”,1987 г.
16. Нейков, Петър. “Спомени”, 1990 г.
17. Констанд, Стивън. Фердинанд лисицата”, 1992 г.
18. Бурбулон, граф Робер дьо. “Български дневници”,1995 г.
19. Мънро, Уил С.. “България и нейните хора”, 1992 г.
20. Спомени на Екатерина Каравелова”, 1984 г.
21. Тахов, Георги. “От Средец до София”,1988 г.
22. Мирчев, Петър. “Книга за София”, 1979 г.
23. Станчова, Анна. “Дворцови и дипломатически спомени”, 1991 г.
24. “Моите спомени” ,Султана Рачо Петрова - 1991 г.
25. “Княгиня Мария Луиза” , Ф.П.Мутафова, 1994 г.
26. Мадол, Ханс Рогер. “Фердинанд, цар на българите. Мечтата за Византия”,1992 г.
27. Димитров, Пашанко. “Борис III цар на България”,1990 г.
28. Царица Йоанна. “Спомени”,1991 г.
29. “Тайните на дворецовия живот. Дневник на Любомир Лулчев”,1992 г.
30. Биман, А.Х.. “Стамболов. Биография”,1990 г.
31. ”Стефан Стамболов и неговото време”. Непубликувани спомени,1993 г.
 - а) Спомени на Иван Андонов Савов
 - б) Писмо до Ст.Стамболов от Шателен
 - в) Спомени на Ек.Каравелова
32. Леверсон, Алберт. “Щрихи към портрета на цар Борис III, книга 1, 1992 г.
33. Леверсон, Алберт. “Щрихи към портрета на цар Борис III4, книга 2, 1992 г.
34. Божинов, Александър. “Минали дни”,1956 г.
35. Димитрова, Блага, Йордан Василев. “Младостта на Багряна”, 1993 г.
36. “Корона от тръни” , Стефан Груев, 1991 г.
37. Теодоров-Балан, Александър. “Книга за мене си”, 1988 г.
38. Стаматов, Г.П..Съчинения, т.І, 1961. “До свети Крал”.
39. Нейков, Петър. “Завчера и вчера”, 1959 г.
40. Константинов, Константин, “Път през годините”, I ч., 1959 г.
41. Константинов, Константин. “Път през годините”, II ч.,1962 г.
42. “Пенчо Славейков, П.К.Яворов, П.Ю.Тодоров в спомените на съвременниците си”, под редакцията на Борис Делчев, 1963 г.

43. Радев, Симеон. “Строители на съвременна България”, т.І, 1973 г.
44. Радев, Симеон. “Строители на съвременна България”, т. ІІ
45. Бръзицов, Христо. “При големи хора по халат и чехли”,1976 г.
- 46.”Ловеч и Ловчанско”,т.ІV, 1932 г. Статия от Ив. К.Урумов. “Спомени за д-р Димитър К.Вачов”.
47. Домарадски, Мечслав. “Келтите на Балканския полуостров” Избрани извори,1985 г.
48. “Цар Борис ІІІ - живот и дело в дати и документи” - Хр. Дерменджиев, 1990 г.
49. Немиров, Емил. “Добри Немиров. Спомени от един свидетел на неговия живот”, 1986 г.
50. Христов, Кирил. “Затрупана София”, 1996 г.
51. Маджаров, Михаил. “Последните години от живота на Константин Стоилов”, 1993 г.
52. Възвъзова, Кирила, Лидия Драгулова. “София през Възраждането”,1988 г.
53. Панчовски, Димитър. “Последните дни на Васил Левски”, 1990 г.
54. Хайтов, Николай. “Последните мигове и гробът на Васил Левски”, 1985 г.
55. Шишманов, Иван проф.”Иван ВАзов. Спомени и документи”, 1930 г.
56. Каназирски Георги , Дерижан. “София преди 50 години”, 1947 г.
57. Вестник “Зора”, бр.7321/19.ХІ.1943 г.
58. Нейкова, Николина и др. “, Леандър Льо Ге- Дипломатически доклади от София 1875-1877”, 1977 г.
59. А. Монеджикова „София през вековете”, 1946г.
60. Бошкович, Руджер. “Дневник на едно пътуване”, 1772, Lausanne , Erasset, 1975 г.
61. “Екзарх Йосиф в спомени на съвременници”, 1995 г.
 - а) Хр.Темелков, “Екзарх Йосиф І...
 - б) Архимандрит Максим Шивачев
 - в) Петър Черняев
62. Пешев, Петър. “Историческите събития и деятели от навечерието на Освобождението до днес”, 1993 г.
63. Стоянович, Петър. “От Дунав до Нева”, 1999 г.
64. Дренкова, Фани. “Като антична трагедия”, 1984 г.
65. Алваджиев, Никола. “Пловдивска хроника”,1984 г.
66. Снегаров, Иван. “Българските земи през погледа на чужди пътешественици, 1828-1853”,1997 г.
 - а) Ами Буе (1836-1844
 - б) Ж.А Бланки (1841)
 - в) Виктор Григорович (1838)
 - г) Спириен Робер (1844)
67. Кирил Христов, „Затрупана София”, 1966г.
68. Кацаров, Константин. “60 години живяна история”,199? г

69. Мутафчиева, Вера. “Семейна сага”, 2000 г.
70. Дафчева, Д., Св. Овчаров. “Лъвът и лисицата”, т.1, 1994 г.
71. Станчов, Димитър. “Дипломат и градинар. Мемоари”, 2000 г.
72. Вестник “Про & Анти”, бр.8 (584), 20-26 февруари 2003 г. “Цветко Радков не е псевдоним”, Цанко Живков
73. Иван Вазов, Избрани съчинения. т.1., 1942 г.

ПРЕПРАТКИ КЪМ ИНТЕРНЕТ САЙТОВЕ

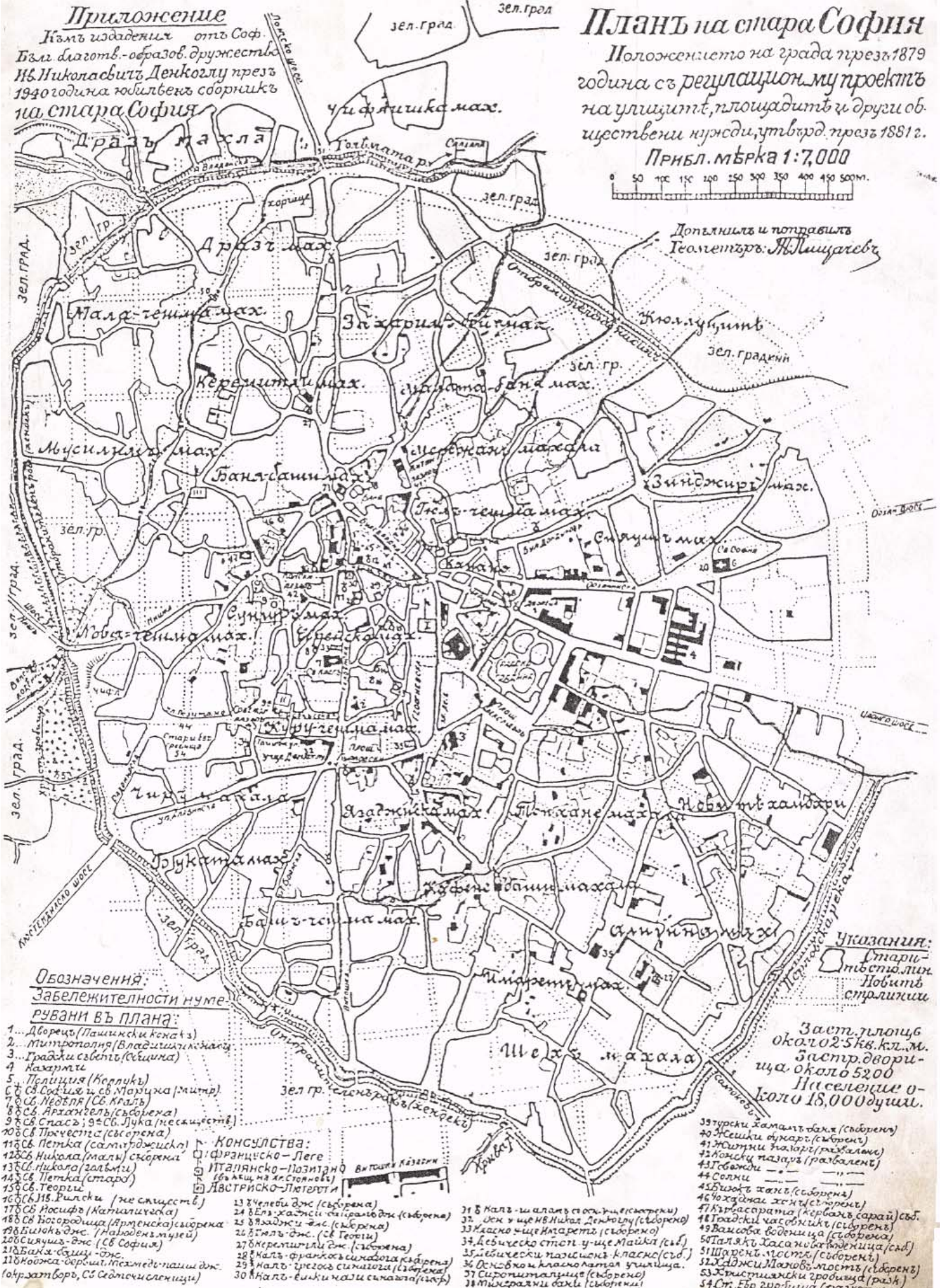
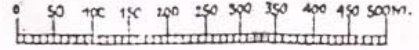
1. Стара София - <http://stara-sofia.com/>
2. София през 1912 г. - <http://www.pbase.com/ngruev/sofia1912>
3. Карти на София от 1878 г. до 1972 г. - <http://www.pbase.com/ngruev/mapsofsofia>

План на София 1878 г.

Планъ на старата София

Положението на града презъ 1879 година съ регулацион. му проектъ на улицитѣ, площадитѣ и други обществени нужди, утвърд. презъ 1881 г.

Прибл. мѣрка 1:7,000

Приложение
Къмъ издадения отъ Соф. Бъл. благотв.-образов. дружество Ив. Николасвицъ Денкоглу презъ 1940 година юбилейнъ сборникъ на старата София

Допълнителни и поправки
Геометръв. М. Лицаевъ

Обозначения:
Забележителности нумерувани въ плана:

- 1... Дворецъ (Пашински конакъ)
- 2... Митрополия (Владимирски манастир)
- 3... Градски съветъ (Свещина)
- 4... Казарме
- 5... Полиция (Корпукъ)
- 6... Св. София и св. Моруца (митр.)
- 7... Св. Неделя (Св. Мгаль)
- 8... Св. Архангелъ (Св. Софиева)
- 9... Св. Спасъ; 9+Св. Лука (мески съветъ)
- 10... Св. Пречиста (Св. Софиева)
- 11... Св. Петка (Св. Митрополически)
- 12... Св. Никола (малки) Св. Софиева
- 13... Св. Никола (голям) (Св. Софиева)
- 14... Св. Петка (старъ)
- 15... Св. Теодоръ
- 16... Св. Ил. Рилски (не съществува)
- 17... Св. Носифъ (Католическа)
- 18... Св. Йосифъ (Артурска) Св. Софиева
- 19... Св. Николай (Св. Софиева)
- 20... Св. Св. Николай (Св. Софиева)
- 21... Св. Николай (Св. Софиева)
- 22... Св. Николай (Св. Софиева)
- 23... Св. Николай (Св. Софиева)
- 24... Св. Николай (Св. Софиева)
- 25... Св. Николай (Св. Софиева)
- 26... Св. Николай (Св. Софиева)
- 27... Св. Николай (Св. Софиева)
- 28... Св. Николай (Св. Софиева)
- 29... Св. Николай (Св. Софиева)
- 30... Св. Николай (Св. Софиева)

- КОНСУЛСТВА:**
- 1 Франциско-Леге
 - 2 Италианско-Позитано
 - 3 Австриско-Литерати

Указания:
Старитѣстилии
Новитѣстилии

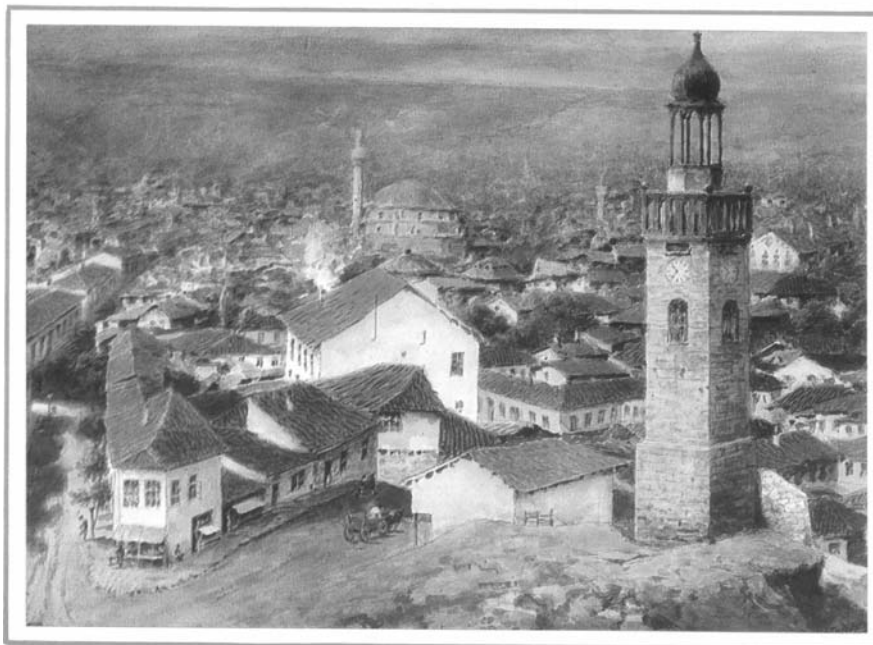
Заетъ площъ около 2,5 кв. кл. м.
Заетъ дворича около 5200
На селение около 18,000 души.

- 31 Турски заматъ баля (Св. Софиева)
- 32 Жешки дуканъ (Св. Софиева)
- 33 Жешки пазаръ (развалентъ)
- 34 Св. Софиева
- 35 Солни
- 36 Св. Софиева
- 37 Св. Софиева
- 38 Св. Софиева
- 39 Св. Софиева
- 40 Св. Софиева
- 41 Св. Софиева
- 42 Св. Софиева
- 43 Св. Софиева
- 44 Св. Софиева
- 45 Св. Софиева
- 46 Св. Софиева
- 47 Св. Софиева
- 48 Св. Софиева
- 49 Св. Софиева
- 50 Св. Софиева
- 51 Св. Софиева
- 52 Св. Софиева
- 53 Св. Софиева
- 54 Св. Софиева

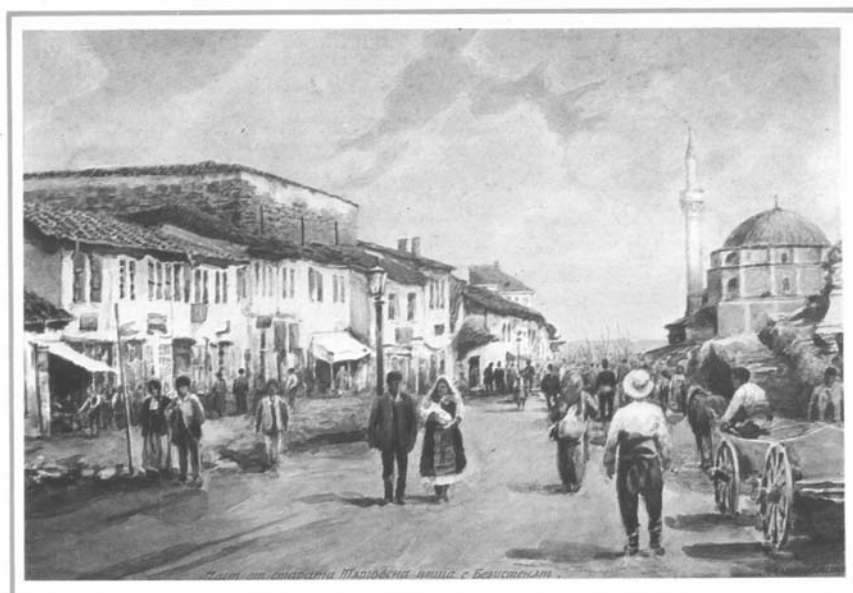
И Л Ю С Т Р А Ц И И

СОФИЯ В АКВАРЕЛИТЕ НА ОБЕРБАУЕР

Автор – съставител Христо Марков
ДИ „Септември” – 1983 г.

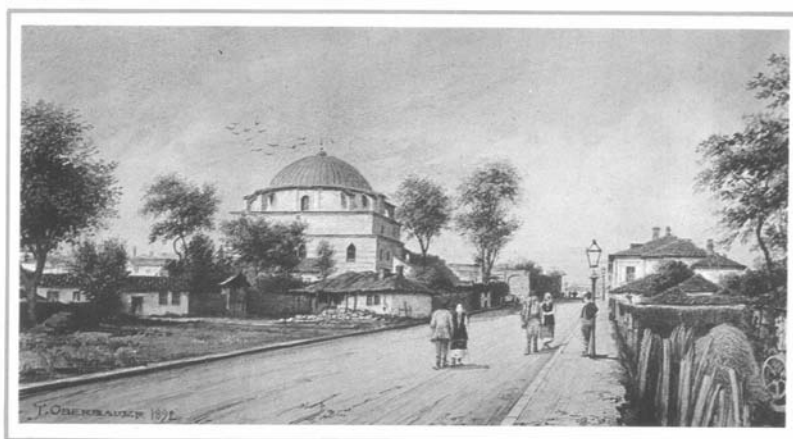
София с часовниковата кула

Улица Търговска с безистената (сега сградата на ЦУМ)

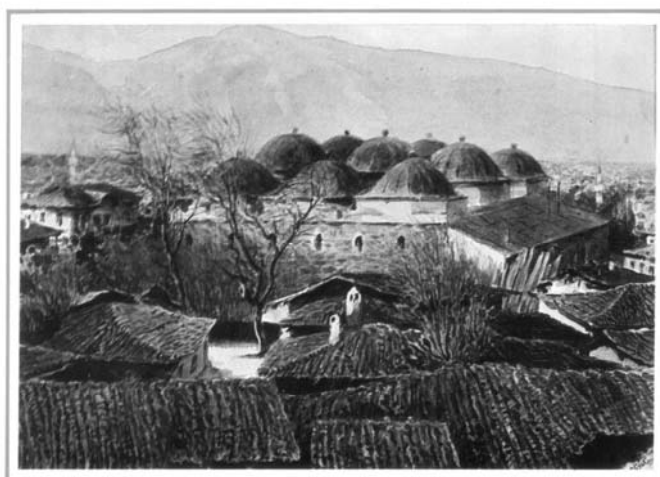
Къщата, която е квартирувал граф Н.П.Игнатиев

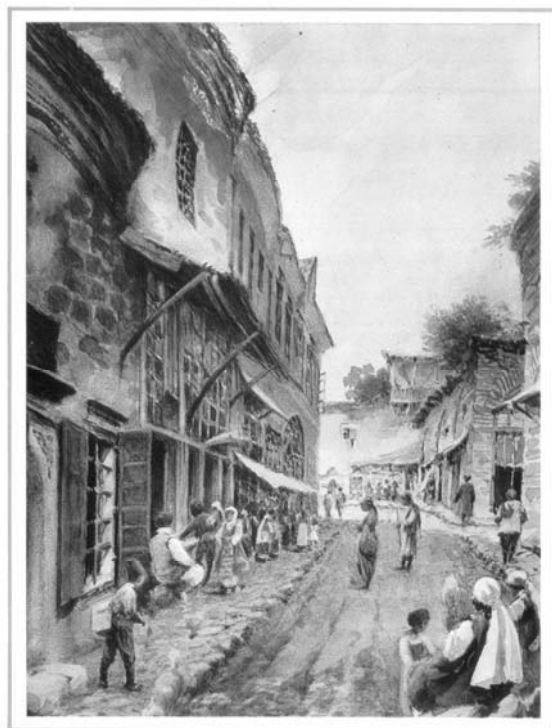
Улица Самоковска с Черната джамия (ул. Гр.Игнатиев и Св.Седмочисленици)

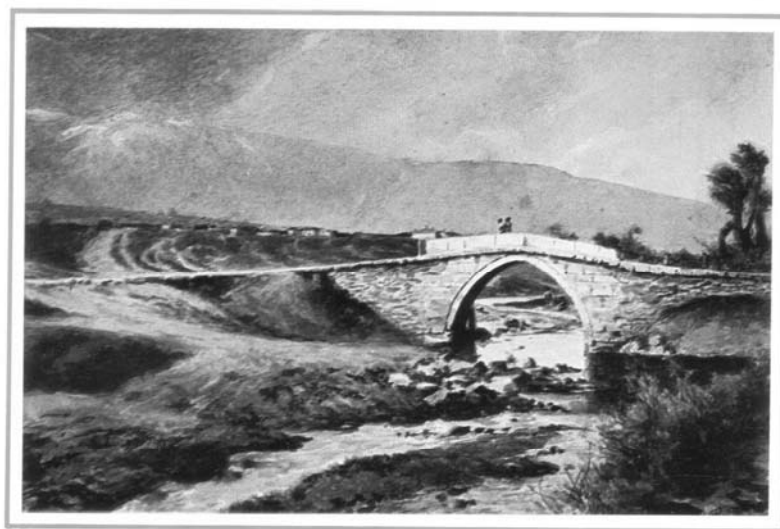
Пазар пред баня Баши джамия

Буюк джамия (Археологически музей)

Златарската чаршия (сега Министерски съвет и ЦУМ)

Самоковският мост (Гр.Игнатиев и канала)**СОФИЯ 1899 г.**

СОФИЯ 1899 г.

ПАМЯТНИКЪ
ЦАРЯ СВОБОДНОУБИЙЦА
MONUMENT
KAISER ALEXANDER II.

MILITÄRSCHULE

Военно Училище

REITSCHULE

МАНЕЖЪ

LEIB-GARDE-KASERNE

ЛЕИЪ ГВАРДИЈСКА КАЗАРМА

Артилериска Казарма

ARTILERIE KASERNE

Витошки Казарми

WITOSCH KASERNEN

FÜRSTLICHES PALAIS

КНЯЖЕСКИЯ ПАЛАТЪ

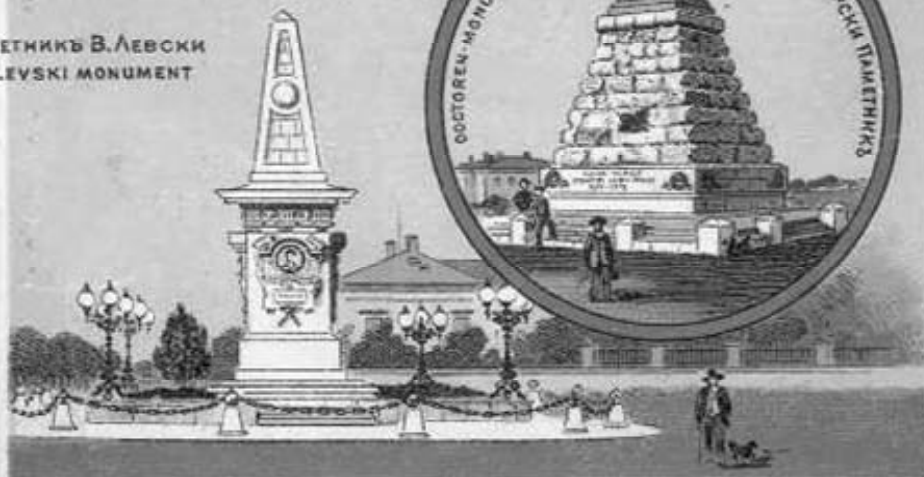

STAMBULOV-BOULEVARD.

БУЛЕВАРДЪ СТАМБОЛОВЪ

ПАМЕТНИКЪ В. ЛЕВСКИ
LEVSKI MONUMENT

ECKE DER
TIRGOVSKA-GASSE UND DEM BOULEVARD
DONDUKOFF-KORSAKOFF

КЪТЪ НА
УЛИЦА ГЪРГОВСКА И БУЛЕВАРДЪ
ДОНДУКОВЪ

КЪТЪ НА УЛИЦА ЛЕГЕ
И ГЪРГОВСКА

ECKE DER TIRGOVSKA UND LEGAV-GASSE

МИНИСТЕРСТВО
НА ВЪНКАШНИТЕ ДЕЛА

MINISTERIUM DER AUSWÄRTIGEN
ANGELEGENHEITEN UND FÜR
"CULTUS"

ХОТЕЛЪ БРАТЯ ИВАНОВИ

HÔTEL BRÜDER JVANOFF

АЛЕКСАНДРОВСКИ ПЛОЩАТЪ
FÜRST ALEXANDER PLATZ

ЕСКЕ ДЕР LEGAY STRASSE & DES
DONDUKOV-BOULEVARD

КЪТЪ НА УЛИЦА ЛЕГЕ И ДОНДУКОВЪ
БУЛЕВАРДЪ

BULGARISCHE
LITERATUR GESELLSCHAFT

БЪЛГАРСКО
ЛИТЕРАТУРНО
ДРУЖЕСТВО

PIROT-STRASSE

Пироцка Улица

SLAVISCHE BESEDA

СЛАВЯНСКА БЕСЕДА

Австрицки Консулатъ

K. U. K. OEST. UNG. GENERAL-CONSULAT

Гимназия

GYMNASIUM

Държавна Печатница

STAATS-DRUCKEREI

Градски Съветъ

RATH-HAUS.

Българска Народна Банка
BULG. NATIONAL-BANK.

ХОТЕЛЪ БРАТЯ ИВАНОВИ

HÔTEL BRÛDER IVANOFF

АЛЕКСАНДРОВСКИ ПЛОЩАТЪ
FÜRST ALEXANDER PLATZ

ESKE DER LEGAY STRASSE & DES
DONDUKOV-BOULEVARD

КЪТЪ НА УАИЦА ЛЕГЕ И ДОНДУКОВЪ
БУЛЕВАРДЪ

ДИКО МИХАЙЛОВ ДИКОВ е роден през март 1934 година. Образованието си получава в София. Следва във Висшия лесотехнически институт и в 1958 година завършва като инженер паркостроител. Творческата дейност на инж. Диков е свързана основно с развитие на озеленяването в София.

Работи в различни институции с проектантска и управленска насоченост като: БДЖ - секция "Озеленяване", Управление на парк "Витоиша - група за приложение на Генералния план, Министерство по строителство и архитектура - Озеленяване на населените места, Благоустройствено проектиране към Министерство на строителство и архитектурата, База развитие и внедряване към дирекция "Озеленяване" в Столична Община и др.

Като ръководител и в съавторство има приети и реализирани десетки проекти в София и страната. Диков е занимава с широк спектър проекти за лесопаркове и части от тях - зони за отдих, за градски паркове и градини, озеленяване на части от жилищни комплекси, хидронаркове, детски площадки и др. Интересни и много успешни с теоретични постижения са разработките му за реконструкция на парковете: Скобелев парк в Плевен, Парк "Заимов"/парк "Оборище"/ - София, Градската градина и Дворцовата градина в София и др.

Освен като изявен проектант инж. Диков е свързан с професионална дейност с изследователски и научен характер по съставяне на нормативни документи, доклади за симпозиуми и конференции, методически указания, рецензии, експертизи. Много от тях са публикувани в сборници, наред със статии в професионални списания.

Творческата дейност на инж. Диков е еталон за етичност, висок професионализъм с актуалност, категоричност и знания, които го извисяват като общественик и личност в професията.

ДИКО ДИКОВ почина през юли 2007 година в София.

